T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLERİN EVRİMİ: ETNİK MOBİLİZASYON ÖRNEĞİ

CÜNEYT MÜHÜRDAROĞLU
15716021

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. CENGİZ ÇAĞLA

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLERİN EVRİMİ: ETNİK MOBİLİZASYON ÖRNEĞİ

CÜNEYT MÜHÜRDAROĞLU
15716021

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. CENGİZ ÇAĞLA

İSTANBUL
2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ ESER ÇALIŞMASI

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLERİN EVRİMİ: ETNİK MOBİLİZASYON ÖRNEĞİ

CÜNEYT MÜHÜRDAROĞLU
15716021

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 30.10.2019
Tezin Savunulduğu Tarih: 21.10.2019
Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

	Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Cengiz ÇAĞLA	
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Aslı DALDAL	
	Doç. Dr. Muharrem Hilmi ÖZEV	

İSTANBUL
EKİM 2019

ÖZ

TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL HAREKETLERİN EVRİMİ: ETNİK MOBİLİZASYON ÖRNEĞİ

Cüneyt Mühürdaroğlu

Ekim, 2019

Etnik kimliğin inşasıyla ortaya çıkan hareketleri, toplumsal hareket teorileri ekseninde tartışan bu tez, etnik kimliğin inşasında ve etnik mobilizasyonun oluşmasında etkili olan motivasyonları sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'de yaşayan Kürtlerin kimlik inşa süreçleri ve bunun üzerinden Kürt toplumsal hareketini var kılan, onu sürdüren dinamikler incelenmiştir. Çalışmanın kuramsal hedefi toplumsal hareketler alanında bir hayli tartışılagelen ve 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen etnik mobilizasyonu anlamaya dönüktür. Bu kuramsal egzersizle bu tez, Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte başlayan değişim ve dönüşümlerle birlikte ortaya çıkan Kürt toplumsal hareketinin doğuşunu, gelişimini ve evrimini incelemeye çalışmaktadır.

Milli mücadele döneminden sonra toplumu belli bir kimlik etrafında bir araya getirme düşüncesine sahip olan yönetici elitler, Türkiye coğrafyasında farklı kimliğe sahip olan toplumsal grupların direnciyle karşılaşmıştır. Türk kimliğinin herkesçe kabul edilmesini arzu eden bu yöneticiler, ulus ve birey inşasını Türk ulusal kimliğini merkeze alarak yürütmüştür. Toplumun bütün dinamiklerini Türkleştirme gayesi taşıyan bu anlayış, Türklük dışına çıkanı görmeme, kabul etmeme ve asimile etme reaksiyonu göstermiştir. Bu minvalde toplumsal ve siyasal alanın hâkim kodlarına karşı gelerek, kendi varlığını kurma ve sürdürmeye çalışan Kürt kimliğinin güçlü bir direnç ve direniş gücü olarak zuhur ettiği gözlemlenmektedir. Bu durum muhteviyatında kimliği toplumsal bir bilince ve hakikat gücüne dönüştürmeyi barındırır. Böylece politik hedefleri kültürel kodlarla birleştiren Kürt kimliği, bir inşa ve var olma istikrarı sergilemiştir. Bu var olma durumu özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında öne çıkarak kendisini ifade etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda bir etnik grubun nasıl ve hangi dinamiklerle seferber edildiğini odağına alan bu çalışma, toplumsal hareket teorilerinden kimlik yönelimli paradigmayı "Kürt meselesine" uygulayarak bir sorunsallaştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal hareketler, Kimlik yönelimli paradigma, Etnik kimlik, Kürt hareketi.

ABSTRACT

EVOLUTION OF SOCIAL MOVEMENTS IN TURKEY: THE CASE OF ETHNICAL MOBILIZATION

Cüneyt Mühürdaroğlu

October, 2019

Discussing the movements caused by the construction of the ethnic identity through the lens of social movement theories, this thesis aims to examine the motivations that has been influential in the construction of ethnic identities and formation of ethnic mobilizations. Accordingly, the process of the formation of ethnic identity of the Kurds living in Turkey and the dynamics that has created and maintained its social movement are studied. The theoretical aim of the study is to understand the much-debated ethnic mobilization started to rise in the second half of the 20th century. With such a theoretical exercise, this thesis tries to scrutinize the formation, development and evolution of the Kurdish social movement that has emerged with the changes and transformations caused by the transition to the multi-party system.

The ruling elite that had the thought of bringing together the society under a certain ethnic identity was confronted by the resistance of the groups of different ethnic identities living in the geography of Turkey. These rulers desiring the Turkish identity to be accepted by everyone, had carried out the construction of nation and individual by taking to the center the Turkish national identity. This mentality aiming to Turkify all the dynamics of life, represents the reactions of ignoring, denying and assimilating all that deviates from Turkishness. As such, it has been observed that the Kurdish identity, that strives to maintain its existence by opposing the mainstream codes of the political and social spheres, emerges as a powerful force of resistance and opposition. Having been affected by the nationalist tendencies emerged around it, the Kurdish identity, has shown the will to discover itself. This situation contains the aim of transforming the identity to a social conscience and to a power of truth. The Kurdish identity, thereby combing political aspirations with the cultural codes, has shown the persistence of construction and existing. This situation of existence has especially come to the fore to express itself in the second half of the 20th century. Focusing on how and which dynamics are put to the force in the context of this identity, this study aims to scrutinize the issue by applying identity-oriented paradigm among the theories of social movements to the "Kurdish issue".

Key Words: Social movements, Identity-oriented paradigm, Ethnic identity, Kurdish movement.

ÖN SÖZ

Bu çalışma birçok değerli insanın maddi ve manevi destekleri sonucu ortaya çıkmıştır. Öncelikle bu tez çalışması boyunca bilgi ve deneyimleriyle beni yönlendiren, gerekli anlayış ve sabrı göstererek sunduğu katkı ve emeklerinden dolayı tez danışmanım Cengiz Çağla'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde derslerini takip ettiğim başta İsmet Akça, Fulya Atacan, Evren Balta ve Ester Ruben'e teşekkürlerimi sunarım. Kuşkusuz bu çalışmada aldığım derslerin katkısı büyüktür, bu nedenle tüm hocalarıma minnettarım.

Çalışmanın olgunlaşmasına ve tamamlanmasına ailem başta olmak üzere yardımcı olan tüm değerli dostlarımı anmam gerekiyor. Bu çalışma gerçekleştiği sürede yardımlarını her daim benimle paylaşmış, değerli zamanını bu çalışmanın detaylarına ayırmış olan ve ayrıca çalışmanın başından sonuna kadar sunduğu fikirler ve sağladığı kaynaklar ile katkısı büyük olan dostum Bahtiyar Mermertaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım boyunca her konuda olduğu gibi çalışmamı hazırlama süresince de bana destek olan kuzenim Talat Selçuk ve eşi Ayça Güngör Selçuk'a teşekkürlerimi sunarım. İstanbul'da gösterdikleri konukseverliğin hayatımda ve bu tezdeki yeri büyüktür. Kuşkusuz onlar olmadan bu çalışma tamamlanamazdı. Benzer bir şekilde, ismini anmadan geçemeyeceğim sevgili dostum Hakan Kıssaboylu'nun misafirperverliği çok değerliydi ve benim için anlamı büyüktü.

Tez yazım sürecinde her zaman desteklerini hissettiğim, moral ve motivasyon sağlayan ve çalışmamı değerlendiren dostlarım Güler Özdemir, Berivan Biral, Buket Çetin, Adnan Keği, Fahriye Elif Akşahin, Salih Özkan, Ferdi Dereli, Derya İnce, Rodin Ağaoğlu, Yekcan Yazıcıoğlu, Tarık Dereli ve Mustafa Köksal Korkut'a çok teşekkür ederim.

Ve son olarak her zaman, her koşulda yanımda olan; yardımlarını hiçbir şekilde esirgemeyen anneme, ablalarıma, ağabeyime ve sonsuzluğa giden babama en derin duygularımla teşekkür ederim.

İstanbul; Ekim, 2019 Cüneyt Mühürdaroğlu

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
ÖN SÖZ v
İÇİNDEKİLER vi
KISALTMALAR viii
1. GİRİŞ 1
2. TOPLUMSAL HAREKET KAVRAMI 7
2.1. Toplumsal Hareketlerin Tarihsel Arka Planı ve Gelişimi 10
2.2. Eski Toplumsal Hareketler 21
2.3. Yeni Toplumsal Hareketler 25
3. TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ 31
3.1. Marksist Teori 31
3.2. Kalabalıklar Yaklaşımı 34
3.3. Kolektif Davranış Teorisi 35
3.4. Rasyonel Tercih Teorisi 39
3.5. Göreli Yoksunluk Teorisi 41
3.6. Kaynak Mobilizasyonu 43
3.7. Politik Süreç Yaklaşımı 45
3.8. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi 50
3.8.1. Kimlik Yönelimli Paradigma 54
4. KÜRT KİMLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ 60
4.1. Kürt Kimliğinin Tarihsel Arka Planı 60
4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkezileşme Çabaları ve Kürt Direnişleri 67

4.3. Ulus Devletlerin Kurulması ve Kimliklerin Gelişimi 73

4.3.1. Koçgiri İsyanı 78

4.3.2. Şeyh Said İsyanı 79

4.3.3. Xoybun ve Ağrı İsyanı 85

4.3.4. Dersim İsyanı 87

4.4. Türk Milliyetçiliğinin Gelişimiyle Dışlanan Kimlikler 89

5. ULUS, ULUS-DEVLET VE ETNİSİTE TARTIŞMALARI 97

6. BİR ETNİK MOBİLİZASYON ÖRNEĞİ OLARAK KÜRT TOPLUMSAL HAREKETİ 111

6.1. Engeller ve Fırsatlar Eşliğinde Etnik Mobilizasyonun Doğuşu 111

6.2. Örgütlü ve Sürekli Mobilizasyonun Gelişimi 121

6.3. Hareketin Özerkleşmesi: Ayrı Örgütlenme 129

6.4. Uyanış: Kitleselleşme ve Kimliğe Yönelme 134

6.5. Etnik Mobilizasyon Örneği Olarak Kürt Toplumsal Hareketi 151

7. SONUÇ 178

KAYNAKÇA 183

ÖZ GEÇMİŞ 192

KISALTMALAR

YTH : Yeni Toplumsal Hareketler
DP : Demokrat Parti
TİP : Türkiye İşçi Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
ANAP : Anavatan Partisi
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
SHP : Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TKDP : Türkiye Kürdistan Demokrat Parti
DDKO : Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DDKD : Devrimci Demokrat Kültür Derneği
KUK : Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları
PKK : Kürdistan İşçi Partisi
HEP : Halkın Emek Partisi
DEP : Demokrasi Partisi
HADEP : Halkın Demokrasi Partisi
DEHAP : Demokratik Halk Partisi
TİHV : Türkiye İnsan Hakları Vakfı
İHD : İnsan Hakları Derneği
GÖÇ-DER : Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği
TKSP : Türkiye Kürdistan Sosyalist Parti
TÖB-DER : Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
GKK : Geçici Köy Koruculuğu
ERNK : Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında giderek belirginleşen hak talebi girişimleri, tarihin seyrini değiştirme gücünü elinde bulundurarak bir mücadele alanı yaratmaktadır. Değişimi hedefleyen bu talepler, toplumsal bir güç oluşturarak hareketlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Farklı motivasyon kaynaklarının devreye girmesiyle mobilize olan bireyler bu doğrultuda hareketlere kurucu bir güç misyonu yüklemektedir. Özellikle eşitsizlikler ve çelişkiler doğrultusunda hayat bulan talepler, kurucu zemini hareketler için oluşturmaktadır. Bundan güç alan toplumsal hareketler, zamanla bir mücadele ortaya koymakta ve mücadelenin giderek artan etkisiyle göz ardı edilemeyeceği aksine anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu minvalde kamusal alanda giderek görünür olan etnik azınlıklar tam da bu sebeple tanınmayı ve anlaşılmayı arzu etmektedir. İçinde yaşadıkları devletlerden ayrı bir grup olarak tanınma ve iktidar talep ederek, farklılıklarını dile getirmektedirler. Çoğu kez acımasız baskılara maruz kalmalarına rağmen kimliklerini ifade edebilecekleri bir devlet talebinde bile bulunabilmektedirler. Büyük bir risk gerektiren ve genellikle başarının uzak bir ihtimal olmasına rağmen, talepleri doğrultusunda bu hareketler hâlâ ortaya çıkmaktadır. Ancak günümüzde yeni devlet talebinden çok kültürel ve politik haklar elde etmek isteyen bu kimlik yönelimli toplumsal hareketler, merkezlerine kendilerine has olan, kendilerini ifade eden hakları almışlardır. Hâkim olan kodları sorgulayan duruşları, günümüzde bu hareketlerin dikkate alınması gerektiği fikrini yaymaktadır. Değişim ve dönüşüm gücünü elinde bulundurun toplumsal hareketler, ortaya koydukları eylem repertuarlarıyla beraber egemen olanın, yani yöneticilerin, iktidarın ve baskın olan etnik grubun ilgisini çekmeye çalışmaktadır.

Hemen hemen her toplumda rastlayabileceğimiz etnik azınlıkların baskıya, ötekileştirmeye, adaletsizliğe ve eşit olmayan uygulamalara maruz kaldığını tespit etmemiz mümkündür. Ancak bir kısmının bu duruma itiraz ederek, bunu değiştirme iradesi gösterdiği göze çarpmaktadır. Bu tezin de konusunu oluşturan Türkiye'de yaşayan Kürtlerin ortaya koydukları etnik mobilizasyon buna örnek olarak

verilebilir. Yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişe sahip olan bir meselenin günümüze yansıması, güçlü bir toplumsal hareketin varlığıyla doruğa ulaşmıştır. Tarihsel, toplumsal ve kültürel süreçlerin yer aldığı bir mesele olarak öne çıkan bu hadise tek bir belirleyiciye bağlı olmamakla beraber birçok farklı belirleyici etrafında şekillenmektedir. Bu belirleyiciler ışığında kimlik yönelimli bir hareketin günümüzde ulaştığı mahiyeti gözler önüne seren bu çalışma; halkın kimlik bazlı örgütlenme için nasıl seferber edildiğini ve hangi motivasyonların devreye girdiğini bu tezde sorunsallaştırmaktadır. İlk olarak harekete geçme sürecini açığa çıkaran bir analize ulaşmayı ardından kimlik paradigmasının yarattığı söylemle devlet otoritesine karşı gelişen kimlik ve kültür merkezli bir meydan okumanın ortaya çıkışını açıklamayı umuyorum. Bu açıklama yapılırken aslında Kürt meselesinin nasıl ortaya çıktığı ve bu meselenin nasıl bir soruna dönüştüğü de tartışılmış olacaktır. Nitekim bu tez tarih içersine oturtularak çalışılmıştır. Zira ortaya çıkan kimlik söylemi bu tarih içerisindeki süreçlerle ilişkilidir. Bu bağlamda devletin Kürtlere karşı yürüttüğü politika ve Kürtlerin de bu politikalar doğrultusunda geliştirdikleri cevaplar bu çalışmada ortaya konulmaktadır.

Bir var olma mücadelesi veren etnik kimlikler, kanıksatılan ve ezberletilen yaşamın dışına çıkmak için etnisetenin önemine vurgu yaparak farklılığı öne sürerler. Bu açıdan "etnisite" genellikle herhangi bir kimliği oluşturmak için toplumsal ve tarihsel özelliklerden oluşan birçok karmaşık ağların bir araya gelmesine göndermede bulunur. Özellikle ortak kökene atıfta bulunarak dil, din, ırk, kültür ve değerlere vurgu yapar. Nitekim bu vurgu doğrultusunda etnisitenin kendi kökenleri ve tarihiyle ilgili ortak mitler paylaşılır. Tabii, bu ortak köken ve tarih temelinde paylaşılan özellikler gerçek ya da kurgusal olabilir. Burada önemli olan nokta ise bir aidiyet duygusunu yaratmasıdır. Yani bir duygudaşlığın belirgin hale gelmesidir. Bu bireye güç verir ve amaca yönelik hareket etmesini sağlar. Motivasyon yaratmaya olanak sağlayan birçok olgudan biri olan etnisite, halkın seferber edilmesinde önemli bir güç teşkil eder. Dolayısıyla eğer halkın önemli bir kesiminde politik bir etnik kimlik bilinci yaratılırsa, bu kimlik sayesinde insanların eylemleri yönlendirilebilir ve tercih ettikleri değerlerin oluşması sağlanabilir. Bu açıdan önemli yer teşkil eden etnik kimlikler maddi ve politik kazanımlar elde etmek için kitleleri mobilize eder. Bu anlamda kendi gruplarının ya da bölgelerinin politik ve ekonomik refahını artırmak adına farklılıklardan yararlanarak bir söylem geliştirirler. Buna istinaden bir

kurtuluş veya egemenlik aracı olarak da ifade edilebilecek olan etnik kimlik, toplumsal hareketler içinde yer alanlara gerekli motivasyonu sağlayarak çeşitli istek ve talepler ışığında bazı talepleri dile getirmelerini mümkün kılar. Toplumdaki hâkim kodları sorgulayarak bir kamusal varoluş elde etmeye çalışan bu kişiler, kendi kimliklerinin görünmesi ve kabul edilmesi yönünde mücadele ederler. Günümüzde kimlik eksenli gelişen hareketlerin büyük bir önem kazandığı ve giderek daha fazla ses çıkardıkları görülmektedir. Bu bağlamda uzun yıllar boyunca Kürtlerin varlığına yönelik bir inkar politikasının izlenmesi bu çalışmanın çıkış noktasını belirlediği gibi çalışmaya bahis olan Kürt toplumsal hareketinin de gelişmesini sağlamıştır. Özellikle çok partili hayata geçişle beraber yaşanan değişimler ve dönüşümler var olan inkâr politikasının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu dönemden itibaren kademe kademe gelişen Kürt kimliğine yönelik farkındalık, kitleselleşmeyi olanaklı kıldığı gibi etnik mobilizasyonun da zamanla büyümesini mümkün kılmıştır. Ancak bu mobilizasyon sadece bu döneme bağlı olarak gelişmemiş aksine geçmişte yaşanan acı olayları miras alarak ve sürekli hatırlayarak/hatırlatarak ilerleyen bir hareketlilik etrafında şekillenmiştir. Yani toplumsal ve tarihsel süreçlerin bir ürünü olarak ortaya çıkan bir mobilizasyon mevcuttur. Ancak her ne kadar tarihsel bir geçmişi mevcut olsa da bu çalışma özellikle çok partili hayata geçiş ile birlikte başlayan Kürtlerin görünür olma ve kitleselleşme boyutunu yeni toplumsal hareketler teorisinin kimlik yönelimli paradigması eşliğinde açıklamaya çalışmaktadır.

Kendi denetimleri dışındaki ekonomik güçler karşısında çok sayıda insanın hissettiği adaletsizlik ve umutsuzluk duygusu çok sayıda toplumsal hareketi doğurmaktadır. Yeni tabiiyet biçimlerini sorgulayan bu hareketler, kendilerini ifade edebilecekleri alanlara gereksinim duymakta ve onları yaratma gayreti göstermektedirler. Bir nevi özerk alanlara ihtiyaç duymaktadır. Baskın konumda olan devletin bu alanları sınırlaması veya engellemesi çatışmaya neden olmaktadır. Bu bağlamda "baskı altına alan" ile "baskı altına alınan", "ezen" ve "ezilen" arasındaki mücadelenin yansıması olan bu çatışmalar, günümüzde özellikle kimlikler üzerinden kendisini ifade etmektedir. Modern ulus devletlerin yükselişiyle beraber kısıtlı bir alana sahip olan farklı kimlikler, genelde ötekileştirilmiş, inkâr edilmiş ya da asimile edilmiştir. Ulus devletin temel ilkesi, toplumsal, kültürel, etnik ya da dilsel farklılıklara rağmen, içinde yer alan bütün halkın tek bir politik birimin parçası haline gelmesidir. Bu minvalde ortaya konulan uygulamalar baskın olan etnik grubun

yüceltilmesini hedeflerken diğer taraftan azınlıkta olanların ise asimile edilmesine ya da görünür olmamasına odaklanır. Böylece bir grubun kimliğini benimseyerek kurulan yapı, ortaya koyduğu söylem ve politikalarla siyasi alanı biçimlendirip farklı dahil etme ve dışlama nosyonları yaratır. Bu, grupların kendi etnik kimliklerini ve zamanla alternatif kimlikleri benimseme olanaklarını ifade etmek için siyasi ve kültürel fırsatlara işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin giderek güç kaybetmesiyle başlayan merkezileşme çabaları, dağılmayı engelleme ve imparatorluğu kurtarma amacı taşımaktaydı. Fakat çevresinde gerçekleşen bağımsızlık talepleri, isyanlarla kendisini ifade ederek yıkılışı hızlandırmıştır. Bunu durdurmak adına, farklı kimlik tahayyülleri benimsense de yıkılışa engel olunamamıştır. İmparatorluğun I. Dünya Savaşı sırasında Biritanya ve Fransa karşısında askeri yenilgiye uğraması Ortadoğu'da radikal bir değişime yol açtı. Farklı ulus devletlerin yükselişe geçtiği bu dönemde, Kürtler dört farklı devletin idaresine geçmek zorunda kaldı. Bu bölünmüşlük durumu ve çevresinde oluşan milliyetçi eğilimler, yeni bir devlet sistemi içinde bir yer edinmeye çalışan Kürtleri de etkiledi. Daha da önemlisi devlet inşa sürecinden sonra egemen olanlar resmi ulus devlet kimliklerini oluşturmak için kendi ulus inşa süreçlerini başlattılar. Böylece bu geçiş Kürt kimliğinin yeniden biçimlenmesine neden oldu. Çünkü dinden etnisiteye doğru bir kayış gerçekleşti. Bu bağlamda tahakkümü elinde bulunduran siyasi elitler, egemen etnik gruplar ile azınlık etnik gruplar arasındaki farklılıkların altını çizerek etnisiteyi seçkin bir kimlik belirleyicisi olarak belirledi. Türk dili ve tarihinin büyüklüğü vurgulanarak, ona dair sembolik mitler yaratıldı. Hayatın her alanını Türkleştirmeye yönelik uygulamalar, istenilen, arzu edilen Türk bireylerin yetiştirilmesini amaç edindi. Yeni çizilen siyasi, sosyal ve ekonomik sınırlar ülkedeki düşünceyi de biçimlendirdi. Devletin zaman içinde güçlenmesiyle, yurttaşlığı, siyasal hakları, kimliği ve uyruğu tanıma gücünü eline aldığı ve belirlediğini görmekteyiz bu süreçte. Bu anlamda modernleşme çabaları Türkiye'de milliyetçiliği, ulus-devleti ve kültürel, dilsel ve kimliksel homojenleşmeyi doğurdu. Yaratılan bu ulus-devlet baskın olan etnik grubun çıkarını gözetirken, diğer etnik grupları görmezden geldi. Örneğin milli mücadele döneminde varlığı tanınan ve kabul edilen Kürtler, bu yeni devlet içerisinde hem hukuki hem de kavmi mevcudiyetlerini zamanla yitirdiler. İnkâr ve ret politikasıyla karşılaşan Kürtler, uzun bir süre bu politikayı aşmaya çalışmıştır. Kürt toplumsal yaşamına ve Kürtlüğün kurulduğu uzamlara yönelik

girişilen tahribat, bu anlamda Kürt kimliğinin oluşumuna etki etmiştir. Netice olarak bu çalışma Kürt kimliğinin gelişimi ve Kürtlerin bu kimliği nasıl tecrübe ettiğine ayrıca odaklanmıştır.

Bugünkü etnikleşme sürecini anlamak adına, tarihte bu sürecin nasıl yaşanmış olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Zira dünümüz ve bugünümüz arasında bir köprü kurmamız gerekmektedir. Bu yüzden tarihsel bir anlatı sunmaya çalışmaktadır bu tez. Bu tarihsel alan içinde kamusal alanın tahakküm içinde tutulması, siyasi alanın darlığı, farklılığın ifade edilmesine yönelik kısıtlayıcı ve dışlayıcı alan Kürt toplumsal hareketinin etnik bir kimlik etrafında şekillenmesine neden olmuştur. Etnisiteye dayalı olan dışlayıcı ve kısıtlayıcı alan Kürtler nezdinde "biz" ve "öteki" kavramları üzerinden bir ikililik yaratmıştır. Böylece bir kolektif kimliğin oluştuğu ve bu oluşan kimliğin de Kürt toplumsal hareketinin merkezinde yer aldığı görülmektedir. Kısacası Türk kimliğinin inşası sürecinde, Kürtler, toplumsal hareketleri etnik gerekçelerle inşa etme gayretine giriştiler. Dışlanma ve aşağılanmaya maruz kalan Kürt kimliği bu anlamda kendisini korumaya alarak, yok oluşun önüne geçti. Bunu sağlarken de her yerde görünür olma gayreti göstermiştir. Bilhassa çok partili hayata geçişle beraber başlayan bu görünür olma hali zamanla kitlesel bir boyut almıştır. Bu minvalde bu çalışma "hiçlikten varlığa, müphemlikten görünmeye, inkardan fark edilmeye" doğru geçen bir süreci farklı dinamikler ışığında irdelemektedir.

"Türkiye'de Toplumsal Hareketlerin Evrimi: Etnik Mobilizasyon Örneği" adlı bu çalışmanın ilk bölümünde toplumsal hareket kavramının ne olduğu, tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığı ve direnişten farkının ne olduğu tartışılmıştır. Bu tartışma yapılırken aynı zamanda eski ve yeni olarak adlandırılan toplumsal hareketler de açılanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde toplumsal hareketler teorilerinin ortaya koyduğu paradigma açıklanmaktadır. Bu paradigmalar içerisinden Kimlik yönelimli paradigma bu tezin bakış açsını ayrıca oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde etnik mobilizasyona örnek olacak olan Kürtlerin kim olduğu, nerede yaşadıkları, tarihsel bir geçmişlerinin olup olmadığı tartışılmıştır. Ardından Osmanlı devletindeki batılılaşma ve merkezileşme çalışmaları doğrultusunda ortaya çıkan Kürt toplumsal yapısının genel bir perspektifi sunulmuştur. Aynı zamanda bir etnik kimliğin benimsenmesi ve bunun dışında kalan kimliklerin yok sayılmasıyla beraber artan isyanların tarihsel arka planı ve bu isyanların dinamikleri tartışılmıştır. Ardından

Türkleştirme politikaları doğrultusunda ortaya konulan Türklük sözleşmesinin ne ifade ettiği, kimleri içine aldığı ve kimleri dışladığı tartışılıp, Kürt kimliğinin bu doğrultuda nasıl etnikleştirildiği ve kendisine yarattığı güç alanı ile kendini nasıl ifade ettiği irdelenmiştir. Dördüncü bölümde, bu çalışmada çokça dile getirilen ulus, ulus-devlet, etnisite ve etnik kimlik konuları açıklanmaya çalışılmıştır. Bir sonraki yani son bölümde ise tezin genel mahiyeti ve sorunsalını oluşturan etnik mobilizasyonun Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte nasıl ve neden oluştuğu-geliştiği tartışılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından 1990'ların sonuna kadar olan bir dönemin sorunsallaştırıldığı bu kısımda, Kürt kimliğinin nasıl giderek görünür hale geldiği, bu görünme doğrultusunda nasıl örgütlendiği, hangi etkenlerin kimliğin oluşumunda etkili olduğu, dile getirdikleri hak taleplerinin ne olduğu, eylem repertuarlarının neleri kapsadığı ve son olarak ulaştığı kitlesel mahiyetinin ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar yapılırken özellikle yeni toplumsal hareket teorisinin kimlik yönelimli paradigması çerçevesinde etnik mobilizasyon tartışılmıştır. Genel olarak bu çalışma Türkiye'de etnik kimlik üzerinden ortaya çıkan toplumsal hareketi açıklamaya çalışıp, etnik kimliğin inşası ve bu inşada kullanılan açıklayıcı repertuarları irdelemiştir.

2. TOPLUMSAL HAREKET KAVRAMI

Modern dünyada toplumsal değişimin öncülerinden biri olarak karşımıza çıkan toplumsal hareketler yaklaşık üç asırdır dünya gündeminde genişçe yer almaktadır. Toplumda yaşanan hoşnutsuzluğun ve rahatsızlığın dışa vurumu olarak kendisine yer bulan hareketler, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen özellikle Charles Tilly tarafından, örgütlü bir çaba olarak ele alınıp 18. yüzyılda geliştiği vurgulanmıştır. Tam da bu noktada düşündüğümüzde bir tarihselliğe sahip olan hareketlerin, eski çağlardan beri önemli roller oynadığı hatta farklı biçimlerde kendisini hissettirdiği söylenebilir. Ancak 19. yüzyıl başlarında sosyal bilimin gelişmesiyle toplumsal hareketlere dair çalışmalar önem kazanmış ve sistematik analizler ortaya konulmuştur. Bu analizlerin ortak söylemi ise genelde çeşitli çıkar gruplarının hareketlerin içerisinde var olduğu ve örgütlü bir çabanın ürünü olmasıyla geçmiş dönemlerde gerçekleşen direniş, çatışma ve isyanlardan farklı olduğudur. Bu sebeple toplumsal hayatın içerisinde her daim yer alan isyanın, başkaldırının, çatışmanın ve direnişin bir toplumsal hareket olup olmadığı günümüzde bile tartışılmaktadır. Bu tartışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için de kavramın ne ifade ettiği ve nasıl geliştiği üzerinde durulmalıdır.

18. yüzyılda tarımda modernleşme ve tarım dışı iş olanakların artması, ekonomik yapının değişmesi ve kentlerin yani yaşam alanların dönüşümü, beraberinde göç ile sosyal hayatın değişimine, bir sosyal hareketliliğe neden olmuştur. Bu noktada değişik motivasyonların devreye girdiği ve özelde eylem için bir anlam çerçevesi yaratan duygular, ideolojiler ve kültürler, bunu ete kemiğe büründüren, yani anlamlı kılan bireylerin günlük hayat içinde deneyimledikleri mağduriyet ve adaletsizlikler olarak kendilerine anlam bulup, birleştirici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu bağlamda tarihin seyrini değiştirme gücünü elinde bulunduran toplumsal hareketler, bireysel şikâyetlerden toplumsal taleplere evrilerek bir hareket alanı yaratır kendine. Tüm şekil ve boyutlarda ortaya çıkma özelliğini de muhteviyatında barındıran toplumsal hareketler nicelik bakımından görece az sayıda veya milyonlarca insanı kapsayacak biçimde ortaya

çıkabilmektedir. Kimileri içinde var oldukları toplum yasalarına uygun olarak etkinliklerini yürütürken, kimileri de yasadışı topluluklar ya da yeraltı toplulukları olarak işlerler.[1] Bu minvalde yöneldikleri mekanizmanın iktidar odakları olması sebebiyle ve yukarıda bahsettiğim değişimlerden dolayı hareketler dikkate alınmış, hatta toplumsal hareketlere dair ilk çalışmalar da bu hareketleri anlamak ve etkisizleştirmek motivasyonuyla iktidar sahiplerince yapılmış ve önemsenmiştir.

İktidarı bu denli meşgul eden ve değişime ön ayak olması sebebiyle öncelikle toplumsal hareket kavramının ne olduğuna bakmamız gerekmektedir. Toplumsal hareketler konusu her zaman sosyologlar, psikologlar ve siyaset bilimciler tarafından önemsenmiştir. Böylece, yürütülen tartışmalar da toplumsal hareketin tanımı ve kapsamı üzerinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan ele aldığımızda öncelikle tanım ve kavram tartışması yapılacaktır.

Gordon Marshall *Sosyoloji Sözlüğü*'nde toplumsal hareketi şu şekilde tanımlamıştır: "Dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamalarını gösteren bir terim."[2] Bu noktada değinilmesi gereken durum ise tepkinin veya rahatsızlığın sadece mevcut hal ve duruma yönelmediğidir. Bazen tepki ve rahatsızlık hali mevcut sistemin değiştirilme isteğine karşı da olabilir. Böylece muhafazakâr bir toplumsal hareketin yani sistem yanlısı bir toplumsal hareketin de var olabileceğini belirtmek gerekir. Sydney Tarrow'a göre toplumsal hareketler; "elitlere, otoritelere, başka gruplara ya da kültürel kodlara karşı; elitler, diğer gruplar ve unsurlarla kalıcı bir etkileşim içinde, ortak hedeflere sahip ve dayanışma içinde olan bireyler tarafından geliştirilen kolektif eylemler"[3] olarak tanımlanmaktadır. Burada da eylemin, ortak hedef doğrultusunda belli bir grubun dayanışmasıyla gerçekleştiği vurgusu vardır. Kolektiviteden güç alan bu durum aslında çatışma temelli açıklanabilmektedir. Tom Bottomore toplumsal hareketi, "parçası olduğu toplumdaki değişmeyi özendirmeye ya da değişmeye direnme amacına yönelik bir çaba" olarak tanımlamaktadır. Hatta reformcu ve devrimci bir eylem biçimi olarak okumaktadır toplumsal hareketleri."[4] Alain Touraine toplumsal

[1] Anthony Giddens, **Sosyoloji** (İstanbul: Kırmızı, 2012), 916-917.
[2] Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 746.
[3] Sidney Tarrow, **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics** (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 7.
[4] Tom Bottomore, **Siyaset Sosyolojisi**, çev. Erol Mutlu (Ankara: Teori Yayınları, 1987), 22.

hareketi; "tarihselliğin biçimi, kültürel yatırım, bilgi ve ahlak modelleri üzerindeki hâkimiyeti ya da bağımlılığı ile tanımlanan bir sosyal sınıfın, bu kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareketi"[5] olarak tanımlamaktadır. Touraine'in yaptığı bu tanımlamaya göre toplumun genel bir değer ve çıkarı kabul etmesi gerekmektedir ki bu çatışmacı yönelim olsun. Aslında bu noktada şunu belirtmek gerekir: Var olan toplumsal sistemin dayattığı politik, ekonomik ve kültürel baskı ve adaletsizlik bir rahatsızlığa neden olmaktadır kitleler üzerinde. Bu yüzden dışarıda bırakılmış, sindirilmiş ve ötekileştirilmiş kişiler belirlenen genel değer ve çıkarlara karşı çıkmaktadır. Charles Tilly toplumsal hareketi, "bir yanlışın düzeltilmesini amaçlayan ve destekçilerine değerli, bir araya getirilmiş ve kalabalık oldukları ve kendilerini harekete adadıkları hissini veren kampanya"[6] olarak ifade etmektedir. Bu kampanyanın önceki benzerlerinden ayrılması için de sürgit bir yapıda olmasını vurgulamıştır. Dolayısıyla Tilly'nin tanımına göre belirtilmesi gereken durum şudur: Hâkim güçlerle; yani kaynakları ve sistemi kontrol edenlerle, bunun değişimini talep edenler arasındaki mücadelenin toplumsal hareketler için belirleyici olduğudur. Bu mücadelede değişimi talep edenler politik sahnede kendilerine yer bulmakta ve Tilly de bu düzlemde bunları ele almaktadır. Anthony Giddens'a göre toplumsal hareketler; "yerleşik kurumlar alanını dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba diye tanımlanabilir".[7] James M. Jasper, toplumsal hareketi şu şekilde açıklamıştır: "Kurumsal yolların dışındaki yollarla toplumun bazı yönlerini değiştirme amacı güden sıradan insanların oluşturduğu örgütlü gruplarca yürütülen, bilinçli, ortak ve görece devamlılık gösteren çabalar."[8] Jasper ve Giddens'ta göze çarpan, toplumsal hareketlerin belki de en önemli özelliklerinden biri olan ortak hedef veya çıkardır. Bireyler bu motivasyonla hareketleri oluşturmaktadır. Ayrıca değinilmesi gereken bir diğer nokta da hareketlerin örgütlü ve devamlılık esasına göre değerlendirilmesidir ki bu da tarih içerisindeki diğer hareketlerden ayrımını ortaya koymaktadır. Alberto Melluci, toplumsal hareketi; "dayanışmaya dayalı, çatışma yaşayan ve yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir kolektif hareket

[5] Alain Touraine, "Toplumdan Toplumsal Harekete", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır, 2. bs. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 46.
[6] Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, çev. Orhan Düz (İstanbul: Babil Yayınları, 2008), 17.
[7] Giddens, **age**, 939.
[8] James M. Jasper, **Ahlaki Protesto Sanatı Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, çev. Senem Öner (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), 29.

biçimi" olarak tanımlamaktadır.[9] Mayer Zald ve John McCarty kaynak mobilizasyonu yaklaşımını ele alırken yaptıkları toplumsal hareket tanımında şunu söylemektedirler: "Toplumsal hareket, bir toplumdaki sosyal yapı ve ödül dağıtımının bazı unsurlarının değiştirilmesi için tercihleri temsil eden bir dizi görüş ve inançtır."[10] Dolayısıyla toplumsal hareketler bu noktada bir yenilik düşüncesinin de eseri olarak karşımızdadır.

Bu farklı tanımlara baktığımızda aslında ortak bir noktanın var olduğu açıktır ki Marshall'ın yaptığı açıklama da bunu doğrulamaktadır: "Toplumsal hareketler bir amaca hizmet etmeleri ve örgütlü olmaları bakımından, gelişigüzel ve kaotik olan kolektif davranıştan ayrılırlar. Toplumsal hareketlerin özgül hedefleri, formel örgütlenmeleri vardır ve bir ölçüde süreklidirler."[11] Bu çeşitli açıklamalara ek olarak da ayrıca şunu belirtmek gerekir: toplumun bir kısmını ilgilendiren, gündelik hayatta kendisine yer bulan ve hayat akışını bir şekilde etkileyen sorunların giderilmesi için bireylerin inisiyatif almasını gerektiren, ortak bir eylemi muhtevasında bulunduran özellikler toplumsal harekette ön plandadır. Bu bakımdan harekete katılan bireylerin denetimi dışında kalan ekonomik, politik ve kültürel güçler karşısında bireylerin yaşadığı adaletsizlik ve huzursuzluk duygusu çok sayıda toplumsal hareketi oluşturmaktadır. Elbette ki oluşan toplumsal hareketlerin bir başlangıcı, bir tarihi mevcuttur. Bu bakımdan değişen koşullara yanıt olarak ortaya çıktığı gibi aynı şekilde ortadan kaybolmaktadır. Bu yüzden hareketlerin ortaya çıkışı ve gelişiminin daha iyi anlaşılabilmesi için bir sonraki bölümde toplumsal hareketlerin tarihsel olarak gelişimi ele alınacaktır.

2.1. Toplumsal Hareketlerin Tarihsel Arka Planı ve Gelişimi

Devletler toplumsal hareketlerin belirgin aktörleri, hedefleri ve mekânları olmaya devam etmektedir. 21. yüzyılla beraber toplumsal hareketler zamanın ilerlemesiyle değişen ve dönüşen dünya içerisinde, teknolojinin ve ekonominin ilerlemesiyle giderek farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma toplumsal hareketlerin iletişim biçimlerini değişmesine aynı zamanda hızlı iletişimin sağlanmasına ve

[9] Alberto Melucci, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır, 2. bs. (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 81.
[10] John D. McCarty, Mayer N. Zald, "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", **The American Journal of Sociology**, vol. 82, no. 6 (May, 1977): 1217-1218.
[11] Marshall, **age**, 746.

eylemcilerin seslerini görece daha hızlı ve etkili bir biçimde duyurmalarını sağlamaktadır. Temel olarak toplumsal hareket çalışmaları, talepler ve şikâyetler doğrultusunda bir araya gelen belli bir grubun siyasal ve sosyal gelişmeleri etkileyen eylemlerini, birliklerini ve eğilimlerini incelerken, diğer taraftan toplumsal hareketlerin tarihselliği tartışma konusu olmuştur. Bu tarihsellik içerisinde her ne kadar direniş ve çatışmanın tarihi eski olsa da toplumsal hareketlerin tarihi 18. yüzyıla kadar götürülebilir. Buna istinaden 18. yüzyılda gerçekleşen eylemlerin gelecek yıllarda ortaya çıkacak olan eylemlere sağladığı katkı ve modern sosyal bilimlerin gelişmeye başlamasıyla, toplumsal hareketlere dair sistematik analizler daha çok 19. yüzyılda ortaya konmuştur. Bu duruma etki eden faktörü Doğan Çetinkaya, örgün eğitimin başlayıp yaygınlaşmasına ve kitle toplumunun ortaya çıkmasına bağlayarak daha sistematik analizlerin ortaya konduğunu dile getirmiştir ki buna ilaveten de toplumsal hareketlerin kendi aydınlarını kendi içinden çıkardığını söylemiştir.[12]

Bugünün toplumsal hareketlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için geçmişte ortaya çıkan hareketlerin nasıl bir dönemde ve hangi koşullarda ortaya çıktığı iyi bilinmelidir. Bu bağlamda bir süreklilik içinde olan toplumsal hareketlerin bu dönem ve koşulların bilinmesi sayesinde başkaldırı, isyan ve çatışmadan nasıl bir farkı olduğu anlaşılacaktır. Bu açıdan eşitsizliğin ve adaletsizliğin tarih boyunca var olması ve buna bağlı olarak gelişen tepkinin yani toplumsal bir reaksiyonun da var olduğu bilinmektedir. Bu reaksiyon toplumsal değişime neden olduğu gibi kavramın seyrine de etki etmektedir. Kavramın kendisine bir anlam yarattığı 18. yüzyıla baktığımızda; hızlı nüfus artışının var olduğu, eşitlik, özgürlük, kardeşlik ve milliyetçilik fikirlerinin toplumda daha fazla gündeme geldiği, sanayileşmenin hız kazandığı ve buna bağlı olarak hızlı kentleşme, yani kırdan kentte göçün olduğu ve proleterleşmenin yükseldiği siyasal ve sosyal değişimin yaşandığı bir süreç toplumun karşısındaydı. İktidarların giderek güçlenmesi ki bu noktada denetimin artması, bireylere yükümlülüklerin getirilmesi ve bireylerin sınırlandırılması toplumda reaksiyona neden olmakta ve buna bağlı olarak isyanın ve başkaldırının ön plana çıktığı görülmektedir. Buradan hareketle Tilly toplumsal hareket kavramının doğuşunu dört ana eksende toplar ve bu denli önemli ekonomik ve sosyal

[12] Doğan Çetinkaya, **Toplumsal Hareketler, Tarih Teori ve Deneyim** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 17.

değişimleri; "Savaş, parlamenterleşme, sermayedarlaşma ve proleterleşmeye"[13] bağlar. 18. yüzyılla beraber değişen ve dönüşen dünyada savaşların giderek artması; buna bağlı olarak da yeni fikirlerin ortaya çıkması özellikle de milliyetçilik fikrinin yayılması, kapitalizmin zamanla kendisini hissettirmesiyle çalışma ve yaşam koşullarının güvenilmez hale gelmesi ve işçi sınıfının bir güç olarak kendine yer bulması, toplumsal hareketlerin otoriteler karşısında ilerleyen dönem içerisinde bir duruş sergilemesine neden olmuştur.

Toplumsal hareket kavramının tarihine baktığımızda, daha önce belirtildiği gibi direnişin, başkaldırının ve protestonun tarihi çok eskilere götürülse de aslında sistematik olarak toplumsal hareketler ilk kez "Lorenz Von Stein'in yaptığı bir çalışmasında "Geschicte der sozialen Bewegung in Frenkreich von 1789 bis auf unsre Tage" (1789'dan Günümüze Fransız Toplumsal Hareketleri'nin Tarihi) siyasi bir mücadeleyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır."[14] Bu çalışmada toplumsal hareketler, ekonomik sorunlar çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir. Esasen o dönemin koşullarına baktığımızda Fransa ve İngiltere'de etkili olan ekonomik sorunlar yeni bir eylem repertuarının gelişmesine neden olmakla beraber örgütlü bir yapının da temellerini oluşturmaktaydı. Charles Tilly de bu hareketlerin geçmişini 18. yüzyıl sonlarına götürmekte ve bu olgunun oluşmasında Kuzey Amerika ve Batı Avrupa insanının katkısını vurgulamaktadır.[15] Ancak gerçek anlamda kendisine yer bulan toplumsal hareketler, işçi sınıfının bir güç olarak yükseldiği 1848 devrimlerine uzanmaktadır. Bu noktada Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins'in beraber ele aldıkları çalışma, 19. yüzyılın ortalarında, sembolik olarak 1848 tarihini alarak, hareketler için sosyolojik bir yeniliğin ortaya çıktığını ve insanların yeni bir kurum yarattığını belirtmiştir. Bu kurum "üyeleri, yetkilileri ve (hem uzun vadeli hem de kısa vadeli) özgül politik amaçları olan sürekli bir örgütlenme"dir.[16] Bu yeniliğe bağlı olarak toplumsal hareketlerin direniş ve isyandan farkı da ortaya konmuştur. Direnişler kendiliğinden gerçekleşen, kısa ve gelip geçici bir özellik taşırken[17] toplumsal hareketler sürekli ve örgütlü bir özellik taşır. Tabii bu durum aynı zamanda Tilly tarafından da gündeme getirilmektedir. Ancak öncesinde

[13] Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler**, çev. Orhan Düz (İstanbul: Babil Yayınları, 2008), 49.
[14] **age**, 20.
[15] **age**, 16.
[16] Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, **Sistem Karşıtı Hareketler**, çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, 3.bs. (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2015), 36.
[17] **age**, 35.

ele alınan İngiliz Chartist hareketi ve Fransız Devrimi toplumsal hareketlerin kavramsal kökenini oluşturmakla beraber aslında hareketlerin gelişimi için de bir öncelik teşkil etmekteydi. Fakat bu hareketlerden önce de gerçekleşen hareketler birer yol gösterici niteliğindeydi. Bu durumu Charles Tilly şu şekilde anlatmaktadır: eylemlerin bir toplumsal hareket olarak ele alınmadığı dönemde ortaya çıkan eylemlerin içeriğinde daha çok "ev yağmalama, utandırma törenleri ve zorunlu aydınlatma" faaliyetleri mevcuttur.[18] Daha sonraları ortaya çıkan eylemlerde farklı etkiler görülmektedir. Bunlara etki eden durumlar ise aslında zamanın ve koşulların değişimiyle, özellikle okuma ve yazmanın giderek toplumda yaygınlaşması ile eylem repertuarının değiştiğidir. Bu noktada var olan eylem repertuarın içeriğinde örgütlü yürüyüş, sloganlar, semboller, halk mitingleri, yazılı pankartlar ve benzer kıyafetler giyilerek hareket etme yer almıştır. Bu duruma örnek olarak da aslında hareketlerin doğduğu yer olarak İngiltere'yi vermekte ve bir parlamento seçim kampanyasının halk dayanışması ve kararlığı sergilemesi bakımından ilk toplumsal hareket repertuarının habercisi olduğunu belirtmektedir.[19] O dönemde her ne kadar toplumsal hareket terimi kullanılmadıysa da kamu politikasının yeni bir şekli ortaya çıkmakta ve keyfi idareye karşı çıkan bir toplumsal hareket biçimi doğmuştu. 18. yüzyılın iki büyük devrime şahit olması (Amerikan devrimi ve Fransız devrimi) ve buna bağlı olarak halk kitlelerinin hak talebinde bulunma girişimleri, özelde kölelik karşıtı ve oy kullanma hakkının elde edilmesi için verilen mücadele, gelecek dönemde toplumsal hareketlerin temelini oluşturdu. Hatta, Charles Tilly, 1791 Şeker Boykotu ile 1806 Büyük Dilekçe girişimi arasındaki yıllarda İngiliz kölelik karşıtı faaliyetlerde yer alan hareketlerin dünyanın ilk toplumsal hareketlerini oluşturma iddiasını taşıdığını söylemektedir.[20] Toplumda baskıya, sömürüye, aşağılanmaya ve yoksulluğa karşı biriken huzursuzluk ve öfke, hareketlerin ortaya çıkmasına ve etkili olmasına neden oldu. Bu bağlamda yurttaş hakkının ön plana çıktığı, iki devrimin (Fransız ve Amerikan) gerçekleşmesiyle siyasal sistemin değiştiği ve kamusal hak talebinin eski biçiminin çöktüğü gözler önüne serilmiştir. Bununla beraber insan ve yurttaş olma hali ön plana çıkmış ve bir sonraki yüzyılda kamu politikasına etki eden güçlü toplumsal hareketleri görmekteyiz. Tüm bu gelişen olaylar çerçevesinde toplumsal hareketler 1848 devrimleriyle daha da görünür hale geldi. Özellikle örgütlülük ve

[18]Tilly, **Toplumsal Hareketler**, 88.
[19] **age**, 37.
[20] **age**, 61.

süreklilik açısından belli bir ivme kazanan hareketler bu dönemde anti-kapitalist ve anti-emperyalist vurguyla ön plana çıktı. Bu vurgunun bu dönemde dile getirilmiş olması elbette bir tesadüf değildir. Dönemin koşulları sonucunda ortaya çıkan bu söylemin arka planında sanayinin gelişmiş olması, kırdan kente göçün artması, kentlerde mülksüzlerin çoğalması ve emeğin giderek güçlenmesiyle proletaryanın bir güç teşkil etmesi yer almaktadır. Aynı zamanda düşük ücret karşılığında kadınların ve çocukların o dönemde çalıştırılması işçi piyasasını değiştirdiği gibi kentlerin işçi aileleriyle dolmasına neden olmuştur. Bu durum hem ekonomik hem de toplumsal bir huzursuzluğu doğurduğu gibi örgütlü mücadelenin de oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan toplumsal hareketler tek bir sosyal sınıftan oluştuğu gibi siyasal gücü ele geçirmek adına devrim fikri etrafında birleşmiştir. Öyle ki "1848 ve 1917 yılları arasında gerçekleşen hareketler kapitalist dünya ekonomisinin işleyişini hem yansıttılar hem yapılandırdılar."[21] Hatta dönemin şiarını oluşturan "Bütün dünyanın işçileri birleşin!" söylemi de kapitalist dünya ekonomisinin işleyişine dair bir karşı duruşu sergilemektedir. Aynı zamanda bu dönemde kadın hareketinin de güçlendiği ve 1848 devrimleriyle aynı zamanda Seneca Falls Kadın Hakları Kongresinin de ortaya çıktığı görülmektedir.[22]

Dönemin koşulları böyleyken repertuarı da değişmişti. Özellikle o dönem "işyeri grevi, gösteri, seçim kampanyaları, toplanmalar, kortejler, bildiri dağıtmalar ve yasama meclisinin istilası" gibi eylemler ön plandaydı.[23] Elbette buna bağlı olarak taşkın sokak siyaseti bu dönemden itibaren yavaş yavaş düşüşe geçti.[24] Hatta 19. yüzyılla beraber oy hakkının yaygınlaşması ve ulusal seçimlerin kurumsallaşması toplumsal hareketlerin etkinliğini hızlandırmıştır. 19. yüzyılda var olan örgütlenmeden dolayı yeni bir bilinç toplumda oluşmuştur. Bu bilinç 20. yüzyıla miras kalmış ve hareketlerin o dönemde daha da etkili olmasını sağlamıştır. Asıl tartışmanın yaşandığı 20. yüzyılda gerçekleşen toplumsal değişim süreçleriyle, ekonomik ve sosyal açıdan yaşanan değişimlerle toplumsal hareket olgusu iyice tartışılmış ve bir gündem haline gelmiştir. Mevcut sistemlerden olabildiğince güç ve

[21] Caleb M. Bush, "Reformcular ve Devrimciler: Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi ve İktidar Paradoksu, 1848-1917", **Toplumsal Hareketler 1750-2005 Dipten Gelen Dalga**, der. William G. Martin, çev. Deniz Keskin (İstanbul: Versus, 2008): 89.
[22] **age**, 95.
[23] Charles Tilly, "Les origines du répertoire de l'action collective contemporaine en France et en Grande Bretagne", **Vingtiéme Siécle**, Octobre, No:4, (1984), 89: 108'den aktaran Selin Bengi Gümrükçü, "Bir Toplumsal Hareketin Doguşu: Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Türkiye'de Ortaya Çıkışı" (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 108.
[24] Tilly, **Toplumsal Hareketler**, 87.

fayda koparmak amacıyla görünür olan hareketler, 19. yüzyıldaki işçi hareketlerinden aldıkları mirasla 20. yüzyılda birçok ülkede ilerleme kaydettiler. Özellikle siyasal hakların giderek genişlemesi ve yurttaşlık kavramının tartışılması, toplumsal hareketlerin bu yüzyılda daha da güçlenmesine olanak sağlamıştır. Wallerstein ve diğerlerinin belirttiği gibi "toplumsal ve ulusal hareketler, 1848'den sonra sahnede görünmeye başladı ve sayıları, coğrafi yayılımları ve örgütsel etkinlikleri de bunu izleyen yüzyılda sürekli biçimde arttı."[25] İktidarların da buna bağlı olarak giderek güçlendiği ve hayatın her alanına nüfus ettiği görülmektedir. Bu durum da hareketlerin yeni taleplerle gündeme gelmesine neden oldu. Hardt ve Negri'nin de değindiği gibi "modernleşme ideolojisi yeni arzular yaratıyordu."[26] Bu arzuların nasıl bir ortamda geliştiği aslında dönemin karakteristiğini de yansıtmaktaydı. Bunu daha iyi anlayabilmek için de 20. yüzyılda gerçekleşen olaylara kısaca bakmak gerekir.

20. yüzyılın başlarında toplumsal hareketler işçi sınıfının mücadelesi öncülüğünde ilerledi. Hatta "devlet iktidarını" ele geçirme idealini muhtevasında barındıran bu hareketler 1917 Rus devrimiyle bunu gerçekleştirdi. Bu dönemde ulusal mücadele başlığı altında millet olma hayalini gerçekleştirmek isteyen grupların ön plana çıktığı ve bu bağlamda anti-emperyalizm mücadelesinin önem kazandığı görülmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan demokrasi dalgası ile ulusal bilincin yükseldiği ve hareketlere zuhur ettiği bir dönem göze çarpmaktadır. Aynı zamanda düşünsel paradigmanın değişimi ile pratikte kendisine alan bulan ve bu değişimle beraber hareketlerin de farklılaştığı görülmektedir. Farklılaşan bu hareketler de yeni toplumsal hareketler olarak okunmuştur. Hareketlerin ortaya çıkmasından önce, dünyadaki durum aslında bize değişimin, yani yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan mobilizasyonun ne olduğunu gösterecektir. Bu noktada II. Dünya Savaşı sonrasında dünyaya baktığımızda 1960'lara doğru kapitalizmin, ekonominin ve maddi yaşamın her alanına nüfus ettiği ve buna bağlı olarak da hareketlerin yeniden biçimlendiği öne çıkmaktadır.[27] Bununla beraber sendika ve parti yapılarının geliştiği fakat hareket

[25] Wallerstein ve diğ., **age**, 97.
[26] M. Hardt, A. Negri, **İmparatorluk**, çev. Abdullah Yılmaz, 4. bs. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), 276.
[27] Frouad Kalouche ve Eric Mielants, "Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005", **Toplumsal Hareketler 1750-2005 Dipten Gelen Dalga**, der. William G. Martin, çev. Deniz Keskin (İstanbul: Versus, 2008): 279.

özelliğini yitirdiği için eskisi gibi etkili olmadığı göze çarpmaktadır. Buna istinaden Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe dönüşümü şu şekilde açıklamaktadır: kapitalist üretim ilişkilerinin her yere nüfus etmesiyle beraber ekonomik anlamda belirleyici olan ilk değişim: "yaygın birikim rejimi modelinden yoğun birikim rejimi modeline" geçiştir. Burada kastedilen kapitalist üretim ilişkilerinin bütün toplumsal ilişkilere yayılması ve toplumsal ilişkilerin kar için üretim mantığına bağımlı hale gelmesidir. Bu bağlamda sürekli yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmakta ve toplum bunun etrafında şekillendirilmektedir. İkinci olarak, refah devletin ön plana çıkmasıdır. Bu da toplumu tüketim endeksli bir yaşama itmektedir. Burada göze çarpan durum ise kapitalizmin gençleri hedef alması ve bu doğrultuda gençlik kültürü ve bu kültürün pazara açıldığı bir piyasa oluştu. Salt tüketici bir gençliğin öne çıktığı görülmektedir. Son olarak da "kitlesel iletişim araçlarının genişlemesine bağlı olarak yeni kültürel biçimlerin" gündeme gelmesidir. Böylece geleneksel kimlikleri sorgulayacak bir kitle kültürü olanaklı hale geldi.[28] Bu değişime bağlı olarak kitleler hayatı, dünyayı ve devletleri sorgulamaya başlayıp bir yanlışın var olduğuna inanarak hoşnutsuzluklarını dile getirmeye başladılar. Bu tepkilerde merkezi konumda bulunan insan yaşamının ön plana çıktığı, her türlü otoritenin reddedildiği, ahlaki kuralların tartışıldığı, kültürel kimlik, özerklik ve katılım taleplerinin yaygınlaştığı, devrim fikrinden çok reform fikrinin savunulduğu yeni bir dönem başlamıştır. Meta üretiminin hızlandığı bu dönemde sosyal ve ekonomik değişim de hızlandı. Öyle ki refah devletinin getirdiği maddi doyum ve boş zaman imkânı dönemin yapısını ortaya koyduğu gibi aynı zamanda bireylerin de maddiyat dışındaki alanlara yönelmesine neden olmuştur ilerde. Başta öğrenciler olmak üzere, kadınlar, eşcinseller, siyahlar, göçmenler, ötekileştirilenler ve dini ve etnik ırkçılığa maruz kalanlar farklı saiklere yönelerek bu dönem etkili olan hareketlerin merkezini oluşturmuştur. Özgül hareketler olarak gündeme gelen bu mobilizasyon dünyanın birçok yerinde kendisini hissettirmiştir. Örneğin, ABD'de siyahlara yönelik ayrımcı tutumların doğurduğu tepkiler "Sivil Haklar Hareketini" canlandırmıştır. Aynı zamanda ABD'nin Vietnam politikası savaş karşıtı hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Latin Amerika'ya baktığımızda devrimci kalkışmaların ön planda olduğu göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Afrika'da kolonyalizme karşı mücadele bir hareket boyutunu almıştır. Avrupa'da ise öğrencilerin başını çektiği sosyo-kültürel

[28] Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**, çev. Ahmet Kardam, Doğan Şahiner (İstanbul: Birikim, 1992), 197-200.

taleplerin ön planda olduğu, farklı bir yaşamın mümkün olduğu, kültürel kimlik, özerklik ve katılım taleplerinin gündeme geldiği bir mobilizasyon mevcuttur. Bu durumda da hareketlerin her yerde aynı şekilde gündeme gelmediği öne çıkmaktadır. Tabii bu bağlamda farklı yerlerde ve farklı özelliklerde ortaya çıkan hareketler, dünya ölçeğinde gerçekleşmiş olan ve çok yönlü bir etkiye sahip olan, Kalouche ve Mielant'ın söylemiyle "Çin Kültür Devriminden, Vietnam savaşından, Küba Devriminden" doğal olarak etkilenmiştir.[29] Bu etki hareketlerin birçok yerde bir bedene bürünmesini sağlamıştır. Bedenin en görünür olduğu dönem ise şüphesiz ki Mayıs 1968'dir. Yaşanan eylemlerle toplumsal hareketler bir dönüm noktasına girer. Öyle ki Wallerstein ve diğerleri 1968'i 1848 ile beraber iki dünya devriminden biri olarak okumaktadır.[30] Bu dönemde yeni toplumsal hareketlerin gündeme geldiği, cari hayat tarzının hâkim kodlarına karşı hümaniter bir hareket olarak karşı çıkılmış ve dayatılan hayatı dönüştürmeye yönelik mücadeleler gündeme gelmiştir. Bu mücadeleler doğrultusunda 1968 ile beraber işçi hareketi var olan önemini kaybetmiş ve yerini kimlik yönelimli yeni toplumsal hareketlere bırakmıştır.[31] Bu anlamda toplumsal hareketler yaşanan paradigma değişikliğiyle ayrımcılığa, ırkçılığa ve savaş politikalarına karşı belirli veriler sunmaya başlamıştır.

Toplumsal hareketler meydana geldiği çevrenin/mekânın ve zamanın özelliklerini içinde barındırır. İçinde açığa çıktığı toplumsal yapıdan, devletin niteliğine, sosyo-kültürel öğelere kadar tüm düzeylerden etkileniyor ve onları etkiliyor. Ortaya çıkan toplumsal hareketler güçlü bir etki yaymasından ötürü araştırmaya değer görülmüş ve buna istinaden de belli yaklaşımlarla ele alınıp değerlendirilmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse bu süreç şu şekildedir: Marksist teori, sanayileşme dönemi boyunca ortaya çıkan toplumsal hareketleri açıklayan en önemli yaklaşımlardan biriyken, bunu izleyen sonraki dönemde, yani soğuk savaş döneminde kolektif davranış yaklaşımının ön planda olduğu göze çarpmaktadır. 1960-1970 yılları arasında ise Amerika merkezli kaynak mobilizasyonu yaklaşımının öne çıktığı ve sonrasında ise 1980'li yılların başında Avrupa merkezli yeni toplumsal hareketler teorisinin önem kazandığı ve hareketleri açıkladığı görülmüştür. Ki bu noktada Tilly'de "toplumsal hareket yapılarının personeli ve iddiaları tarihsel olarak

[29] Kalouche ve Mielants, **age**, 221.
[30] Wallerstein ve diğ., **age**, 95.
[31] Gülçin Erdi Lelandais, "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme", **Küreselleşme, Direniş, Ütopya Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet**, haz. Barış Çoban (İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009): 65.

değişir ve evrimleşir"[32] der. Bu değişimden ötürü ortaya onu açıklayan, farklılıklarını dile getiren çeşitli yaklaşımlar türemiştir. Örneğin eski toplumsal hareketlerde, örgütlenme merkeziydi ve içerisinde genel olarak işçi sınıfı yer almaktaydı ki iddiaları da rejimi ele geçirmekti. Fakat yeni toplumsal hareketlerde her kesimden birey yer almakta ve iddiaları içerisinde devleti ele geçirmekten ziyade onu dönüştürme gayreti yer almaktadır. Dolayısıyla hareketler kendi konumlarını ve etrafındaki değişimleri fark eder, zamanla onu yorumlar ve ona göre pozisyon alırlar. Bu minvalde eski ve yeni olarak adlandırılan bu hareketler arasında farklılıklar oluşmaktadır.

Toplumsal hareketlerin tarihinin, diğer kısa süreli ve organizasyon seviyesinin düşük olduğu; ortak yas, askeri güç gösterileri ve seçim kampanyaları gibi diğer politik yapıların tarihinden farklı olduğunu belirten Tilly'e göre toplumsal hareketler 1750'den sonra batıda geliştiği şekliyle üç unsuru içinde barındırmakta ve ortaya yenilikçi bir sentez çıkarmaktadır. Bu üç unsur şunlardır[33]:

1) "hedef alınan otoritelere karşı ortak hak taleplerinde bulunan organize halk girişimi,
2) çeşitli eylem türlerinin gerçekleşmesi ki bunlar; özel amaçlı dernekler ve birlikler, halk mitingleri, resmi kortejler, nöbetler, gösteriler ve medyaya demeç vermek.
3) makul bir amaç, birlik, sayı ve bağlılık (MBSB)".

Tilly bu tespitiyle aslında modern topluma ait olan hareketin özelliklerini ve tarih içerisindeki diğer hareketlerden farkını ortaya koymuştur. Bu açıdan baktığımızda Tilly, toplumsal hareketlerin 18. yüzyıldan itibaren tekil girişimler olarak değil, etkileşimli kampanyalar olarak yürütüldüğünü vurgulamaktadır.[34] Aslında bu durum gücün ve sermayenin değişmesiyle yakından ilişkilidir ki bu noktada hareketler yeni bir repertuar kazanmıştır ve buna bağlı olarak yukarıda Tilly'nin belirttiği yeni nitelikler ortaya çıkmıştır. Bu noktada "MBSB"den kastedilen ise şöyledir: "Makul olma: ölçülü davranışlar, düzgün kıyafetler. Birlik: benzer rozetler, bandajlar, ilanlar ve kostümler; saflar halinde yürüyüş; şarkı söyleme ve dua etme. Sayı: kişi sayısı, dilekçelerdeki imzalar, seçmenlerin mesajları, sokakları doldurmak. Bağlılık: kötü hava koşullarına karşı koymak; yaşlı ve sakatların görünür katılımı; baskıya direnç; gösterişli fedakârlık, bağış ve yardım."[35] Bir toplumsal hareket bunları içermelidir. Elbette ki bunlar sadece toplumsal hareketler içinde var olmadı. Tarih içerisinde kendilerine bir anlam yaratan direnişler

[32] Tilly, **Toplumsal Hareketler**, 33.
[33] **age**, 17.
[34] **age**, 30.
[35] **age**, 18.

ve başkaldırılar, MBSB gösterilerini kendi içerisinde barındırıyordu. Farklılık ise aslında repertuarın MBSB ile birleşmesinde gizlidir. Buna ek olarak da organizasyon seviyesinin yüksek olması ve uzun vadeli bir programın toplumsal hareketlerde mevcut olması gerektiğidir. Tabii belli deneyimlerin bir ortamdan bir diğerine değiştiği gözlemlenmektedir, fakat genel MBSB iletişimi bu deneyimleri ortak bir pratiğe dönüştürmektedir.

Toplumsal hareketler ülkelerin politik tarihlerinde her daim yer almadığı gibi belli dönemlerde yükseliş ve belli inişler yaşamıştır. Rejimi tehdit eden durumlarda toplumsal hareketler, baskıya maruz kalmıştır. Elbette bu süreç müzakere kültürünü geliştirmiş; bunun sonucunda da "şiddet içermeyen kampanyalar, MBSB gösterileri ve toplumsal hareket repertuarının kullanılması" için imkânlar yaratmıştır.[36]

Toplumsal hareketlerin tarihi için bir diğer önemli nokta ise devletlerin iktidar sahibi olması ve giderek güçlenmesi sebebiyle hareketler açısından hedef olma konumuna geçmesidir. İlk örneklerine baktığımızda devleti ele geçirme mantığı daha sonraları yeni toplumsal hareketlerle onu dönüştürme mantığıyla kendisine yer buldu. Bu da şunu göstermektedir ki bir bütün olarak toplumsal hareketler, evrimleşip yayıldı. Bu anlamda da Tilly'nin belirttiği gibi toplumsal hareketlerin bir tarihi mevcuttur ve gelişmektedir.[37] Buradaki tarih söylemi; kampanya, repertuar ve MBSB ile göze çarpan ve ayırt edilebilir olmasıyla ortaya çıkan söylemdir. Aslında Tilly eserinde Markoff'tan alıntı yaparak toplumsal hareketler tarihine dair keskin bir yorumda bulunmaktadır[38]:

> "Bugün bildiğimiz toplumsal hareketler 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de filizlenmeye başlayıp, 19. yüzyılda Avrupa, Kuzey Amerika ve başka yerlerde kök salmıştır. Bunun nedenini anlamak için birbiriyle bağlantılı pek çok değişimi göz önüne almalıyız: Güçlü hükümet ama zayıf kral, hükümetten hak talep etmek için örgütlenen insanlar, halk adına yönetimde bulunduklarını iddia eden politik elitler, uzaktaki insanları birbirine bağlayan ticari ilişkiler ve taşımadaki gelişmeler, ayrı mekânlarda yaşayan insanları ortak bir hareket duygusuyla birleştiren yeni kitle iletişim araçları ve yaygın okur yazarlık".

Toplumsal hareketlerin tarihi için tartışılan bir diğer konu ise aslında örgütlenmenin modern toplumla özdeşleştirilmiş olması ve bu bağlamda aslında hangi dönemlerde daha fazla görünür olduğudur. Yani toplumsal tarih içerisinde seyirlerinin aydınlatılması noktasında tartışmalar yaşanmıştır. Andre Gunder Frank ve Marta Fuentes'in aktarımına göre yaklaşımların çoğu toplumsal hareketlerin

[36] **age**, 137.
[37] **age**, 23.
[38] **age**, 25.

durgunluk dönemlerinde daha fazla ortaya çıktığını söylemektedir ki dikkat çekilen tarihler ise şöyledir: 1815-1848, 1873-1896, 1914-1943 ve 1970 sonrası.[39] Kimi yaklaşımlar da aslında buhran ve bunalım dönemleriyle hareketleri açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda toplumsal değişim süreçlerinin yaşandığı evrelerde toplumsal hareketler daha fazla görünmektedir.

Son olarak bu tarihi süreçte demokratikleşmenin temellerinin toplumsal hareketlerin etkisiyle atıldığı söylenmektedir. Bir diğer iddia ise toplumsal hareketlerin demokratik alanlarda gerçekleştiği yönündedir. Yani ilk ifadeye göre toplumsal hareketler demokratik olmayan yerlerde ortaya çıkıp demokratikleşmeyi sağlayabilir. İkinci ifadeye göre ise demokratik alanların toplumsal hareketlere kendilerini ifade etmeleri için imkân sağladığıdır. Aslında her iki ifadenin de doğru olduğu ve bir neden-sonuç ilişkisiyle incelenmesi gerekmektedir. Fakat şunu belirtmekte fayda var ki; toplumsal hareketlerin etkisiyle, merkezi iktidarlar tarafından siyasi haklar genişletildi. Bu durum işçi sınıfının mücadelesini güçlendirdi. Sistem karşıtı örgütler ön plana çıktı ve büyük grupları seferber etmek için eğitimler düzenledi ve böylece kolektif eylemler düzenledi. Bu şekilde modernite öncesi kendiliğindenlik ve dağınıklık yerine daha örgütlü ve hiyerarşik bir toplumsal hareket oluştu. 19. yüzyıl sonu ile toplumsal hareketler yeni bir görünüme kavuştu ve böylece iktidarlara karşı bir güç haline geldiler. Tarihsel örneklere baktığımızda demokratikleşmeyle toplumsal hareketler arasında bir bağın, bir yakınlığın var olduğu görülmektedir. Tilly, nedensel açıdan bakılırsa birbirlerinden kısmen bağımsız bir şekilde gerçekleştiğini söylemektedir. Hemen ardından da bir genellemeye başvurmaktadır ki o da şudur: "Bir kez demokratikleşme gerçekleşti mi, ister demokratik olsun isterse de olmasın, toplumsal hareketlerin onun peşinden geldiğidir."[40] 20. yüzyılla beraber iletişim araçlarının gelişimi ve yaygınlaşması, toplumsal hareketlere belli ivmeler kazandırmıştır. Bu noktada demokratik yapıların olduğu veya otoriter yapıların olduğu yerlerde toplumsal hareketler giderek seslerini duyurmaktaydı. Ayrıca bu durum bir etkileşim yaratmakta ve farklı bir yerde gerçekleşen bir hareketin bir başka yerdeki hareketi etkilemesini gündeme

[39] Andre Gunder Frank, Marta Fuentes, "Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri", **Büyük Kargaşa Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi**, der. Samir Amin ve diğ. çev. Erden Akbulut (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1993): 154-155
[40] Tilly, **Toplumsal Hareketler**, 95.

getirmekteydi. Nitekim Charles Tilly'nin belirttiği benzeyiş, birleşme ve erişebilme testini doğrulamaktadır.

Tarih içerisinde bir seyir halinde ilerleyen toplumsal hareketler yaşanan paradigma değişikliği sebebiyle eski ve yeni olarak ikiye ayrılmıştır. Bunun sebebi ise hareketlerin amaçlarının, aktörlerinin, eylem repertuarlarının ve örgütlenmelerinin giderek farklılaşmasıdır. Bu dikkate alındığında yukarıda tarihsel geçmişi ve nasıl geliştiğiyle ilgili verilen bilgiler ışığında toplumsal ilişkilerin ve toplumsal bilincin dönüşüm yaşadığı açıktır. Bu bağlamda bundan sonraki bölümde konunun daha iyi anlaşılması adına eski toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketler incelenecektir. Ayrıca bu dönemler içerisinde ortaya çıkan teorik yaklaşımlar tartışılacaktır.

2.2. Eski Toplumsal Hareketler

Toplumdaki değişim ve dönüşüm için mücadele edenlerin sesi olarak karşımıza çıkan hareketler, günümüzde de etkinliğini sürdürdüğü gibi geçmişte de oldukça güçlüydü. Öyle ki kardeşlik, özgürlük ve eşitlik sloganını kendilerine kılavuz eyleyen bu hareketler, 19. yüzyılla beraber sanayi toplumunun bir mirası olarak karşımızdadır. 19. yüzyıl da sanayinin gelişmesine paralel olarak kırdan kente yoğun göçlerin yaşandığı ve buna bağlı olarak da eşitsizliğin, sömürünün ve adaletsizliğin var olduğu bir sistem ortaya çıkmıştı. Buna istinaden devletlerin de zaman içinde güçlendiği ve bu sistemi ayakta tutan güç sayesinde yurttaşlığı, siyasal hakları, kişisel kimliği ve uyruğu tanımlayan bir erk olarak yükselişi öne çıkmaktadır.[41] Bu bağlamda düzenin bu şekilde topluma sirayet etmesiyle yaşamın yeniden kurulması adına "sınıfsal" ve "ulusal" hareketlerin öne çıktığı görülmektedir.

Modernliğin ilk dönemlerinde hâkim hareket olarak karşımıza çıkan eski toplumsal hareketler, genelde tek bir sosyal sınıftan oluşan üyeleriyle siyasal gücü yani iktidarı ele geçirmek için merkezi bir şekilde hareket etmiştir. Öyle ki 1800'lerle birlikte toplumsal hareketlerin mücadelesinde, "devrimci ve ulusal kurtuluş hareketleri" ve "ekonomik bakımdan eşitlikçi bir demokrasiyi sağlamak isteyen işçi hareketleri" yönünde geliştiği görülmektedir.[42] Bu dönemde gerçekleşen vergi

[41] Frank ve Fuentes, **age**,167.
[42] **age**, 149.

ayaklanmaları, seçim mücadeleleri, sömürge karşıtı eylemler ve grevler hem örgütlenme düzeyleri bakımından hem de süreklilik bakımından giderek gelişmekte ve iktidar için endişe kaynağı yaratmaktaydı. İşçiler, ezilenler ve sıradan insanlar genel oy hakkı için, çalışma saatlerinin düşürülmesi ve siyasal haklar için mücadele etmiştir. Temelinde eşitlik ilkesi olan bu mücadeleler bir şeyleri değiştirmek amacıyla devleti yani iktidarı ele geçirme isteğiyle ön plana çıkmıştır. Hatta bu durumu Wallerstein ve diğerleri şöyle açıklamaktadırlar: "devlet olma halinin genişlemesiyle beraber hareketler kendilerini ona karşı ifade etme gereksinimi duymuştur."[43] Bu ifade etme biçimi muhtevasında aslında topyekûn değişimi hedeflemiştir. Bu durum kendine has bir özellik olması bakımından eski toplumsal hareketleri en iyi anlatan durumdur aslında. Devleti bu şekilde karşılarına alan hareketler, dönemin elitleri tarafından ayrıca korku verici patlamalar olarak görülmüştür hatta.[44]

Eski toplumsal hareketler genel olarak hangi durumlarda ortaya çıkmaktadır? Bu sorunun cevabı ise şöyle verilmektedir: 1850'lerden beridir "sürekli" olması bakımından gelişen eski toplumsal hareketler daha çok iktidarın zayıfladığı dönemlerde görülmekte ve buna ek olarak aslında kriz ve bunalım dönemlerinde kendiliğinden oluşmaktadır. Bu sebeple eski toplumsal hareketler sürekli gerginlik dönemleriyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca dönemin toplumsal yapısına baktığımızda farklı amaçlar için ortaya çıkan kitle tabanlı örgütlenmeler ve yayın faaliyetleri ön plandaydı. Bunlar 19. yüzyıl başındaki iyimser, gelişmeci ideolojiye ve romantik fikirlerin hegemonyasına önemli bir darbe vurmuştur.[45] Zaten bireyin kendini arama, keşfetme ve anlamlandırma gayreti dönemin düşünürlerinin de dikkatini çekmiş ve böylece pozitivist anlayışın yerini bireyin inanç, değer ve duygularını yorumlama ve anlamlandırmaya dayalı bir perspektif almıştır. [46] Böyle bir noktada eski toplumsal hareketler, bireyin ne istediği üzerine yoğunlaşmış ve memnuniyetsizliğin dile getirildiği kitleler tarafından kendisine bir alan bulmuştur. Böylesine bir ortamda da ilerlemeci anlayışın yerine daha çok korku ve anlamlandırma hâkimdi. Korkunun kaynağı aslında elitler tarafından hissedilmektedir. Hatta Gustave Le Bon'un temsilcisi olduğu bu elit ve yönetim kesimi hareketin içersinde yer alanlara korkuyla

[43] Wallerstein ve diğ., **age**, 47.
[44] Çetinkaya, **age**, 23.
[45] **age**, 19.
[46] **age** 19.

bakmakta ve onları "çılgın kalabalıklar"[47] olarak adlandırmaktaydı. Bu "kalabalık" olma hali, tam da Rudi Dutschke'nin belirttiği şekilde "ayrıcalıklardan yoksun olan kesimi" temsil ettiği gibi, bunlar "bütün dünyada kurtuluş hareketlerinin tarihsel kitle tabanını oluşturmaktadır."[48] Dönemin hareketlerine tekrardan bakarsak, aslında hangi durumlarda ortaya çıktığı ve ne talep ettiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu dönemde ön planda olan işçi hareketleri ve ulusal hareketler birbirinden faklı isteklerle kendilerini tanımlamaktadır. Bu dönemde işçi hareketi bir baskının var olduğunu söylemekte ve "işverenlerin ücretliler, burjuvanın da proletarya üzerindeki baskısına" vurgu yapmaktadır. Bu anlamda gelişen sanayiye bağlı olarak kapitalist sistemin yarattığı sınıfsal çelişki, emek sömürüsü ve eşitsizliğe karşı işçi sınıfı mücadele etmiş ve bunun yok edilmesini arzulamıştır. Öte yandan ulusal hareketi temsil edenlerin de baskıya maruz kaldığı ve baskıyı, "bir etnik-ulusal grubun bir diğeri üzerindeki baskısı olarak" tanımladıkları göze çarpmaktadır.[49] Bu noktada bu hareketlerinde ulus devlet sürecinde dışarıda kalan grupların ya da sömürüye maruz kalan kitlelerin vatandaşlık üzerinden mücadele etmesi ve sömürgeci devletlere karşı iktisadi ve siyasi bağımsızlığı arzuladığı görülmüştür. Dolayısıyla her iki hareket de iktidara ve iktidarın üretim biçimlerine karşı olarak örgütlendikleri söylenebilmektedir. Talepleri ise "daha iyi ücretler, iş güvencesi, sosyal güvenlik, iş hayatında kontrol, eşitlik" gibi üyelerinin gelecekteki ekonomik ve politik durumlarını geliştirmeye yöneliktir.[50] Bu anlamda Claus Offe, eski toplumsal hareketlerin kendilerini sosyo-ekonomik ve politik kodlarla tanımladığını vurgulamaktadır.[51]

Dönemin koşulları ve toplumsal yaşamı bu durumdayken, devrim fikriyle özdeşleşen ve bir siyasal partinin ya da siyasal hareketin gölgesinde şekillenen işçiler ve ulus olma hayali kuran gruplar eski toplumsal hareketlerin aktörleri konumundaydılar. Alberto Melluci eski toplumsal hareketlerin aktörlerini "tarih sahnesindeki durumlarına göre kahraman ya da hain rolüne soyunan fakat daima büyük ideallere yahut dramatik bir kadere yönelmiş trajik karakterler" olarak

[47] Sydney Tarrow, **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics** (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 8.
[48] Rudi Dutschke, "Anti-Otoritercilik Üzerine", **Cogito**, s. 14, 3. bs. Bahar (1998): 27.
[49] Wallerstein ve diğ., **age**, 36.
[50] Best Shaun, **Introduction to Politics and Society**, (London: Sage Publications, 2002): 147'den aktaran Devrim Ertürk, "Yeni Sosyal Hareketler İçerisinde Sınıfın Yeri", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(4), (2011): 1495.
[51] Claus Offe, "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 60.

resmeder.[52] Bu bakımdan yeni hareketlerin aktörlerinden farklı bir konumdadırlar. Fakat burada değinilmesi gerekilen durum ise aktörlerin özellikle lider konumunda olanların bir idol, model olma boyutu mevcuttur. Eski hareketler ekonomik olarak kendisini ön plana çıkarır ve sınıf tabanlı bir yapıya sahiptir. Eski hareketin girişimcilerine baktığımızda ise işçileri ve orta sınıfı görmekteyiz.[53] Hatta eski toplumsal hareketlerde "marjinal, fakir ve köksüz" insanların yer aldığı ve toplumsal tabanı teşkil ettiği söylenmektedir.[54] Belli bir sınıf üzerinden ilerleyen eski toplumsal hareketler, örgütlenme bakımından da farklılık göstermektedir: Büyük liderler vardır ve dikey bir yapılanma mevcuttur. Örgütlenme yapısının temellerini siyasi partiler ve sendikalar oluşturmaktadır. Merkezi örgütlenme yapısına ayrıca sahiptir ve bu partiler sayesinde ulusal bir yapıda oldukları söylenmektedir. Bu noktada siyasi parti Frank ve Fuentes'in aktarımına göre "hem iktidardaki yöneticiler, hem de iktidar dışında tutulan yönetilenler bakımından başlıca eylem amacıydı."[55] Bu anlamda önemli bir konumda olan parti, arzu edilen ekonomik, toplumsal ve kültürel siyasetin uygulanması ve hayata geçirilmesi için hayati bir konumdadır. Eski toplumsal hareketlerle ilgili genel kanıya baktığımızda "toplumsal düzenin herhangi bir unsurunu ya da kötü giden bir durumu düzeltmekten öte tüm sistemin değişmesi gerektiği anlayışı" hakimdir.[56] Ulaşılmak istenen amaç her zaman ekonomik ve politiktir. Gündemlerinde Fransız devriminin etkisiyle kendisini hissettiren eşitlik ilkesi, ekonomik büyüme, toplumsal kontrol ve toplumsal güvenlik vardır.[57]

Sonuç olarak görmezden gelinemeyecek kadar bir gelişme gösteren kitleler hem örgütlenme yapıları sayesinde hem de eylemleriyle elitlerin ve yönetenlerin dikkatini çekmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkinliğini sürdüren bu hareketler Touraine'nin de belirttiği şekilde "tarihin hem dramatik hem kahramanca hem de şiddetli bir manzarasını dayatmışlardır."[58] Yapısal gerginliğe, modernleşmeye ve ekonomik kriz ve buhranlara tepki olarak ortaya çıkan toplumsal hareketler sürekli dönüşüm içerisinde gelişmeye devam etmesiyle beraber ele alınış

[52] Kenan Çayır, **Yeni Sosyal Hareketler** (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 16.
[53] **age**, 16.
[54] **age**, 12.
[55] Frank ve Fuentes, **age**, 167.
[56] Füsün Kökalan Çımrın, "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Bir Hareket Olarak Karşı Küreselleşme Hareketleri/Türkiye Sosyal Forumu Örneği", (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2009), 33.
[57] Offe, **age**, 61.
[58] Alain Touraine, **Başka Türlü Düşünmek**, çev. Mehmet Moralı (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 10.

biçimi ve yorumlanması da gelişmekte ve farklılık göstermektedir. Bu anlamda bir sonraki kısımda yeni toplumsal hareketler tartışılacaktır.

2.3. Yeni Toplumsal Hareketler

Avrupa'da merkeziyetçi yapıların karşısına çıkan birey özgürlüğü aslında bir dönüşümün gerekliliğini savunan taleplerde bulunmaktaydı. 21. yüzyılın ikinci yarısından sonra sadece ekonomi değil aynı zamanda etnik, dini, kültürel değerler ve toplumsal cinsiyete bağlı talepler ön plana çıkmaktaydı. Var olan memnuniyetsizlikler sonucunda kültürel yaklaşımların 1970'li yıllarda yükselmesi aslında yeni toplumsal hareketlere yaklaşımın zeminini de sağlamış oldu. Dolayısıyla bu hareketler sistemin yaratmış olduğu eşitsizliklere dikkat çekmenin yanında aynı zamanda gerçekliğin tanımlanmasına dair de itiraz edip, çözüm talebiyle ön plana çıkmıştır. Özellikle 1980'den sonra teknolojik gelişmeler ve küresel iletişimin artmasıyla daha görünür hale gelen bu hareketler, son otuz yılda çevre, barış, kadın hareketi, kimlik ve kültürlerin tanınması adına bayağı önemli bir noktaya ulaştı.

1960'larda gerçekleşen toplumsal ve siyasal dönüşümle geçmişte merkezi ve tek bir sınıfı ele alan toplumsal hareketler yerlerini daha esnek bir yapıya sahip olan, merkezi olmayan ve amaçları arasından devleti ele geçirmek mantığı yerine onu dönüştürme mantığının olduğu karma yapılara bırakmıştır. Sefa Şimşek "toplumsal hareketlerin Gustave Le Bon ve Karl Marx'tan bu yana büyük değişimler geçirdiğini ve özellikle 1960'ların etkisiyle nitel ve nicel açıdan hız ve yoğunluk kazandığını"[59] belirtmiştir. Bu anlamda yeni toplumsal hareketler; örgütlenme yapısı ve pratikleri açısından farklılık göstermiştir. Aslında 1968'in etkisi, günlük hayatı ve ilişkileri siyasal bir tartışmanın içine çekmiştir. Daha önce siyasal tartışmanın içine girmeyen birçok alan kendisine yeni alanlar bulmuş ve böylece tartışılmaya başlanmıştır. Bu alanlar: kadın hakları, barış, çevre, hayvan hakları, nükleer silahsızlanma, toplumsal cinsiyet, azınlık milliyetçiliği ve etnik kimlikler/kültürlerdir. Bu memnuniyetsizliğin kökünde ise aslında Tanıl Bora'nın ifade etiği gibi "kapitalist modernleşmenin insan ilişkilerinde yarattığı yabancılaşma ve ticarileşme"[60] toplumda bu alanların ifade edilmesine neden olmuş ve yeni toplumsal hareketlerin gündemini oluşturmuştur. Genel olarak yeni toplumsal hareketler; genel din ve ahlak anlayışına, hızlı

[59] Sefa Şimşek, "New Social Movements in Turkey Since 1980", **Turkish Studies**, vol. 5, no. 2, (2004): 111.
[60]Tanıl Bora, "Yeni Toplumsal Hareketler"e Dair Notlar", **Birikim Dergisi**, s.13, Mayıs (1990): 49.

kentleşmeye, refah devletin yarattığı aşırı tüketime ve sosyalist ideolojiye bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır.

Eski toplumsal hareketlerin iktidarı ele geçirme isteği, yaşanan dönüşüm ve deneyimlerle beraber devlet dışında ona etki edecek yeni bir hareketliliği gündeme getirmiştir. Bu gündemin oluşmasını sağlayan koşullar nelerdi, dönemin karakteristiği oluşturan temel olaylar nelerdir gibi sorular aslında yeni toplumsal hareketlerin oluşumundaki arka planı bize gösterecektir.

Yeni toplumsal hareketlerin oluşumu ve gelişimi temelde II. Dünya savaşı sonrası gerçekleşen olaylar ve bunların deneyimleriyle ortaya çıkan dönüşümlere bağlıdır. Özellikle 1960'lı yılların etkisi bu kavramın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 1960'lara kadar gelen yıllar içerisinde modernleşme, sanayileşme ve kentleşme gibi süreçlerin yoğun yaşanması köklü dönüşümlere neden olmuştur. Kapitalizmin yaşamın her alanına sirayet etmesiyle toplumsal hareketler de radikal bir biçimde dönüştü. Öğrenci hareketleriyle dünyanın birçok yerinde gerçekleşen gösteriler, o dönem de yaşanan eğitim krizi ve baskıcı siyasal yönetimlerin yarattığı memnuniyetsizlikle kendisini göstermiş ve dönüşüm talebini açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Bu dönüşüm taleplerinin sonucunda toplumsal hareketlerin "türü, kapsamı, konusu, amacı ve aktörleri" evrim geçirmiştir.[61] Bu bağlamda endüstri toplumu endüstri sonrası toplum olarak; modern toplum da post modern toplum olarak adlandırılmaya başlanmıştır araştırmacılar tarafından. Alain Touraine, yeni toplumsal hareketleri post endüstriyel toplum paradigmasına oturtur. Burada post endüstriyel toplum, "yeni güç merkezi ve yeni ilişki biçimleriyle yeni bir toplum tipidir. Bunun mücadele alanı artık devlet değil, sivil toplumdur."[62] Bu bağlamda mücadele alanı artık kültürel alana kaymıştır. Bu bakımdan ele aldığı yapının yeni olduğunu belirtmekte, eski olanla belli farklarının olduğunu söylemektedir ki bunu da aslında dönemsel farklılıklara bağlamaktadır. Jean Cohen de yeni olanın ne olduğu tartışmasını yürüterek bu alana dair araştırmacılar arasında net bir fikir birliğinin var olmadığını belirtmiştir. Fakat bunun yanında kendisi yeni toplumsal hareketlerde ön planda olan mantığın "devlete karşı toplumun kendisini savunması ve koruması" olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda savunduğu tezde yeni olanın

[61] Ünal Şentürk, "Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 30, n. 1, (2006): 39-40.
[62]Çayır, **age**, 14.

"devrimci hülyalardan" vazgeçerek sivil toplum savunusunun öne çıkardığıdır.[63] Burada dönemin geçirdiği değişimi kısaca anlatmıştır ki karakteristiğini de ortaya koymuştur. Aslında her iki hareket türü de konuları, amaçları, örgütlenmesi ve katılımcıların nitelikleri bakımından değerlendirildiğinde belli farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu noktada Claus Offe yeni toplumsal hareketleri; temaları, değerleri ve seferberlik şekillerine göre klasik hareketlerden ayırmaktadır. Klasik hareketlerin aktörlerine bakan Offe, onların daha çok gelirlerin daha iyi dağılımı gibi maddi çıkarlar için mücadele eden sosyo-ekonomik gruplar olduğunu, bunun karşısında ise yeni toplumsal hareketlerin aktörlerinin ise toplumun farklı kesimlerinden olduğunu ve çeşitli temalar etrafında birleşen birey ve grupların olduğunu belirtmektedir. Offe eski toplumsal hareketlerde ön planda olan temaların: ekonomik büyüme, gelir dağılımı, askeri güvenlik ve sosyal kontrol olduğunu belirtirken, yeni toplumsal hareketlerde ön planda olan temaların ise insan hakları, çevre ve barış etrafında şekillendiğini söylemektedir. Değerler açısından da eski sosyal hareketler daha çok maddi ilerlemeye, tüketim güvenliğine ve özgürlüğe odaklanırken, yeni toplumsal hareketler daha çok merkezi kontrole karşı kimliği savunup, bireysel özerkliği öne çıkarmaktadır.[64]

Yeni toplumsal hareketler dönemin muhalefeti açısından sürükleyici ve dinamik bir unsur olarak kendisine yer bulmuştur. Bu dönemde "Fransa, Almanya ve Meksika'da baş gösteren öğrenci hareketleri, İtalya'daki öğrenci-işçi koalisyonu, Frankocu Madrid, Komünist Prag gibi yerlerdeki demokrasi talepleriyle gelişen hareketler, Güney Afrika'dan Roma'ya kadar eleştirel Katolikliğin gelişimi, kadın ve çevre hareketlerinin ilk işaretleri köklü dönüşümün göstergeleri olarak değerlendirilmektedir."[65] Bu hareketlere yol açan ise Soğuk savaşın getirdiği ekonomik ve siyasal koşullardan kaynaklanan memnuniyetsizlik ve baskıcı siyasal sistemlerdir. Ekonomik taleplerden çok kültürel taleplerin ve özgürlüğün gündemde olması aslında yeni toplumsal hareketlerin de gündemini belli etmiştir ve dönemin karakteristiğini ortaya koymuştur. Bağımsızlık ve otorite karşıtı hareketler ön planda olmakla beraber sivil hakların gündemde olduğu görülmektedir bu dönemde. Yeni kelimesinin güçlü bir şekilde kullanılmasına etki eden ise ekonomik-

[63] Jean Cohen, "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 102.
[64] Offe, **age**, 61.
[65] Donetalla Della Porta, Mario Diani, **Social Movements an Introduction**, 2. bs. (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 1.

politik söylemden daha çok kültürel söylemin ön plana çıkmasıdır. Ayrıca eski toplumsal hareketlerin de kaynağını oluşturan özellikle Marksizmle ön plana çıkan devleti ele geçirme mantığı yeni toplumsal hareketlerde kendisine yer bulamamaktadır. Ayrıca yeni olan bu hareketler kapitalist sistemde var olan burjuva ve proleter çatışmasını reddederek yeni bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Ki bu noktada Nick Crossley yeni kavramının 1960'lardan esinlenerek geliştiğini ve buna bağlı olarak yeni bir dönemi temsil ettiğini söylemiştir. Bunun yanında toplumun eskisi gibi olmadığını, işçi hareketinin bu yeni dönemde eskisi gibi güçlü olmadığını belirterek, yeni olanın kültürel, sembolik ve alt-politik alanlarda faaliyet gösterdiğini belirterek bir ayrım ortaya koymuştur.[66]

Touraine, 20. yüzyıl Avrupa'sında yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını şu özellikleriyle açıklamaktadır: "1970'li yıllara girerken Avrupa ekonomik buhrandan, faşizmin yükselişinden, Almanya ve Sovyetlerdeki toplama kamplarının çoğalmasından sonra modernleşme ve rasyonalizasyona olan katı inancından vazgeçmiştir. 'İlerlemenin krizi', 'aklın düşüşü' gibi kavramlar Avrupa'nın rüyadan uyanışının ipucunu yansıtmaktadır. Yirminci yüzyıl tarihi toplumsal sistemin devletle özdeşleştirilmesine karşı yeteri kadar delil sağlamıştır. Çünkü artık dünya, devleti kontrol eden burjuvazinin hegemonyasından çok komünist ya da nasyonalist, sanayileşen ve otoriteryen devletlerin hâkimiyeti altındadır."[67] Devletlerin, aktörlerin bu denli bir değişim yaşamasıyla aslında siyaset de değişime uğramıştır. Hayata dair ortaya çıkan sorgulama ve yorumlama, yeni olarak adlandırılan toplumsal hareketlerin bu dönemde görünürleşmesini sağlamıştır. Edgar Morin, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını Mayıs 1968 protesto eylemlerine bağlamaktadır.[68] Bu dönemdeki eylemler anomik, imtiyazsız ve irrasyonel aktörlere sahip olmamakla beraber sivil toplum eksenli hareketler olarak gelişmiştir. Bu hareketlerde aslında otoriteye karşı kültürün ön plana çıkmasıydı ki daha önce belirtildiği gibi bu dönemin de karakteristiğini oluşturmaktaydı. Alberto Melucci de bunu destekleyecek şekilde post endüstriyel toplumun artık ekonomi temelinde yükselmediğini bunun aksine kültürel ve politik yapılar etrafında şekillendiğini

[66] Nick Crossley, **Making Sense Of Social Movements** (Buckingham Philadelphia: Open University Press, 2002), 151-152.
[67] Alain Touraine, "Toplumdan Toplumsal Hareketlere, Yeni Sosyal Hareketler", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 34.
[68] Edgar Morin, "Bir Uygarlık Bunalımı", **Cogito**, s.14, Bahar (1998), 3.bs. (2018): 113.

belirtmektedir.[69] Çatışmanın veya mücadelenin kültürel alana kaymasıyla beraber hâkim kodlara itiraz da giderek artmıştır. Bu noktada yeniliği zorlama, sistemi reforma itme mantığı aslında sorunun sürekli görünür kılınmasını hedeflemektedir.

Son olarak yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasını Claus Offe üç nedenle açıklamaktadır: "İlki, kapitalizmin giderek daha bürokratik bir yapı oluşturmasına karşılık toplumda bir dizi yeni hoşnutsuzluklar başlamıştır. İkincisi, iş hayatındaki yönetsel kontrol tekniklerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve yurttaşların günlük hayatlarındaki tüketimlerinde devlet yatırımlarının payı artmıştır. Üçüncüsü, sınıf tabanlı siyasal temsil sistemi eski gücünü yitirmiş, diğer bir deyişle işçi hareketleri, İngiliz işçi konfederasyonu gibi oluşumlar; cinsiyet eşitliği, ırk eşitliği, çevre, barış gibi konuları programlarına dahil edememişlerdir.[70] Bu açıklamalara baktığımızda kapitalizm talepleri karşılayamamakta, tüketimin aslında o kadar memnun etmediği bir kesim var ve var olan dönüşümü fark edemeyen bir dünyanın varlığı aslında yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Yeni toplumsal hareketlerin özelliklerine baktığımızda; esnek, merkezsiz ve yerelde oluşan tepkilerin kolektif hale gelmesi dikkat çekmektedir. 1968 sonrası siyaset sahnesinde yükselen bu hareketlerin aslında devletin müdahaleci tavrına ve tek tipleştirmesine karşı bir duruş sergilediği görülmektedir. Eski toplumsal hareketlerden farklı olarak yeni toplumsal hareketler; toplumsal yaşamın bürokratikleştirilmesine karşı çıkarak, toplumsal düzen ve iktidar eleştirisi yapmaktadır. Yaşamın özgürleşmesi talebiyle ortaya çıkan bu hareketler, "sembolik ve kültürel menfaatleri için savaşmakta ve insanların hayatlarını değiştirmekle birlikte aslında her bireyin kendi hayatını değiştirebileceklerine inanmaktadırlar."[71] Hayatın ekonomik olmayan boyutuna vurgu yapan bu hareketler, kimlik ve kültür vurgusunu çokça yapmaktadır. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketlerin ilgi alanı "fiziksel toprak, hareket alanı yahut beden, sağlık ve cinsel kimlik gibi hayat alanı ile ilgili konuları; komşuluk, şehir ve fiziksel çevre; kültürel, etnik ve ulusal miras ve kimlik; fiziki hayat koşulları ve genelde insanlığın devamı gibi konuları"[72] içermektedir. Hareket alanlarına baktığımızda Offe'ye göre, "yeni hareketlerin

[69] Alberto Melucci, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 81.
[70] Best Shaun, **Introduction to Politics and Society**, (London: Sage Publications, 2002): 148'den aktaran Eda Toprak, "Modern ve Postmodern Kimlikler Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 62.
[71] Melucci, **age**, 83.
[72] Offe, **age**, 57-58.

hareket alanı liberal demokrasi ve refah devletinin pratikleri ve doktrinlerinde öngörülmeyen "kurumsal olmayan" siyaset alanı"[73] göze çarpmaktadır. Bu noktada bu hareketler toplumun tamamına yarayacak düzenlemeleri savunmakta ve devleti ele geçirmek yerine onu dönüştürerek sivil toplumu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Hareketlerin yapısında farklı kimliklere sahip bireyler mevcuttur ve bunların örgütlenmesi ne yatay ne de dikeydir. Aktörler birbirlerine karşı kendilerini sınırlandırmakta, birbirlerinin varlıklarını reddetmeden demokratik toplumun sınırları içinde özerklik, farklılık ve kimlik adına mücadele ederler.[74] Çatışmadaki aktörler geçicidir ve işlevleri problemleri görünür kılmaktır. Alberto Melucci aktörleri bir çeşit yeni medya olarak ele almaktadır.[75] Bu bağlamda alternatif bir medya hareketi olarak da karşımıza çıkmaktadır yeni toplumsal hareketler. Aktörler genelde orta sınıftan ve eğitimli kişilerdir. Offe aktörlerin kendilerini tanıtmasını hareketin konusu doğrultusunda gerçekleştiğini belirtmektedir: yaş, toplumsal cinsiyet, mekân vb. kavramlarla tanıtırlar.[76] Örgütlenme yapısı esnek ve adem-i merkeziyetçidir. Hareketlere katılım ise tamamen bireyin kararına bağlıdır. Bu açıdan hareketler rasyonel olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer özellik ise yeni toplumsal hareketlerde tüm muhaliflerin yer alabildiğidir. İç içe hareket etme kapasitesini içinde barındırmaktadır. Örneğin herhangi bir aktivist hem hayvan hakları hareketinde hem nükleer karşıtı hareket içinde hem de feminist hareket içerisinde yer alabilir. Savundukları ideallere baktığımızda ise maddi olmadıklarını görebiliriz ki böylece kültürel bir söylemin ön planda olmasıyla demokrasi, eşitlik, farklılık ve katılım gibi değerler savunulmaktadır. Tabii bu noktada bu değerlerin başat konumda olması için bir zorlama yoktur tam aksine bunlara dair farkındalığın oluşması ve algılanması hedeftir. Bu noktada kimlik ve otonomi ön plana çıkmaktadır.

Çevrecilik, barış, etnisite, cinsel kimlik, kadın hakları, hayvan hakları ve azınlık milliyetçiliği gibi temalar etrafında örgütlenen gruplar, toplumsal değişimin yeni aktörleri olarak ortaya çıkmaktadır. Kısacası farklı kimlik ve hayat tarzlarının görünür ve meşru kılmaya çalışan yeni toplumsal hareketler, tek tipleştirmeye karşı çıkarak insan yaşamının özel boyutlarını yansıtarak önemli toplumsal dönüşümler yaratma gücünü elinde barındırmaktadır.

[73] Offe, **age**, 55.
[74] Çayır, **age**, 16.
[75] Melucci, **age**, 82.
[76] Offe, **age**, 60.

3. TOPLUMSAL HAREKET TEORİLERİ

3.1. Marksist Teori

Sanayi öncesi ve sanayi sonrası toplumlara baktığımızda gücü, saygınlığı ve zenginliği elinde bulunduran belli grupların, bu tür özellikleri elinde bulundurmayan grupları sistematik olarak dışladıklarını görmekteyiz. Bu anlamda bir eşitsizliğin var olduğu ve bu eşitsizlik karşısında toplumun bir kesiminin buna karşı çıktığı dönemler var olmuştur. Bizim toplumumuzda hayatın her alanına sirayet eden bu durum, bir nevi kuşaktan kuşağa aktarılan bir eşitsizliği daimi kılmaktadır. Bu eşitsizlik durumu da maddi üretim ilişkilerine bağlı olarak toplumsal sınıfları oluşturur. Marksist teoriye göre bu durum şu şekilde açıklanmaktadır: "Üretim ve ürünlerinin değişimi her toplumsal düzenin temelini teşkil eder; tarihte ortaya çıkan her toplumda zenginliklerin dağılım biçimi ve böylece toplumun sınıflara ve kesimlere ayrılması, neyin nasıl üretildiğine ve üretilenlerin mübadelesinin nasıl yapıldığına bağlıdır."[77] Bu noktada sınıfın bu toplumdaki konumu üretim araçları üzerindeki mülkiyetine bağlı olarak gelişir. Bu anlamda Peter Worsley, insanların kaçınılmaz bir şekilde sınıfı en önemli toplumsal kurum olarak görme eğilimine girdiğini vurgulamaktadır.[78] Buradan hareketle tarihte baskıyı kuran ve baskıya maruz kalan; sömüren ve sömürülen arasındaki mücadeleye şahit olmaktayız. Matt Perry tarih boyunca sınıf ilişkilerinin çeşitlilik gösterdiğini ve buna bağlı olarak da "eski Roma'da efendi-köle, Ortaçağ Avrupa'sında derebeyi-serf, atölye de usta-kalfa ve 19. yüzyılla beraber ise kapitalist-ücretli emekçinin" ortaya çıktığını belirtmektedir.[79] Burada bir sömürü ilişkisinin ortaya çıktığı söylenmekte ve bu bağlamda sınıf mücadelesinin baş gösterdiği vurgulanmaktadır. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıf bu avantaj sayesinde, bu avantajdan yoksun olanlar üzerinde tahakküm kurabildikleri gibi sömürüyü de daimi hale getirmeye

[77] Friedrich Engels, **Ütopyadan Bilime Sosyalizm**, çev. Yılmaz Onay (İstanbul: Evrensel, 2013): 20'den aktaran Hakan Övünç Ongur, "Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar", der. Ramazan Gözen, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2015): 260.
[78] Peter Worsley, "Sınıf", **Fark/Kimlik Sınıf**, çev. Hayriye Erbaş, der. Hayriye Erbaş (Ankara: EOS Yayınevi, 2007): 132.
[79] Matt Perry, **Marksizm ve Tarih**, çev. Gül Tuncer (İstanbul: İletişim, 2010), 72.

çalışmaktadırlar. Bu anlamda farklı maddi çıkarları olan sınıfların çatışması da kaçınılmaz olmaktadır.

Sınıf mücadelesine dayalı Marksist toplum kuramı bu noktada toplumsal hareketleri açıklamakta emek ve sermaye arasındaki çatışmaya yoğunlaşmıştır. 1800'lerle birlikte sınıf temelli bir yapıya sahip olan toplumsal hareketler, partiler ve sendikalar aracılığıyla işçilerin sermayeye karşı verdiği mücadeleyi ele alır ve açıklamaya çalışır. Kapitalizmin kendi suretinde bir dünya yaratma isteği kitlelerin bilinçlenmesine ve toplumsal mücadeleye girişmesine neden olmuştur. Elbette ki bu mücadeleler emek sömürüsünün yoğun olduğu sanayi kentlerinde gerçekleşmiştir. Kapitalist üretim sürecinin devreye girmesiyle işçi mücadeleleri ivme kazanmıştır zamanla. Sanayileşme zaten maddi çıkar grupları arasında bir çatışmaya neden olur. Bu durumda toplumsal düzenin eşit ve adil bir şekilde düzenlenmemesi toplumsal hareketleri tetiklemektedir. Kapitalizm de emeğin bizzat meta olarak ortaya çıkması ve bunun sermayedarlar tarafından kullanılması, karşı bir durum yaratmıştır ki bu noktada işçilerin kendi emek güçlerini korumak adına başlattıkları mücadele Marksist teori için önemli olmakla beraber dönemin karakteristiğini de ortaya koymaktadır. Bir sistem olarak kapitalizmle mücadeleyi kendisine yol eden Marksist düşünce ve uygulama buradan hareketle Colin Barker'ın belirttiği şekilde "insanlığın mevcut kapitalist toplum temelinden çıkıp çıkamayacağını" sorgulayarak "yeni ve farklı bir toplum biçiminin" yaratılabilir olduğunu toplumsal hareketler üzerinden sorgulamaktadır.[80] Batı'daki ülkelerde gerçekleşen bu durum yani kitlesel işçi sınıfı eylemleri ve devrimci kalkışmalar, eski toplumsal hareketler tarihi için eylemler dönemi diye okunabilir. Zira depresif bir dönemin başlamasıyla ortaya çıkan eylemler ki 1848'le başlayan sonrasında 1905-1917 Rus devrimleri, 1919-1921 Almanya- İtalya devrimci kalkışmaları ve 1927 İngiltere Genel Grevle devam eden dönemdir.[81] Sanayileşmenin toplumlar üzerindeki etkisine bir tepki olarak çıkan bu eylemler örgütlü ve dirençli yapıya sahip olmakla beraber "kardeşlik ve birlik söylemiyle kendilerini var etmiştir. Bu var olma ve savunma biçimi aslında sağlam bir örgütlü yapıdan geçmektedir. Bu doğrultuda sendikaların, partilerin ve

[80] Colin Barker, "Marxism and Social Movements", **The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam (Chicester, United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013): 1.
[81] Ecehan Balta, "Toplumsal Hareketler Üzerine Tartışmak İçin Birkaç Başlık", http://ecehanbalta.blogspot.com.tr/2008/07/toplumsal-hareketler-zerine-tartmak-iin.html [01.10.2017]

kooperatiflerin örgütlü baskısı kapitalizme karşı bir duruş sergilemiştir. Dönemin karakteristiği bu şekilde olunca onun yorumlanması da Marksizm'in temeline dayanır. Bu yorumlama da, burjuva üretim tarzını uluslara zorlayan bir sistemin varlığı birçok kişiyi mağdur etmektedir. Bu yolla yaratılan dünyada katmanlaşmış bir tahakküm ortaya çıkmakta ve doğunun batıya, kırın kente, köylünün burjuvaya bağımlı olduğu bir sistem yaratılmıştır.[82] Bu anlayış aynı zamanda emeği boyunduruk altına almış ve böylece çalışma ve yaşam koşullarının giderek daha da kötüleşmesiyle proleterlerin burjuvaya karşı birlikler kurmasına neden olmuştur. İşçi sınıfının ön plana çıktığı bu dönemde "emeğin toplumsal kişileşmesi olan proletarya"[83] mücadelede etkin bir rol oynar. Tam da bu noktada emeğin giderek güçlenmesi o dönem için toplumsal hareketlere ivme katmış ve sermaye için bir krize neden olmuştur. Toplumsal hareketler açısından da önemli olan bu mücadele, örgütlenme ve kolektif hareket etmenin hareketlere etkisini ortaya koymaktadır. Burada Colin Barker aynı şekilde Marksist bakış açısına göre toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesi formunda kendisini gösterdiğini ve bu bağlamda kolektif yapının bireyi aşan ve atomize olan yapısını vurgulamaktadır.[84]

Sonuç olarak burada sınıfı temel alan teori, kaynağını tarihsel materyalizmden alır. Asıl soru ise burada "tarihin öznesinin" ne olduğudur ki bu da Marx tarafından geliştirilen tarihsel materyalist kuramın özünü oluşturan problemdir. Bu noktada aktör olarak sınıfları belirleyen kuram her daim bir çatışmanın var olduğunu belirterek ezen ve ezilen arasındaki mücadeleye atıfta bulunmuştur. Hareketlerin sınıf temellerine ve ideolojik programlarına atıf yapan bu yaklaşım, bağlılık ve partizanlık unsuruna önem vermiş ve hareketlerin ortaya çıkmasında aslında ideolojilerin önemine değinmiştir.[85] Bu da hareketlerin oluşumunda toplumsal yapıdaki çatışmanın varlığı ve gerginlikler sonucunu ortaya koymuştur. Devrimci bir mantığa sahip olan bu anlayış yönetimi dönüştürmekten ziyade onu ele geçirme amacıyla hareket eder. Burada kastedilen eski toplumsal hareketlerin temel özelliği olan devletin ele geçirilmesidir. Bu bağlamda devletin ele geçirilmesi durumu şunu ifade etmektedir; mücadelenin içerisinde "burjuvaziyi, kapitalist mülk sahibini ya da grev kırıcıları destekleyen veya onlara yardımcı olan devlet gücü

[82] Wallerstein ve diğ., **age**, 16.
[83] **age**, 18.
[84] Barker, **age**, 4.
[85] Hank Johnston, Enrique Larana, Joseph R. Gusfield, "Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016): 122.

(parlamento, mahkeme, polis, asker)" her türlü egemen sınıfı kollayacaktır, yani her türlü işçi sınıfının mücadelesine karşı direnecektir. Bu noktada işçi sınıfı ekonomik mücadele içerisinde olmanın yanında aynı şekilde politik mücadeleyi de sürdürerek devleti ele geçirmelidir ki arzuladığı düzen kendileri için daim olsun.[86] Özetle kapitalizme karşı başarılı olmak için onu ayakta tutan devlet yıkılmalıdır.

3.2. Kalabalıklar Yaklaşımı

20. yüzyılın büyük bölümünde uzmanlar protestonun belli bir düzene sahip olmayan, irrasyonel bir eylem olduğunu tasavvur ettiler. Hatta "zıvanadan çıkmış kalabalık miti" olarak düşündüler.[87] Bilhassa kalabalık içindeki bireyin psikolojik durumunu ele alan bu kuram, temelini aslında Gustave Le Bon'un yazdıklarından almaktadır. Kitle toplumunun ortaya çıkışıyla birlikte gelişen meşruiyet krizine bir cevap niteliği taşıyan Le Bon'un eseri, geniş bir kesimi etkilemiştir.[88] Gustave Le Bon 1895 yılında yayınladığı "La Foule (Kitleler Psikolojisi)" eserinde; kapitalizm, göç, kentleşme, hızlı nüfus artışı gibi değişimlerle ortaya çıkan toplumsal hoşnutsuzluğun yarattığı kolektif hareketleri anlamlandırmaya çalışmıştır. Toplumsal seferberliğin görünen yüzlerinden biri olan kitlesel eylemler ve yayın faaliyetleri hem elitleri hem de yönetenleri endişelendirmiştir. Görünen odur ki bu endişelere bir cevap niteliği taşıyan bu dönemin eseri; neden ve niçin kalabalığın etkisi altında kalan bireyin irrasyonelleştiği ve kendi bireysel karar alma mekanizmasından uzaklaştığını tartışmaktaydı. Le Bon eserinde kalabalıkların yalnızca yıkıcı bir rol oynadığını belirttir.[89] Bu durum yönetici elitler için toplumsal hareketlere bakış açısından, korkunun ifadesidir. Bu korkuyu oluşturan durum ise Le Bon'a göre kalabalıklardır ve bunun kendine has bir psikolojisi olduğunu ileri sürmektedir. Şöyle ki; "kalabalıkların en önemli özelliği çabuk kanmaları, telkinlere açık olmaları ve duygularını abartarak aşırıya kaçmalarıdır."[90] Bu yüzden de kitleleri baştan çıkaran duruma değinen Le Bon bu noktada basına dikkat çekmektedir. Basının kişileri kolayca harekete geçirebileceğini ayrıca farkındalığı artıracağını vurgulamaktadır. Bu şekilde zamanla "kitlelerin hukukunun hükümdarların hukuku yerine

[86] Worsley, **age**, 147.
[87] Jasper, **age**, 52.
[88] Çetinkaya, **age**, 18.
[89] Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi** (İstanbul: Hayat Yayınları, 1997), 14.
[90] **age**, 105-112.

geçeceğini"[91] belirtmektedir. Bu da korkunun kaynağını bize göstermektedir aslında. Bu noktada elitlerin kendi konumlarını kaybedecekleri endişesi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kolektif kimliğin oluşması topluluğun kitle haline gelmesine yardımcı olacağından ki burada bireysel kişilik kaybolur yeni bir kimlik ortaya çıkar ve bu elitler için korkunun asıl kaynağını oluşturmaktadır.

İrrasyonellik durumunun hâkim olduğu kalabalıklarda Le Bon bu durumu şu şekilde açıklar: "Kitleyi meydana getiren bireyler kimler olursa olsun: yaşama biçimleri, işgüçleri, karakterleri yahut zekâları ister benzer ister ayrı olsun kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılar."[92] Bu ruh içerisindeki birey bireysel olarak düşünmekten uzaklaşır tamamen gruptakilere uyar. Herbert Blumer bunu bulaşıcı bir döngüsel tepki olarak tanımlar: "Kalabalık üyeleri ne istedikleri konusunda endişeli, kararsız olduklarından, işlenecek tutarlı yollar belirlemek yerine sadece etrafındaki insanların davranışlarını taklit ederler."[93] Bu durumu Le Bon: "Kitlelerdeki zihniyetin tekleşmesi kanunu"[94] diye açıklar. Bu açıdan kalabalıklar kuramından şu çıkarım yapılabilir: Bireyin tek başına olduğu an aslında irrasyonel davranmadığı andır. Fakat kitle veya kalabalık içerisinde benliğini yitirir ve içgüdüleriyle hareket ederek "bir mahluk yani vahşi konumuna"[95] geçer. Böylece iktidar için bir tehdit ve tehlike olarak algılanır. İşte bu noktada hareketleri anlamlandırmak için böyle bir yaklaşım ortaya konulmuş. Sonuç olarak kalabalıkların eylemleri bir çılgınlık anı olarak okunmuş bu yaklaşımda. Buna ilaveten protestonun duygusal ve yaratıcı yönlerinin, protestocuları irrasyonel kıldığı ve bilinçli kişiliği ortadan kaldırdığı sonucu vurgulanmaktadır.

3.3. Kolektif Davranış Teorisi

Kolektif davranış teorisinin toplumsal hareketlere yaklaşımı özellikle iki dünya savaşı arası dönemde belirginleşmekle beraber II. Dünya Savaşı sonrası iyice kökleşmiştir. Kolektif davranışın ortaya çıkmasını sistemdeki dengesizliklerin bir göstergesi olarak okuyan bu yaklaşım, "temel dürtü olarak da toplumda var olan

[91] **age**, 13.
[92] **age**, 23.
[93] Herbert G. Blumer, "Collective Bahavior", der. Robert E. Park, **An Outline of the Principles of Sociology** (New York: Barnes and Noble, 1939): 52'den aktaran James M. Jasper, **Ahlaki Protesto Sanatı Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık**, çev. Senem Öner (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002), 52.
[94] Le Bon, **age**, 20.
[95] Le Bon, **age**, 26.

huzursuzluğu" öne sürmektedir.[96] Bu bağlamda toplumda uzun bir süredir var olan norm ve değerlere yönelik bir huzursuzluğun oluştuğu ve bu yüzden de onları değiştirmeye yönelik bir kolektif çabanın mevcut olduğu söylenilebilir. Yani var olan yaşam biçiminin yarattığı memnuniyetsizlik hali, kendisini eyleme dökerek yeni bir yaşam düzenini kurma amacı gütmüştür. Bu yaklaşım bireyi esas alarak eylemdeki psikolojik süreçlere odaklanmanın yanında aynı zamanda panik, çılgınlık, stres, ani patlamalar ve toplumsal hareketleri oluşturan sosyal ve ekonomik bunalımlara vurgu yapmıştır. Chicago okuluyla kendisine anlam bulan bu yaklaşım, Robert Park, Herbert Blumer, Neil Smelser ve Lewish Killian gibi toplumbilimciler tarafından temsil edilmiştir.

Güçlü duygusal tepkilere sahip olan kolektif davranışlar, sık sık olmamakla beraber her ne kadar yeri ve zamanı bilinmese de düzenli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Belirli kültürel alanlarda kümelenen bu davranışlar özellikle "işçiler, göçmenler ve gençler" arasında kendisine yer bulmaktadır.[97] Daha çok duygu ve basit düşüncelerle ilişkilendirilen bu yaklaşım, kendiliğinden oluşan kalabalıklarda özellikle de şiddete meyilli kalabalıklarda davranışın ortaya çıktığını vurgulayan ve sosyal psikoloji içinde bir konu olarak görülen teorilerle ilişkilendirilir.[98] Bu anlamda normal ve rutin olmayan olaylara atıfta bulunur. Bu açıdan kolektif davranışın tanımına bakarsak eğer durum daha net anlaşılacaktır: Kolektif davranış, tahakkümü elinde bulunduran gruba yönelik olup, egemen grubun yapılandırdığı ve tanımladığı durumları (değerlerini ve normlarını) zorlayan, bu anlamda birden fazla kişinin bir araya gelip katıldığı, kendiliğinden gelişen, örgütlü yapının var olmadığı davranışlardır. Buna istinaden Herbert Blumer kolektif davranışın "kültürel reçeteli" alanın dışında yattığını vurgulamaktadır.[99] Yani belirlenmiş kuralların, değerlerin ve normların dışındaki eylemi ifade etmektedir.

II. Dünya savaşı sonrası kökleşmeye başlayan bu kurama göre kitle eylemleri, başkaldırılar ve toplumsal hareketler, modernleşmenin faydalarını henüz tatmamış olan kitlelere ulaşmasıyla son bulacak olan gelişmeler diye okunmaktadır.[100] Yani bu kurama göre, modernite bir kesimi mağdur etmiş olabilir fakat modernitenin

[96] Neil Smelser, **Theory of Collective Behavior**, (New York: Free Press, 1962), 7.
[97] **age**, 1.
[98] Pamela Oliver, "Collective Action (Collective Behavior)," **The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam (Chicester, United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013): 1.
[99] Smelser, **age**, 6.
[100] Çetinkaya, **age**, 21.

avantajları bu kesimlere ulaşırsa bu oluşan hareketler ortadan kalkacaktır. Bu anlamda kolektif davranış, "modernleşme sürecinin yarattığı yapısal değişimlere bir tepki olarak ortaya çıkan irrasyonel ve geçici hareketler"[101] olarak okunmuştur. Bu noktada yapısal değişimleri kastederek ortaya çıkan durum aslında bir zorlama/gerginlik durumudur. Nick Crossley zorlanma/gerginlik halinin bir eylem veya durum için gerekli, yeterli ve acil bir neden olarak görmektedir.[102] Burada zorlamadan kastedilen ise toplumda her daim var olan bir olay ya da durum ile belirli kültürel ve bireysel standartlar arasındaki ilişkidir. Yani grupların istekleri ve mevcut koşullar arasındaki çatışma halidir. Kısacası gerginlik/zorlanma dönemlerinde kolektif davranışın oluştuğudur. Bu bakımdan normalde bu tür davranışları sınırlandıran sosyal kontroller ve ahlaki zorunluluk zayıflamış veya ortadan kalkmış olmalı ki bu tür kolektif davranışlar görülmektedir.

Kolektif davranış kuramı aslında en açık ifadesini Neil Smelser'ın 1962'de yayımladığı eser olan *Theory Of Collective Behavior*'da bulur. Şöyle ki; bu yaklaşımın ortaya çıkma sebebi II. Dünya Savaşı sonrası gelişen iyimser kalkınmacı felsefeden kaynaklanmaktadır. Bu dönem öncesi var olan gelişmelere bakarsak aslında bu durum daha net anlaşılacaktır. İki savaş arası dönemde totaliter ve faşist karşı hareketlerin ön plana çıktığı, ekonominin giderek daha da kötüleştiği ve bir buhranın yaşandığı bir zamanda bireyler memnuniyetsizliklerini dile getirmek adına kolektif bir biçimde hareket etme gereği duymuşlardır. Bu noktada her şeyin değişeceğine dair bir inancın toplumda var olması aslında Smelser'ın da belirttiği gibi "değişime yönelik her çaba bir gerilimin sonucu olmak zorundadır"[103] fikrini güçlendirmektedir. Toplumsal hareketleri yapısal gerginliklere bağlayan bu anlayış, bireylerin sosyal yapıdaki çökme, bozulma ve kayma gibi durumlarda yaşadıkları deneyimler doğrultusunda hareketlere katıldığı görülmektedir. Öyle ki bu tür gerginlikler toplumda anksiyeteye, düşmanlığa ve heyecana neden olmaktadır. Burada kolektif davranış, aslında ortaya çıktığı sosyo-kültürel ortamı yeniden oluşturma girişimi olarak okunulabilir. Bu anlamda gelişen hareketler aslında katılımcılarına altta yatan gerginliğin giderilmesi için bir güvence vermektedir. Şöyle ki huzursuzluk, şikâyet ve yoksunluğun giderilmesi adına harekete geçme fırsatı

[101] Çayır, **age**,12.
[102] Crossley, **age**, 41.
[103] Jasper, **age**, 53.

sunmaktadır. Kolektif davranışa göre harekete geçmede etkili olan ise teşvik, ajitasyon, dikkat çekme ve hoşnutsuzluğun manipülasyonudur.[104]

Smelser, kolektif davranışa katkısı olarak, ekonomiden ödünç aldığı katma değer teorisiyle bir bakış sunar.[105] Bu teoride hareketlerin oluşması için belirli koşulların var olması gerektiğine inanan Smelser, sosyal bir eylem için dört temel bileşenden bahseder. Bunlar: "amaçlanan sosyal davranış için değerler, normlar, bireysel motivasyon ve durumsal kolaylıklardır."[106] Bunlar sosyal davranışı ve hareketi etkileyen ve onu yönlendiren en önemli faktörlerdir. İnsani bir çaba için rehber işlevi gören bu bileşenler eksiksiz bir şekilde eylemin oluşması için hayati konumdadır. Eylemin meşruluğu, nasıl koordine edildiği ve ne tür olanakların var olduğunu belirtmesi açısından bu bileşenler önemlidir. Ayrıca bu bileşenlerden birine yönelik zorlama/gerginlik uygulandığında çeşitli kolektif patlamalar ve hareketler ortaya çıkmaktadır.[107] Buna istinaden bu patlamalar sonucunda toplumsal hareketlerin oluşumuna ve teşvikine yönelik altı madde sıralar ve bunların her biri katma değer sürecinin belirleyici birer faktörüdür[108]:

1) Yapısal etkenler: Kolektif davranışa neden olabilecek bir sosyal durum
2) Yapısal gerginlik: Bir yoksunluğun ya da huzursuzluğun olduğu durum
3) Yerleşmiş bir inancın gelişmesi ve yayılması: durumu veya olayı anlamlı kılabilecek bir inancı ifade eder.
4) Hızlandırıcı etkenler: Kışkırtıcı ya da dramatik olayların varlığı
5) Eylem için katılanların mobilize edilmesi: Aktörlerin harekete geçirilmesi
6) Sosyal kontrol işlemi: Denetleme yüksek ise harekete katılım düşer veya engellenir.

Bu altı maddenin birleşmesi doğal olarak nasıl bir kolektif davranışın ortaya çıkacağını belirler. Dolayısıyla olayların kesin akışı katma değer sürecindeki tüm faktörler tarafından belirlenir. Sonuç olarak toplumsal hareketler; panik, çılgınlık, kalabalıklar ve isyanlarla birlikte bir kolektif davranışın alt türü olarak görüldü. Kolektif davranış sistemlerdeki sorunlara ya da gerginliklere bir cevap niteliği taşımaktadır. 1960'ların sonuna kadar etkisini sürdüren bu yaklaşım daha sonra yeni toplumsal hareketler teorisinin etkisini hissettirmesiyle etkinliğini kaybetmiştir.

[104] Smelser, **age**, 6.
[105] Crossley, **age**, 42.
[106] Smelser, **age**, 24-25.
[107] **age**, 28.
[108] **age**, 15-18.

3.4. Rasyonel Tercih Teorisi

Bu teori dünyayı veya toplumsal hareketleri, bireyler ve onların talepleri doğrultusunda açıklar. Böylece merkezlerine rasyonaliteyi ve bireylerin taleplerini alırlar yani bir tercih mantığının bireyler tarafından işlendiği açıktır bu yaklaşımda. Bu bağlamda vurgulanan rasyonalite ise bir hesap yapma mantığını içeriğinde barındırır. Doğan Çetinkaya bu teoriye dair şu açıklamayı yapmaktadır: "Toplumsal hareketleri kör inançların ve sürü psikolojisinin bir sonucu olarak algılayan kalabalıklar yaklaşımının bir zıttı olarak düşünen bu teori, özünde hareketleri rasyonel eylemlerinin bir tezahürü olarak açıklar".[109] Bu noktada net bir ayrımın olduğu göze çarpmaktadır ki o da şudur: Bundan sonraki dönemde kolektif eylemin bakış açısının dışında, bir yaklaşımın ortaya çıktığı ve Amerika merkezli kaynak mobilizasyonunun da temellerinin atıldığı bir dönem başlamıştır. Ayrıca irrasyonaliteye karşı rasyonalite mantığının ön plana çıktığı ve ciddi bir eleştirinin kalabalıklar yaklaşımına olduğu göze çarpmaktadır.

Rasyonel seçim teorisi insanların kendi kişisel çıkarları tarafından motive edildiklerini ve bu açıdan maliyet- fayda hesaplama sürecinde kazanımlarını en üst düzeye çıkarmak için çalıştıklarını varsayan ekonomik bir karar verme modelidir. 1965 yılında Mancur Olson'un kaleme aldığı *The Logic Of Collective Action* adlı eser, yeni bir iddia ve bakış açısıyla kolektif eylemi anlamada atılmış büyük bir adım olarak adını duyurdu. Bu eser o dönemde yeni ve orijinal fikirler ortaya koyarak, hâkim olan bakış açısının yerini almıştır. Kolektif eylemleri ya da toplumsal hareketleri anlamak adına bireyi merkeze alan bir bakış açısı ortaya koyarak, ekonomik temelli olan bu modeli toplumsal hareketlere uyarlamıştır. Teori üretme konusundaki varsayımları bu nedenle metadolojik bireyselcilik ve bireyin rasyonel davranışıydı. Sosyal dünyayı anlayabilmemiz adına bireylerin eylemlerine odaklanan bu yaklaşım, Nick Crossley'inde belirttiği şekilde eylemin kurucu unsuru olan bireyin, bu yaklaşımda merkezi konumda olduğudur.[110]

Bir birey hangi sebepten olursa olsun, yönetildiği politik sistem hakkında olumsuz görüşlere sahip olabilir ve eylem yoluyla politik değişimi amaçlayan bir toplumsal harekete katılma fırsatı yakalayabilir. Rasyonel tercih yaklaşımına göre bu birey bu eyleme katılabilir ya da evde oturup bu süreci izleyebilir. Bu noktada

[109] Çetinkaya, **age**, 21.
[110] Crossley, **age**, 56-57.

rasyonel olan birey katılımın yararlarını ve maliyetlerini etkin olmayanlarla karşılaştırıp, beklenen faydalarının en üst seviyeye çıkarıldığı eylem planını seçebilir. İnsan davranışının hedefe yönelik olduğunu belirten bu yaklaşım, "hedefe ulaşmada fırsat ve kısıtlamaların önemli olduğunu belirterek maliyet ve fayda çerçevesinde bireyin karar aldığını" vurgular.[111] Bir nevi en az acıyla en fazla mutluluğu elde etme amacı güden bu yaklaşım, bireyin akıl yürüten bir aktör olduğunu bu anlamda da tutarlılık örneği sergilediğini belirtmektedir. Fayda maksimizasyonu, birey için en iyisi olduğunu düşündüğü şeyi yapmayı sağlar. Bu anlamda bireye baktığımızda "egoist ve kendi iyiliğini düşündüğünü" görmekteyiz.[112] Bu noktada bireylerin hareketlere katılmasını sağlayacak olan zorlama ve özel teşviklerin olmadığı durumlarda, rasyonel olan ve kendi çıkarını düşünen bireyin grup çıkarına yönelik harekete katılmadığını söylemektedir bu yaklaşım.[113] Çünkü zaman, para ve çeşitli risklerin maliyetini aktörlerin üstlenmeyeceği görülmektedir. Jasper'ın da vurguladığı şekilde "insanı eyleme yönelten araçsal güdülerdir."[114] Bu anlamda gruplar stratejik avantajlar için, bireyler de kendi çıkarları için eylem yapar.

Rasyonel tercih yaklaşımına göre insan davranışını etkileyen belli durumlar mevcuttur. Bu, eyleme nasıl katıldığınıza dair bir süreci ortaya koyar. Bunlardan biri arzudur. Arzular, kişiyi harekete geçiren motivasyon yapılarıdır. Bunlar çeşitli olmakla beraber sosyal, bencil ve özel kabul edilir. Bu bağlamda hareketlere katılımın yekpare olmadığı, her bireyde farklı tezahürleri mevcuttur. Tabii bu, insanın hedefini ve çıkarını ortaya koyar. Ne amaçla ve ne umduğuyla ilgili bir yol haritası oluşturur birey veya gruplar için. Bir diğeri fırsatlar ve kısıtlamalardır. Aktörler bu çerçevede maliyet hesaplaması yaparak kar-zarar muhasebesini ortaya koyar ve buna bağlı yön alır. Son olarak da rasyonalite devreye girer. Burada aktör arzularını gerçekleştirmeden önce eylemi ölçüp tartma işine girer. Böylece amaçları ve çıkarları gerçekleştirmenin en etkili yolunu bu şekilde keşfeder.[115] Bunlara bağlı olarak rasyonel ve stratejik davranış örneği sergileyen aktörler, çıkar yönelimli bir kolektif eylem biçimi ortaya koyar.

---

[111] Karl Dieter Opp, "Rational Choice Theory and Social Movements", **The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam (Chicester, United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013): 1.
[112] **age**, 2.
[113] Lars Udéhn, "Twenty-Five Years with "The Logic of Collective Action", **Acta Sociologica**, vol. 36, no. 3 (1993): 239.
[114] Jasper, **age**, 67.
[115] Crossley, **age**, 57-58.

Sonuç olarak bu yaklaşım yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan yaklaşımlara temel oluşturmuştur. Yarattığı etkiyle beraber "irrasyonel" ve "sapkın" olarak algılanan hareketlere yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Öyle ki bireyleri mantıklı, iyi tanımlanmış çıkarları yönünde hareket eden ve kar- zarar hesaplaması yaparak davranışlarına yön veren birer aktör olarak okumuştur. Bu anlamda hareketleri rasyonel ve mantıklı görmektedirler.

3.5. Göreli Yoksunluk Teorisi

Göreli yoksunluk teorisi 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında toplumsal hareketleri anlamlandırmada yaygın olarak kullanılmıştır. Kentsel sivil rahatsızlıkların toplumsal hareketlere dönüşümünün yoğun olması sebebi ve bu dönüşümü anlamlandırmak adına yoksunluk teorisi önem kazanmıştır.[116] Bu teori bireyin toplumsal hareketlere katılması ve başlama kararını belirli bir psikolojik düşünceye dayanarak açıklamaktadır. Elbette bu durumda Muzaffer Ercan, yoksunluğun sadece psikolojik olmadığını aynı zamanda sosyolojik bir olguyu da işaret ettiğini ve buna bağlı olarak da bireyler arası uyuşmazlık ve toplumlar arası uyuşmazlıkları da açıklama girişimine girdiğini belirtmektedir.[117] Genel hatları itibariyle bu teori, insanların ne istedikleri (değer beklentisi) ve gerçekte ne elde ettikleri (değer yetenekleri) arasında ortaya çıkan tutarsızlık olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda yoksunluk hisseden bireyler ki kendilerince hakkaniyetin tesisi adına hareket eder ve bu durumun değişimi için mücadele eder.

Bu yaklaşıma göre bireyler kendilerini ekonomik, ideolojik, kültürel ve politik olarak dışlanmış ve dezavantajlı hissedebilir. Bu doğrultuda hayatın birçok alanına uygulanabilir olan bu yaklaşım, bireyin hak sahibi olduğuna inandığı şeyden mahrum bırakıldığı anda ortaya çıkmaktadır. Öyle ki toplumun yapısal koşulları içersinde artan değer beklentileri memnuniyetsizliği ortaya çıkarır. Bu durum genellikle ani değişimlerde ortaya çıkmaktadır. Birey daha önce öğrenmiş olduğu bilgiyi veya beceriyi uygulamaya geçtiğinde tatmin olur, fakat ani değişimlerle gelişen evrelerde eski yeteneklerinin yeni koşullarda yetersiz kalması ya da başarısız olması durumunda derin bir tatminsizlik ortaya çıkmaktadır. Böylece bireyler "değer

[116] Joan Neff Gurney and Kathleen J. Tierney, "Relative Deprivation and Social Movements: A Critical Look at Twenty Years of Theory and Research", **The Sociological Quarterly**, vol. 23, no. 1 (Winter, 1982): 34.
[117] Muzaffer Ercan Yılmaz, **Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü** (Ankara: Nobel Yayın, 2006), 37.

beklentileri" ve "değer yetenekleri" arasında bir uyumsuzluğa itilmektedir; yani bunlar arasında bir fark ortaya çıkmaktadır ki bu da bireyin görece yoksun bırakıldığı hissini yaratmaktadır.[118] Nitekim yoksunluk tarafından uyarılan toplumsal memnuniyetsizlik, hareketlerin ortaya çıkmasını tetikler. "Beceri" ve "imkândan" yoksun bireyler sahip olması gerektiğine inandığı mallar ve yaşam hakkına ulaşamadıkları vakit yoksunluk yaşar ve radikalleşme süreci başlar. Bu nedenledir, radikal siyasal ideolojilerin cazibesi iktisadi depresyon, işsizlik, ötekileştirme ve çatışmanın yoğun olduğu dönemlerde arttığı görülmektedir. Bu dönemler de yoksunluğun yoğun olduğu dönemlerdir.

Bu noktada 1960'ların sonunda Ted Gurr, *Why Men Rebel* adlı eserinde göreli yoksunluğu ele alarak dönemin hareketlerini açıklamaya çalışmıştır. Gurr'a göre göreli yoksunluk, "Kişilerin değer beklentileri ile değer yetenekleri arasındaki tutarsızlık algısıdır."[119] Buradaki değer beklentisinden kastedilen insanların hakkı olduklarına inandıkları yaşam koşulları ve mallar; değer yeteneklerinden kastedilense mevcut olan sosyal araçlar göz önüne alındığında elde edebildikleri mal ve koşullardır.[120] Bu anlamda yeteneklerin gelişmediği fakat ortalama beklenti yoğunluğunu arttıran toplumsal koşullar hoşnutsuzluğu ortaya çıkarmaktadır. Yani bireysel başarıların bireysel beklentilere ayak uydurmadığı ve bu yüzden bireylerin hayal kırıklığı yaşadığı söylenmektedir bu teoride. Hayal kırıklığının giderilmesi için herhangi bir çözüm üretemeyen ya da çözümle karşılaşmayan birey, yoksunluğu daha fazla hissetmeye başlar. Bu bağlamda göreli yoksunluk, bu hayal kırıklığının çıkış noktasına yoğunlaşır.[121] Zira biriken hayal kırıklığı zamanla isyan ve devrim için bir patlama noktası yaratmaktadır. Aslında ne kadar yoğun ve uzun yaşanan bir hayal kırıklığı/hoşnutsuzluk varsa ortaya çıkan duygu da o kadar etkili olmaktadır. Bu tanımdan hareketle yola çıkan Gurr, hareketlerin oluşumunda ortaya çıkan kolektif şiddeti de açıklamaya çalışır. Bu bağlamda yoksunluğun artmasıyla şiddet ve protestoların da arttığını belirtmektedir.[122] Toplumsal hareketler de göreli yoksunluğun güçlendirdiği kolektif duygulardan hareketle ortaya çıkmaktadır bu anlamda.

---

[118] Mikaila Mariel Lemonik Arthur, "Relative Deprivation", **The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam (Chicester, United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013): 1.
[119] Ted Robert Gurr, **Why Men Rebel** (New Jersey: Princeton University Press, 1971), 13.
[120] **age**, 13.
[121] Mikaila Mariel Lemonik Arthur, **age**, 1.
[122] Gurr, **age**,14.

Bu yaklaşımda; modernleşmenin, beklentileri büyük ölçüde arttırdığı, adeta "artan beklentiler devrimi"[123] gibi bir durumu oluşturduğu ve buna karşılık bunları tatmin edebilecek bir olanağın da oluşmadığı ve en başından itibaren aslında bir beklenti-tatmin farkının oluştuğu ve giderek büyüdüğü vurgulanmaktadır. Bu farktan ötürü bireylerin isyan etmelerinin daha muhtemel olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. 1970'lerde popüler olan bu yaklaşım, toplumsal hareketler için gerekli fakat yeterli olmayan bir neden olarak görülmüştür.[124] Elbette bu dönemde ortaya çıkan hareketlerin çeşitliliğine bağlı olarak bu yaklaşım yetersiz kalmış ve yerini daha çok kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareketler teorisine bırakmıştır.

3.6. Kaynak Mobilizasyonu

1970'li yıllarda geliştirilen bu paradigma kalabalıklar kuramının hareketlere dair yaklaşımı olan irrasyonel tabirini reddederek ortaya çıkmıştır. Protestonun siyasetin bir parçası olduğunu söyleyerek, içinde yer alan bireylerin de mantıklı hedeflere ulaşmaya çalışan normal insanlar olarak görüp, hareketlerin rasyonel olduğu tespitiyle çağdaş hareketlere dair bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Bu teoride, hareketleri bir sapkınlık olarak gören mantığın karşısında aslında politik ve örgütsel bir mantığın var olduğu öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım temel olarak "mobilize edilmesi gereken kaynakların çeşitliliğini, toplumsal hareketlerin diğer gruplar ile olan bağlantısını, hareketin başarısı için dış desteklere olan bağımlılığını ve hareketi kontrol etmek ya da birleştirmek için otoriteler tarafından kullanılan taktikleri" incelemektedir.[125] Burada ilişki ve sürekliliğe genel bir atıf yapılmıştır. Bu teori, hareketlerin nasıl oluştuklarıyla ilgilenip, bunun başarılı olup olmadığıyla hemhal olmuştur. Burada neden oluştuğu sorusu pek önemli değildir. Aslında bu yaklaşımı ifade etmeye çalışan araştırmacılar; hareketlerin siyasetin bir parçası olduğunu, mantıklı bir yönünün var olduğu ve rasyonel davranan bireylerin ellerindeki kaynaklarla neyi başardıklarını bu teoride göstermeye çalışmışlardır. Formel örgütün önemine atıfta bulunarak, eyleme yönelten güdünün araçsal olduğu söylenmektedir. Kuramcıları, hareketlerin ortaya çıkabilmesi için başta parasal

[123] Ersin Kalaycıoğlu, **Çağdaş Siyasal Bilim Teori, Olgu ve Süreçler** (İstanbul: Beta Yayım, 1984), 288.
[124] Joan Neff Gurney and Kathleen J. Tierney, "Relative Deprivation and Social Movements: A Critical Look at Twenty Years of Theory and Research", **The Sociological Quarterly**, vol. 23, no. 1 (Winter, 1982): 38.
[125] John McCarthy, Mayer N. Zald, "Resource Mobilization And Social Movements: A Partial Theory", **American Journal of Sociology**, vol. 82, no. 6, May (1977): 1213.

kaynaklar olmak üzere çeşitli kaynakların harekete geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir.[126] Burada aslında "memnuniyetsizliğin toplumlarda sürekli var olduğu"[127] ve bunun güç ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıktığı, bir hareketin oluşması için kaynak ve fırsatların var olması gerektiği, vurgulanmaktadır. Jasper, mobilizasyon paradigması için yaptığı açıklama da "bireylerin harekete katılmaları için zamana ihtiyaç duyduklarını ve bunun yanında örgütlerin de ana kaynak olarak paraya ihtiyaç duyduğunu"[128] belirtmiştir. Hatta sadece bireylerin değil grupların ve örgütlerin de aslında getiri ve maliyet hesabı yaptığını bildirmişlerdir.[129] Bu bağlamda hareketlerin etkili ya da aktif olabilmesi adına gelişmiş örgütsel formlar ve iletişim ehemmiyet kazanmaktadır. Bu yaklaşım, çağdaş hareketleri bu noktada politik düzeyde ele alarak çatışmacı olan hareketleri normal kabul eder. Mevcut çatışmaları ya dışlanmış toplumsal grupların sisteme katılma mücadelesi ya da kaynakların farklı bir biçimde dağıtımı talebinin bir ifadesi olarak açıklarlar.[130] Ayrıca bu paradigma kendisini gücün stratejik kullanımı ile sınırlayarak siyasal boyuta önem atfetmektedir. Bu bakımdan kimlik, kültür ve sosyal normları açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Bu teorinin en önemli temsilcileri John McCarthy ve Mayer Zald'dır. Bu iki araştırmacıya göre hareketlerin seferberliği için para ve belli kaynaklar oluşturulmalı çünkü toplumda her zaman belli tepkiler ve memnuniyetsizlik mevcuttur; asıl önemli olan bunları harekete geçirebilmektir.[131] Bu noktada sadece yapısal gerginliklerle toplumsal hareketlerin açıklanamayacağı tezini savunurlar. McCarthy ve Zald bu yaklaşımda kolektif davranışın yaklaşımı olan sosyal psikolojiyi önemsemeden daha çok ekonomik kuramlara atıfta bulunur.[132] Toplumsal hareketleri sadece yoksulluk ve şikâyetler üzerinden açıklamazlar. Bunun aksine "öfkeli ve hayal kırıklığına uğramış" kalabalıklar imgesini, "maksatlı formel örgüt portresine dönüştürerek"[133] bu alanda para, insan, zaman ve kültür gibi kaynakların hareketlerin ortaya çıkışında önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğunu vurgulayarak kurumsal bir yapı olarak gördükleri toplumsal hareket örgütlerini açıklamaya çalışmışlardır.

---

[126] Bu kaynaklar hem maddi (insan, para, silah, iletişim ve medya olanakları) hem de maddi olmayanlar (meşruiyet, beceriler, grup üyelerinin kendilerini adaması) olabilir.
[127] **age**, 1215.
[128] Jasper, **age**, 66.
[129] **age**, 66.
[130] Çayır, **age**, 18.
[131] Çetinkaya, **age**, 24.
[132] John D. McCarty, Mayer N. Zald, **age**, 1213.
[133] Jasper, **age**, 67.

Rasyonalistler gibi, kaynak mobilizasyonu paradigmasına sahip kuramcılarda insanları eylem yapmaya yönelten güdülerin araçsal olduğunu varsayma eğilimindeler. Bu yüzden ortada belli bir kişisel çıkar rasyonelliğinin olduğu vurgulanır. Sonuç olarak aktörü rasyonel kabul eden kuram, hareketlerin nedenlerinden daha çok oluşum biçimlerine odaklanmaktadır. Klasik teorilerden farklı olarak da eyleme katılan bireylerin sahip olduğu kaynakları ve bunları kullanma becerilerine vurgu yapar bu teori. Yeteri kadar kaynağın kullanılmasıyla beraber toplumsal hareketlerin geliştiğini vurgulayan bu paradigma bu kaynaklar kullanılmadığı sürece toplumsal hareketlerin başarılı olmasını mümkün görmemektedir. Mancur Olson'da var olan bireyin rasyonelliği, bu yaklaşımda örgütsel rasyonelliğe evrilmiştir. Stratejik ve araçsal aklı kullanan aktör bu paradigmada kalabalığın yerini almaktadır ki bu kalabalık kolektif harekette merkezi konumdaydı.[134]

3.7. Politik Süreç Yaklaşımı

Gelişmekte olan herhangi bir paradigmada olduğu gibi politik süreç yaklaşımında da nasıl kavramsallaştırılması gerektiği üzerine sağlıklı tartışmalar gerçekleşmiştir. Bazı araştırmacılar büyük yapılar üzerinden durumu açıklarken; bazıları aktör temelli değerlendirmeyi baz almakta; bazıları siyasi fırsatları merkeze koymakta ve son olarak da bazıları siyasi ittifakın ve değişimlerin toplumsal hareketleri nasıl tetiklediği üzerine odaklanmaktadır. Politik süreç veya politik fırsatlar kuramı olarak adlandırılan bu yaklaşım, toplumsal hareketleri politika temelinde incelemektedir. Kaynak mobilizasyonunun bir nevi eksik kalan yönünü kapatma amacı taşıyıp daha çok yeni sosyal hareketlere yaklaşma ve kaynak mobilizasyonuyla beraber yeni toplumsal hareketlerin bir nevi sentezi olup, politik eksenli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkatleri toplumsal hareketlerin karşılaştığı iktidar ve çevre üzerine yoğunlaştıran bu yaklaşım, hem kaynağın önemini hem de stratejinin önemini vurgulamaktadır. Belirli fırsat yapılarının gruplar üzerinde etkili olduğu söylemi ön plandadır. Nitekim bunun belirli bir sinyal dağıttığına ve bu grupların politik çevreden veya kaynak ve kapasitelerinin değişimine dair aldıkları sinyalin önemine vurgu yapmakta ve buna

[134] Cohen, **age**, 105.

odaklanmaktadırlar.[135] Temel olarak da asıl toplumsal hareketlerin başarı ya da başarısızlığını politik fırsatların belirlediğini savunarak ön plana çıkmıştır. Hatta Sidney Tarrow'un bu konuya dair formülasyonu şu şekildedir: "Siyasi fırsat yapısıyla kastettiğim şey kişilerin başarı veya başarısızlık beklentilerini etkileyerek, onları kolektif eylemi üstlenmeye teşvik eden siyasi çevrenin tutarlı ancak formel ya da kalıcı olması gerekmeyen boyutlarıdır."[136] Bu yaklaşımda siyasi fırsatlar, politik süreç kuramında merkezi konumdadır. Tam da bu noktada Jasper bu durumu haklı çıkaran açıklamayı yapmıştır: "Kaynaklar, mobilizasyon çerçevesinin kök metaforu ise yani tam merkezindeyse, siyasi fırsatlar da politik süreç kuramı için tam merkezde yer alır."[137] Çeşitli klasik formülasyonların aksine toplumsal hareketleri, psikolojik bir olgudan ziyade daha çok politik olarak ele almaktadırlar. İlk yaklaşımların aksine yeni bir söylemle karşımıza çıkan bu teori aynı zamanda toplumsal hareketleri ayrı bir kopuş olarak ele almaz, bunun yerine bir sürekliliği göz önünde bulundurur. Kaynak mobilizasyonunda eksik kalan yönlere değinerek, kaynak mobilizasyonu yaklaşımında ön planda olan kaynakları da içine alarak bir yaklaşım sunan politik süreç, siyasi olasılıkları gündeme getirerek toplumsal hareketleri açıklamaktadır.

Bu teori ilk olarak 1960'lı yıllarda Peter Eisinger'le gündeme gelmiş daha sonra Charles Tilly, Sidney Tarrow ve Doug McAdam tarafından geliştirilmiştir. Amerika merkezli bir yaklaşım olan bu teori; politik fırsat ve tehditlerin, mobilize edici yapıların, yorumlayıcı çerçeveler ve çekişme repertuarının analizini içermektedir. Devletlerin toplumsal hareketlerde merkezi konumda olduğunu belirten bu yaklaşım, giderek güçlenen bu yapının karşısında aslında toplumsal hareketlerin de güçlendiğini belirtmektedir. Bu durumda gerçekleşen yeni politika girişimleri hareketler için yeni iletişim ağları yaratmakta, yeni fikirler doğurmakta ve belirli bir repertuarın gelişimine ön ayak olmaktadır. Bu da her iki tarafın da aslında belirli bir ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Ayrıca devletlerin ve politik yapının toplumsal hareketleri şekillendirdiği iddiası mevcuttur. Tarrow şöyle bir örnek vermektedir: "Amerika'da yerel örgütlenmenin ön planda olduğu, Fransa'da ulusal çapta

[135] Sidney Tarrow, "States And Opportunities: The Political Structuring Of Social Movements", **Comparative Perspectives On Social Movement Political Opportunities, Mobilizing Structures, And Cultural Framings**, der. Doug Mcadam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald (New York: Cambridge University Press, 9th printing 2008): 42-43.
[136] Sidney Tarrow, **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics** (Cambridge: Cambridge University Press, 3th edition, 2011), 163.
[137] Jasper, **age**, 74

örgütlenmenin var olduğu, İngiltere'de açık hava gösterileri ve dilekçenin yaygın olduğu ve son olarak baskıcı Rusya'da ise yer altı örgütlenmelerin var olduğunu"[138]. Bunların ortaya çıkmasında devletlerin tutumu ve baskısı ön plandadır. Bu durumda şu söylenebilir; toplumsal hareketlerin her yerde tek bir yapıda ortaya çıkması mümkün olmadığı gibi farklı form ve yapılarda görülebileceğidir. Hareketlerin gelişimine dair yapılan yorum ise dönemin koşullarına göre yükselip alçaldığı veya yeniden gündeme gelerek canlandığıdır. Bu noktada politik sürecin etkili olduğu ve politik süreçte kendisine bir gelişim ortamı yakalayan hareketlerin sadece kendileri ve müttefikleri için bir fırsat yaratmadığı bunun yanında rakipler ve seçkinler için de bir alan yarattığı düşüncesi hâkimdir.[139] Nitekim sistemin açıklığı ve kapalılığı üzerinden bir fırsat aranır.

Siyasi atmosfere vurgu yapan bu yaklaşım aynı zamanda rasyonalist ekolden de beslenerek aktörlerin bilinçli olduğunu vurgular. Hareketleri tetiklemede siyaseti temel alan bu yaklaşım, toplumsal hareketlerin yükseldiği dönemler için baskı ortamının az olduğunu belirterek ilerleme kaydedildiğini fakat bu durumun tam aksi olan baskı ortamının yoğun olduğu vakitlerde de bu ilerlemenin mümkün olmadığı hatta gerilediğini belirtmiştir. Toplumsal hareketleri siyasi bir sistem içerisinde ele alma ve hareketleri siyasi bağlamları doğrultusunda değerlendiren bu yaklaşım, hareketlerin ortaya çıkması ya da başarıya ulaşmasını siyasi olanaklara bağlamaktadır.[140] Yani burada atfedilen olanaklar hareket dışı var olan fırsatlardır. Bu bağlamda kuram, sistemsel öğelere, ideolojiye ve devlet iktidarının oluşturduğu fırsatlara vurgu yapar. Elbette bu noktada kaynakların mobilize edilmesinden bağımsız düşünülmemesi gerektiği de bu yaklaşımda ayrıca belirtilmektedir. Bu yaklaşımı geniş anlamda ele alan Charles Tilly *From Mobilization To Revolution* adlı eserinde bu kurama dair açıklamalarda bulunmuştur. Tilly, eserinde iktidar ve harekete katılan gruplar arasında bir ilişkinin zamanla oluştuğunu belirtmektedir. Buna bağlı olarak harekete geçen eylemcilerin siyasi fırsatlardan yararlandığını geniş bir şekilde açıklamaktadır. Bu açıdan ele aldığında maddi kaynaklardan daha çok siyasi sisteme, iktidarın hareketlerle olan ilişkisine ve gelişen stratejiye odaklanmaktadır. Toplumsal hareketlerin siyasetten bağımsız olmadığını belirten Tilly, iktidarın hareketlere karşı tutumuna değinerek, bu tutumun yumuşak ya da sert

[138] Tarrow, 2011, 55.
[139] **age**, 59.
[140] Çetinkaya, **age**, 26.

olmasına bağlı olarak hareketlerin belli bir şekilde ilerlediğini ya da gerilediğini belirtmektedir. Yani bu tutum başarıda etken bir rol oynamaktadır. Eğer iktidar baskıcı bir tutum sergilerse, örneğin; "hareketin örgütlenmesini bozarak, insan gücü ve silah gibi kaynakları dondurarak" bir grubun seferberlik maliyetini artırabilir. Aynı zamanda "harekete yakın olan gazetelerin satışını engelleyebilir, meclisi yasaklayabilir ve hareketin liderlerini tutuklayabilir."[141] Bu durumu Tilly, baskılama olarak açıklamaktadır. Bu noktada hareket kendisini ifade edemez ve bu baskıcı ortamda mobilize olma yeteneğinden mahrum kalır. Örneğin, iktidar baskısının yoğun olduğu soğuk savaş döneminde Amerika'nın Komünist Parti üzerinde gerçekleştirdiği baskı bu duruma örnek olarak verilebilir. Siyasi fırsatların güç savaşlarının yaşandığı bir ortamda ortaya çıktığını belirten Tilly, bu durumun toplumsal hareketlerin oluşumu için zemin hazırladığını belirtmektedir. Devlet baskının yanında kimi zaman da kolaylaştırma faaliyetleri yürütmektedir. Bu durum da hareketler için hem maliyeti azaltmakta hem de harekete geçmek açısından kolaylıklar sağlamaktadır. Bu anlamda kolaylaştırmadan kastedilen devletin, hareketin kendisini tanıtmasına izin vermesi, gerektiğinde güvenliğini sağlaması ve üyeliğin yasal boyuta taşınması benzeri uygulamalardır.[142] Bu noktada aktörlerden biri eğer devlet ise yukarıda değindiğim baskı ve kolaylaştırma politikasının devlet tarafından uygulandığı açıktır.[143] Bu durumda bizler de baskı ve kolaylaştırma politikasını devlette ararız. Tabii günümüzde kolaylaştırma faaliyetlerine pek rastlanmaz, onun yerine baskılama daha ön plandadır. Fakat şu unutulmamalıdır, devletin yanında devlet dışı gruplar da birbirlerinin hareketlerini manipüle etme aşamasında ya da baskılama noktasında ortaya çıkabilir. Örnek olarak da büyük firmaların özellikle grev durumunda gösterdikleri tepki. Son olarak iktidar baskı ve kolaylaştırmayla kolektif hareketlere karşı göreceli bir maliyet oluşturma eğilimi içersinde yer alarak baskı, kolaylaştırma ve tolerans faaliyetleri yürütmektedir.[144] Bu durumda hareketlerin oluşumu ve gelişimi açısından önemlidir.

Doug McAdam politik süreç modelinde toplumsal hareketlerin oluşması için üç hayati faktöre atıfta bulunur: İlki, mağdur nüfustaki organizasyon seviyesi; ikincisi, aynı nüfustakilerin başarılı olma olasılığını kolektif değerlendirmesi;

[141] Tilly, 1978, 100.
[142] **age**, 100.
[143] **age**, 100.
[144] **age**, 101.

üçüncüsü, daha büyük politik bir çevrede grupların politik iş birliği yapması.[145] İlkinden kastedilen azınlık topluluğu içerisinde örgütsel olarak hazır olma, ikincisinden kastedilen hareketin içerisindeki kitlede oluşan temel isyan bilinci, üçüncüsünden kastedilen ise isyancı grupların elindeki siyasi fırsat yapısıdır. Bu üç faktör politik süreçte toplumsal hareketler için önemli olmakla beraber elverişli bir siyasi ortamda "mağdur gruba" başarılı bir eylem fırsatı verdiğini belirtmiştir McAdam. Bu fırsata yardımcı olan bir diğer önemli durum ise kaynakların varlığıdır. Eğer kaynaklar mevcut değilse, grubun hareket etme kapasitesinden mahrum kalması muhtemeldir.[146]

McAdam bu çalışmasında politik fırsatlar ve yerel örgütlenmenin önemine değinerek; sosyal ve ekonomik değişimlerin mobilizasyona imkân verebilecek politik fırsatları ürettiği ve böylece toplumsal hareketlerin gerçekleştiğini Afrikalı Amerikalılar üzerinden açıklamaktadır. Siyasi koşulların "isyancı grupların" gücünü arttırdığını fakat saldırı karşısında da güçsüzleştirdiğini vurgulayan McAdam bu durumun harekete katılımı bir nevi teşvik ettiğini vurgulamaktadır.[147] Sonuç olarak hedefe ulaşabilmek adına politik sürecin bakış açısına göre politik fırsatların var olması gerektiğidir. Politik yapı ve politik süreç yoluyla değişim adına bir şeyler gerçekleştirilebilir. Elbette bu durumda başarılı bir toplumsal harekette yer alması gereken özellikleri Neal Caren *Political Process Theory* adlı çalışmasında şu şekilde açıklamıştır: İlk olarak Siyasi fırsatlar; müdahale veya bir değişim anında ortaya çıkması muhtemeldir. Genellikle zayıf anlarda mobilize olanlara başarılı olmaları için fırsatlar yaratır bu durum. Caren, bunsuz bir toplumsal hareketin başarılı olamayacağını savunmaktadır. İkinci olarak belli yapıların harekete geçirilmesi; burada kurumların harekete dâhil edilmesi durumu mevcuttur. Okulların, dini alanların, kar amacı gütmeyen kuruluşların ve öğrencilerin harekete dâhil edilmesi sayılabilir. Bunlar hareketlere iletişim ve sosyal ağlar yaratmakta ki bu şekilde daha geniş alana yayılmaktadır. Üçüncü olarak çerçeveleme süreci; burada grubun lideri tarafından hareketin veya grubun mevcut sorunlarını açıkça ve ikna edici bir biçimde açıklamak; değişimin niçin gerekli olduğunu belirtmek ve ne tür değişikliklerin yapılması gerektiğini açıklama güdüsü vardır. Aslında burada eylemi meşru

[145] Doug McAdam, **Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970** (Chicago: The University of Chicago Press, 1982), 40.
[146] **age**, 43.
[147] **age**, 43.

gösterme ve kendilerine motive edici bilinçli bir çaba mantığı mevcuttur. Bu şekilde kendini daha iyi ifade etme ve tanıtma durumu saklıdır. Dördüncü olarak Protesto döngüleri; başarı için şart olan protesto, bilinçlenme ve dayanışmayı güçlendirmektedir. Tabii bunun yanında yeni üyelerin dahil olması içinde bir güç kaynağı görevi görmektedir. Son olarak Neal Caren, repertuvarın önemini vurgulamaktadır ki bu beş faktöründe aslında toplumsal hareketin içinde yer alması gerektiğini söylemektedir ve bu şekilde başarıya gidileceğini vurgulamaktadır.[148]

3.8. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi

Köklerini kıta Avrupa'sından alan yeni toplumsal hareketler (YTH), 1960 sonrası ortaya çıkan hareketlerle merkezine eşitlik, özgürlük, farklılık, kimlik ve kültür inşasına ilişkin meseleleri almıştır. Bu açıdan toplumsal hareketler teorisyenleri tarafından da kabul görmüş olan barış hareketleri, feminist hareketler, nükleer silahsızlanma hareketleri, ekoloji hareketleri ve etnik hareketler 1970'li yıllarda büyümüş ve YTH'in gündemine oturmuştur. Steven M. Buechler'a göre Avrupa kıtasındaki sosyal teori ve politik felsefe geleneğine dayanan bu yaklaşım Klasik Marksizm'in kolektif eylemi incelemedeki yetersizliğine karşı gelişmiştir.[149] Bu anlamda sınıf temelli sömürü ve ekonomik şikâyetlerle ilgili olmayan kimliklerin harekete geçirildiği tutumu öne çıkmaktadır, bu açıklamada. Buradan hareketle kimlik ve kendini gerçekleştirme gibi üst düzey ihtiyaçların ön plana çıktığı, bir endüstri sonrası toplum ürünü olan YTH; hareketlerdeki inançların, sembollerin, değerlerin ve anlamların üretildiği süreci göz önünde bulundurur. Bu anlamda mevcut değerler, normlar ve kimlik yapılarında değişim taleplerinin sosyokültürel boyutunu öne çıkaran bu hareketler demokratikleşmeyi ve kamusal alanı genişletme çabası güder. Bu vurguyla öne çıkan bu hareketler, yapı olarak esnek ve merkezi olmayan örgütlenmeye sahiptir. Aktörleri farklı kimliklere sahip bireylerdir. Hiyerarşinin olmadığı bu yapı kolektif kimliğin önemine vurgu yapar. Kararların alınma biçimi ise müzakere yoluyla gerçekleşmektedir. Katılımcılar kalabalıklar yaklaşımının aksine rasyonel kişilerdir ve genellikle eğitimli, orta sınıfa mensup bireylerdir. Bu paradigma da iktidar hedefinden önce yaşam tarzlarına dair bir

[148] Neal Caren, "Political Process Theory", **Blackwell Encyclopedia of Sociology**. ed. George Ritzer, (New York: Blackwell Publishing, 2007): 3455-3458.
[149] Steven M. Buechler, "New Social Movement Theories", **The Sociological Quaterly**, vol.36, no.3, Summer, (1995): 441.

değişim hedeflenmektedir. Tek tipleştiren iktidar baskısını kırmayı amaçlamaktadır. Alain Touraine burada devlet iktidarının hareketler için bir önem taşımadığını belirtmekle beraber sivil toplumun yeni toplumsal hareketler için önemli olduğunu vurgulamaktadır.[150] Bu anlamda farklılıkların kamusal alanda görünmesi ve temsiliyetini savunmaktadır bu hareketler.

YTH, sanayi devriminden bu yana Avrupa'da hâkim olan sınıf çatışmasına dayanan toplu eylem modeliyle karşılaştırıldığında "yenilikçiliğin" kaynağı olarak görülebilir. Bu noktada sınıf kavramını aşan ırk, toplumsal cinsiyet ve etnisite gibi terimlerle tanımlanan yeni toplumsal hareketler Steven M. Buechler'a göre de aslında eskinin zıttı ve Marksist teoriye karşı bir tavrın göstergesidir. Bu anlamda YTH teorisi kolektif kimliğin tanımlayıcısı olarak köken, cinsiyet ve cinsellik gibi diğer kimlik kaynaklarını incelemektedir.[151] Toplumsal hareketlerin politik ve kültürel bir boyutunun olduğunu belirten Buechler bu yaklaşımın "post-endüstriciliğe, post moderniteye ve ileri kapitalizme" bir cevap taşıdığını belirtmektedir.[152] Aynı zamanda eğer çağdaş toplum, kapitalist piyasayla, bürokratik devletle, metalaşmış kültürle ve araçsallaşmış akılla tanımlanırsa bu noktada ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler yaklaşımı bunlara bir itiraz ve cevap niteliği taşımaktadır. Bu tasvir etme biçimi ise kurumsal güçlerin müdahaleci tavrı ön plana çıktığında vurgulanmaktadır. Bu vurgu ön plana çıktığı zaman özellikle güç, denetim ya da ekonomik kazanç yerine özerklik ve demokratikleşme söylemi kendisine önemli bir yer bulmaktadır. Bu anlamda post-materyal değerler materyal kaynakların önüne geçmektedir.[153] Bununla beraber bir başka özellik olan kültürel ve sembolik direniş biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu daha çok kimlikle ilişkili olan, yeniden kurgulanmış bir yapıyı içinde barındıran direnişlerdir. Örgütlenme biçimine baktığımızda ise ademi merkeziyetçi bir yapının olduğu, eşitliğin öne çıktığı, her kesimden kişinin yer aldığı, katılımcı esaslı bir örgütlenme mevcuttur.[154]

---

[150] Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan (İstanbul: YKY, 2002), 274.
[151] Steven M. Buechler, "New Social Movement Theories", **The Sociological Quaterly**, vol.36, no.3 (Summer, 1995): 442.
[152] Steven M. Buechler, "New Social Movements and New Social Movement Theory", **The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam (Chicester, United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013): 1.
[153] Steven M. Buechler, "New Social Movement Theories", **The Sociological Quaterly**, vol.36, no.3, (1995): 442.
[154] Steven M. Buechler, **Social Movements in Advanced Capitalism: The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism** (New York-Oxford: Oxford University Press, 2000):

Yeni Toplumsal hareketler, Jürgen Habermas'a göre yaşam dünyasının giderek koloni haline gelmesinden ve kültürel yoksullaşmanın giderek artmasından dolayı ortaya çıkmıştır. YTH'lerin artık maddi üretim alanlarından ortaya çıkmadığı, eskisi gibi parti ve organizasyonlar aracılığıyla organize edilmediğini aksine YTH'lerin yeni kültürel alanlarda, sosyal entegrasyon ve sosyalleşme alanlarında ortaya çıktığı belirtilmektedir.[155] Bu durumda toplumsal hareketler, yaşam dünyasında zorlanan soyutlamalara karşı bir direnişi ifade etmektedir. Burada vurgulanan sorun yaşam tarzının nasıl savunulacağı ve nasıl uygulamaya sokulacağıdır. Kısaca yeni hareketler, yaşam biçiminin grameri ile ilgilidir. Buradan hareketle yeni hareketler sistemle yaşam dünyası arasındaki çatışmada ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak Habermas hareketlere destek veren sosyal tabanın, yüksek örgün eğitim seviyesinde olan gençler ve yeni orta sınıftan oluştuğunu da ayrıca belirtmektedir.[156] Bu anlamda eski hareketlerden farklı bir tabana sahip olduğu göze çarpmaktadır. Genel olarak yaşam dünyası devlet ve ekonominin sömürüsüne maruz kalmakta ve bu sebepten ötürü yeni toplumsal hareketler karşı duruşun simgesi olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki var olan düzenin dışında kalanlara kendini ifade etme fırsatı sunmaktadır.

Alain Touraine yeni toplumsal hareketler için Mayıs 68'in önemine değinerek toplumsal hareketlerin bağımsızlıklarını elde ettiğini ve buna bağlı olarak da kültürel ve ahlaksal diyebileceğimiz daha önemli şeylerin de gündeme girdiğini belirtmektedir. Buna istinaden tıpkı 1848'de çalışma hakkıyla birlikte emeğin sorunları nasıl kamusal yaşamı istila ettiyse aynı şekilde 1968'de gerçekleşen de kültür sorunlarının siyasal yaşama girdiği ve özel hayata bağlı sorunların kamusal hayatı istila ettiği görülmektedir.[157] Bu anlamda toplumsal hareketler tarihi için önemli olan bu dönem, Touraine göre bir çatışma diyalogundan ötürü gelişmektedir. Bu açıklamalara bağlı olarak YTH'lerin sanayi toplumu hareketlerinden farklı olduğu görülmektedir. Şöyle ki endüstriyel toplumdan post-endüstriyel topluma geçişle birlikte verili olanın sorgulandığı bir nevi "yaratıcılık" ilkesinin kendisi ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak yeni toplumsal hareketlerin de "yaratıcılık" fikri etrafında şekillendiği görülmektedir. Yeni haklar elde etme isteğiyle öne çıkan

---

46'dan aktaran. Sefa Şimşek, "New Social Movements in Turkey Since 1980", **Turkish Studies**, vol. 5, no. 2 (2004):118

[155] Jürgen Habermas, "New Social Movements", **Telos**, September 21 (1981): 33.

[156] **age**, 33.

[157] Alain Touraine, "Özneler ve Aktörler Alain Touraine ile Söyleşi", **Cogito**, s. 14 (Bahar 1998): 254.

bu hareketler, hak taleplerini kültürel alanlara kaydırmışlardır dolayısıyla. Bu anlamda kültürel yönelimler/talepler daha çok "etnik, dinsel ve cinsel azınlıklarda" ortaya çıkmaktadır.[158] Bu noktada hareketler ekonomik durum ve ilişkileri dönüştürme ilkesi taşımaz aksine neyin normal ya da anormal olduğuna karar veren kurulu düzene karşı hareket etme ilkesi güder. Yani ahlaki ve kültürel söylem, maddi ya da siyasi kazançlara indirgenemeyecek olan değerlerden, özgürlükten ve yaşam tasarısından oluşmaktadır.[159] Sonuç olarak Touraine yeni toplumsal hareketleri tarihsel edimciler olarak görmekte ve buna bağlı olarak da toplumsal sınıf kavramının yerine toplumsal hareketi oturtmaktadır.

Yeni Toplumsal hareketlerin analizi çerçevesinde Hank Johnston ve diğerleri yeninin eskiyle karşılaştırılıp geliştirilebileceğine inanmaktadır. Bu inanç çerçevesinde aslında şunu sormaktadır: Günümüz hareketlerinin tamamı yeni midir? Bu sorunun cevabı için de belli özellikleri sıralayarak yeni sosyal hareketler teorisine dair kavramsal farkları ortaya koyarak yeni olana dair bir açıklama yapmaktadır. Bu bağlamda Johnston ve diğerleri (Enrique Larana, Joseph R. Gusfield) başlangıçta, katılımcılara bakarak onların toplumsal rolleriyle açık bir ilişkisinin olmadığını belirterek sınıfsal yapıyı aşan bir eğilimin var olduğunu belirtirler. Yani farklı toplumsal statülerdeki bireylerin hareketin içinde yer aldığını söylemektedirler. İkinci olarak değer ve fikirler açısından ortaya konulan çeşitliliğe atıfta bulunan Johnston ve diğerleri, yeni toplumsal hareketlerin günlük hayatın "demokratikleştirme dinamiğini" sağladığını belirtmektedir. Üçüncüsü, mobilize olmayı sağlayan etkenin kimlik olduğu vurgusu öne çıkmaktadır. Eski hareketlerin kaynağını ekonomik sorunlar oluştururken, yeni toplumsal hareketler teorisine dair kaynağı da kültürel ve sembolik meseleler oluşturmaktadır. Aktörlerin kendilerine özgü imajları, gündelik hayatın yeni kurgulanmış boyutu inanç, değer, sembol ve anlam bütünlüğüne sahiptir. Bu özellikle mevcut devletlerdeki etnik ve milliyetçi hareketler bağlamında geçerlidir. Dördüncüsü, bireyselliğin ön plana çıktığı, her aktörün önemli olduğu ve hareketin kimliğinin aslında kolektif ve bireysel kimliklerin bir karışımı olduğudur. Beşincisi, günlük alanlara giren toplumsal hareketler insan hayatının kişisel boyutunu öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda şikâyet

[158] Alain Touraine, **Bugünün Dünyasını Anlamak için Yeni Bir Paradigma**, çev. Olcay Kunal, 2.bs. (İstanbul: YPK Yayınları, 2017), 205.
[159] Alain Touraine, **Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?** çev. Olcay Kunal, 4. bs. (İstanbul: YPK Yayınları, 2011), 132.

ve memnuniyetsizliğin kaynağını da bunlar oluşturmaktadır. Altıncısı, mobilize olma biçimlerinde şiddeti barındırmayan sivil itaatsizlikle karakterize edilen mobilize olma biçimleri yatmaktadır. Son olarak örgütlenme yapısı dağınık, esnek ve adem-i merkeziyetçidir.[160] Bu da eski toplumsal hareketlerde var olan hiyerarşik yapının bunlarda olmadığının göstergesidir.

Sonuç olarak kamusal alanda görünmekle beraber bu alanı genişletme amacı taşıyan bu yeni hareketler siyasi kurumları da demokratikleştirme çabası içindedirler. Dönüştürmeyi amaçlayan yapısıyla günümüzde demokratikleşmeyi güçlendirdiğine inanılan bu hareketler, toplum tarafından ikincil konuma itilenlerin bir nevi sesi olmuştur. Bu bağlamda eski tip hareketlerden eşitlik, farklılık ve kimlik inşası bakımından ayrı bir paradigmaya sahip olan yeni toplumsal hareketler 80'lerde giderek etkili olmuş ve günümüzde halen varlığını hissettirmektedir. Ortak eylemlerin farklılık gösteren biçimlerine atıfta bulunarak özellikle kültüre ve kimliğe dayanan bir tarza odaklanırlar. Bu anlamda yeni toplumsal hareket teorisyenlerinin, yeni hareketlerin değerler, normlar ve kimlik yapılarına dair değişim taleplerini simgeleyen sosyokültürel boyutu öne çıkardığı görülmektedir.[161] Etnisite, cinsiyet ya da kültüre dayalı olan farklılıkların toplumda görünür olması için özerklik ve kimlik üzerine yoğunlaşmışlarıdır.

3.8.1. Kimlik Yönelimli Paradigma

20. yüzyılın ikinci yarısında giderek güçlenen yeni toplumsal hareketler daha fazla görünür olmakla beraber aynı zamanda sınıf ve ulus kategorilerine yönelik eleştiriyle kendilerini yeni bir konuma koymuşlardır. Marksizm'e yönelik bir eleştiri ile kendilerini ifade eden bu yeni hareketler 1960 ve 1970'lerde yeni bir siyasal arayışın ifadesi olmuştur. Bu arayış, Abdurrahman Arslan'ın da belirttiği şekilde "cari hayat tarzının hâkim modlarını" değiştirme hedefi gütmüştür.[162] Bu anlamda kanıksatılan ve ezberletilen hayatın dışına çıkma amacı edinen bu hareketler, yaşamın içinde bir var olma mücadelesi sergilemektedir. Bu var olma bir özgürlük arayışıdır. Öyle ki bu arayış, bir kimlik arayışı olarak kendini keşfetmektir. Bu

[160] Hank Johnston, Enrique Larana, Joseph R. Gusfield, "Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Toplumsal Hareketler", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 125-128.
[161] Çayır, **age**, 20.
[162] Abdurrahman Arslan, "Mayıs 1968: Bir Muhteva Meselesi", http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3861/mayis-1968-bir-muhteva-meselesi#.XHWPp-gzbIU [26.12.2018]

keşfetme kimliği yok sayılan, ezilen, bastırılan, ötekileştirilen ve hor görülenin maruz kaldığı ve kendisini ifade edecek olana sığınmasıdır. Kısacası aktörler, yönünü arayan kimlikler oluşturmaktadır. Bu yüzden kimliklere anlamlar atfederek onları çoğaltıyoruz ve yaşamı oluşturan bir güç olarak kimlikleri önemsiyoruz. Bu durum muhteviyatında kimliği toplumsal bir bilince ve hakikat gücüne dönüştürmeyi barındırır. Kolektif eylemi oluşturan bu süreç aktörler için kendilerini tanıtma fırsatı yaratmaktadır. Bu bağlamda kimliği ve yaşam tarzını merkeze alan bu yaklaşım, sanayi devriminden 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa'da hâkim olan sınıf çatışmasına dayanan toplu eylem modelleriyle karşılaştırıldığında "yenilikçiliğin" kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki günümüzde kimlik ve yaşam tarzının siyasallaşması birçok toplumsal harekette esastır. Bu anlamda Hank Johston, "hippie hareketini" kimlik arayışının yansıması ve yaşam tarzının yeniliği bakımından bu hareketlere örnek olarak vermektedir.[163]

Politik hedefleri kültürel yönelimli çabalarla birleştiren bu yeni yaklaşım, 1960'larda yaşanan dönüşümle beraber hareketlerin kimlikleri ve yaşam tarzlarını kabul ettirme ve tanıtma amacını yansıtmaktadır. Francesca Poletta ve James M. Jasper, ekonomik taleplerin, bireylerin yeni toplumsal hareketlere katılımında belirleyici olmadığını aksine kimliklerin bu görevi üstlendiğini belirtmektedirler.[164] "Var olduğumuzu ve var olma hakkımızı dikkate almalılar" söylemi üzerinden kamusal alanda daha çok görünür olmak isteyen aktörler, kimlikler sayesinde bunu bir mücadeleye dönüştürmektedirler. Geleneksel strateji ve davranışlara karşı; gay, lezbiyen, feminist gruplar, etnik ve ırksal gruplar ve adalet için hareket edenler kültürel ve alternatif kimliklerin tanınması adına mücadeleyi sürdürmektedirler.[165] Bu mücadele de yeni kimliklerin tanınmasına yönelik baskın olan normatif ve kültürel kodlara karşı gelme hali kendisini sembollerde, ritüellerde elbiselerde ve sözel eylemler gibi kültürel araçlarda göstermektedir. Kolektif kimliğin dışa vurumu olarak karşımıza çıkan bu durum toplumsal protestoyu gözler önüne sermektedir. Polletta ve Jasper bu anlamda bir harekette kimliğin rolünü dört maddeyle açıklamaktadırlar. Bunlar: "kolektif iddianın var olması, hareketler için aktivistlerin var olması, stratejik ve taktiksel kararların verilmesi ve son olarak da hareketlerin bir

[163] Hank Johnston, **What is a Social Movement?** (Cambridge: Polity Press, 2014), 86.
[164] Francesca Polletta, James M. Jasper, "Collective Identity and Social Movements", **Annual Review Social**, s.27 (2001): 286.
[165] **age**, 283.

sonucunun" var olmasıdır.[166] Burada kastedilen kimlik yönelimli bir harekette kitleleri harekete geçirecek bir talebin olması, bu talep etrafında birleşecek bireylerin varlığı ve taleplerin gerçekleşmesi adına izlenecek yolun var olmasıdır. Bu anlamda toplu eyleme katılımı sağlayacak olan, Poletta ve Jasper'a göre dayanışmanın makul bir beklentiye dönüşmesidir ki buradan kastedilen arkadaşlık, akrabalık ilişkileri, gayri resmi destek ağları ve örgütsel üyeliğin sizi etkilemesidir.[167] Bunlarla temas halinde olunduğu sürece düşüncelerden etkilenmek ya da aktörlerin kendilerinden bir parça bulması mümkün olmaktadır. Bunun dışında aktörlerin "kim olduğuna" dair uygun seçenekler de ortaya çıkmaktadır. Kadın, gay, lezbiyen ya da etnik bir kimliğin, bireyi etkileyebileceğidir.[168] Burada ifade edici yapılar tercih sebebi olabilmektedir. Son olarak bu hareketler, kolektif bir söylemi içerir. Bir algı ve yapı eylemini muhtevasında barındırır. Akıcı ve ilişkisel olup, sabit boyutu yoktur. Buna istinaden etkileşimden güç alır. Belli kategoriler yaratan kimlik yönelimli hareketler bireyleri böler ve dünyayı anlamlandırır. Sonuç olarak hareketler her türlü insanı içerebilir ve böylece bunları sembolize edip ve ritüelleştirir.[169]

Kültürel uygulamalara, yaşam tarzlarına ve yerleşik kalıplara derinlemesine işleyen tahakküm biçimlerini zorlayan kimlik yönelimli paradigma, özerk bir kimliğin gelişimi adına kolektif eylemlere olanak sağlar. Bu tahakküm biçimlerinden ötürü güç sahipleri tarafından bu eylemler ahlaki açıdan zayıf, yozlaşmış, toplumun temel değerlerine uymayan yapılar olarak görülür. Hatta içerisinde yer alanlar "ahlakı bozulmuş" olarak tanımlanır.[170] Bu yüzden tanımlama ve tanımlanmak ihtiyacı hisseden bu bireyler, dayanışma ve güven tesisi etrafında birleşirler. Bu anlamda kendi değer ve çıkarlarını ortaya koyan kimlik, örgütleyici bir ilke olarak işlev görür. Yalnızca etnik kimlik, cinsel yönelim veya cinsiyet etrafında şekillenmeyen kimlik aynı zamanda paylaşılan "yönelimlere, değerlere, inançlara, dünya görüşüne ve yaşam tarzlarına" dayanabilir.[171] Kimliğin yeni ve farklı olan bu yönü, bireylerin kendi deneyimlerine ve zaman içindeki dönüşümlerine anlam vererek ve buna bağlı olarak da gelişen süreçlerin önemli bir bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden salt psikolojik mekanizmalara indirgenemeyeceği gibi sosyal

[166] **age**, 285.
[167] **age**, 289.
[168] **age**, 292.
[169] **age**, 298.
[170] Donetalla Della Porta, Mario Diani, **Social Movements an Introduction**, (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 106.
[171] **age**, 92.

süreçlerin de bir ürünüdür. Yani bu açıdan kimlik dinamik ve süreklidir.[172] Bu yapı sayesinde Della Porta ve Diani, bir inşa sürecine dikkat çekerek ortak değer ve ortak davranış bağlamında "biz" ve "öteki" tanımının ortaya çıktığını söylemektedir. Bu nedenle kimlik inşası belirli bir gruba katılanların pozitif tanımını ortaya koyarken, buna aktif olarak karşı çıkanların da negatif tanımını ortaya koyar.[173] Bireyler günlük yaşamlarında belli grupların, medyanın ve kamuoyunun ürettiği sempatik ve düşmanca imajlarına maruz kalmaktadır. Bu anlamda günlük yaşamın bir mücadele alanına dönüştüğü günümüzde, kimlik kendini tanıma ve dış tanıma süreçlerinden doğar. Bu sürece bağlı olarak Della Porta ve Diani hareketlerin "sembollere, deneyimlere ve mitlere" atıfta bulunduğunu belirtir.[174] Böylece hareketler, aslında kimliklerin tanınması mücadelesini ortaya koyar. Elbette bu durum sosyal ilişkilerin var olabileceği aktörler arasındaki karşılıklı tanıma bağlamındadır. Bir nevi kimlik üretiminin var olduğu, bunun da semboller, uygulamalar ve ritüeller etrafında şekillendiğidir. Bu açıdan belirli davranış tarzlarını benimseyen hareketler, farklılığın göstergesi olabilir. Örneğin bir hareketin eyleminde önemli rol oynayan kişiler (Malcom X, Gandhi gibi), sembolik yerler ve tarihler (1 Mayıs, 8 Mart), kitaplar ve görseller bu farklılığı ortaya koyar. Bu durum ilerde dünya görüşlerini yansıtan ve dayanışmayı pekiştiren bir hareketin üyeleri arasında dolaşan öyküler ve anlatılarla birleştirilir. Bu unsurları birleştirmek sosyal özellik ve tarihsel deneyimi olan bir kimlik üretir.[175] Bu da hareketlerde ortak aidiyet duygusunun güçlenmesine neden olur. Porta ve Diani, bu olamadan grubun kendi kendine doğruladığı kimliğin zamanla kaçınılmaz bir şekilde marjinalleştini söylemektedir.[176] Bu da bireylerin radikalleşmesine neden olmaktadır.

Kendini tanımlama ve ötekiler tarafından tanınma süreçlerinin gündeme gelmesiyle kimliğin kendisi önemli bir siyasal mücadele alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişme doğrultusunda kimlik yönelimli paradigma sınıf yapısını aşan bir eğilim göstermekle beraber cinsiyet, cinsel yönelim ve etnik kimliğe dair sorunların dile getirilmesi bakımından farklılık göstermiştir. Gündelik hayatın daha yaşanılabilir olması adına bireyler Hank Johnston ve diğerlerine göre çok sayıda fikir ve değeri yansıtmaktadır. Bunlar etrafında şekillenen bu paradigmaya göre kimlik ve

[172] **age**, 92.
[173] **age**, 94.
[174] **age**, 106.
[175] **age**, 109.
[176] **age**, 106.

günlük yaşamla ilgili sorunlar hareketler açısından tetikleyici olmaktadır. Bu açıdan kimlik yönelimli hareketler zayıf olan bir kimlik boyutunu ortaya çıkarmaktadır.[177] Hatta memnuniyetsizlikleri kimlik ile ilişkili olan kültürel ve sembolik meselelerdir. Bunlar bir dizi inanç, sembol, değer ve anlamlarla ilişkilendirilirler. Tabii bunlar Johnston ve diğerlerine göre özellikle mevcut ülkelerdeki "etnik, ayrılıkçı ve milliyetçi hareketlerde daha çok görülmektedir. Örnek olarak da İspanya'da Bask ve Katalan hareketlerini göstermektedir."[178] Özellikle 1970 ve 1980'lerde yeni toplumsal hareketler gelişirken etnik milliyetçi hareketler de çoğaldı bu anlamda. Kimlik etrafında toplanan bireyler bu açıdan siyasi ve kültürel özlemlerini yansıtır. Ayrıca vurgu; dil, kimlik ve kültür üzerinedir. Bu bağlamda dayanışma son derece sembolik olan kimliğe duyulan ihtiyaç etrafında gerçekleşmektedir. Mobilizasyon taktiklerine baktığımızda hayatın kişisel yönlerine odaklanarak şiddet karşıtı ve sivil itaatsizlik eylemlerinin popüler olduğu göze çarpmaktadır.[179] Ancak bu şiddetin hiç var olmadığı anlamına gelmez.

Kamusal hayata katılım adına alternatif yollar yaratan yeni toplumsal hareketler, merkezi konumda olan kimlik arayışını hareketler için temel bir yapı taşı olarak görmektedir. Hank Johnston vd. bu yüzden toplumsal hareketler için kimliğin üç boyutunu tanımlamıştır. İlki, bireysel kimliktir. Toplumsal hareketlere katılımda önemli olan bireysel kimlik, toplumsal bir süreçten geçmekte ve harekete taşındığında değişebilmektedir. Kişisel özellik, biyolojik miras ve toplumsal etkileşim etrafında şekillenir.[180] İkincisi, kolektif kimliktir. Üyeler tarafından bir durumun paylaşılan tanımı aracılığıyla oluşur. Bir kurgu süreci vardır.[181] Buna göre şekil alır ve sınırlarını belirler. Üçüncüsü kamusal kimliktir. Bu kamunun hareketler üzerindeki etkisi ve onu tanımlaması üzerinden şekillenir. Bir anlamda "biz" ve "onlar" ayrımını ortaya koyar.[182] Kimliğin bu üç boyutuna bağlı olarak Johnston vd. "bireylerin yeni hayat tarzlarını ve toplumsal kimliklerinin tanımlanacağı ve hayata geçirileceği yeni toplumsal alanları üretme çabasına girdiklerini" bu bağlamda da bir sistem düzenlenmesi talebini dile getirdiğini söylemektedir.[183]

---

[177] Hank Johnston, Enrique Larana, Joseph R. Gusfield, "Kimlikler, Şikâyetler ve Yeni Sosyal Hareketler", **Yeni Sosyal Hareketler**, der. Kenan Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 126.
[178] **age**, 126.
[179] **age**, 127.
[180] **age**, 131-134.
[181] **age**, 137.
[182] **age**, 139.
[183] **age**, 130.

Sonuç olarak farklılıklarını dile getirme düsturuyla mobilize olan bu hareketler, biyolojik ve duygusal dünyalarını hayata geçirme imkânının mücadelesini vermektedir. Hâkim sistemi sorgulayan söylemi ve davranışıyla kimlik savunusunu ön plana çıkartmışlardır. Her ne kadar eski hareketlerin motivasyon boyutu eşitlik üzerine olsa da yeni toplumsal hareketler içerisinde kimlik yönelimli paradigma var olan kimliğin farklı olan tarafını yansıtarak, bireyleri etkilemektedir. Uzun bir süre kendilerine has özel alanlarda kimliklerini yaşatan bu kişiler, artık toplumlara aidiyetlerini sorgulayacak bir kamusal varoluş elde etmişlerdir. Buna bağlı olarak da söz konusu diğerleri gibi olma değil tam aksine başka olma hakkıdır. Böylece talep ettikleri kendine has, özel olandır.

4. KÜRT KİMLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

4.1. Kürt Kimliğinin Tarihsel Arka Planı

Bu bölüm Kürt kimliğinin gelişiminde etkili olan Kürt tarihinin geçmişten günümüze, yaşadığı tarihsel koşullara bağlı olarak bir arka plan sunma girişimidir. Bu bölümün gayesi, Kürt kimliği ile Kürt milliyetçiliğinin kendini nasıl inşa ettiğini öne çıkarmaktır. Bu, 1960 sonrası gelişen Kürt hareketinin, kimlik sürecinin nasıl geliştiğini ve mobilize olmasını sağlayan karakteristiğini anlamak için önemli bir ön koşuldur. Bu anlamda öncelikle Kürtlerin kökeninin ne olduğu tartışmasına kısaca değinilecek, sonrasında Osmanlı Devleti içindeki Kürtlerin konumları ve Cumhuriyetin ilanıyla ortaya çıkan kimlik süreci anlatılacaktır.

Kürtler ile ilgili dil, tarih vb. birçok çalışma ortaya konulmasına rağmen özlü bir araştırmanın yapılmadığı ve elde bulunan bilgilerin dağınık olması ve derli toplu olmaması sebebiyle yapılan araştırmalar zorluklarla karşılaşmaktadır. Karşılaşılan zorluklardan ötürü Kürtlerin kökenine dair şu an için net bir söylemin ortaya çıkması çok mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Kürtlerin kökeninin ve Kürt coğrafyasındaki varlıklarının tarihi, hangi dönemde başladığı konusu tartışmalıdır. M.S. 7. yüzyılda doğuya yönelik gerçekleştirilmiş olan Arap akınları, Kürtleri tam da bugün yaşadığı yerde bulmuştur. Araplar, Kürtlerden bugün kullanılan adlarıyla "Kurd", "Kurdi" ya da çoğuluyla "Ekrad" (Kürler) diye söz etmektedir.[184] Ancak Kürtlerin daha öncesine ait bir tarihi var mı yok mu netlik kazanmamıştır. Çünkü bunu açığa çıkaracak bilinçli ve sistematik bir çaba mevcut olmamıştır. Ayrıca belirsizliğin giderilmesi ve Kürtlerin tarihinin gün yüzüne çıkarılması için bilimsel kanıtlara ihtiyaç vardır. Bu yüzden de böylesine tarihsel önemi haiz bir konuda kesin bir şey ortaya konulamamaktadır. Kaldı ki bu çalışmanın temel tartışma konusu da bu değildir. Fakat elde var olan bazı belgelere dayanarak bazı doğubilimciler bu sorunun yanıtını aramaya çalışmışlardır. Basil Nikitine; "bir kavmin kimliğini saptamak için çoğu zaman adı, ırkı ve dili gibi ölçütlerin kullanıldığını" belirtse de aynı şekilde bunların

[184] Kemal Burkay, **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat**, c.1. (İstanbul: Deng Yayınları, 1992), 47.

mutlak değeri hakkında her zaman bir güvensizliğin var olacağını ifade etmektedir.[185] Buna rağmen elde var olan tarihi kaynaklardan ötürü belli iddialar ortaya atılmıştır. Kısaca değinmek gerekirse, Xenophon'un *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*'nde yer alan *Kardoukhoi*'lerin (Karduklar) Kürtlerin atası olduğu söylemi bu iddialardan biridir.[186] Xenophon'un İ.Ö. 401-400'de kaleme aldığı bu yapıt *Kardoukhoi* adının tanınmasına yol açtı ve bu yapıt Kürtlere dair ilk referans kaynaklarındandır. Bu halkın Perslere ya da Ermeni Krallığına bağlı olmadığını, bağımsız yaşadıklarını belirtmiştir. Bu yer *Kentrites*'in (Bothan) doğusunda bulunuyordu. Bu ada Dicle'nin sol yakası, Cudi Dağı'nın yakınlarıydı. Buraya Aramiler *Beth Kardu,* Ermeniler *Karduh,* Araplar ise *Bakarda* demekteydiler.[187] Ortaya atılan bu iddia gücünü hem isim benzerliği hem de bunların günümüz Kürtleriyle aynı yerde oturmuş olmalarından alır. Yalnız bu ikisine bağlı olarak böyle bir iddiayı sürdürmek hatayı kaçınılmaz kılacaktır. Zaten bilimsel delillerin yeterince ortaya konulmaması iddianın sorgulanmasına neden olmaktadır.

Vladimir Minorsky ve diğerleri, etnolojik bakımdan *Karduchoi*'nin aydınlatılabilmesinin elde yeterli kaynak bulunmamasından ötürü güç olduğunu belirttikten sonra "Karduklulari ister Samilere ister yerli halklara bağlayalım, fakat ortada bir gerçeğin var olduğu ve bu gerçeğin, antik *Karduchoi* topraklarının bugün Kürtlerin asıl yaşam alanlarından biri" olduğunu belirtmektedir.[188] Bu nedenle *Karduchoi*'nin Kürtlerle özdeş olduğu düşünülmüştür. Fakat bu iddia günümüzde tartışmalı bir boyutu içinde taşımaktadır. Bu iddia bu konuyu araştıranlar arasında uzun süre geçerliliğini korusa da kabul edilebilirliği tartışmalı durumdadır.

Bir diğeri ise *Kardu* ile *Kurd* kelimelerinin eş anlamlı sayılamayacağını dilbilimsel nedenlerle kanıtlayan Th. Nöldeke ve M. Hartmann Weissbach'ın, Kyrtioi ya da Cyrtii diye söz edilen Küçük Medya ve Persis ülkesinde oturan toplulukların Kürtler olduğu iddiasıdır.[189] Bu iddia da varlıklarını sürdürdükleri alandan ve isim benzerliğinden güç almaktadır. Bir başka iddia Vladimir Minorsky ve diğerleri tarafından ortaya atılmaktadır. Minorsky ve diğerleri, tarihi ve coğrafi olguları göz önünde bulundurarak Kürt halkını soydaş aşiret olan ve birbirlerine çok

[185] Basil Nikitine, **Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, 3. bs. (İstanbul: Deng Yayınları, 1991), 19.
[186] **age**, 22.
[187] Vladimir Minorsky, Th. Bois, D. N. Mac Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, çev. Kamuran Fıratlı (İstanbul: Doz Yayınları, 1996), 42.
[188] **age**, 44
[189] Nikitine, **age**, 22.

yakın Med lehçeleri konuşan *Mard*'larla ve *Kyrti*'lerin bileşimine bağlayarak atalarının Medler olduğunu söylemektedir.[190] Bu iddia ise en popüler olanıdır. Hatta Wadie Jwaideh, "Kürt halkının atalarından biri sayılan Medlerin İmparatorluğunun, Kürtler tarafından kurulmuş tek ulusal devlet" olarak ifade edildiğinden bahseder.[191] Öyle ki bu durum kimliğin inşasında önemli bir yere sahiptir. "Kürt milli marşı" olarak kabul edilen "Ey Reqib" içerisinde Med'lere atıf yapılmaktadır. Aynı zamanda çoğu Kürt milliyetçisi bu iddiayı benimsemektedir. Özellikle Türkiye'de 1960'ların sonunda dile getirilen bu iddia birçok Kürt milliyetçisi tarafından sahiplenilmektedir. Bu iddiaların sayısı zamanla giderek artmıştır. Farklı tezler ortaya konularak köken tartışması günümüzde dahi sürmektedir. Bu bağlamda ortaya konulan tezlerden ortaya çıkarılacak sonuç bu halkın çok uzun zamandır bu topraklarda yaşadığı gerçeğidir. Sonuç olarak birçok tarihsel, antropolojik ve filolojik teorilerin ortaya konmasına ve aralarındaki farklılıklara rağmen araştırmacıların çoğu etnik ve kültürel olarak farklı bir halkın var olduğu konusunda hemfikirdir.

Kürtlerin kökenine dair iddiaların gerçekliği bir tartışma konusu olarak bir tarafta dururken diğer tarafta Ortadoğu'da yaşayan halkların tarihlerinin genelde egemen konumda olan güçlerin tarihçileri tarafından oluşturulduğu göze çarpmaktadır. Hatta bu durumun 20. yüzyılda bölgede kurulmuş olan ulus-devletler tarafından da sürdürüldüğü görülmektedir. Öyle ki Kürtlerin dört farklı devlet (Türkiye, İran, Irak, Suriye) içinde var olması ve buna bağlı olarak da ortaya çıkan tezlerin içinde var oldukları devletin söyleminden öteye geçmediğidir. Kürtler, "Türkiye'de "Dağlı Türkler" olarak adlandırılırken, Irak ve Suriye'de ise "Arap Ummiler" diye adlandırılmıştır.[192] İran'da ise Kürt varlığı kabul edilmiş fakat bu "silikleştirilmiş" bir Kürt kimliğidir. Yani bu durum David McDowall'a göre, "İran'ın ulusal bütünleştirilmesini sağlayan homojenleştirici ideolojiye" tabi olmaları istendiği için gerçekleşmiştir.[193] Bu parçalanmışlık durumu ortak bir dilin gelişimini de etkilemektedir. Bu yüzden dil üzerinden de tartışmalar yürütülmektedir. Kürt halkı "İrani bir dil grubunun bir parçası olan Hint Avrupa dili konumundaki Kürtçeyi

[190] **age**, 38
[191] Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**, çev. İsmail Çeken, Alper Duman, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 17.
[192] Naci Kutlay, **21. Yüzyıla Girerken Kürtler** (İstanbul: Peri Yayınları, 2002), 17.
[193] David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, çev. Neşenur Domaniç (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004), 22.

konuşmaktadır" iddiası genel olarak kabul görmektedir.[194] Aynı iddiayı Minorsky'de yapmaktadır ve bu dilin İrani dillerinin kuzeybatı grubuna mensup olduğunu belirtmektedir. Hatta bu dilin önceki yapısının Medlere ait olan dilden ortaya çıktığını söylemektedir. Aynı şekilde N. J. Marr, Kürtlerin Küçük Asya'nın dağlık bölgelerinde yaşadığını, Kürt dilinin de burada oluştuğunu ve sosyo-ekonomik değişimlere bağlı olarak katıldıkları uygarlıkların etkisiyle bu dilin jafetik halden Hint Avrupa haline doğru değişim yaşadığını söylemektedir.[195] Ortaya konulan bu tanımlamalar doğrultusunda İrani bir dil konuştuğu tezi öne çıksa da bu Kürtlerin İran halkından olduğu söylemini doğru kılmaz. Aynı şekilde Muhammed Emin Zeki Beg, "Kürtçenin Farsçadan türemediğini tam tersine çok eskilere dayanan belli bir gelişme sürecinden geçtiğine ve 6. yüzyılda mevcut olup kendi kendine yeterli ayrı bir dil" olduğunu belirtmektedir.[196] Elbette yaşadıkları yerden ötürü, burası göçlere, savaşlara ve farklı imparatorluklara sahne olmuştur. Doğal olarak Kürtler, dilsel ve kültürel etkileşim yaşamıştır diğer gruplarla. Bunun sonucunda da farklı dillerden ve farklı kültürlerden etkilenip/etkiledikleri tezi öne çıkarılabilir. Genel olarak bu durum kabul edilebilirlik açısından akla daha yatkın gelmektedir.

Konuşulan dile tekrar döndüğümüzde, Kürtçenin birçok lehçesi vardır. Yaygın bir biçimde konuşulan Kurmanci Türkiye'de yaşayan birçok Kürdün kullandığı bir lehçedir; Sorani, Irak'ta yaşayan Kürtler içerisinde konuşulurken, Gorani, Kırmanşahi ve Laki İran'da yaşayan Kürtler tarafından konuşulmaktadır. Zazaca[197] ise Türkiye'de yaşayan Kürtlerin bir kısmı tarafından kullanıldığı görülmektedir.[198] Bu dilleri konuşanlar arasında birbirini anlama durumu az anlayan ya da hiç anlamayan olarak sınıflandırılabilir. Yani bunlar arasındaki fark anlaşılma noktasında güçlükler yaratmaktadır.

Kürtlerdeki dini inanışa baktığımızda öncelikle Kürtlerin, "atalarının Mecusi ve Zerdüşt dininden olduklarına inandığıdır."[199] Bu iddiayı ortaya koyan Minorsky, Müslümanlığın yayılışından önce Kürtlerin yaşadığı yerde Sasani Devleti'nin

[194] Nikitine, **age**, 28.
[195] Nikitine, **age**, 40. Jafetik halden kastedilen durum ön-asya yerlilerinin bağlı olduğu kökendir. Dil olarak bu kökene atıf yapılmaktadır. Nikolai Marr tarafından kurulan okulun iddiası bu yöndedir.
[196] Muhammed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, çev. Vahdettin İnce, Muhammed Ali Avni, Mehmet Dağ, Şükrü Aslan, 11. bs. (İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2018), 72.
[197] Zazaca'nın bir Kürt dili olup olmadığı, Kürtler arasında bile, tartışmalı bir konudur.
[198] Paul J. White, **İlkel İsyancılar mı? Devrimci Modernleştiriciler mi? Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi**, çev. Mustafa Topal (İstanbul: Vate Yayınevi, 2012), 32.
[199] Minorsky ve diğ., **age**, 148.

egemen olduğunu ve devletin dininin de Zerdüştlük olduğunu belirtmektedir. Bu sebepten ötürü bu dinin Kürtler arasında yaygın olabileceğini söylemektedir. Sasani Devleti'nin yıkılışıyla beraber İslamiyet'i yayma amacında olan grupların bu bölgeye geldiği ve Kürtleri Müslümanlaştırdıkları göze çarpmaktadır. Kürtler yaşadıkları yer itibariyle birçok farklı devleti ve dini görmüştür. Bu süreç onlar için kolay olmadığı gibi hangi devletin tahakkümüne girmişse onun inancını da benimsemişlerdir. Bu durumda günümüze kadar varlıklarını sürdüren bu halk içerisinde farklı dini inançların var olması gayet doğal bir durumdur. Son tahlilde Müslümanlığın Kürtlerde yaygın olduğu söylenmelidir. Bu bağlamda günümüzde Kürtler arasında var olan inançlara baktığımızda Türkiye'de yaşayan Kürtlerin çoğu Sünni ve Şafi mezhebinin takipçileri olduğu görülmektedir.[200] Bunun dışında belli bir kesimin Alevi olduğu ve Türkiye'de azınlık durumunda olan Yezidi, Süryani ve Nasturilerin varlığıdır. İran'da yaşayan Kürtler arasında On iki İmam Şiiliğinin yaygın olduğu göze çarpmaktadır. Irak'ta ise Yezidi (Ezidi), Hıristiyan ve Yahudi gruplarının dışında Ehl-i Hak inancının küçük topluluklar halinde bulunduğu da görülmektedir.[201] Bu denli farklı inanışın Kürtler içersinde yaygın olması günlük hayatta da kendisini göstermektedir. Direniş ve isyanların ortaya çıktığı 19. yüzyılda bu dinsel farklılıklar oldukça önemli bir yer tutmuştur.

Kürt toplumsal yapısına baktığımızda, aşiretin temel yapı taşlarından biri olduğu öne çıkmaktadır. Kabaca iki gruba ayrılan bu yapı Jwaideh tarafından aşiret mensubu ve aşiret dışı Kürtler olarak ifade ediliyor. Burada ilk grup savaşçı özellikleriyle bilinirken aynı zamanda göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzını sürdürmektedir. İkinci grup, köylülerdir. Yerleşik bir yaşamı sürdürmekle beraber, aşiret yapısına bağlı değillerdir. Kürtlerin kendine has bu yapısı, yaşamlarını sürdürdükleri coğrafyada geniş bir şekilde görülmektedir. Terminolojik olarak farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da örgütlenme yapısı, hemen hemen tüm Kürt coğrafyasında[202] aynıdır. Bruinessen, bu yapıyı şu şekilde tanımlamaktadır: "Kürt aşireti gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü de olan (dolayısıyla ekonomik)

[200] Jwaideh, **age**, 63.
[201] Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, çev. Banu Yalkut, 8. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 44.
[202]Burada Kürt coğrafyası derken, kastedilen bölgeye bir sosyal kimlik kazandırmak değildir. Daha işlevsel olduğu için bu kavram tercih edilmiştir. Türkiye'de yaşayan Kürt nüfusunun genel olarak yaşadığı yer Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi olduğundan, o bölgeyi vurgulamak adına kullanılmıştır.

kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir."[203] Ortak ata, toprak ve akrabalık ilişkisiyle iç içe olan bu yapı bireylere aşirete bağlılığı aşılamaktadır. Bu durumun yarattığı bağlılık çoğu kez dini hassasiyetten daha güçlüdür. Kendi yaşam alanında önemli bir güç teşkil eden bu yapı birçok aşiretin bir araya gelmesiyle Mirlik olarak adlandırılan yapıyı oluşturmaktadır. Mir veya Beyin yönettiği bu yapı 19. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür.[204] Daha sonra ayrıntılı olarak ifade edileceği üzere, merkezileşme hareketleri sonucu dağılan bu yapılar, Kürt toplumsal yaşamında önemli bir yeri işgal etmiştir. Günümüzde de etkisini sürdüren aşiretler, hala bir toplumsal güç olarak konumunu korumaktadır. Sonuç olarak ortak ihtiyaçların karşılanması adına beraber ve kolektif bir bilinçle hareket eden insan topluluklarının oluşturduğu bu örgütlenme geleneksel bir boyutu taşımakla beraber sosyal ve siyasal örgütlenmenin de temel belirleyicisidir.

İlk dönemlerine ait bilgiler net olmasa da Arap fetihleriyle Kürtlere dair bilinmezlik bir nevi ortadan kalkmıştır. İlk kez Arap ordularıyla Mezopotamya'nın fethi sırasında karşılaşan Kürtler, o dönem büyük bir güç olan Sasani Devleti içinde önemli bir yer teşkil etmekteydi. İmparatorluğun güç kaybetmesiyle beraber, Kürtler gruplar halinde yeni dini benimseyip boyun eğmişlerdir.[205] Bu tarihten itibaren Kürtlere dair bilgiler özellikle Arap tarihçiler tarafından kaleme alınmıştır. Bu konuda Minorsky, Mesudi ve İştaxri adlı yazarların kaynaklarının önemli olduğunu ve sistematik ilk bilgileri verdiğini belirtmiştir.[206] Bir diğer önemli bir kaynak Şerefhan tarafından kaleme alınan *Şerefname*, Kürtler hakkında genişçe bilgi vermektedir.

Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın bir geçiş güzergahı olması sebebiyle Arap, Türk ve Moğol saldırılarının yoğun olduğu gözlemlenmekte ve buna bağlı olarak da büyük bir istikrarsızlığın var olduğu, siyasal ortamın sık sık değiştiği görülmüştür. Çeşitli devletlerin egemenliği altında yaşamanın yanı sıra 9., 10. ve 11. yüzyıllarda yeni Kürt hanedanları ortaya çıkmıştır.[207] Ancak yukarıda belirtilen akınlardan ötürü bir istikrar sağlayamayan bu hanedanlıklar zamanla başka güçlerin tahakkümü altına girmiştir. Buna istinaden McDowall, "İster Fars, ister Arap ya da sonrasında Türk

[203] **age**, 82.
[204] **age**, 121.
[205] McDowall, **age**, 47.
[206] Minorsky, **age**, 51.
[207] Şeddadiler (931-1174, Transkafkasya), Hasanveyliler (959-1095, Dinawar), Mervaniler (990-1096, Diyarbakır) ve Annazidler (991-1117, Hulwan). Amin Hasanpour, **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985**, çev. İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan (İstanbul: Avesta, 2005), 119-120.

olsun, merkezi hükümetlere itaat edermiş gibi görünerek, mümkün olduğu kadar bölgesel bağımsızlık iddiasında bulunmak Kürt siyasal yaşamının kalıcı teması" haline geldiğini söylemiştir.[208] Uzun yıllar bunun devam ettiği, günümüzde de etkisini yitirmediği görülüyor. Bu tecrübe edindikleri durum özellikle 16. yüzyıl dolaylarında da etkili olmuştur. Bu zamana kadar çeşitli nedenlerden ötürü isyan etmiş olsalar da bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin himayesine girmişlerdir ve görece özerk olan yaşamlarını bir şekilde sürdürmüşlerdir. Osmanlı ile Safevi Devleti arasında 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nda iki devlet arasında kalan Kürtler, genel olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak savaşa girmişlerdir. Böyle bir karar almalarında etkili olan durumlara baktığımızda, Safevi Devleti'nin dışlayıcı tutumu, Kürtlerin çoğunun Sünni oluşu ve İdrisi Bitlisi'nin ikna çalışmaları öne çıkmaktadır. İdrisi Bitlisi hem Sultan tarafından hem de Kürtler tarafından bilinip, güvenilen biriydi. Önemli bir tarihçi ve iyi bir diplomattı.[209] İki tarafı da ikna eden İdris Bitlisi, Kürt coğrafyasının Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olmasını sağladı. Bu anlamda kendilerince yarı bağımsız bir statü kazanan Kürt emirlikleri, gelenek ve göreneklerini kısıtlamaya uğramadan yaşamışlardır. Bu durum istikrarlı bir yapının oluşmasını sağladı bölgede. Hatta McDowall, bu dönemde ortaya çıkan koşulların gelecek üç yüzyıl boyunca "Devlet ve Kürt çevreleri arasındaki siyasi ilişkilerin genel hattını belirlediğini" vurgulamıştır.[210] Böylece yıllar içinde yaklaşık on altı emirlik oluştu. Zamanla Kürt emirlikleri ekonomik anlamda güçlenmiş, yarı feodal bir durum elde etmişlerdir. Ancak kazanılan bu durum belli bir zaman sonra önemini kaybetmiş, Osmanlının merkezileşme çabasına engel olduğu düşüncesiyle ortadan kaldırılması planlanmıştır. 17. yüzyılda ilk etkisini gösteren bu durum, Kürt coğrafyasının parçalanmasına neden olmuştur.[211] Osmanlı ve İran arasında imzalanan Kasr-ı Şirin anlaşmasıyla sınırlar belirlenmiş ve bölünme gerçekleşmiştir. Bu bölünme Amir Hassapour'a göre iki karşıt sonuca neden olmuştur. İlki, bölünme; "birleşik bir Kürt devletinin ortaya çıkmasına engel oldu, ikincisi ise yabancı egemenliğinin yol açtığı devasa tahribat ve zulüm, ulusal bilincin doğmasına" neden oldu.[212]

[208] McDowall, **age**, 47.
[209] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 215.
[210] McDowall, **age**, 52.
[211] Jwaideh, **age**, 44.
[212] Hassanpour, **age**, 127-128.

Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde görülen merkezileşme çabaları özellikle 19. yüzyıldaki Tanzimat döneminde önem kazanan bu hareket, Kürtlerin elde ettiği özerkliklerin kaldırılması yönünde karar kıldı. Merkezi idarenin Kürt coğrafyasına egemen olma isteği, belli mirlik/beyliklerin ortadan kalkmasına neden oldu. Minorsky buna şu beylikleri örnek göstermektedir: "Hakkâri, Bitlis, Süleymaniye ve İran'daki Erdelan beylikleri de ortadan kalktı."[213] Bunun sonucunda huzursuzluğun baş gösterdiği bir dönem başladığı gibi sosyal ve ahlaki düzenin sekteye uğradığı görülmüştür.[214] Çünkü mirlikler bölgedeki asayişi sağlayan, düzeni oluşturan bir disiplin içerisindeydiler. Bunların kalkması düzenin sekteye uğramasına neden oldu. Bu süreç 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlı yönetiminin içinde kalan Kürtler, tarihsel olarak böyle bir siyasi ve toplumsal durumdan geçmiştir.

4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkezileşme Çabaları ve Kürt Direnişleri

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğunun giderek güç kaybetmesiyle başlayan ve bunu durdurma amacıyla gerçekleştirdiği merkezileşme hamlelerine karşı Kürtlerin verdiği tepkiler tartışılacaktır. 19. yüzyılın başlarında başlayan ve 20. yüzyılın ortasına kadar süren döneme Türkiye'deki Kürtler özelinde kısaca değinilecektir. Bu dönem boyunca ortaya çıkan isyan ve direnişlerin ne ifade ettiği ve taleplerinin hangi boyutta olduğu kısaca anlatılacaktır. Buradaki amaç aslında Osmanlı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte uygulanan merkezileşme çabalarının Kürtler nezdinde yarattığı tahribat ve buna karşılık gelişen tepkileri anlama çabasıdır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin giderek güç kaybetmesi herkes tarafından fark edilen bir durumdu. Buna istinaden çevresinde bağımsızlık ve ayrılık talepleri görülmekteydi. Eski ihtişamlı günlerinden uzak bir profil çizen Osmanlı Devleti, eski gücüne ulaşmak adına belli reformları devreye sokmak zorunda kaldı.[215] Bu anlamda Osmanlı padişahı II. Mahmut, merkezi denetimi tüm imparatorlukta kurmak için

[213] Minorsky, **age**,50.
[214] Denise Natali, **Kürtler ve Devlet Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi**, çev. İbrahim Bingöl (İstanbul: Avesta, 2009), 42.
[215] On sekizinci yüzyılın başlangıcı ve bunu takip eden süre içinde klasik Osmanlı siyaseti ve idaresi büyük zorluklar yaşamaktaydı. Bu dönemde uygulanan ıslahatlar, devlet gücündeki azalmaya yönelik iyileştirmeyi; devlet gelirindeki düşüşü düzeltmeyi; çeşitli güçlü devletlerin diplomatik baskısını ortadan kaldırmayı amaç edinmekteydi. Bu gelişmeler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin klasik idari ve siyasi yapısının devamı imkânsız hale gelmekteydi. Bu durum dönüşümü zorunlu kılmaktaydı. Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 64-65.

büyük bir çaba sarf etti. Bruinessen bu dönemde "aynı anda merkezkaç ve merkezileştirici eğilimlerin" etkin olduğunu belirtmektedir.[216] Bu merkezileştirici eğilimler doğrultusunda da Osmanlı, özellikle kendince bir özerkliği bulunan Kürt coğrafyasına bazı yaptırımlar uygulamıştır. Böylece Çaldıran Savaşı sonrası Kürtlerin edindikleri konum, Osmanlı Devleti'nde merkezileşme çalışmaları doğrultusunda kısmen de olsa ortadan kaldırılmak istendi. Kürtlerin edindiği bu gücü azaltma girişimleri hem devlet tarafından hem de bölgesel yetkililer tarafından daha önce de sürdürülmekteydi. Ancak bu dönem de aşiretler ve devlet arasında yapılan düzenlemeler önemini yitirmiştir. Giderek güçlenen mirlikleri ve derebeylikleri ortadan kaldırmayı düşünen Osmanlı sultanı, bu amaca yönelik çalışmalarıyla yarı otonom Kürt rejimlerinin "itaatsizliğine ve serkeşliğine" son vermek istemiştir.[217] Böylece bu dönemde Kürt emirliklerinin sonu yaklaşırken diğer yandan iki önemli Kürt emirliğinin yükselişi dikkate değerdir. Ancak bu durum fazla uzun sürmediği gibi merkezileşme çalışmalarıyla yüzyılın ortasında hiçbir emirliğin kalmadığı görülmektedir.

Öne çıkan bu Kürt emirliklerinden biri Revanduzlu Muhammed Bey kontrolündeyken diğeri Botanlı Bedirhan Bey tarafından idare edilmekteydi. İki Kürt miri kısmen merkezileştirme girişimlerine, kısmen Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu baz alarak kısmen de Osmanlı-Mısır gerginliğinden yararlanarak otoriteye başkaldırdılar. Bu başkaldırı, yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı tarafından bastırıldı ve emirlikler ortadan kaldırıldı. Dönemin iki önemli beylerinden olan Revanduzlu Muhammed Paşa ve Botan Emiri Bedirhan Bey yarı otonom yönetimlerini kaybetmiştir böylece.[218] Bu emirliklerin dışında daha küçük olan yapılar da bastırıldı. Ancak merkezi idarenin güçlendirilmesi amacıyla ortaya konulan bu çaba aslında bir iktidar boşluğunu yarattı Kürt coğrafyasında. Keza bu durum, kırsal kesimde kanun ve düzenin aksamasına neden oldu. Aslında bölgede varlıklarını sürdüren bu emirlikler, düzeni ve asayişi sağlamaktaydı. Halkın üzerinde tahakküm kurabilmişlerdi. Bölgede yaşayanlar onların adil olduğunu düşünür ve kararlarına saygı duyardı. Böyle bir etkiye sahip olan mirlerin yokluğu düzenin bozulmasına yol açtı. Küçük aşiretler bunu fırsat olarak görüp, idare boşluğundan yararlanarak bölgede yağmaya giriştiler. Örneğin, eski Baban, Soran, Botan, Bahdinan ve Hakkâri

[216] Bruinessen, **Ağa Şeyh, Devlet**, 269.
[217] Jwaideh, **age**, 114.
[218] McDowall, **age**, 74-81.

beylikleri bu küçük aşiretler tarafından yağmalandı.[219] Böylece aşiret reisleri her türlü kanunsuzluğa karışmakta serbestti artık.[220] Merkezden atanan valilerin iktidar boşluğunun giderilmesi adına yeterince etkili olamaması ve bölgedeki aşiretlerin onları kabul etmemesi zamanla hem siyasi hem ekonomik sonuçları olan aşiret içi çatışmalara neden oldu. Kürt coğrafyasının hemen hemen her yerinde huzursuzluk hâkim konumdaydı. Asayişin olmaması, düzenin sağlanamaması ve aşiretlerin birlik olamama durumu birleşik bir Kürt hareketinin de ortaya çıkmasını engelledi.[221] Bu durum daha önce mirlerin kontrolü altında yaşayan halk için zor bir dönemin başlangıcıydı. Bir kurtarıcının gelmesini bekleyen Kürtler, böyle bir ortamda çıkacak olan yöneticiyi sahipleneceklerdi kuşkusuz. Düzensizliğin hâkim olduğu bu ortamda, daha önce de varlıklarını sürdüren şeyhler[222], bunlar mirlerin olduğu vakit etkili bir konumda değillerdi, kendilerine geniş bir iktidar alanı buldular. Bu minvalde Kürt coğrafyasında yeni bir liderlik biçimi ortaya çıktı. Bu yönetim boşluğunu kendilerince fırsata çeviren şeyhler, bağlayıcı bir nitelikte dini boyutu da kullanarak bir otorite alanı yarattılar. Zamanla varlıklarını hissettiren şeyhler, mirliklerin nüfuz alanlarını kontrol etmeye başladı.[223] Şeyhlerin etkin bir şekilde ortaya çıkmasını Bruinessen: "Son yarı bağımsız Kürt beyliklerinin yok oluşu ve Osmanlı imparatorluğunun idari sistemi merkezileştirme girişimine" bağlamaktadır.[224] Buradan hareketle Osmanlı'nın müdahalesi aslında Kürtler içerisinde yeni bir liderlik yapısını oluşturdu diyebiliriz. Aynı zamanda beylerin ortadan kalkmasıyla, ortaya çıkan otorite boşluğu Kürtleri yeni bir otorite arayışına itmiştir. Bu durumu Jwaideh şöyle vurgulamaktadır: "Kürtlerin şeyhleri lider olarak kabul etmekte gösterdikleri heves, Kürt halkının var olan iktidar boşluğunun doldurulması yönünde duydukları ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermektedir."[225] Kürtler içerisinde birkaç yüzyıldan bu yana varlıklarını sürdüren bu şeyhler, o dönem güçlü olan Nakşibendî ve Kadiriye tarikatlarına bağlıydı. Kürt coğrafyasının genelinde yaygın olan bu tarikatlar, sadece aşiretlere değil aynı zamanda aşireti olmayan köylülere de seslenmekteydi. Böylece giderek saygınlığını genişleten bu yapı zamanın koşulları

[219] Jwaideh, **age**,153.
[220] **age**,153
[221] Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 844.
[222] McDowall, **age**, 84.
[223] Jwaideh, **age**, 154.
[224] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 114.
[225] Jwaideh, **age**, 155.

doğrultusunda büyüyen bir siyasal otorite oluşturdu.[226] Elindeki bu güç sayesinde şeyhler ve şeyhlik uzun bir süre Kürtlere kolektif bir erk ve toplumsal bir mevcudiyet fırsatı yarattı. Bu fırsat doğrultusunda şeyhlerin dini ve kürdi unsurları bir araya getirerek, toplumsal bir mobilizasyon oluşturduğu ve böylece Kürt kimliğinin reddine karşı bir direncin ortaya konulmasını sağladığı söylenebilir.[227]

Merkezileştirme çabasını beyliklerin ortadan kaldırılması adına başarılı bir şekilde uygulayan Osmanlı Devleti sonraki süreci kontrol edemedi ve bölgede güvenlik problemiyle huzursuzluğun had safhada olduğu bir durumla karşılaştı. Yeni bir liderlik biçimi görünür hale geldi ve otorite boşluğunu kapatma arzusu ilerde ortaya çıkacak olan isyanların da temelini oluşturdu. Özellikle "asayiş" probleminin dile getirilmesi, isyanlarda kendisine vücut buldu. Bununla beraber Kürtlüğe dair söylemin kademeli olarak dile getirilmesi ilerde ortaya çıkacak olan isyanların kısmen de olsa bu boyutu içermesine neden olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan tarihi ve toplumsal çerçeve, Kürt coğrafyasında giderek belirginleşen isyanların okunması için fırsat sunmaktadır.

Osmanlı'nın ülkeyi doğrudan yönetmek için giriştiği, "düzenli gelir, asker kaynaklarına ulaşma, nüfus sayımı, okul kurmak ve halkı ekonomik açıdan mobilize etmek"[228], merkezileşme çabaları bölgede isyanı tetiklemiş oldu. Şeyhlerin bir güç olarak yükselmesi ve buna bağlı olarak kendi iktidar alanını yaratma isteği, bu merkezileşme çabalarına tepkiyi içermekteydi. Kürtlerin deneyimlediği toplumsal uzamın "özerkliğine" yönelik girişilen merkezileşme çabaları öncelikle Kürt beyliklerine yönelik oldu. Sonrasında şeyhler ve aşiretlerin yarattığı gücü kırmak üzerinden yürüyen bu merkezileşme çabası idareyi ve siyaseti merkezileştirme amacı güttü. Bu teşebbüsün önüne geçmek isteyen anlayış, yeni direniş alanları olarak belirginleşmiştir. Çünkü bu alanlar Mesut Yeğen'e göre "Kürtlüğün kurulduğu ve direndiği bir toplumsal mekân olma özelliğini taşımaktaydı."[229] 1880 yılında Şeyh Ubeydullah isyanıyla görünür hale gelen bu tepki, Kürt toplumsal yaşamında "dini

[226] McDowall, **age**, 87.
[227] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 237.
[228] Murat Somer, **Milada Dönüş Ulus-Devletten Devlet-Ulusa Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi**, 2. bs. (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 116.
[229] Yeğen, Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, 244. Yeğen, Kürt etno-politik kimliğinin hilafet, şeyhlik, tarikat, geleneksel toplumsal yapılar ve taşra ekonomisi gibi alanlarda kurulduğunu ve her birinin Kürtlüğün var olduğu toplumsal uzamı oluşturduğunu söylemektedir. Nitekim bunların tahribine yönelik girişimler de etno-politik mahiyeti olan isyanların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Yani, Kürtlerin "deneyimlediği toplumsal uzamın "de facto özerkliğine" kast edilen merkezileşme girişimi, açık bir etno-politik mahiyet" taşıyordu. Yeğen, **age**, 253.

bir figürün" de yükselişini göstermekteydi. Şeyh Ubeydullah "Kürt coğrafyasının hem ruhani hem cismani liderlerinin ilki ve belki de en büyüğü"[230] olarak öne çıkmasında etkili olan durum 1877-1878 yılları içersinde Osmanlı- Rus savaşının yarattığı tahribat ve beklenmedik ekonomik ve toplumsal bozukluktu. Bu ortamda aranan lider konumuna gelmesinde etkili olan bir diğer husus ise Kürt aşiretlerinden oluşturulan orduya komutan olarak atanmasıydı.[231] Bu, geniş çevrelerce kendisine duyulan güveni arttırdı. Osmanlı'nın Kürt coğrafyasında etkin bir kontrol sağlayamaması yeni idare sistemini işlemez kıldığı gibi asayiş probleminin yozlaştırıcı boyutunu da ortaya çıkarmıştı. Ubeydullah'ın bu ortamdan rahatsız olduğu, sebep olarak da Osmanlı ve İran yöneticilerinin bölgede gereken düzeni sağlayamamasını neden olarak göstermiştir. Ayrıca şeyh Kürtlerin ayrı bir millet olduğunu, bölgede gerçekleşen yağmalamanın ve kanunsuzluğun Osmanlı ve İranlı yöneticilerden kaynaklandığını ve son olarak da ortaya çıkan, bölgede Ermeni hâkimiyetinin kurulacağı iddiasını öne sürerek isyan etmiştir. O dönem hem Osmanlı'ya hem de İran'a karşı bir ayaklanma başlatan Ubeydullah, bağımsız bir Kürt devleti kurma amacı gütmüştür.[232] Fakat isyan başarısızlıkla sonuçlanmış, hâkim devletler tarafından bastırılmıştır. Bu hareket yenilgiye uğramasına rağmen sonraki yıllarda da isyanlar çıkmış ve belli talepler öne sürülmüştür. Bu isyanı önemli kılan durum ise, çoğu kişi tarafından dile getirilen bu isyanın milliyetçi bir kimlik taşıdığı iddiasıdır.[233] Bu iddiaya karşı David McDowall "Ubeydullah çoğu insan açısından ilk büyük Kürt milliyetçisi sayılmaya devam etmektedir ama kanıtlar bunu pek doğrulamamaktadır" diyerek buna karşı çıkar.[234] Bu açıdan onun aslında daha çok özerk bir prenslik için ayaklanma gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak farklı motivasyonlardan güç alarak bir ayaklanma başlatan şeyh

[230] Jwaideh, **age**, 155.
[231] **age**, 156.
[232] **age**, 161.
[233] Martin Van Bruinessen, bu isyanı milliyetçi karaktere sahip olan ilk Kürt isyanı olarak okumaktadır. (Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 1993), 90). Aynı şekilde Hamit Bozarslan, milliyetçilik temasının bu isyanla birlikte ortaya çıktığını öne sürmektedir. Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 844. Benzer şekilde Jwaideh'te "Şeyh bağımsız bir Kürt devleti kurmaya yönelik milliyetçi Kürt hareketinin takdir edilen lideri haline geldi" diyerek bu hareketin milliyetçi olduğunu iddia etmektedir. Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**, çev. İsmail Çeken, Alper Duman, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 180. Bahtiyar Mermertaş, bu iddialara karşı çıkarak bu dönem belirginleşen isyanın milli bir mahiyetinin olmadığını aksine yönetim boşluğunun faydalarından yararlanıp hükümranlık talebiyle gelişen bir isyan olduğunu söylemektedir. Bahtiyar Mermertaş, "Biyo-politika, Özneleş(tir)me ve Milliyetçilik Kürt Toplumsal Hareketi", (Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 93.
[234] McDowall, **age**, 88.

Ubeydullah, aslında toplumda ve kendisinde belirginleşen huzursuzluğu dışa vurmuştur. Merkezi devletin tasarruflarına bir tepki mahiyeti taşıyan bu isyan aynı zamanda bir Kürt bilincinin de sonraki dönemde belirginleşmesini sağlayacaktır. Böylece bu dönemden sonra güçlü dini figürlerin ve ağaların Kürt coğrafyasında etkili olduğu ve hatta isyanlarda öne çıktıkları görülecektir. Bununla beraber merkezi devlet bu isyanla beraber belirginleşen aşiret dinamiklerini merkeze yakın tutup kontrol etme amacıyla Hamidiye Alayları'nı kurmuştur bu dönemde.

Sultan II. Abdülhamit Osmanlı Devleti içinde belirginleşen bağımsızlık hareketlerinin etkisinden ötürü Türklüğün son barınağı olarak Anadolu'yu merkeze koymuştur. Buna istinaden Anadolu'yu savunması için Müslüman olan ama Türk olmayan bir kuvvete ihtiyaç duymuştur.[235] Böylece 1891 yılında kendi adından esinlenerek (Hamidiye), Kürt aşiretlerinden bir alay oluşturmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin modernleşme, aşiretleri yerleşik düzene geçirme ve dolaylı yönetimden doğrudan yönetime geçme çabalarının bir parçasıydı.[236] Bir nevi Kürtlerin devlete entegre olması arzu edilirken, Kürt milliyetçiliğinin önüne geçme ve aynı şekilde Ermeni faaliyetlerini bu alaylarla bastırma hedeflenmiştir. Hedeflenen amaçlar böyle olunca, alaya katılan aşiretler bölgede önemli bir gücü ellerine almış oldu. Kontrol edilmesi güç olan aşiretler, daha önceki dönemde gerçekleştirdikleri kanunsuzluğu burada da sürdürmüş bulundular. Böylece bu alay Müslüman ve gayrimüslim halka, özellikle Ermenilere ve Alevi Kürtlere zulmetmiş ve bölgede etnik ilişkileri germiştir. Bunun sonucunda "Kürtleri bölerek yönetme niyetinin de ortaya çıktığı" söylenebilir.[237] Örneğin, bu alayda etkili olan aşiretlerin Alevi Kürtlere yönelik saldırıları, ilerleyen dönemde ortaya çıkan Şeyh Sait isyanında ihtiyaç duyulan destekte etkisini gösterecektir. Bu isyanda Alevi Kürtler yer almayacaktır. Sonuç olarak Kürtlerin yönetime karşı birleşmelerini engelleyen bu yapı, aynı zamanda bölünmeye neden olmuştur. Bölgede hedeflenen düzen sağlanamamış aksine kanunsuzluğun had safhaya ulaşmasına neden olmuştur. Kısaca belirtmek gerekirse amaç edinilen merkezileşme çabaları bir modernleşme/batılılaşma teşebbüsünü de mahiyetinde taşımaktaydı. Bu durum aslında Osmanlı Devleti ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel

[235] Hamit Bozarslan, "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 845.
[236] Somer, **age**, 117.
[237] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 287.

eksenini oluşturmuştur. Bölgeye dair girişilen bu tasarruf Kürtlüğün oluştuğu ve yaşamını sürdürdüğü toplumsal uzamı ortadan kaldırma hedefi güttüğü söylenebilir. Bu uzamın tahribi de bölgede huzursuzluğun oluşmasına ve direnişlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4.3. Ulus Devletlerin Kurulması ve Kimliklerin Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde iyice belirginleşmeye başlayan dönüşümler doğrultusunda zihinsel bir devrim yaşanıyordu. Ortaya konulan reformlar sayesinde okullaşma oranının arttığı ve böylece okuma yazmanın gelişti bir ortam oluşmuştu. Buna istinaden matbaa, gazete ve dergi sayılarının artması, bu alana dair iletişimi de güçlü kılmıştır. Böylece dünyadaki gelişmelere yabancı kalmayan, onlardan haberdar olan bir kesim öne çıktı. Avrupa'da yayılan yeni fikirlerden haberdar olan bu kesim, Osmanlı modernleşmesinin doğurduğu millet tahayyüllerinden etkilendi. Kendisine bağlı tebaayı bir arada tutma fikriyle hareket eden Osmanlı, ortak bir kimlik yaratmaya çalıştı. Çok etnikli ve çok dinli yapısı sebebiyle önce Osmanlılık kimliği ve bilinci yaratılmak istendi.[238] Bu, Osmanlı Devleti vatandaşlığı fikrine dayanmaktaydı. Bu anlamda Islahat Fermanı'nın ilanıyla tüm tebaanın eşit sayıldığı belirtildi. Fakat istenilen etkiyi yaratmadığı gibi birçok kesimi de rahatsız etmiştir zamanla. II. Abdülhamit'le beraber öne çıkan İslam vurgusu, Müslümanlar arasında bir ortak kimlik ve ülkü birliğini sağlama amacı gütmüştür. Ülkenin sınırlarının sürekli küçülmesi ve Müslüman olmayan cemaatlerin bağımsızlık fikirleri bu kimliği önemli kılmıştır. Benzer bir şekilde alternatif olabilecek bir diğer kimlik tahayyülü ise Türkçülüktür. Bu tahayyüllerin giderek daha çok dile getirilmesi aslında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma arzusuydu. 19. yüzyılda giderek artan bağımsızlık talepleri karşısında bir direncin göstergesidir. Bu taleplere karşılık da imparatorluğun entelektüel çevreleri yukarıda bahsettiğim kimlikleri kurtarıcı olarak görmüştür. Bu durum derin bir kimlik krizi yaratmaktaydı. Bu kimlikler, kimilerini kendi şemsiyesine alırken kimilerini de dışlamaktaydı. Bu dönemde de kendisini oraya ait hissetmeyenler ya da şemsiyenin dışında kalanlar, siyasal faaliyetlerini iyice arttırmış olan çeşitli etnik gruplar, daha fazla özgürlük ve özerklik için seslerini yükseltmişlerdir.[239] Bunun önüne geçmek isteyen Osmanlı entelektüelleri içerisinden

[238] Somer, **age**, 120.
[239] Jwaideh, **age**, 208.

bir grup, "Genç Osmanlılar", "Genç Türkler" ya da "Jön Türk" diye adlandırılan, öne çıktı. Bunlar başta sultanın mutlakiyetçiliğine karşı çıkarak anayasaya dayalı bir sistem, Osmanlıcılık fikri ve politik özgürlüğü savunmaktaydı.[240] İmparatorluğun kötü gidişatını durduracağına inanıldığı için, bu talepler geniş kesimlerce kabul edildi ve benimsendi. Bu durum aydınlara, yönetim üzerinde baskı oluşturma fırsatı yarattı. Zamanla bu hareketin içersinde yer alanlar, İttihat ve Terakki Cemiyetini kurarak, örgütlenmişlerdir. Cemiyet, Abdülhamit'in despotizmine karşı çıkarak Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe koyması yönünde baskı oluşturdu. Feroz Ahmad, "Türkiye için yirminci yüzyılın, 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesiyle başladığını" vurgulamaktadır.[241] Böylece sansür kaldırıldı ve çeşitli fikirleri temsil eden dergi ve gazeteler kendilerine alan buldu. Savunduğu fikirlerden ötürü cemiyet Ermeni, Rum, Kürt, Arap ve Arnavutlardan destek görmekteydi. Yaklaşık bir yıl sonra sultanı destekleyenler hükümetin faaliyetlerine son vermek adına ayaklandı. Buna karşılık İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ayaklanmayı bastırarak, sultanı tahttan indirdi. Bunun sonunda Jön Türk üyeleri, Jwaideh'e göre "muhalefeti ortadan kaldırarak, tüm farklı fikirleri susturmayı ve bunu savunanları etkisiz hale getirmeyi" amaç edindi.[242] Başlangıçta savunduğu fikirlerden uzak bir görüntü sergileyen bu cemiyet, zamanla tek parti rejimi haline dönüştü. Öyle ki Osmanlıcılık stratejisinin imparatorluğun bütünlüğünü korumadaki başarısızlığı, bir başka bütünleştirici fikrin benimsenmesine neden oldu. Bu fikir Türk milliyetçiliğinin bu zeminde gelişmesine olanak sağladı. Özellikle Balkan savaşlarından sonra Osmanlıcılık fikri çökmüş, Türklük tahayyülü öne çıkmıştır. Cemiyet de bu fikir etrafında bütünleşmiş ve kurtarıcı misyonunu Türk unsuruna yüklemiştir. Daha önce millet mefhumuna yapılan vurgu, bu dönemde giderek görünür olmaya başlayan Türklük mefhumuna yapılmıştır.[243] Görünen odur ki Balkanlardaki bağımsızlık hareketleri bir kopuşa işaret etmektedir. Bu kopuş, Osmanlı'daki Türk unsurunun hâkim etnik unsur olmasına neden olmuştur. Özellikle Müslüman olmayan tebaanın Osmanlı'dan ayrılmasıyla beraber belirginleşen bu anlayış gelecek dönemin yol haritasını ortaya koymuştur.

[240] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 394.
[241] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 51.
[242] Jwaideh, **age**, 209.
[243] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 95.

20. yüzyılın başında imparatorluk sınırları içindeki grupların bağımsızlık uğruna verdiği mücadele 19. yüzyılda başlamış ve hala devam ediyordu. Özellikle Balkanlarda gerçekleşen ulusal hareketler ve Ermenilerin hak talepleri hem Türk milliyetçiliğinin gelişmesini hem de nispeten geç de olsa Kürtlerde de ulusal uyanışı tetiklemiştir. Kaybedilen topraklardan dolayı imparatorluk artık daha küçüktü ve daha homojen hale gelmişti.[244] Bu yüzden İttihatçılar, fikirlerini ve yönetime dair anlayışlarını gözden geçirmek zorunda kaldı. Belli vurgular giderek ön plana çıktı. Bu vurgu "zorla Türkleştirme ve yüksek düzeyde merkezileşmiş bir idari sistemi" kapsıyordu.[245] Ne var ki Müslüman ve Türk olmayan cemaatler, yeni rejimin bu vurgusundan endişeleniyordu. İlk başta Osmanlıcılık fikrini cazip gören Cemiyet, buna bağlı bir görüntü çizmekteydi. Fakat daha sonra vurgunun Türklüğe doğru kayması, kendisine verilen desteğin sorgulanmasına neden olmuştur. Bruinessen bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Hıristiyan milletler Osmanlıcılığı reddeder gibi görünmeye başlayınca, bu milliyetçi akımlar ve Türk milliyetçiliği karşılıklı olarak birbirini güçlendirdi."[246] Gücü elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti Türk milliyetçiliğini saklama veya gizleme gayreti göstermedi. Aksine bu fikre sarıldı. Diğer Müslüman milletler de bundan etkilenerek bir cevap niteliği taşıyan kendi kimliklerine sarılarak, milliyetçi oluşumlara giriştiler. Bu anlamda yükselen Kürt milliyetçiliği, hem Ermeni milliyetçiliğinden hem de Türk milliyetçiliğinden etkilenmiş ve her iki milliyetçiliğe bir cevap niteliği taşımaktaydı.

Bütün bir imparatorluğa yayılan özgürlük ve eşitlik fikirleri diğer halkları etkilediği gibi Kürtleri de etkiledi. Kürtler birçok politik faaliyet içinde yer alarak bu fikirleri tartışmıştır. Zamanla savundukları fikirler doğrultusunda örgütlenmişlerdir. Kimileri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yer alırken kimileri de farklı örgütlerde bulunmuştur. Kısaca bahsetmek gerekirse 1908'in yarattığı özgür hava, "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"nin kuruluşu için fırsat sundu. Kürt aydınlarınca kurulan[247] bu cemiyet aynı zamanda İstanbul'da bir okul ve matbaa oluşturdu. Böylece Kürtçe eğitim sunan bu kurum, Kürt nüfusunun çocuklarına eğitim fırsatı

[244] Ahmad, **age**, 61.
[245] Jwaideh, **age**, 209.
[246] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 395.
[247] Kurucuları arasında en önemli Kürt ailelerinin şahsiyetleri mevcuttur. Bunlar, Muhammed Şerif Paşa, Emin Ali Bedirhan, Seyid Abdülkadir.

sunmuştur. Bunun dışında "Kürdistan" adlı bir dergi yayınlandı.[248] Yalnız çok uzun sürmeyen bu imkânlar, Türkleştirme politikalarına hız veren Jön Türkler tarafından ortadan kaldırılmıştır.[249] Bundan sonra Kürt öğrenciler tarafından kurulan Kürt Talebe-Hevi (Umut) Cemiyeti[250], İstanbul'da faaliyetlerine başladı. "Roji Kurd" (Kürt Günü) adlı bir gazete çıkardılar. Cemiyet, I. Dünya Savaşına kadar faaliyetlerini yürüttü. Savaşla beraber ara vermek zorunda kalıp, tamamen 1922 yılında kapanmıştır. İki cemiyet de Kürt coğrafyasındaki halktan kopuk bir görüntü sergilemişlerdir. Kimliğin gelişmesi ve sürdürülebilir olması açısından faydalı faaliyetleri mevcuttu. Bu iki örgüt de, halkı mobilize etme bakımından başarılı değillerdi. Örgütteki insanlar müttefiklerle işbirliğine giderek dışarıdan destek toplamaya çalıştılar. Kendi kontrollerinde bağımsız bir devlet talepleri mevcuttu. Ancak etkili olmadığı gibi savaşla beraber birçok şey değişmeye başladı. Yalnız faaliyetlerin yaydığı fikirler zamanla dile geldi, yayınlar elden ele dolaştı, tabu durumunda olan birçok şey sorgulandı. Kürt kimliğine dair farkındalık giderek artmaktaydı. Savaşla beraber ortaya çıkan tahribat ve çaresizlik hali büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Birçok insanın öldüğü, sürgün edildiği bu ortam, farklılıkların dile getirilmesini sağladı. Öyle ki, Müslüman kimliğinin ağır bastığı tekkelerde, şeyhler milliyetçi fikirlerden etkilenerek talebelerine bunları aşılamaktaydılar.[251] Buradan yayılan fikirler çabucak kabul gördü. Çünkü şehirli Kürtlerin halktan kopuk yapısının karşısında şeyhlerin halkla iç içe olan yapısı mevcuttu. Ayrıca şeyhler dini nedenlerden dolayı yeni yönetimi benimsemiyordu. Bu durum onların cephe almasına ve milliyetçi ve dini fikirleri yaymasına neden oldu. Savaştan sonra Kürt milliyetçileri halk ile ilişkilerini geliştirdi ve onlar üzerinde etkili olmaya başladı. 1918 yılında İstanbul'da kurulan, Diyarbakır'da şube açan ve Kürt coğrafyasının birçok farklı yerinde faaliyete geçen Kürt Teali Cemiyeti

[248] Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925**, çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç (Ankara: Özge, 1992), 37.
[249] Jwaideh, **age**, 208. Bruinessen kapatılmasında etkili olan iki farklı iddiadan bahsetmektedir. İlki, bu cemiyetin yöneticilerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik fikirlerinden ötürü kapatılmış olabileceği; İkincisi, Türk veya Osmanlı olmaktan ziyade Kürt olmalarından ötürü kapatılmış olabileceğidir. Bunun dışında iki iddianın da doğru olabileceği ve ikisini baz alarak da kapatıldığı söylenmektedir. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 405.
[250] Kurucuları: Mutkili Halil Koyalı, Diyarbakırlı Cemilpaşazadelerden Ömer ve Kadri, Vanlı Fuat Temo Bey ve Diyarbakırlı Zeki Bey. Bunlar Bruinessen'e göre "şehirlileşmiş ve Osmanlılaşmış ailelerin soylu çocuklarıydı. Çoğu Jön Türklerle aynı sosyal tabakaya mensuptur; romantik milliyetçilikleri o zamanların Türk milliyetçilerininkine tekabül ediyordu. Sıradan Kürtlerle ilişkileri oldukça yüzeyseldi." .Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 405.
[251] Jwaideh, **age**, 212.

(Kürdistan'ı Kalkındırma Cemiyeti)[252] farklı kesimden birçok insanı bir araya getirmişti.[253] Üyelerinin çoğu Kırmanci konuşan Sünniler olmasına rağmen Alevi olan ve Zazaca konuşan Kürtler de yer almaktaydı.[254] Cemiyet içinde iki ayrı kanat oluştu. Biri bağımsızlığı arzularken, diğeri İslamcı kimliğiyle beraber ayrılıkçı fikirlere karşı çıkmaktaydı. Bağımsızlığı savunan kanatta öne çıkanlar Bedirhanilerdi. Ağır basan ise ayrılıkçı fikirlere karşı çıkan, başını Seyyid Abdülkadir'in oluşturduğu kanat oldu.[255] Böylece talepleri Osmanlı içinde Kürtlere otonomi verilmesi oldu.[256] Hükümet tarafından kabul görmedi bu talep. Burada unutulmaması gereken durum ise batılı ülkelerde eğitim gören ya da Osmanlı İmparatorluğunun batılı okullarında eğitilen Kürt aydınının, milliyetçi faaliyetlerde bulunduğu ve bu dönem bunun temelini attığıdır.[257] Özellikle bu kesimin Kürt Teali Cemiyeti'nde bulunması ve faaliyetlerini burada sürdürmesi önemlidir. Örneğin, "bu cemiyetin üyesi olan Şerif Paşa açıkça Kürt bağımsızlığını savunmuştur. Bunu Paris'te düzenlenen Barış Konferansı'nda "Kürt Ulusunun Talepleri" başlıklı bir metinde dile getirmiştir."[258] Yalnız elit kesimin fikirleri böyleyken, halk bu fikirleri tam olarak benimsememişti. Görece zayıf bir seferberliğin olduğu, Kürt hareketinin daha gelişmediği söylenebilir. Toplumsal taleplerin elit kesim tarafından daha çok dile getirilmesi, bu dönem olgunlaşmanın gerçekleşmediğini göstermektedir. Ayrıca Kürt seçkinler arasında parçalanmışlık durumu mevcuttu. Bu da birlik halinde hareket edilmesinin önüne geçiyordu. Daha sonra ortaya çıkan gelişmeler doğrultusunda, Kemalist rejimin giderek baskın hale gelmesi, güçlü bir direnişin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu baskı, milliyetçi duyguların hızla yayılmasını sağlarken, aynı şekilde pek çok taraftarın oluşmasını sağlamıştır.

---

[252] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 408.
[253] Başkan Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan ve Fuad Paşa başkan yardımcısı, genel sekreterliğini de Emekli Genaral Hamdi Paşa yapmaktaydı.
[254] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 409.
[255] Üzerinde uzlaşmanın sağlanmadığı bu durum, ilerde örgütün zayıflamasına, çalışmalarının etkili olmamasına neden olmaktadır. 1920 yılının sonuna doğru, bu iç bölünmeler örgütün çalışmasını engellemeye ve Kürt milliyetçiliğinin İstanbul'daki faaliyetlerinin zayıflamasına yol açtı. Taşradaki Kürt Dernekleri bu anlamda kendilerine bilgi sağlayacak lider figüründen yoksun kalmıştı. Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden İsyana (1919-1925)", **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar**, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç (İstanbul: Avesta, 2005): 206.
[256] Altan Tan, **Kürt Sorunu**, 4.bs. (İstanbul: Timaş, 2009), 159.
[257] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar**, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç (İstanbul: Avesta, 2005): 43.
[258] Bozarslan, **Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden İsyana (1919-1925)**, 205.

İdari düzenlemelere dair faaliyetlerde kendisini net bir şekilde gösteren merkezileştirici çabaları, Kürt toplumsal yaşamının tahribine yönelik girişimler olarak okuyabiliriz. Nitekim bu girişimler Kürt kimliğinin daha geniş kesimlerce dile getirilmesini sağladığı gibi aynı zamanda Kürtlüğün yaşam alanı olan uzamların korunmasına dair bir direnişin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu anlamda modernleşmeyi baz alarak millileştirme ve sekülerleşme adımlarının da zamanla atılması büyük ölçekli başkaldırıların ortaya çıkmasına neden oldu. Bir sonraki bölümde konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına ortaya çıkan bu başkaldırılar anlatılacaktır.

4.3.1. Koçgiri İsyanı

Savaştan sonra Ankara hükümetine karşı Kürtlerin en büyük direnişi olarak okunabilir bu isyan. 1921 yılında patlak veren ayaklanma, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin etkisi altındaydı. Özellikle üyelerinin Dersim bölgesindeki faaliyetleri bu isyanın şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Nuri Dersimi'nin etkileri burada gözükmektedir. Özerk bir yapı isteyen birçok Kürt aşiret reisi birleşti ve ayaklanmaya katıldı. Başlangıçta, özerklik talebi, Kürt mahkûmların serbest bırakılması, bölgede çalışan Türklerin görevden alınması ve Türk askerinin geri çekilmesi istenmekteydi. Fakat sonra bağımsız bir Kürdistan talebi öne çıktı.[259] Bu talep, bölgesel çıkarların ötesinde bir talepti. Milliyetçiliğin bu isyanda etkili olduğunu gösteren kanıtlara rağmen Koçgiri ayaklanması Hamit Bozarslan'a göre "bölgesel bir ayaklanma olarak kalmış, ne daha yaygın bir alanda etkili olmuş ne de özerklikten daha az dillendirilen Kürt bağımsızlığı taleplerinin yankı bulduğu geniş alanda bir etki uyandırabilmiştir."[260] Buna sebep olan ise Kürt toplumsal yaşamında etkili olan aşiret yapısı ve dini bölünmedir. Aşiret yapısı gerekli birliği sağlamıyordu. Dinsel ve mezhepsel farklılıklar ise güvensizliği daimi kılıyordu. Bu iki durumu bertaraf edemeyen Kürtler, isyanın bastırılmasıyla karşı karşıya kaldılar. İsyanda görünür olan durum ise liderlerin kullandığı milliyetçi söylemin Kürt kitlelerinde algılanabilir hiçbir karşılık yaratmadığıdır. İstenilen bağımsız Kürdistan, Alevi Kürtlerin ve Sünni Kürtlerin yaşadığı yeri kapsıyordu. Fakat Kürt coğrafyasının diğer bölümlerinden destek verilmedi. Yukarıda bahsettiğim bölünmelerden dolayı, Sünni

[259] Paul J. White, **İlkel İsyancılar mı? Devrimci Modernleştiriciler mi? Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi**, çev. Mustafa Topal (İstanbul: Vate, 2012), 112.
[260] Bozarslan, **Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden İsyana (1919-1925)**, 210.

Kürtler isyanı bir Alevi isyanı olarak okumuş, gerekli desteği vermemiştir. Bu problem daha sonra çıkan diğer Kürt isyanlarında da gözükmektedir. Ayrıca isyanın başarısız olmasında etkili olan bir diğer durum ise Mustafa Kemal'in Anadolu'da yarattığı güvendi.[261] Osmanlı devletinde görece özerk yaşayan Kürt aşiretleri, eski özerk yaşamlarını tekrar elde edeceklerine inandıkları için Mustafa Kemal'in, Osmanlı saltanatını ve hilafetini kurtarmak amacıyla yola çıkıp kurtuluş mücadelesi verilmeli, söylemini benimsemişlerdir. Birçok Kürt aşiret reisi bu yolda Mustafa Kemal ile tanışmış, mücadelesine destek sözü vermişti. Aynı şekilde Mustafa Kemal'in de onlara verdiği sözler mevcuttu. Karşılıklı olan bu güven ilişkisi isyana destek verilmesinin önüne geçmiştir.

4.3.2. Şeyh Said İsyanı

Birinci dünya savaşı boyunca ve hemen sonrasında sürdürülen politika bütün Müslümanların birleşip vatanı kurtarmasıydı. Beraber hareket etme amacı taşıyan bu söylem, yarattığı kapsam alanı sayesinde bütün Müslümanlara seslenirken, gayrimüslimleri dışlamaktaydı. Yeni bir devlet ve toplum inşa etmeyi amaç edinen yönetim kesimi, bu amaç doğrultusunda homojenleştirme politikalarını devreye sokmuştur. Söylem ve uygulamalarda kendisini gösteren sınırlar çizilmiştir. Bu sınırlar doğrultusunda başlangıçta Müslüman kimliği öne çıkarken sonrasında buna Türklük de eklenmiştir. Kurtuluş savaşına Kürtleri de dâhil ederek, var olan Müslüman kimliğinden güç alarak, zafer kazanılmış ve yeni bir devlet kurma hedefi güdülmüştür. Kültürel, dinsel ve dilsel reform bu amaç doğrultusunda inşa edilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayri Müslimlere karşı kendilerini avantajlı konumda gören Türkler ve Kürtler, Sünni kimliğin yarattığı ortak paydada buluşmuşlardı. Milliyetçilik fikirlerinin bu topraklara yayılmış olması, elit kesimde bir hareketlilik yarattıysa da halk nezdinde kitleleri seferber edecek kadar etkili olmamıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu süre zarfında müttefik güçlere karşı yürüttüğü savaş sebebiyle oluşturduğu söylem, ortak düşman algısı, Türkleri ve Kürtleri ortak bir noktada buluşturmuştu. Kürt aşiret ve dini liderlere gönderdiği mektuplarda, beraber hareket edilmesi gerektiği vurgusunu öne çıkaran Mustafa Kemal, özellikle halifeliğin korunması gerektiğini belirtmiştir.[262] Hatta birçok Kürt aydınına kültürel

[261] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 410.
[262] Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker, Leyla Keskiner, 2.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 151.

özerklik ve merkezi idareye daha az bağlılık sözü vererek, mücadele saflarına katılmalarını sağlamıştır. Ayrıca Kurtuluş Savaşı boyunca mecliste yapılan konuşmalarda "Türk milleti" yerine "Türkiye halkı" deyimi kullanılmıştır.[263] Bu söylemler bir arada yaşama iradesinin ortaya konulmasını sergilemiştir. Bütünleştirmeyi sağlayan bu stratejiler aslında toplumsal, kültürel ve etnik farkları aşan bir kategori olarak İslam dinini temel almıştır. Ülkedeki siyasi birliğin zeminini oluşturan bu kategori, o dönem içerisinde etnik aidiyeti bir nevi dışlamıştır. Böylece ortak payda ve ortak amaç doğrultusunda savaş kazanılmış ve Kemalist rejim aşamalı olarak yönünü çizme gayreti göstermiştir. Bu anlamda Erik Jan Zürcher, "doğmakta olan yeni Türkiye devletinin esas niteliğinin hala belirsiz olduğunu" söylemektedir.[264] Muhtemelen savaş sonrası ortaya çıkan yıkım, Musul sorunun çözüme kavuşturulamaması ve Kürtlerin yaşadığı yerlerdeki istikrarsızlık, bu belirsizliği güçlendiriyor gibi gözükmektedir. Ancak Mustafa Kemal, bu süreçte kendi iktidar alanını pekiştirme noktasında girişimlerde bulunarak, planlı bir şekilde hareket etmiştir. Bu yüzden Zürcher'in belirttiği şekilde pek de belirsiz olduğu söylenemez. Aslında uygulamaya soktuğu yeniliklere baktığımızda, nasıl bir yol izlendiği, bize bunun cevabını verecektir.

Mustafa Kemal'in gücünü pekiştirmesiyle beraber kendisine yönetim alanı yarattığı göze çarpmaktadır. 1922 yılında Saltanatın kaldırılmasıyla, bu alan bir nevi genişledi. Bunu takiben Cumhuriyet'in ilanıyla beraber bağlayıcı nitelikte olan Halifelik ilk darbeyi yemiştir. Hilafetin 1924 senesinde kaldırılmasıyla Osmanlı Hanedanı mensubu kişilerin ülkeden ayrılmaları istenildi. Birçok Kürt için bu durum kabul edilemezdi. Bir şok durumu yaratan bu eylem, Türkler ve Kürtler arasındaki son bağın kesilmesi anlamına gelmekteydi. İki kesimi bir arada tutan dinsel simge ortadan kalkmıştı artık.[265] Politik ve idari birliği sağlayan bu güç Mesut Yeğen'e göre Kürtlüğün kurulduğu uzamlardan biri olmakla beraber ilgası, beyliklerin ortadan kaldırılmasıyla Kürtlere vurulan bir ikinci darbe mahiyeti taşımaktaydı.[266] Böylece bir mesaj niteliği taşıyan bu uygulama şunu ifade etmektedir: Hilafetin varlığıyla beraber memleketi oluşturan çok etnikli yapı hukuken tanınırken, hilafetin

[263] Tarık Ziya Ekinci, **Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Analizi** (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2011), 32.
[264] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, 7.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 242.
[265] **age**, 249.
[266] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 240.

kaldırılmasıyla bu çok etnikli yapının reddedildiği bir dönem başlamıştır. Bu uygulamalara baktığımızda yeni bir ülke kurma hedefi güden yönetim, bunu belli bir yol izleyerek gerçekleştirmiştir. Bu yol boyunca Osmanlı Devleti, Osmanlı olmaktan çıkmış, sadece Müslümanların devleti olarak yeniden organize olmuştu. Savaşı bu inanç doğrultusunda kazanan yönetim, var olan bu anlayışı da daraltarak Türkleştirdi.[267] Böylece, Kürtler ve Türkler arasındaki ilişki iyice bozuldu. Yeni bir ulusal bilinç oluşturma çabası içinde olan cumhuriyetin elitleri, Kürt kimliğine yönelik baskıcı bir siyaset geliştirmekteydi. Verilen "sözler" savaş sonrasında tutulmamış, aksine var olma hakkı yok sayılmıştır. Yeni bir kimlik yaratılmış ve bunu destekleyen faaliyetler ortaya konulmuştur. Ülkenin farklı toplumlarını ulusal bir kimlik altında birleştirme hedefi güdüldü. Yani etnik aidiyet toplumsal birliğin zemini olarak algılanıp, iyice belirgin hale gelmiştir. Bu değişim Barış Ünlü'ye göre "yeni kurulan ülkede güvenli ve imtiyazlı bir şekilde yaşayabilmek için artık Müslüman olmanın yetmediği, aynı zamanda Türk olmak gerektiği anlamına geliyordu."[268] Birey bundan böyle hem Müslüman hem Türk olmalıydı. Bu geçişi sağlayabilmeniz için de doğuştan Türk olmanıza gerek yok, Müslüman olmanız gerekir ve rahat geçiş yapabileceğiniz bir dil, duygu ve bilgi dünyası karşınızdadır. Müslüman kimliğinizin yanında bu üç koşulu kabul ederek güven duygusu ve imtiyaz beklentisini elde edebilirsiniz.[269] Bu açıdan bakıldığında yeni devlet, kimliğini belirlemiş ve halkın buna uymasını arzu etmiştir. Politikalarını bu arzu etrafında şekillendiren yönetim, milliyetçilik temelinde yeniden bir merkezileşme çabasına girer. Hamit Bozarslan'a göre "bu milliyetçilik Müslüman olmanın ötesinde, Türklüğü yeni rejimin yurttaşlığının temeli yapar."[270] Bu bağlamda medreselerin kapatılmasıyla Kürtçe eğitimin önüne geçen yönetim, "Halkçılık adına Kürtçenin konuşulmasını ve öğrenilmesini yasaklamıştır. Aynı zamanda bölgedeki feodal yapıyı kırmak adına ağalar ile birlikte Kürt aydınları da Türkiye'nin batısına göç ettirilmiştir."[271] El konulan ağaların toprakları, Türkçe konuşan göçmenlere

[267] Barış Ünlü, **Türklük Sözleşmesi Oluşumu, İşleyişi ve Krizi**, 5.bs. (Ankara: Dipnot Yayınları, 2018), 163.
[268] **age**, 163.
[269] Barış Ünlü ortada bir Türklük Sözleşmesinin var olduğunu belirtmektedir. Sözleşme içinde ödül ve cezanın var olduğunu belirten Ünlü, buna uymadığınız sürece cezalandırılacağınızı söyler. Bu durumu Ziya Gökalp'ten alıntı yaparak sunan Ünlü, sözleşmeye dair kuralı bu şekilde özetlemektedir:
"Türküm diyen her ferdi Türk tanımaktan; yalnız, Türklüğe hıyaneti görülen varsa cezalandırmaktan başka çare yoktur." Barış Ünlü, **age**, 176-177.
[270] Hamit Bozarslan, **Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 298.
[271] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 413-414.

dağıtılmıştır. Bu şekilde bölgedeki demografik yapıyı değiştirmek ve Türklüğün görünür hale gelmesi için çalışmalar yürütülmüştür. Öyle ki savaş boyunca dile getirilen "Türkiye Halkı" deyimi bir daha kullanılmamış, aksine "Türk Milleti" söylemine geçilmiştir. Gerçekten de tahakkümü elinde bulunduran yönetici kesim, kolektif Türk kimliğini ve bireylerde oluşmasını arzu ettikleri Türk benliğini yaratmak için kapsamlı ve bilinçli bir çaba ortaya koymuştur. Oluşturdukları kurumları ve alanları bunun için seferber ettiler. Türk ocağı, Halk evleri ve Köy enstitüleri bu kurumlardan birkaçıdır. Bu Türkleştirme faaliyeti, Kürtler açısından üç anlama sahipti: ilki, merkeziyetçiliğe geçiş ve böylece özerklik sözünün tutulmayacağı; ikincisi, Müslümanlığın artık yetmeyeceği, bu yüzden yeni kimlik alanını benimsemeleri gerektiği ki bu Türkleşme zorunluluğunu ortaya koyuyor; üçüncüsü, halifeliğin kaldırıldığı, artık ortak bir bağın bulunmadığıdır.[272] Bu açıdan Mustafa Kemal, ülkenin farklı kesimlerini birleşik, seküler ve modern resmi devlet milliyetçiliği altında bir araya getirmeye çalıştı. Türk milliyetçiliği belirleyici ideoloji olmuş, "çok kültürlü ümmetçi"[273] toplum anlayışı terk edilmiştir. Aslında milli mücadele döneminde ülkenin siyasi birliği için bir elzem olan faklı kimliklerin birlikteliği düşüncesi, siyasi birliğin sağlanmasından sonra önemini yitirmiştir. Bu süreç içerisinde ülkenin çok etnikli yapısından hareketle Kürtlerin kavmi mevcudiyetleri ve bu mevcudiyetten kaynaklanan siyasi ve hukuki hakları başlangıçta tanınmış ve kabul edilmiş, sonrasında ise reddedilmiştir.[274] Başlangıçta kabul edilmesinin nedeni ise Mesut Yeğen'e göre "siyasi birliği oluşturan zeminin din-i İslam" olmasıdır.[275] Bu fikirden kopuş şuna işaret etmektedir: Müslüman milleti değil, Türk milleti vardır bundan sonra. Toplumsal yaşamın tüm boyutlarını merkezi denetim ve siyasetin kontrolü altına alma çabası ve buna bağlı olarak da tek kimlik üzerinden bir varlığın kabul edileceği söylemi etnik, dini ve kültürel dışlamacılığın önünü açmıştır. Bu açıdan Kürt kimliğinin kendisine yaşam alanı bulduğu her şey yıkılmaktaydı. Bu açıdan kimliği anımsatacak olan dil, giyim ve isimler yeni rejimin baskısından ötürü değişmek zorundaydı.

Bu gelişmeler doğrultusunda Cumhuriyet'in ilanıyla beraber ortaya konulan yeni uygulamalar Kürt milliyetçiliğinin de radikalleşmesine neden oldu. Keza

[272] Ünlü, **age**, 177.
[273] Ekinci, **age**, 35.
[274] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 117-119.
[275] **age**, 113.

Kürdün gözünde meşruluğu sorgulanır olan bu yeni yapı, hoşnutsuzluğun Kürtler içinde yayılmasını sağladı. Hoşnutsuzluğun yarattığı ortamda kendini ifade etme imkânı bulan Kürt subaylar, aşiret reisleri, şehirdeki seçkinler ve şeyhler yeni bir oluşuma giriştiler. Böylece Türkiye sınırları içinde yeni bir örgüt ortaya çıktı. Daha önceki Kürt örgütlerinden farklı olarak, faaliyetlerini Kürt coğrafyasına yönlendirmiş ve karargâhını burada kuran Azadi (Özgürlük) örgütüydü bu.[276] Erzurum'da çalışmalarını yürüten örgütün çekirdeğini, çoğunlukla askeri deneyimiyle öne çıkmış kişiler oluşturmaktaydı. Gizli yapılanması sebebiyle hakkında fazla bilgi bulunmamasına rağmen, yirmi üç şubesinin olduğu düşünülmekteydi.[277] Örgütte etkili olan şahsiyetlerden biri Cibran aşiretinin ağalarından Halid Bey, diğeri de Bitlis mirlerinin soyundan Yusuf Ziya'ydı. Bu yeni örgüt sufi tarikatlarının tekkelerinden Kürt taburuna oradan da birçok aşirete kadar yayılmış bir üye ağı oluşturmuştu. Örgütün 1924 Kasım sonuna doğru netleştirdiği amacı şöyleydi: "Kürtleri Türk baskısından kurtarmak; Kürtlere özgürlük sağlamak; ülkelerini geliştirmeleri için bir fırsat vermek."[278] İlk kongresinde birçok subay, Nakşibendî şeyhleri, bunlar içinde en ünlüsü Şeyh Sait, yer almaktaydı. Kongre sonucunda alınan karar hükümetin ağır Kürt politikası ve ortak bağ olan halifeliğin ortadan kaldırılması sebebiyle bağımsız bir devlet kurmaktı.[279]

Ağustos 1924'te Azadi örgütünün bir kısım üyesinin Beytüşşebap'ta giriştiği erken ayaklanma, hükümet tarafından bastırılınca önde gelen yöneticiler kaçmak zorunda kaldı. Türkiye'de ise buna yönelik tutuklamalar ve idamlar gerçekleşti. Bunu takiben planlanan geniş ölçekli isyan, 1925 yılında Şeyh Sait önderliğinde silahlı mücadele olarak erken bir zamanda kendisini göstermiştir. Birçok Nakşibendî şeyhinin de destek verdiği bu isyan, Kürtler içinde daha önce belirginleşen lider formunun da göstergesiydi. Halk üzerinde etkisi olan şeyhlerin de bu isyanda aktif olarak yer alması, halkın desteğini elde etme isteğinin göstergesiydi. Azadi üyeleri genel bir isyan başlatabilecek kadar kişisel otoriteye sahip olmadıklarının farkındaydılar ve bu sebepten ötürü aşiret reisleri ve şeyhlere yönelmişlerdir.[280] Özellikle şeyhlerin Kürt toplumundaki önemi aşiret bağlarının üstünde bir görüntü

[276] Robert Olson, İngiliz İstihbarat teşkilatına verilen raporda bu örgütün 1921 yılında Erzurum'da kurulduğunu söylemektedir. Fakat Bruinessen ise bu örgütün 1923 yılında kurulduğunu söylemektedir.
[277] Olson, **age**, 73.
[278] **age**, 76.
[279] McDowall, **age**, 267.
[280] Bruinessen, 1993, 160.

sergiliyordu. Böylece karizmatik bir şeyhin önderliğinde ayaklanmanın başlatılması mevcut devlete karşı gelişen dini kaygılarla Kürt milliyetçiliğini birleştirebilecek, bu da başarı için gerekli olan cazibeyi ve gücü yaratacaktı düşüncesi elitler tarafından benimsenmişti. Fakat Kürt topluluğunun parçalı ve bütünleşmeyen yapısı istenilen desteğin oluşmasına bir engel teşkil etmekteydi. Sünni Kürtlerin isyanda bulunması ve yönlendirenlerin de şeyhler olması sebebiyle isyana Alevi Kürtler destek vermemiştir. Daha önceki isyanlarda görülen durum bu isyanda da kendisini göstermiş ve isyanın daha geniş alana yayılmasını engellemiştir. İsyan zamanla etkisini yitirmiş ve başarısız olmuştur. Şeyh Sait'in yakalanmasıyla beraber isyan sonlanmıştır. 4 Eylül 1925'te Şeyh Sait ve kırk yedi Kürt önder Diyarbakır'da idam edilmiştir.[281]

Bu isyana yönelik en büyük tartışma, niteliğine yönelik olmuştur. Kimileri dini bir isyan olduğunu söylerken kimileri de milliyetçi bir isyan olduğunu belirtmektedir. Şeyh Sait ayaklanması bu anlamda Bruinessen'e göre "ne tam olarak dini ne de tam olarak milliyetçi diye nitelenebilir. Her iki öğeyi taşıdığı düşünülmektedir."[282] Burada önemli olan milliyetçi duyguların yanında geniş halk kesimini mobilize etmek adına dini duyguların da kullanılmış olduğudur. Laikleştirici reformlar ve Türkleştirme eğilimi, iki farklı niteliğin ortak noktada buluşmasını sağlamış olabilir. Kısacası kitle desteğini sağlamak adına milli propaganda ve dini ajitasyon, amaç için kullanılmış olabilir. Sonuç olarak Kemalistler ayaklanmanın hem dini boyutunun hem de milliyetçi boyutunun farkındaydı. Zaten bu süreçten sonra ortaya konulan uygulamalar bu iki öğeyi de sonlandırmaya yönelikti. Öncelikle "Kürtçe ve Kürt kültürüne dair her türlü simge ve ifade yasaklandı."[283] Ardından çeşitli raporların hazırlanması ve bunların Şark Islahat Planı'nda kendisine yer bulmasıyla, Kürt coğrafyası olağanüstü halle yönetilecektir[284].

> "Hükümet binaları, karakollar, karayolları ve demiryolları inşa edilecek; bölgede yargı ve bürokrasi tamamen Türkleştirilecek; Kürt çocukları, özellikle de kız çocukları, eğitimle ve Türk Ocakları aracılığıyla asimile edilecek; tehlikeli ve isyan etme potansiyeli taşıyan aşiretler dağıtılacak ve onlardan boşalacak yerlere de Türkler yerleştirilecektir."

Burada göze çarpan durum, yukarıda bahsettiğim ödül ve cezalandırma mekanizmasının yeni devlette kendisini hissettirmesiydi. İlk icraatı da Şeyh Sait

[281] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 429.
[282] Bruinessen, 1993, 167.
[283] Tan, **age**, 243.
[284] Ünlü, **age**, 178-179.

isyanına yönelik oldu. Ağır bir cezalandırmaya tabi tutulan bu isyan, aslında Başbakan İsmet Paşa tarafından 1925 yılında Türk Ocaklarında yaptığı konuşmada özetlenmiştir: "Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehâl Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğü muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır."[285] Böylece Türkiye Cumhuriyeti şiddet tekelini elinde bulundurarak aslında bir gözdağı vermekte ve Türklüğü dikte etmektedir. Türklük sınırlarını terk ettiğiniz an karşınıza çıkacak olan şey ceza mekanizması olacaktır. Bu süreçten sonra olası bir Kürt hareketini engellemek adına mevcut yönetim, Jwaideh'e göre "isyanın çıkmasına neden olan merkeziyetçilik, batılılaşma, Türkleştirme ve dini tesirden uzaklaştırma politikalarını" daha sert bir şekilde uygulamaya başlayacaktır.[286] Bu tarihten sonra ortaya çıkan isyanlar (1930- 1938), Kemalizm'in Türkleştirme projelerine, kültürel ve dinsel alandaki reformlarına ve Kürt sosyal yapısını yıkma girişimine doğrudan bir yanıt taşımaktaydı. Bu minvalde Türkiye Cumhuriyeti bu süreçle beraber Kürtleri dikkat ve kontrol edilmesi gereken bir grup olarak görmüş ve yaşam alanları üzerinden bir tahakküm kurma girişiminde bulunmuştur.

4.3.3. Xoybun ve Ağrı İsyanı

Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra Kürt coğrafyasında çok ağır uygulamalar ortaya konuldu. Yüzlerce insan tutuklandı, çoğu kişi sürgün edildi ve birçok kişi de bu uygulamalardan ötürü yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Kürtlüğün bölgeden tamamen silinmesini isteyen mevcut yönetim, buna dair Türkleştirmeye ya da "Kürtlüğü unutturma"ya yönelik faaliyetler uyguladı. Bu uygulamalar Şeyh Sait isyanında hükümetin yanında olan Kürtleri de kapsıyordu. Bundan rahatsız olan veya yakalanıp cezalandırılacağını düşünenler ülke dışına çıkmak zorunda kalıyordu. Yeni koşullar ülke dışına çıkan Kürtlere yeniden örgütlenme fırsatı sundu. Bu fırsat sayesinde Xoybun (Hoybun-Kendin olmak) 1927 senesinde Lübnan'da kuruldu.[287] Başkanlığına Celadet Bedirhan getirildi. Bütün Kürt örgütlerini tek çatı altında toplama gayreti gösterdi. Aynı zamanda yurt dışında şube açıp, lobi faaliyetleri de

[285] Füsun Üstel, İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931), (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997): 173'den aktaran Ünlü, **age**, 180.
[286] Jwaideh, **age**, 411.
[287] Tan**, age**, 270.

yürütmüşlerdir.[288] 1925-1927 yıllarının baskıcı uygulamaları, örgütü radikal kararlar almaya itmiştir. Bu bağlamda amacı örgütün tüzüğünde şöyle geçmektedir: "Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin kurtuluşu ve doğal ve ulusal sınırlar içinde bağımsız bir Kürdistan kurmak."[289] Bu amaç doğrultusunda askeri bir yapıyla başarıya ulaşacaklarına inanmaktadırlar. İki kol halinde etkinliklerini yürüten bu örgüt, askeri kanadı İhsan Nuri Paşaya emanet ederken, politik faaliyetleri de Celadet Bedirhan ve bazı Kürt aydınlarına emanet etmişlerdir.

Türkiye toprakları içinde hala küçük direniş gruplarının varlığı, bu örgüte ilk hedef olarak Türkiye'de bir mücadele alanı yaratma imkânı sunmuştur. Bu bakımdan Celali aşiretinin etkili olduğu Ağrı Dağı çevresi isyan için merkez olarak belirlenmiştir. Sünni aşiretler dışında bazı Alevi aşiretlerin de desteğini alan bu örgüt, Ağrı'da isyanı başlatmış ve bir Kürt hükümeti kurmuştur.[290] İsyanın başında İhsan Nuri Paşa'nın yer alması, hareketi belirli bir düzen etrafında yürütme isteğine işaretti. Bunun yanında güçlü Kürt aşiret reisleri, Ferzende Bey, Halis Bey, İbrahim Ağa (Bro Ağa), Kor Hüseyin Paşa, destek sunmaktaydı. Xoybun'da bu süreçte belli ülkelerle irtibata geçerek destek oluşturma hedefi gütmüştü. Ancak herhangi bir destek sözü alamamışlardır. 1930 senesinde General Salih Paşa komutasındaki Türk ordusu isyanı bastırdı ve daha önceki isyanlara Türk hükümeti tarafından verilen tepkiler, bu isyana karşı da uygulanmış oldu.[291] Milliyetçi liderlerin öncülüğünde gelişen bu hareket, bir bütünlük sergileyememiştir. İsyan sonrasında ayaklanmalara katılmış ya da katılmamış olan görece güçlü şahsiyetler aileleriyle birlikte zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Yaşadıkları topraklardan uzaklaştırılan bu kişiler, Türklüğün yoğun olduğu yerlerde Türklük potası içinde eritilmek istenmiştir.

Kürtlerin taleplerini görmezden gelen anlayış, olayı daha da şiddetli bir şekilde bastırarak sonlandırma mantığını tekrar etmiştir. Talepleri yok sayan anlayışı İsmet İnönü yaptığı açıklamayla itiraf etmiştir aslında: "Bu ülkede yalnızca Türk milleti etnik talepte bulunma hakkına sahiptir. Herhangi başka bir unsurun bu hakkı yoktur."[292] Buradan hareketle Cumhuriyet Türkiyesi'nin Kürtlere kendilerini etnik bir kimlik olarak ifade etme imkânını sunmayacağı ortaya çıkmıştır. Daha önce siyasi ve hukuki düzeydeki mevcudiyetlerinin inkârına ek olarak bu sefer fiziki

[288] White, **age**, 120.
[289] Tan, **age**, 272.
[290] White, **age**, 121.
[291] Jwaideh, **age**, 422.
[292] White, **age**, 123.

mevcudiyetlerinin de inkâr edilmesi söz konusu olmuştur.[293] İsyanı oluşturan bu motivasyon aslında sonraki dönemlerde de giderek belirginleşecektir. Hayatın bütün yönlerini Türkleştirme amacı güden bu anlayış, Denise Natali'ye göre "Kürtlerin kamusal alanda kendilerini Kürt olarak tanımlayamamalarına" neden olmaktadır.[294] Ulus-devletin kuruluş mantığını resmeden bu anlayış Kürtlerden kendilerini inkâr etmelerini, kimliklerini unutmalarını ya da kendi Kürt kimliklerini engellemelerini istemiştir. Bu bağlamda mevcut yönetim içinde ödül mekanizmasından yararlanacağı gibi ceza mekanizmasını da bertaraf etmiş olacaktır.

4.3.4. Dersim İsyanı

Reformların birbirini takibiyle iyice belirginleşen strateji, yeni kimliğin herkesçe kabulünü sağlamaktı. Bu strateji doğrultusunda Fırat'ın doğusunda kalan bölgenin Türkleştirilmesi temel hedef iken aynı zamanda batısında kalan bölgenin de Kürtleşmesini önlemek bir diğer amaçtı. Merkezileşme, millileşme ve sekülerleşme gibi büyük toplumsal süreçleri uygulamaya koyan Kemalist rejim, bölgede direnç gösterecek kişi ve kişileri bastırma/ortadan kaldırma reaksiyonunu devreye sokmuştur. Bu reaksiyon kendisini daha önce çıkan isyanlarda göstermişti. Ölüm, yerinden etme, aşağılama ve hapis reaksiyonun birkaçını oluşturuyordu. Bu isyanlardan sonra ortaya koyulan irade daha sert uygulamaları beraberinde getirmiştir. Bu uygulamalar bu sefer hedef olarak Dersim'i görmüştür. Dersim'in görece özerk yapısı Cumhuriyetin ilanından sonra da kısmen devam etmiştir. Bunu durdurmayı amaç edinen hükümet, bölgede merkezileşmeyi sağlamak adına hazırlıklara girişmiştir. Şark Islahat Planı ve Mecburi İskân Kanunu ile Kürt coğrafyasında değişimi hedefleyen hükümet, Dersim için de aynı senaryoyu uygulamaya koymuştur. Çıkartılan bir yasa ile Türk kültürünün benimsenmesi zorunlu göçle sağlanacak, bu şekilde Kürtlüğe dair izler silinecekti.[295] Bölgeye gerçekleştirilen gezilerde elde edilen raporlar hükümet yetkililerine sunulmuş ve acil önlem alınması gerektiği söylenmiştir: "Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliyat yapmak ve elim ihtimalleri önlemek,

[293] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 126.
[294] Denise Natali, **Kürtler ve Devlet Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi**, çev. İbrahim Bingöl (İstanbul: Avesta, 2009), 135.
[295] 1934 yılında kabul edilen 2510 sayılı İskân Kanunuyla, Anadolu'nun demografik yapısı değiştirilmek istendi. Daha önce çıkarılmış olan iskân kanunlarından bir nebze daha geniş uygulamaları içinde barındıran bu kanun, Türk olmayan unsurları Türk kültüründe eritme amacı taşımaktaydı.

memleketin selâmeti bakımından mutlaka lâzımdır."[296] Mülkiye Müfettişi olan Hamdi Bey'in bölgede yapmış olduğu incelemeye dair sunduğu raporun içindeki bu kısım, sıranın Dersim'e geleceğinin habercisiydi. Ortaya konulan tüm bilgiler esas alınarak, Dersim için 1935 senesinde girişimler başlatıldı. Öncelikle ismi değiştirilerek Tunceli[297] yapıldı, sonrasında askeri valiye genişçe yetkiler verildi. İki yıl süren hazırlıklardan sonra, bölgede büyük bir isyan patlak verdi.[298] Çok geniş bir alana yayılmayan isyan, bir önceki isyanlar gibi ihtiyaç duyduğu desteği görememiştir. 1937'de başlayan ayaklanma Aralık 1938'e kadar sürmüştür. Öncü olarak görülen Seyid Rıza ve arkadaşları bir müddet sonra hükümete teslim olmuş ve yargılanıp idam edilmişlerdir. Tam bir "temizlik ve kıyıma dönüşen" isyanın bastırılması olayı, yok etme tehdidinin göstergesidir. Öyle ki bölgede zehirli ve boğucu gazların kullanıldığı iddiası mevcuttur.[299] Çok kanlı bir şekilde biten bu harekât, bölgeyi büyük ölçüde boşaltma, neredeyse insansızlaştırarak bir tahakküm altına alma amacı gütmüştü.

İsyan esnasında Dersim'in aşiret reisleri 1937 senesinde Milletler Cemiyeti ile irtibata geçmiş, bölgede yaşanan hukuksuzluğu ve uygulamaları bir mektupla dile getirerek, yardım talebinde bulunmuşlardır[300]:

> "Hükümet yıllardır Kürt halkını asimile etmeye çalışıyor, onlara baskı uyguluyor, Kürtçe yayınları yasaklıyor, Kürtçe konuşanlara dava açıyor, halkı Kürdistan'ın bereketli topraklarından Anadolu'nun çoğunun yok olup gittiği ekili olmayan bölgelerine zorla göç ettiriyordu. Hapishaneler savaşa katılmayanlarla doluydu, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da uzak yerlere sürgün ediliyordu".

Böylece yardım talebinde bulunan aşiret reisleri umduklarını bulamamıştır. Hükümetin o döneme dair uyguladığı sansür, geniş kesimlerce Dersim'de yapılanların duyulmasını engellemiştir. Bir nevi yasak bölge ilan edilen Dersim, 1946 yılına kadar sıkıyönetim kanunları ile yönetilmiştir. Sonuç olarak, Dersim'de "tedip, tenkil ve Türkleştirme politikasını uygulamaya koyan yönetim, bunu en ağır şekilde hayata geçirmiştir. Dünya kamuoyuna bunu, "silahlı ayaklanmayı yasal bir biçimde bastırma" olarak lanse etmiştir.[301] Hatta Türkler tarafından bir

[296] White, **age**, 124.
[297] https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf [11.05.2019].
[298] Jwaideh, **age**, 426.
[299] Tan, **age**, 293. Ayrıca bkz: https://www.pirha.net/dersim-katliami-ile-ilgili-yeni-belgeler-ortaya-cikti-dersimde-nazi-gazlari-171973.html [11.05.2019].
[300] McDowall, **age**, 289.
[301] Ekinci, **age**, 51.

"medenileştirme" harekâtı olarak sunulmuştur.[302] Bu okuma biçimi, genelde devlet tarafından meselesinin özünü gizlemeyle, onu açığa çıkarmamayla ilişkilidir. Bu sebeple farklı görme ve okuma halleriyle meseleyi gerici, ilkel, medeni olmayan hallerde görme biçimi mevcuttur. Bu noktada kendisini ilerici, gelişmiş ve medeni görmektedir. Böylece Türklüğü onore edici, gururlandıran olarak görmekte; bunun dışındakini de (Kürtlüğü) utandıran olarak görmektedir.

Bu isyana dair vurgulanması gereken önemli bir nokta da şudur: diğer isyanlarda olduğu gibi etnik ve mezhepsel sınırlandırmalar, isyana destek çıkılmasını engellediği gibi zayıflamasına da neden olmuştur. Her ne kadar Alevi olsalar da yaptıklarının bir Kürt isyanı olduğunu söylemeleri, isyana desteği sağlama çabası olarak okunmaktadır.[303] Seyid Rıza'nın yanında yer alan kimi aydınların "milli ve kültürel" talepleri öne çıksa da harekete katılanların tamamında bu taleplerin var olduğu kuşkuya açıktır. Öyle ki aşiretlerin, eski yaşam biçimlerini sürdürme talebi daha çok öne çıkmıştır. Bu isyanın bastırılmasından sonra büyük çapta benzer bir Kürt hareketi uzun süre ortaya çıkmadı. Zaten McDowall Dersim ayaklanmasını Kemalist devlete karşı girişilen son aşiret isyanı olarak okuyup, bir dönemin son bulduğu mesajını vermektedir.[304]

4.4. Türk Milliyetçiliğinin Gelişimiyle Dışlanan Kimlikler

Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girmesiyle beraber iyice belirginleşen vatanı kurtarma amacı, farklı kimlik tahayyüllerinin oluşmasını sağladı. Bu dönemde giderek artan toprak kaybı, ülkedeki nüfusun da homojenleşmesine neden olmuştur. Bu kayıplar üzerine gelişen kimlik anlayışı ise başlangıçta Osmanlılık ve İslam ekseninde bir birliğin oluşması hedefi üzerineydi. Fakat sürekli değişen toprak boyutu ve demografik yapı olası bir kimlik tahayyülünün temel alınmasını zorlaştırmaktaydı. Öyle ki Osmanlının çok etnikli ve çok dinli yapısı, yöneticilerin bir evrensellik anlayışı geliştirmelerine ve böylece buna uygun kozmopolit ideolojilere yakın durmalarına neden oldu.[305] Bu sebeple çokuluslu olan devleti korumak adına yönetici kesim kendi ulus kimliklerine açıktan sahip çıkmamışlardır.

[302] Ünlü, **age**, 202.
[303] White, **age**, 137.
[304] McDowall, **age**, 290.
[305] Taner Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**, 3.bs. c.4. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 54.

Son ana kadar da Osmanlıcılık ve Müslüman birliği fikrine sarılmışlardır. Kısacası tüm farklı kesimleri kendi içinde bir birliğe oturtmak adına bir yol izlenmiştir. Yalnız bu tahayyüller 19. yüzyılda belirginleşen ve giderek kitlesel bir boyut alan etnikleşme ve uluslaşma süreçleri yüzünden kurtarıcı olamamıştır. Özellikle çevresinde gerçekleşen bağımsızlık hareketleri karşısında etkisiz kalan Osmanlı Devleti, savunduğu değerlerin kendi içinde de etkili olmamasıyla çaresizlik ve çöküşü bekleme halini benimsemiştir. Bu sebeple Osmanlı aydınları çöküşü durdurmak ve dağılmayı engellemek adına bu sefer Türkçülük fikrine sarılmıştır. Yani bu aydınlar aslında Türk kimliğini ve ulus devleti benimsemeye başladılar. 1908'den I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülkeyi yönetecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Balkan Savaşı sonrası bu fikri benimseyecekti.

Osmanlı'nın çöküşünün giderek önlenemez oluşu sebebiyle zamanla milliyetçi düşünceler filizlendi.[306] Bu bağlamda Kürt ve Türk milliyetçilikleri gelişti ve kendilerine seslenebilecekleri alanlar yarattı. Bu alanlar içinde başarılı bir şekilde kendisini ifade eden ise Türk milliyetçiliği oldu. Osmanlı'yı kurtarma hedefi güden bu milliyetçi anlayış, Murat Somer'e göre "etnik köken ve dil açısından heterojen bir topluluğu milli bir kimlik altında seferber etme amacı güdüyordu."[307] Bu anlamda farklı kökenden Müslümanları kapsama amacı taşıyan bu milliyetçilik, "dâhil etme" mantığıyla hareket etti. Kürt milliyetçiliği ise bu anlamda farklı bir yol izledi. Siyasal olarak parçalandıklarını söyleyen Kürt milliyetçileri ise daha çok bu parçalanmışlığı bir bütün haline getirip, ayrı bir devlet kurma amacı güttü. Bu süreçte özellikle Kurtuluş Savaşı sonrası Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ortaya koyduğu strateji bir anlamda yeni bir devletin kurulması için imkân yarattı. Müslüman kimliği üzerinden halkı mobilize eden Kemalistler, Osmanlı Devleti'nin kurtarılması yönünde mücadele etmiş ve başarılı olmuştu. Zaferin verdiği güven doğrultusunda kendi iktidar alanlarını güçlendirmek için yeni bir ulus yaratma projesi yürürlüğe sokuldu. Bunun gerçekleşmesi adına, herhangi bir muhalefetin olmaması gerektiği düşüncesiyle, saltanat kaldırıldı, cumhuriyet ilan edildi ve daha sonra hilafet kaldırıldı. Burada herhangi bir muhalefetin oluşmaması isteği, aslında Taner Akçam'ın belirttiği ulusal devletin oluşum süreci ile ilişkilidir. Akçam, "Ulusal devletin oluşum süreci esas olarak çevreden kuşatılmışlık ve sürekli tehdit altında

[306] Somer, **age**, 122.
[307] **age**, 124.

olma duygusu tarafından şekillenmişti" diye yazmaktadır.[308] Bu duygu Osmanlı'nın toprak kaybettiği dönemle alakalı olarak gelişmiş ve sürekli çevredeki ayaklanmaların bağımsızlıkla sonuçlanması üzerine ortaya çıkan bir korkuyu ve güvenmeme halini yaratmıştı. Bu güvenmeme hali içeride gerçekleştirilecek reformlara veya devrimlere bir itirazın oluşmaması için hegemonyanın güçlendirilmesi gerektiği fikrini ortaya koymaktadır. Böylece milli mücadele döneminde benimsenen fikirler, yeni devletin ve ulusun yaratılmasıyla değişmiştir. Bu dönem benimsenen fikir, Kürtleri kendi kimlikleri ve hukukuyla tanıyan ve kabul eden bir anlayışa sahipti. Yani milli mücadele döneminde, "Kürtlerin ve Türklerin beraber oluşturduğu tek bir millet tasavvuru içinde, bir ortak olarak görülen Kürt unsurunun varlığının ve hukukunun tanındığı, uyumlu görüldüğüdür."[309] Fakat bu anlayış daha sonra terk edildi. Bu anlamda ortaya çıkan yapısal politik sistem, baskın etnik grupların çıkarlarını gözetip, diğerlerini görmezden gelme eğiliminde oldu. Bu açıdan ulus kimliğinin inşası için Kürt ve diğer azınlık kimliklerinin inkârı gerekli bir koşul olarak görülmüştür.[310]

Türk milliyetçiliğinin belirleyici ideoloji olarak görülmesi ve buna bağlı olarak da çok kültürlü toplum anlayışının terk edilmesi, özerklik beklentisi içinde olan Kürt aşiretlerinin tepkisine neden oldu. Daha önce Osmanlı Devleti içinde edindikleri görece özerk yaşamın, savaşın sonunda kendilerine verileceğini düşünen elitler, millileşme, merkezileşme ve sekülerleşme gibi toplumsal süreçlerden oluşan modernleşme eğilimi yüzünden bunun gerçekleşmeyeceğini anladılar. Osmanlı tahakkümü altındayken kabul edilmeyen taleplerini isyan ederek elde eden aşiretler, tekrar bu yola girerek mevcut yönetimi ikna edebileceklerini düşünmüşlerdir muhtemelen. Böylece isyanlar giderek görünür olmaya başladı. Buna istinaden Şeyh Sait isyanı sonrası Kürtler bir ortak değil, tehdit kaynağı olarak görülmüştür.[311] "İyi

[308] Akçam, **age**, 58.
[309] Somer, **age**, 145. Kürtler bu zaman zarfında etnik hukuklarına saygı gösterilmesi gerekilen kavimlerden, tıpkı Türk, Laz, Çerkez gibi, sayıldı. Hatta Mustafa Kemal'in meclis oturumundaki sözleri bunu doğrulamaktadır: "Suret-i umumiyede prensip şudur ki hududu milli olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasır-ı muhtelife-i islamiye yekdiğerine karşı ırki, muhiti, ahlaki, bütün hukukuna riâyetkar öz kardeşlerdir. Bizce kat'i olarak muayyen bir şey varsa o da hududu milli dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkez vesaire bütün bu İslam unsurlar müşterekülmenfaadır." Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gizli Celse Zabıtları Cilt1, (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1985): 73'den aktaran Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 50.
[310] Minoo Alinia, **Diaspora Mekânları Kürt Kimlikleri Öteki Olma Deneyimleri ve Aidiyet Politikaları**, çev. Fahriye Adsay (İstanbul: Avesta, 2007), 48.
[311] Somer, **age**, 145.

Türklere" dönüşmeleri hedeflenmiş, bu doğrultuda asimile edilmeleri gereken bir halk olarak planlanmıştır. Esasen, 1924 senesinde kabul edilen anayasa Türk milleti kavramı üzerine kurulmuştu, onu oluşturan Kürt, Çerkez ve diğer azınlıkta bulunan etnik unsurlardan bahsetmiyordu. Ayrıca Tevhidi Tedrisat Kanunuyla beraber eğitimde ikililiğin önüne geçme isteği, Kürtçe eğitimin de önüne geçmiştir. Kürtçe eğitimin medreselerde verilmesi ve bu kanunla medreselerin kapatılması, Kürtlerin kendi dillerinde eğitim almalarına engel olmuştur. İsyan sonrasında daha baskıcı eğilimler ortaya koyan iktidar, bu anlamda Kürtler içerisinde huzursuzluğun artmasına neden olmuştur. Somer'e göre bu dönemde "Kürt kimliği önce rakip sonra da çatışan bir kimlik olarak görülmüştür. Yani "Kürt Meselesi" "Kürt Sorunu"na dönüşmüştür."[312] Kürt meselesinden kastedilen, 19. yüzyılda Kürtlerin yaşadığı bölgedeki bazı insanların dünyadaki değişimlerin sonucu olarak milliyetçi tahayyüller ve projeler geliştirmeye başlamasıyla ortaya çıkmasıdır. Kürt sorunu ise Kürt meselesine barışçı ve kalıcı çözümler üretebilecek yanıtlar verilmediği için ortaya çıktı.[313] Çözüm üretmekten uzak bir anlayışın ortaya koyulmasının yanında mesele özü itibariyle yok sayılmış ve uzun yıllar çarpıtılmıştır. Mesut Yeğen sorunun ortaya çıkışını "Türkiye'nin son iki yüzyıllık toplumsal tarihine yayıldığını ve merkezileştirme, millileşme ve sekülerleşme gibi büyük toplumsal süreçlerden geçip modernleşme serüveniyle bir ilişki içerisinde olup", anlaşılması gerektiğini söylemektedir.[314] Bu toplumsal süreçler Kürtlerin kendi kimliklerini muhafaza etmelerini sağladığı gibi direnç göstermesini de desteklemiştir. Uzun yıllar boyunca kimliğin tahribatına yönelik teşebbüsler ve onu tanımama refleksi, kimliğin kendisini ifade etmesi için yeni alanlar yaratma arayışına itmiştir. Bu alanlara dair devlet tarafından gerçekleştirilen müdahaleler ise meselenin bir sorun haline dönüşmesine katkı sunmuştur. Özü itibariyle Kürt kimliğine zarar vermeye yönelik bir dizi siyasi, askeri ve toplumsal süreç kendisini göstermiştir. Buna istinaden de Kürt kimliğini toplumsal ve kültürel bir tarih içerisinde kurulan bir kategori olarak okuyabiliriz.

Özerk bir yaşam alanı ya da bağımsızlık bekleyen Kürtler, birdenbire dilinin ve kültürel varlığının inkâr edildiği bir devletle karşı karşıya kaldılar. Türkiye milletinden Türk milletine geçiş, Kürtler açısından dışlanmışlık, öteki olma durumunun aslında habercisi oldu. Bu bağlamda yeni politik sistem, Kürtlüğünü

[312] **age**, 144.
[313] **age**, 105-106.
[314] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 15.

reddedenleri ya da unutanları kabul edecekti. Bunun gerçekleşmesi için de mevcut yönetim yoğun çaba sarf etmiştir. Buna istinaden zorunlu iskânla çok sayıda Kürt, Türkleşmesi için Türklerin yoğun olduğu yere göç ettirilmiştir. Aynı zamanda mahkemelerde ve okullarda Kürtçe yasaklanmış; Kürdistan kelimesi kullanımdan kaldırılmış ve Kürtçe coğrafi isimlerin yerine Türkçe isimler konulmuştur.[315] Bir nevi Kürtlerin ve Kürtçenin var olduğunu söylemek yasaklandı. Bu yoğun çabayla yaratılmak istenen Türklük karşısında, Kürtler bir direnç göstermiş ve bir dizi isyanın oluşmasını sağlamışlardır. Böylece Kürt coğrafyasının sürekli kontrol edilmesi, mevcut yönetimin ve sonradan gelecek olan yönetimlerin temel işlevi ve varlık nedeni oldu. Bu minvalde yönetim, Türklüğün benimsenmesi ve Kürtlerin milli kimliklerinden uzaklaşması için belli araçları devreye sokmuştur. İlk olarak medreselerin kapatılmasıyla Kürtçe eğitim verecek yerlerin önüne geçildi. Bölgede açılan okullar sayesinde Türkçe eğitim verilerek, Türkleştirme politikasının verimli bir şekilde kullanılması sağlandı. Amaç olarak da "milletin duygu ve düşünce birliğini sağlamak" hedeflenmişti.[316] Aynı şekilde dini alanlar da buna hizmet etmiştir. Camiler vasıtasıyla düşünsel eğitim verilmiştir. Türdeş bir yapı hedefleyen sistem, "ortak düşünme, duygulanma, algılama ve görme biçimlerine sahip bireyler"[317] arzu etmiştir. Bu araçlar sayesinde asimilasyoncu ve inkârcı politikanın pekiştirilmesi ön görülmüştür. Türklerin hâkim millet kılınmasını sağlamaya dönük uygulamalar aynı zamanda sembolik olarak neyin güzel, neyin çirkin, neyin ilerlemeci, neyin gerici olduğu algısını yarattı. Türklük için "üstünlük" ve "normal olan budur" anlayışı Kürtlüğü "utanılacak" bir duruma sokma girişimini yansıtmaktadır. Barış Ünlü bunu somutlaştırarak şöyle açıklamaktadır: "Devlet sadece bir kültürü ve dili meşru kabul ederken, diğerlerini gayri meşru, değersiz ve ilkel ilan eder. Bu diğer kültürlerin ve dillerin içinde kalan ya da kalmayı seçen kişi de böylece gayrimeşru, değersiz ve ilkel olarak görülmeye başlanır."[318] Bu anlamda Türklük ve Türkçeye "üstünlük" atfedilirken Kürtlük ve Kürtçeye ise "ilkellik" ve "barbarlık" atfedilmiştir. Böylece Kürtleri Türklüğe davet etmektedirler. Aynı şekilde Mesut Yeğen, devletin bu dönem var olan talepleri görmezden geldiğini ve buna bağlı olarak da gelişen isyanları "irtica, aşiret direnci, eşkıyalık, ecnebi

[315] Ünlü, **age**, 178.
[316] **age**, 190.
[317] **age**, 191.
[318] **age**, 196.

kışkırtması ve bölgesel geri kalmışlıkla"[319] açıkladığını belirtmektedir. Bu bakış açısına göre de aslında bir süre sonra Kürtleri Türklüğe davet etmenin bir gereğinin kalmadığı, yani Kürtlerin hukuki mevcudiyetlerinin reddedilmesinin üzerine kavmi mevcudiyetlerinin de reddedildiği bir anlayışının artık benimsendiği gerçeğinin ortaya çıktığı görülmektedir.[320] Bu şekilde Kürtleri görmeyerek, onları yok sayarak bir bakış açısı geliştirmiş ve çıkan direnişleri de "kendisinden başka bir şey" olarak sunmuştur. Türk dilini ve kültürünü üstün gören anlayış, bunun herkesçe benimsenmesi adına Türk Tarih Tezini ve Güneş Dil Teorisini ortaya koyarak, ortak bir dil ve tarihsel aidiyet üzerinden bir öz-saygı ve gurur kaynağı yaratmaktaydı. 1930'larda Türklerin büyük bir ulus olduğu düşüncesi önem kazanmış ve bu doğrultuda bireylere büyük bir ulusun parçası olma şerefini sunmaktadır. Ulus-devletin siyasal ifadesini yansıtan bu anlayış genel olarak yaratılmak istenen ulusun ezeli bir geçmişten kaynaklandığı ve geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğini belirtir.[321] Bu düşünce Soner Çağaptay'a göre günümüz Türk milliyetçiliğinin temelini oluşturmada büyük bir paya sahipti.[322] Kurulan yeni devletin milliyetçi elitleri tarafından Türk onurunun yeniden inşa edilmesi amaç edindi. Böylece Türklüğe dair ortaya atılan övgü, onun uygar olduğunu ispat etme ihtiyacı hissetti. Bu övgü aynı zamanda Türklüğü benimsemeyen için de bir aşağılama anlamı taşıyordu. En bilinen örnek ise Kürtlere yönelik sarf edilen aşağılamadır. Misal, "Kürtçe diye bir dilin olmaması, olsa bile bunun bir uygarlık-bilim dili olamayacağı" açıklaması bu anlamda sürekli gündeme gelmektedir. Buna benzer şekilde Kürtlere ait olan semboller, ritüeller ve kıyafetler de kötülenip, ayıplandı. Kısaca şunu belirtmekte fayda var: Türklük, Türk olanları gururlandırarak ve bu şekilde genişleyerek kendisine alan yaratırken, olmayanları da (Kürtleri) aşağılayarak ve utandırarak inşa edildi. Bu düşünceyi, yarattığı kurumlar doğrultusunda da pekiştirmeyi hedefleyen rejim, yaratmak istediği "modern vatandaşlar" tarafından da bu bakış açısının içselleştirilmesini hedeflemiştir.

Hayatın bütün alanlarına egemen olma isteği taşıyan iktidar, 1934'ten sonra Kürt coğrafyasında merkezileşme faaliyetlerini artırarak egemen olma amacını

[319] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 20.
[320] Mesut Yeğen, "Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**, 3.bs. c.4. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 884.
[321] Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 2.bs. (İstanbul: Metis, 1995), 25.
[322] Soner Çağaptay, "Otuzlarda Türk Milliyetçiliği Irk, Dil ve Etnisite", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**, 3.bs. c.4. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 245.

uygulamaya koymuştur. Dersim devletin gözünde bunu engelleyecek bir yapıya sahipti. Bu anlamda 1934'ten sonra yasal düzenlemeler yapmaya başlayan iktidar, yaşamın her alanını Türkleştirme eğilimine girişti. Devletin değişen algısını yansıtan bir uygulama olarak 1934 Kanunu Türkiye'yi üç bölgeye ayırdı: "askeri ve güvenliğe dair nedenlerle yerleşime kapalı bölge, Türklüğün yoğun olduğu bölge ve son olarak da Türk kültürüne sahip olmayan nüfusa Türk dili ve kültürünün benimsetileceği bölgeler."[323] Dersim'deki düzeni de bu şekilde değiştirip memlekette tek dil, tek düşünce ve tek his yaratma gayesi ortaya konulacaktı. Ortaya çıkan isyanın bastırılması devlet nezdinde "medenileştirme" harekâtı olarak sunuldu. Buna dair Hamit Bozarslan, devlet nezdindeki bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir: "İsyan anında Kürtlük, medeniyeti, dürüstlüğü, devrimi temsil eden Türk ethosuna karşı çıkan negatif bir atavizm, vahşeti ve gericiliği temsil eden ve bu itibarla yok edilmesi gereken feodal bir ethos olarak tanımlanmaktaydı."[324] Yukarıda bahsedildiği gibi olayı kendinden başka bir anlamda açıklama eğilimi burada da kendisini göstermiştir. Sürekli aşağılama halinin giderek belirgin hale gelmesi ve her alanda kendisini göstermesi, muhtemelen Türklerin diğer halkları ve kavimleri kendisinden küçük görmesi ve onları yönetme hakkının kendisinde tecelli olduğunu düşünmesiyle alakalıdır. Bu şekilde onları küçük gören ve sürekli aşağılayan bakış açısı Taner Akçam'a göre Türk ulusal kimliğin oluşum sürecinin sürekli bir aşağılanmaya maruz kalmasıyla ilgili olması ve buna bağlı olarak da kendi yaptığı aşağılamanın da bir tepki olarak gelişip, yerleşmiş olmasına bağlıydı.[325] Konuyu anlamlandırmak adına daha da açarsak eğer, Osmanlı tarihinde Türk olmak aşağılanmak ile ilişkilendirilip; "kaba, cahil, anlayışsız, akılsız anlamında sıkça bir hakaret olarak kullanılırdı."[326] Batının bu şekilde aşağılaması, muhtemeldir ki Türklük duygusunu güçlendirmiş ve üstün olduğunu ifade etmesine neden olmuştur. Bu anlamda yukarıda bahsettiğim Kürtleri aşağılama durumu bu şekilde ortaya çıkıp gelişmiştir.

Sonuç olarak yeni bir devlet, ulus ve birey inşası Türklük çerçevesinde yürütülmüştü. Batılılaştırma, Türkleştirme ve dini tesirden uzaklaştırma adımları hükümetin temel programı haline gelmiş ve bu program doğrultusunda modern ve laik bir ülke kurmanın aracı olarak Türk milliyetçiliği benimsenmiştir. Kimliğin

[323] McDowall, **age**, 286-287.
[324] Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 848.
[325] Akçam, **age**, 56.
[326] **age**, 55.

ulusal olmaktan çok İslami olduğu bunun yanında ırk ve dil temelinde de farklılığın var olması, ulus inşa sürecinde tek kimliğin benimsenmesi yolunda adımların atıldığı bir evreye dönüşmüştür. Batı tipinde bir ulusal kimliğe ulaşmak için etnik modelin araçları kullanılıp, hayal edilen ulusu oluşturma çabası ortaya konulmuştur böylece. Modernleşme, merkezileşme ve laikleşme ile ilişkili olan bu çaba Kürt etnik bilincinin yayılmasını sağlamıştır. Ne var ki Türkiye'nin kısıtlayıcı ve etnikleştirilmiş siyasi alanı, etkili bir milliyetçi ve örgütlü yapının ortaya çıkıp gelişmesini engellemiştir. Aynı zamanda Kürtler arasındaki bölünmüşlük hali, bu özelde aşiretsel, dinsel ve bölgesel ayrılıkları içermektedir, ortak bir hedef güden Kürtlüğün birleşik anlamda gelişmesini engellemiştir. Buna rağmen ortaya çıkan isyanlar iktidarın Türkleştirme hamlelerine ve onun kültürel ve dinsel reformlarına yönelik gelişip, kendisine ifade alanı yaratmıştır. Hayatın her alanını kendi ideolojisiyle şekillendiren Türklük anlayışı, kısa zamanda ortak görme, düşünme, algılama, değerlendirme ve duygulanma biçimlerinin bireylere sirayet etmesini amaçlamıştır. Ulusun özünü oluşturan bu anlayış Benedict Anderson'a göre ulusu oluşturan bireylerin "pek çok şeye sahip olması ve aynı zamanda pek çok şeyi unutmuş olması ile ilgilidir."[327] Bu amaç doğrultusunda farklı olanı görmeme, görse bile onu has kimliği ile tanımlamama hali hâkim bakış açısı olmuştur. Bu bakış açısı karşısında kendini ifade etme ihtiyacı hisseden Kürt kimliği, uzun yıllar boyunca bu mücadeleyi sürdürerek kendi toplumsal uzamını yaratma ihtiyacı güdecektir. Bu minvalde Kürt kimliğinin sürdürdüğü mücadelenin daha iyi anlaşılabilmesi adına, bu çalışmanın da temel sorunsalı olan Kürt toplumsal hareketinin 1960'dan sonra nasıl geliştiği, nasıl ortaya çıktığı ve kimliği nasıl ifade ettiği tartışılacaktır.

[327] Anderson, **age**, 220.

5. ULUS, ULUS-DEVLET VE ETNİSİTE TARTIŞMALARI

Ulus devletlerin çatısı altında bir araya gelen farklı kimlikler daima bir hassas dengenin üzerinde bulunmaktadırlar. Kimi devletlerce bu farklılıklar bir zenginlik olarak kabul edilirken, kimi devletlerce de bir sorun olarak görülmektedir. Bu anlayışların gelişmesinde etkili olan ise merkezi devletlerin kimlik politikalarının, diğer etnik kimlikler tarafından algılanma biçimine bağlı olarak ortaya çıkan tepkilerdir. Toplumsal ve siyasal değişim süreçleriyle ilişkili olan uluslaşma süreci, ortak aidiyetler etrafında insanların birleşmesini sağlamış, ortak bir paydada hareket etmesini mümkün kılmıştır. Ancak bu çerçevede şekillenen bir ulus biçimi herkesi içine almamış, her kesime seslenmemiştir. Dışlandığını hisseden ya da ortak aidiyetler içinde kendisine hitap edildiğini düşünmeyenler merkezin dışına itildiklerini düşünmüştür. Dolayısıyla bir "öteki olma" durumu belirginleşmiştir. İmparatorlukların birer çokuluslu yapı olarak parçalanmasıyla belirginleşen bu durum özellikle Ortadoğu coğrafyasında etnik realitenin öne çıkmasını sağlamıştır. Dünyanın politik haritasının yeni bir şekillenme sürecine girdiği bu dönem, farklı ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlandığı gibi bu çalışmanın da konusu olan etnik mobilizasyonun da gelişmesini sağlamıştır. Bahis konusu olan bu mobilizasyon, toplumsal ve siyasal değişim süreçleri içerisinde gelişip muhalif bir tavrın taşıyıcısı olmakla beraber bir meşruiyet sorgulamasını muhteviyatında barındırmaktadır. Modernleşmeyle belirginleşen ulus olgusu, modern devletlerin yükselişe geçmesiyle birlikte bir ulus-devlet tahayyülünü ortaya koymuştur. Baskın bir kimlik etrafında öne çıkan ulus-devletler günümüzde bile birçok problemin kaynağı olmaya devam etmektedir. Bunlar genellikle etnik ve dinsel problemler olarak öne çıkmaktadır. Bu sebepten ötürü bu çalışma, bu bölümde ulus, ulus-devlet tartışması ve buna bağlı olarak etnisite ve etnik kavramlarını tartışıp açıklamaya çalışacaktır.

Devletler, modernleşmeyle beraber milli birlik ve bütünlüğün tek temsilcisi olmuş ve aynı zamanda sosyal sözleşmeden aldıkları güçle iktidarın da tek sahibi olmuşlardır. Merkezileşme faaliyetlerinin giderek önem kazanması devletlerin bir

güç olarak uluslararası sahneye çıkmasına imkân tanımıştır. Özellikle feodal toplum yapısının zamanla çözülmesi ve kapitalizmin kendisini hissettirmesi bir dizi siyasal, ekonomik, kültürel ve düşünsel alanda toplumsal değişimi tetiklemiş ve bu değişim doğrultusunda günümüzde uluslararası bir norm olan ulus-devlet olgusunun öne çıkmasını sağlamıştır. Anthony D. Smith ulusların bu şekilde öne çıkmasını Batı'da gerçekleşen üçlü devrime bağlamaktadır: "emeğin iş bölümü alanındaki devrim, yönetimin kontrol edilmesindeki devrim ve kültürel düzenlemelerdeki devrim."[328] Bahse konu olan bu devrimler sayesinde özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik hareketi birçok imparatorluğun sonunu getirmiştir. Kültürel ve siyasal güçlüklere neden olan bu hareketlenme "milli olmayan" ve milli bir oluşuma engel olarak görülen bu yapıların meşruiyetini sorgulamıştır. Bu gelişmelere dayanarak Anderson, I. Dünya Savaşı ile imparatorlukların altın çağının sona erdiğini vurgulamıştır.[329] Ulusu hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak gören Anderson, "kapitalizm, teknoloji ve insanın dilsel çeşitliliğe olan mahkumiyetinin birbirleriyle buluşmasının yeni bir cemaat tarzının hayal edilmesini mümkün kıldığını" savunmaktadır.[330] Özellikle kapitalist yayıncılığın gelişmesi; halk dilinin devletler tarafından benimsenmesini, dillerin standartlaşmasını, homojenleşmesini ve sabitlik kazanmasını sağlamış, ulus fikrini yaygınlaştırmıştır.[331] Ulusal bilincin temelini atan bu gelişmeler, bireylerin ortak bir paydada buluşmasına imkân tanımıştır. Öyle ki Türk milliyetçiliğinin gelişim evresini 1870'lerde İstanbul'da halk dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemek mümkündür.[332] Bu durum Türk kimliğine egemen kimlik olma fırsatı sunmuştur. Nitekim halk dilinin devlet dili olarak kullanılmaya başlanması, yani farklı bir iktidar dilinin yaratılması, bireylere milli bir düşüncenin sirayet etmesini ve uluslaşma fikrinin yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Ulusçuluk olarak okunabilecek olan bu fikir ulusları meydana getiren düşüncenin de kendisidir.[333] Muhteviyatında bir üst kültürü barındıran bu yaklaşım, alt kültürleri kendi içine alarak, onlara bu üst kültürü dayatma amacı taşır. Yani, türdeş bir topluma dayanmamakla beraber türdeş bir toplum yaratılmak istenmektedir. Bir araç niteliği taşıyan bu istek ulus-devletin ortak kültür, dil, duygu ve düşünce birliğini,

[328] Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir (Ankara: Dost Yayınevi, 2002), 173.
[329] Anderson, **age**, 129.
[330] **age**, 62.
[331] **age**, 60.
[332] **age**, 91.
[333] Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusculuk**, çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 106.

inşa edilmiş bir tarih anlatısı üzerinden sürdürme eğilimini göstermektedir. Bu bağlamda ulus, "aynı teritoryada yaşayan ve aynı yasalara ve hükümete boyun eğen bir grup insan olarak" sunulur.[334] Yasalar ve yasal kurumlar topluluğu olarak da kendine ifade alanı yaratan ulus, birliğin ve standartlaşmış olmanın bir ifadesi olarak da kendi egemenliğini yansıtır. Ernest Gellner, ulusu, iki geçici tanımla anlatmaya çalışır. İlki, iki insanın ancak aynı kültürü paylaştıkları durumlarda aynı ulustan sayılabilecekleridir. Burada kastedilen; düşünceler, işaretler, davranışlar, semboller ve iletişim biçimlerinin ortak olması ve bireylerin bunu paylaşıyor olmasıdır. İkincisi, iki insanın birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanımalarıdır.[335] Burada önemli olan aynı ulusa mensubiyet hissinin varlığıdır. Bireylerin bu duyguyu paylaşıyor olmaları ulusun oluşumunu mümkün kılmaktadır. Murat Somer de ulusu, "ortak bazı kültürel özellikleri (tarihsel mitler, dil, değer yargıları) paylaşan ve belli bir toprak üzerinde kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğuna inanan insan topluluğu olarak ifade eder.[336] Bu tanımlarda öne çıkan durum ise siyasal hak iddiasıdır. Bu siyasal hak iddiası egemenliğin ulusa ait olduğunu söyleyerek bir toprak üzerinde kendi hak iddiasını ortaya koyar. Bunu yaparken de ortak paydalar üzerinden hareket eder. Bu paydaların da bireyler tarafından sahiplenmesini amaç edinir. Modernliği ve gelişmeyi sağlayabilecek bir araç olarak savunulan ulus, yarattığı bakış açısıyla birlikte artık nüfusun tebaa olmadığını aksine yurttaş kimliği kazandığını vurgulamıştır.

Ulus inşa politikaları milliyetçi fikirler ile kitle iletişim, eğitim sistemi, idari düzenleme ve benzeri yollarla sistematik hale geldi. Özellikle imparatorlukların yıkılmasıyla ortaya çıkan baskın etnik kimlikler bu uğurda mücadele etmişlerdir. Baskın kimlikler egemen oldukları topraklarda belli kolektif anlatılar ortaya koyarak, etnik farklılıkları homojenleştirmeyi ve hayali diye adlandırılabilecek olan bir topluluğun ideolojisini yurttaşlara benimsetmeyi gerekli görmüşlerdir. Yani yerel bağlılıklarından arındırılmış bir topluluk yaratılmak istendi. Bu anlamda tarihin keşfi veya icadı ulusal bir onur ve kolektif çaba meselesine dönüşmektedir.[337] İnsanın geçmişini bulma eğilimi üzerinden hareket ederek tarihi bir anlatı mümkün kılınır. Bu anlatı kültürel, ideolojik ve politik bir söylem yaratarak ulusu meşru kılmanın

[334] Smith, **age**, 178.
[335] Gellner, **age**, 28.
[336] Somer, **age**, 66.
[337] Smith, **age**, 193.

tükenmez kaynağını oluşturur. Biz kimiz, tarihimiz nedir, nereden geldik, ne zaman ortaya çıktık, atalarımız kimdir, kahramanlarımız kimlerdir gibi soruların cevabıyla yaratılmak istenen kültür ve değerler, ulusu bir arada tutacak tutkal görevini yerine getirmekle beraber bireylere bağlılık duygusunu aşılamaktadır. Bir bütünlük hissi verip, bireyin kendini tanıma duygusunu güçlendirir. Egemen etnik kimlik bu anlamda yaratıcılık misyonunu üstlenir. Azınlık olan etnik kimlikler ise bu anlatılar içerisinde bir potada eritilmek istenmektedir. Kendi ulusal karakterini yaratma girişimi olarak öne çıkan bu anlayış günümüz ulusları, özellikle de devleti yöneten elitler, tarafından inşa edilmektedir. Milliyetçilikten güç alan bu anlayış, ulusun var olmadığı yerde onu inşa eder. Genellikle kendilerini kadim tarihteki etnik ve kültürel köklerine atıfta bulunarak tanımlayan uluslar, ezeliyetçi bir bakış açısı sunarken aynı zamanda köklerini tarihe ve oradan geldiğine inandığı aidiyetlere dayandırma eğilimi içerisinde olurlar. Yeniden bir kurgu süreci taşıyan bu eğilim, anlam ve sınırlarını da yeniden kurgulayarak bir inşacı görüşü de yansıtır. Bir tahayyülün ürünü olan bu anlayış, zamanla sosyal ve siyasal süreçlerin sonucu olarak geçerlilik kazanır.[338] Bu bağlamda "ulusun özü tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır."[339] Burada anlatılmak istenen, ulusun tüm bireylerinin eşit olduğu ve buna bağlı olarak ortaya konulan soy mitleri, tarihsel anılar, ortak kültür ve değerlerden ötürü tüm bireylerin ortak görme/görmeme, ortak duyma/duymama, ortak hissetme/hissetmeme ve ortak bilme/bilmeme anlayışının yerleşmesidir. Böylece farklılığı ortadan kaldırmayı hedefleyen ulus-devlet, siyasal bir bilinç yaratmayı hedefleyerek kültürel homojenleşmeyi tesis etme amacı güder. Siyasal ve kültürel türdeşliği amaç edinen yapı, bütün yerel farklılıkların ortadan kaldırılmasını ister. Neticede bütün bireylerin ulusa sadakati hedeflenmektedir. Ancak unutulmaması gereken ise tasavvur edilen ve sonradan oluşturulan ulusun arzu edildiği gibi kültür, tarih veya dil açısından türdeş olmadığıdır. Buna rağmen ortaya çıkan ulus-devlet bağımsızlık söylemi ile hareket edip tek bir siyasal birliğe atıf yapıp; türdeş olan tek bir kimliği öne çıkarmaktadır.

Ulus-devlet; etnik, dilsel, dini ya da tarihsel temelleri olan bir aidiyete atıfta bulunabilir. Fakat burada unutulmaması gereken durum ise "hiçbiri tek başına şu ya

[338] Somer, **age**, 67.
[339] Anderson, **age**, 220.

da bu ulusun *özünü* oluşturamaz."[340] Çünkü ortak bir ulus kimliği oluşturulurken toprak aidiyeti, din, hukuk ve ideoloji de kullanılabilir. Kısacası yekpare bir yapının var olmadığı belirtilebilir. Ancak, birçoğundan güç alan ve bunları sürekli işleyen bir pratik geliştiren ulus-devlet; bireylerinin kültür, zihniyet ve ahlak açısından göreli birliğini savunmaktadır. Ortak bir dil ve kültür bu açıdan göreli birliği sağlamayı kolaylaştıran özellikler olarak öne çıkabilmektedir. İletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması insanların birbirlerine benzemesini sağladı. Bu durum ulus-devlet için bir avantaj sağlarken aynı zamanda dezavantajı mümkün kıldı. Çünkü ulus-devletin yarattığı kimlik içinde kendisini dışlamış hisseden farklı etnik kimlikler farklılıklarını hissederek kendi örgütlenmelerini oluşturup, kimliksel talepler geliştirdi. Ulus-devletin yaratmaya çalıştığı birliğe karşı bir tutum sergileyen bu talepler, ulus-devlet tarafından "tehdit edici" bir olgu olarak görülmüştür. Bilhassa I. Dünya Savaşı sonrasında imparatorlukların yıkılmasıyla, imparatorlukların hâkimiyeti altında bulunan alanlarda farklı ulus-devletler türedi. Belli bir etnik kimlik, din, kültür, tarih ya da dil üzerinden oluşturulan yeni devletler, azınlıkta bulunanlara karşı dışlayıcı bir tutum sergilemiştir. "Orta çağ devletlerinden ve monarşik, oligarşik devletlerden farklı olarak, başlıca yürütme, yasama ve yargı işlevlerinin ulusal bir hükümetin elinde merkezileştiği ve yurttaşların formel eşitliği temeline dayalı ayrıca siyasal katılıma olanak tanıyan bir siyasi sistem olarak öne çıkan ulus-devlet"[341], dışlayıcı tutumunu egemen çekirdeğin (dil, din, tarih, etnisite, ırk) liderliği altında gerçekleştirmiştir. Bunu yaparken de belli semboller ve ortaklıklar yaratarak, güç aldığı devlet eliyle işleme sokmuştur. Ortak payda ve sembollerde kendisini tanımlayacak olanı bulamayanlar, dışlanma hissini ve ötekileştirildiğini düşünebilir böylece. Modern dünyanın bir uluslar dünyası olduğunu düşünen Smith, ulusların oluşumu hakkında nihai bir sonucu dile getirerek dışlanmaya sebep olanı şu şekilde ifade etmektedir[342]:

> "ulusları hem teritoryal hem de etnik ilkelerin ve unsurların damgasını taşıdıkları ve toplumsal ve kültürel örgütlenmenin daha eski 'soykütüksel' modeliyle daha yeni 'vatandaşlığa dayalı' modeli arasında zor bir kesişme noktasını temsil ettikleridir. Hiçbir 'ulus olma' çabası bir anavatan ya da ortak köken ve soy mitleri olmadan ayakta kalamaz".

[340] Jean Leca, "Neden Söz Ediyoruz", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemen (İstanbul: Metis Yayınları, 1998): 12.
[341] Yves Santamaria, "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemen (İstanbul: Metis Yayınları, 1998): 20.
[342] Smith, **age**, 194.

Bu açıklamadan hareketle Smith, değişik oranlarda vatandaşlık ve etnik öğelerin ulus-devlet içinde barındığını kabul etmektedir. Bütün ulusların varlıklarını sürdürmeleri için etnik kimliğe gereksinim duyduğu gerçeği öne çıkmaktadır. Egemen etnik kimlik, ortak vatandaşlık kültürü ve ideolojisini hâkim kılmak adına diğer etnik kimlikleri ya da ulusları asimile etme ya da birleştirme teşebbüsünü ortaya koyar. Otoritesini meşrulaştırmaya çalışan egemen ulus, bu bağlamda değerler (vatan, dil, tarih, kardeşlik) ve semboller (bayrak, slogan, milli kahramanlar) yaratarak halkı mobilize edip, bu teşebbüsü yürürlüğe koyar. Bireylerden bu değerlerin ve sembollerin benimsenmesini ister. Bu açıdan, bireylerin kendilerine ait olan değer ve sembollerin unutulmasını ya da ondan uzaklaşılmasını, ulus kimliğinin sahiplenilmesini arzu eder. Aynı devlet içinde yaşayan ve egemen konumda bulunmayan diğer gruplar, bu politikaları benimsemeyip kendi örgütlenmelerine gidebilir. Yani kendi milliyetçiliklerini geliştirebilirler. Örneğin, 1930'larda Türk devletinin uygulamaya çalıştığı politikalar ve Kürtlerin tutumu göz önüne alınabilir. Bu dönemde Mustafa Kemal ve arkadaşları Türk ulusal kimliğini vatandaşlığa dayalı ulus özellikleriyle donatma niyetindeydi. Nitekim toprağa bağlı bir ulus tahayyülü ortaya konulmuştur.[343] Fakat bu teritoryal ulus tahayyülü, Türklüğü etnik bir çekirdek olarak kabul edip, dil ve kültürü Türk etnisitesine dayandırmaktaydı. Bu da kaçınılmaz olarak farklı kimlikler arasında çatışmayı doğurmuştu. Aynı devlet içinde yaşayan farklı etnik gruplar ya da uluslar, ulus inşa süreci boyunca bu anlamda sorun oluşturabildikleri gibi sorun da yaşayabilmektedirler. Görünen odur ki, ulus-devletlerin, farklı kimliklerin hukuki varlığını reddetmesi sorunların ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Var olan bireyleri yekpare bir biçimde görme tutumu, günümüz dünyasının da en büyük problemlerinden birini oluşturmaktadır. Zira etniklik ve dil, ulus olmanın temel kriteri olarak görülüp, yüceltilmektedir çoğu ulus-devlet tarafından. Böylelikle, devletler bu sayede "biz duygusunu ve bilincini" geliştirmeyi ummaktadır.

Bir halk kendisini ırk, din, dil, etnisite ve kültürünün özelliklerine bağlı olarak bir ulus olarak hayal edebilir ya da belli ortak beklentiler ve ortak kader inanışı doğrultusunda ulus olarak hayal edebilir. Kendini tanımlama, bir öz bilince sahip olma ve "öteki" tarafından kabul edilip tanınması doğrultusunda bir meşruluk elde edebilir ulus. Kısacası ulus, "genellikle fakat her zaman değil kendi devletini

[343] Smith, **age**, 187.

edinmiş, siyasallaşmış bir etnik grup olarak" tanımlanabilir.[344] Örneğin Kürtler, "devletsiz ulus", "ülkesiz halk" olarak ifade edilmektedir. Bu ifadenin ortaya çıkmasında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve buna bağlı olarak bölgede bir dizi ulus-devletin oluşması neden olarak gösterilebilir.

Osmanlı toplumunda milliyet bir kişinin bağlı bulunduğu dini cemaate göre belirlenirdi. Bu durum dinin bireyin kimliğinin temelini oluşturduğu görüşünü o dönem için hâkim kılmaktadır. Yani Osmanlı Devleti içinde yaşayan Müslümanlar için etnik ve ulusal kimlik dinsel bağlılıklar kadar belirgin değildi. Fakat 19. yüzyılda belirginleşen milliyetçi eğilimler, Osmanlı devletindeki kimlik anlayışının değişimine neden oldu. İmparatorluğun yıkılmasını engellemek adına farklı kimlik tahayyülleri öne çıksa da bağlayıcı olmamıştır. Halk seferberliğini sağlayan Osmanlı yurtseverliği bu anlamda etkili olamamıştır. Çevresinde gerçekleşen bağımsızlık hareketleri, Osmanlı tebaası içinde yaşayan Kürtleri ve Türkleri etkilemiştir. Milliyetçi fikirlerin öne çıkmasıyla Anadolu'daki mücadeleyi yönetenler Türk kimliğini benimsemiş, onu modern bir ülkenin kurulmasında araç olarak benimsemişlerdir. Bu minvalde dine dayalı kimliğin yerini alacak olan Türk kimliği, ayrı bir Kürt kimliğinin gelişmesine fırsat tanımadı. Nitekim yönetici kesim, zamanla da Türk etnisitesine ve diline vurgu yaparak, Türk kimliğini eşsiz olarak tanımlamıştır. Buna karşı durumda gelişen Kürt kimliği ve milliyetçiliğinin ise daha çok Türk etnisitesine ve diline artan vurguyla Türk milliyetçiliğinin yükselişine bir tepki olarak geliştiği söylenebilir. Türklüğün yükselişi karşısında Kürtlüğün yok sayılması bir dizi isyana neden olmuştur. 1938'e kadar süren bu isyanlar, yok sayılmaya, ötekileştirmeye, asimilasyona ve var olan idari konumların kaybedilmesine bir tepkiyi içermekteydi. Dışlanma ve marjinalleşme zamanla Kürt kimliğinin daha çok sahiplenilmesine neden oldu. Onu koruma ve ileriye taşıma güdüsüyle hareket eden bireyler, Türklük karşısında varlıklarını korumayı benimsediler böylece. Oluşturulan Türk ulus-devleti içerisinde asimile olma riskine karşı durmak için Kürtler kendi etnik milliyetçiliklerini oluşturdular.[345] Etnik kimliğe dayalı farklılıkların tanınması talebi ve bu talebin zamanla siyasallaşması, etno-milliyetçiliğin kimlik temelinde öne çıkmasını mümkün kılmıştır. Bu açıklamalar

[344] Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, çev. Ahmet Fethi, 2.bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 12.
[345] **age**, 9.

doğrultusunda konunun iyi anlaşılması adına etnisitenin ve etnik kimliğin ne olduğuna bakmak gerekmektedir.

Teknolojik ilerleme ve iletişimin getirdiği imkânlar doğrultusunda benzer kurum ve kuruluşların dünyanın hemen her yerinde yaygınlık kazandığı günümüzde, kısmen de olsa kültürel farklılıkların azaldığı buna rağmen, etnik kimliklerin ve sınırların azalmayıp arttığına şahit olmaktayız. Giderek önem kazanan bu etnik kimlikler, birçok yerde bireylere gerekli motivasyonu sağlayan bir güç olarak öne çıkmaktadır. Siyasal eylemde bulunma açısından bireylere kendilerini ifade etme imkânı sunan etnik kimlikler, "Sri Lanka (Tamil), Nijerya (Yoruba/Hausa/Ibo), Malezya (Çinli), Kanada (Quebec), Belçika (Flaman/Valon), İspanya (Katalan/Bask) ve İngiltere (İskoç/Kuzey İrlanda)"[346] gibi ülkelerde görülmektedir. Aynı şekilde Türkiye de (Kürtler) bu ülkeler arasındaki yerini almaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde bir "sorun" olarak görülen bu etnik kimliklerin yükselişi, bilhassa ulus-devlet içinde egemen olan grubun baskın olmayan grup üzerindeki hiyerarşisi yüzünden önem kazanmaktadır. Bu hiyerarşik ilişki sebebiyle gruplar arasında eşitsizlik ortaya çıkmakta ve buna bağlı olarak da toplumsal bir huzursuzluk oluşmaktadır.

Kavram olarak etnisite, Marshall tarafından, "ait oldukları ve içinden özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlayan bir terim" olarak ifade edilmektedir.[347] Burada "biz" ve öteki anlayışı öne çıkarak, bir öz bilince sahip olma ve diğerleri tarafından tanınma durumunun etnisiteyi mümkün kıldığı anlayışı görülmektedir. Fredrik Barth, etnisiteyi, "grupların kaynak bölüşümü sürecinde giriştikleri rekabetin bir fonksiyonu" şeklinde tanımlamaktadır."[348] Bu bağlamda, toplumsal grupların diğer gruplara mensup bireylerle girdikleri etkileşim süreçlerinde ortaya çıkan tasarım, etnisiteyi oluşturmaktadır. İlişkisel bir değer olarak öne çıkan etnisite, karşılıklı bir ilişki üzerinden ortaya çıkmaktadır. Bireylere veya gruplara sirayet eden bu ilişkisellik, tanınma ya da tanınmama süreçlerinde şekillenen bir dizi olumlu ve olumsuz düşünceyi de yaratmaktadır. Böylece etnik kimliğin oluşumunu da

[346] Erol Kurubaş, "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", **Doğu Batı**, s. 44, (2008): 11.
[347] Marshall, **age**, 215.
[348] Fredrik Barth, "Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu", **Etnik Gruplar ve Sınırları**, der. Fredrik Barth, çev. Ayhan Kaya, Seda Gürkan (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001), 7.

doğrudan belirleyen bir unsur öne çıkmaya başlar. Thomas Hylland Eriksen, etnisiteyi, "üyeleri kendini farklı kabul eden gruplar arasındaki ilişkileri ifade edecek" şekilde tanımlamaktadır.[349] Farklılığın ortaya çıkması için de grupların birbirleriyle asgari düzeyde bir etkileşim ve iletişim içinde olması gerekir. Bunun sayesinde daha önce dile getirilen "biz" ve "onlar" ayrımını ortaya koyan gruplar, farklılığı dile getirmektedirler. Toplumsal ilişkiler doğrultusunda bir yapı olarak öne çıkan etnisite, esasen bu ayrım olmadan kendisini geçerli kılamamaktadır. Sosyal süreçlerin varlığıyla ilişkili olan bu tasarım, ortaya atılan ayrımlar sayesinde dışlama ve dâhil etme pratiğini sınırlar doğrultusunda inşa eder. Özetle etnisite Eriksen'e göre oluşturulan ilişkilerin bir görünüşüdür.[350] Bu açıklamalara göre vurgulanması gereken ise bireylerin bir gruba mensup olma inançlarının var olup olmadığıdır. Esasında bu durum etnisitenin oluşması için öncüdür. Yani, birey dahil olduğuna inandığı grup içerisinde belli ortak değerleri paylaştığı inancına sahip olmalı ve diğerleri tarafından da farklılıklarının görülmesi ve buna bağlı olarak da tanınması gerekmektedir.

Etnik kelimesine baktığımızda yunanca bir kökene sahip olan "ethnos"tan geldiği söylenir; anlam olarak da "kâfir" ya da "pagan" manasını ifade ettiği belirtilir.[351] 19. yüzyılın ortalarına kadar bu anlamla kullanılan etnik kelimesi, bu süreden sonra da daha çok ırksal özellikleri ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Aslında daha önceki söylemi bir nevi egemenin kendisinden olmayanlara dair bakış açısını yansıtmaktadır. Yani bir hiyerarşi ilişkisinin var olduğu, öteki olarak görülenin de dışlandığı bir ilişki söz konusudur. Günümüzde bile etnik kelimesi kullanıldığında, genellikle egemene yönelik olmadığı, yani ona atfedilmeden daha çok azınlıkta olanlara ya da ulus-altı olanlara yönelik kullanılmaktadır. Fakat unutulmaması gereken ise her ne kadar bu kelime azınlıkta olana ya da ulus-altı olana yönelik söylense de aslında çoğunlukta olanı veya egemen olanı da kapsamaktadır. Zira egemen olan veya çoğunlukta olan kişiler de azınlıklardan daha az etnik değillerdir.[352] Ulus devletin inşasında, bir etnik grubun hâkim hale getirilmesi düşüncesi ve bu etnik grupla bağlantılı olarak hegemonik bir kültürün egemen kılınması bir önceki açıklamayı bu açıdan doğrulamaktadır. Nitekim

[349] Thomas Hylland Eriksen, **Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış**, çev. Ekin Uşaklı, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2002), 19.
[350] **age**, 27.
[351] **age**, 15.
[352] **age**, 16.

oluşturulan ulus-devlet içinde farklı etnik kimlikler yer alabilmekte ve baskın olanın tahakkümü altında varlıklarını sürdürebilmektedirler.

Etnik grup açısından mühim olan etnik bir kimliğin ortaya çıkıp, gelişmesidir. Bu anlamda, etnik kategori ve etnik gruptan bahsetmek gerekir. Anthony Smith, bir kesimin sahip olduğu ortak coğrafi, tarihi, dilsel ve kültürel özellikleri dolayısıyla dışarıdan bakanlar tarafından aynı adla anılıp, kendisinden farklı olduğu düşünülen ve buna bağlı olarak da kökeni ve ataları aynı olduğu tahmin edilen bir halkı etnik kategori olarak tanımlamaktadır.[353] Bu kategoriye mensup kişiler siyasal bir bilince sahip olmadığı gibi çok az bir öz bilince haizdirler. Öteki tarafından tanınan etnik kategoriler, "kendi" tarafından tanınmamıştır. Örneğin, 1900'lerden önce Anadolu Türkleri bir etnik kategori olarak görülmektedir.[354] Yani kendi öz bilinçlerinin farkında olmadıkları ve buna yönelik bir mobilizasyon sergilemedikleri söylenebilir. Etnik grup ise, hem etnik kategori özellikleri taşıyan hem de öz bilince sahip olup, kendini böyle gören ve buna bağlı olarak da güçlü bir aidiyet ve etkin bir dayanışma duygusuna sahip bir halkı ifade etmektedir.[355] Bu dayanışma duygusu ve aidiyet aslında "diğeri" olarak tanımlanan grupla "kendi" arasına farklı tutum ve sembollerden oluşan bir mesafe koyar. Ortak bir geçmiş ve ortak bir gelecek tahayyülü ile kimlik düzeyinde bir tanımlama ortaya konulur. Dil, giysi, yaşam ve yerleşim tarzı, özel günler, kutlamalar, festivaller, dövme ve takı gibi özellikler kimliğin sergilenmesi açısından önemli olup, farkı da yansıtmaktadır. Dayanışmayı güçlü kılan bu özellikler sayesinde etnik kategoriler grup düzenini sağlayabilirler. Tek ve özel olmaya özen gösteren, diğerlerinden farklı olduğunu belirtme amacı taşıyan etnik gruplar, diğeriyle temas ettiğinde kendi benliğinin farkına varabilir ve böylece ifade etme ve düşünme biçimini temsil edebilir. Tarihe, ortak atalara, soya, dile, dine, mitlere ve sembollere atıf yapan etnik gruplar, bunları paylaşılan kimlikler

[353] Smith, **age**, 55.
[354] Kirişçi, **age**, 18.
[355] Smith, **age**, 56. Ayrıca Fredrik Barth, antropoloji literatüründe etnik grubu dört maddeyle açıklamaktadır: "İlki, biyolojik olarak kendi varlığını sürdürebilen; ikincisi, açık bir şekilde ortak bazı temel kültürel değerlere sahip olabilen; üçüncüsü, karşılıklı etkileşim ve iletişimin olduğu bir alan yaratan; dördüncüsü, kendisi ve diğer etnik gruplara ait bireyler tarafından, bir etnik gruba aidiyetle tanımlanan insanlardan oluşan toplumsal kategorilere etnik grup adı vermektedir." Bu açıklama doğrultusunda Barth, grubun kendisini etnik grup olarak tanımlaması, bu bilince sahip olması gerektiğini söyleyip, diğerleri tarafından da aynı şekilde tanımlanması gerektiğini belirtmektedir. Kendini tanıtma ve kabul ettirme amacı taşıyan bu yaklaşım, kamusal alanda kendini ifade etme yöntemlerini aramaktadır. Belli bir ilişkiyi esas alan yaklaşım, aidiyet ve dışlama mekanizmasını devreye sokarak varlığın devamını kültürel değerlerde aramaktadır. Bu açıdan kimliğin vazgeçilmez bir bileşenini etnisite üzerinden ifade etmektedir. Barth, **age**, 13.

için önemli görüp, kimlikleri canlı tutabilecek bir dayanışma duygusunun sağlanacağını düşünür. Burada unutulmaması gereken durum ise etnik kimliğin yekpare bir biçimde olmadığı, ayrıca sabit veya değişmez diye bir kuralının var olmadığı aksine akışkan bir boyuta sahip olup, toplumsal süreçlere göre şekillendiği gerçeğidir. Aidiyet ve kolektif bir duyguyu yansıtan etnik kimlikler, kendilerini diğer etnik gruplardan ayıran sınırların tespit edilmesi ve sürdürülmesiyle oluşur ve korunur. Genel olarak sembolik, düşünsel ve normatif öğeleri önemseyen etnik kimlik, adet ve törelerin varlığıyla bunu yansıtır ve yaşar. Etnik gruba aidiyeti belirleyen unsurlar, bu anlamda, toplumsal süreçte oluşan farklılıklar olarak okunabilir. Bu farklılıklar toplumsal yaşantıya yön vererek etnik gruba, kaynakları ve iktidarı harekete geçirebilecek bir baskı imkânı sunmaktadır.[356] Böylece bir etnik mobilizasyonun ortaya çıkması mümkün olabiliyor. Ulus devlet sürecinde ortaya çıkan modernleşme, merkezileşme pratiklerine ek olarak var olan bir egemen etnik çekirdeğin baskısı diğer etnik grupların siyasallaşmasına katkıda bulunabilir veya bizzat oluşmasını sağlayabilir.[357] Bunun dışında etnik bir kategorinin etrafında gerçekleşen kültürel, siyasal ve toplumsal değişmeler etnik grup bilincinin oluşmasını sağlayabilir. Kitleleri harekete geçirebilecek durumda olan seçkinlerin desteğiyle bu bilinç ortaya çıkabilir. Kısacası etnik grupların ve ulusların oluşumunu anlamak için tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik değişkenler hesaba katılmalıdır. Bu değişkenler doğrultusunda ortaya çıkan etnik grup bilinci, üyeleri tarafından ortak bir kökene ve ortak bir ataya var olan inancı paylaşır ve gerçek veya tahayyül edilmiş bir anavatan ortaya konulur.

Topluluğa aidiyet duygusunu öne çıkaran bir bakış açısını sunan etnik kimlik, ulus inşa sürecinde etkin olup, ulus-devlet teşekkülü noktasında da etkindir. Zira ulus-devletin inşasında bir etnik grubun egemen kılınması ve ona bağlı olarak bir kültür inşası hegemonik bir etnik kimliğin öne çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin de benzer süreçlerden geçtiği göz önüne alınarak Türk kimliğinin etnik bir kimlik olup olmadığıyla ilgili anlaşmazlıklar hala sürmektedir. Etnik kategoriden etnik gruba yönelik bir geçiş aşaması gösteren bu kimlik, soya dayalı bir etnik kimlik mi yoksa kültürel ve siyasal aidiyeti baz alarak vatandaşlık temelli bir kimlik örneğini mi temsil etmektedir? Bu tartışmaya binaen ortaya atılan soruyu, Murat Somer, ağırlıklı olarak siyasal kültürel aidiyete bağlı olarak

[356] Smith, **age**, 212.
[357] Kirişçi, **age**, 17-18.

vatandaşlık temelli yükselen bir kimlik olmasının yanında aynı zamanda soya dayalı bir tahayyülün var olduğunu söyleyerek cevaplamaktadır.[358] Her ikisinin de bir karışımını temsil eden bu kimlik, ulus inşa sürecinde cumhuriyetin belli kurumları vasıtasıyla modern kültürde birleşen tek tip insan yaratma çabasının güçlü bir göstergesi olmuştur. Osmanlı'nın din temelli millet anlayışı, Müslümanlık unsurunu öne çıkarmıştır. Siyasal ve toplumsal örgütlenmenin "millet sistemi" çerçevesinde düzenlenişi, Osmanlı'nın vatan ve millet gibi kavramlara yabancı kalmasını sağlamıştır. O dönem hâkim olan bu anlayış, etnik ve ulusal bir kimlik anlayışını geri plana itmiştir. Öyle ki Osmanlı elitleri kendilerini bir etnik kimlikle tanımlamazken, etnik kimliklerin halka özgü bir durum olduğu görülmektedir. Yalnız bu durum aslında bu kimliklerin de bir etnik kategori durumunda olduğunu bize göstermektedir. Milliyetçilik fikrinin yaygınlık kazanması ve yaydığı düşünceler doğrultusunda kitleler kendi kimliklerinin farkına varıp etnik grup bilincini benimsemişlerdir. Bu doğrultuda dini ve etnik kimlikler doğrultusunda mobilize olan Osmanlı'ya bağlı kitleler, etnik grup bilinciyle bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Hem Türkler hem de Kürtler modernleşme öncesi dönemde etnik grup olmaktan çok birer etnik kategoriydi. Ancak Osmanlı'nın çevresinde gerçekleşen bağımsızlık hareketlerinden etkilenen Türk elitler, ortak kader duygusu, dil ve etnisite üzerinden bir dayanışma eğilimi göstererek, milliyetçi fikirlerden etkilenip grup bilincini mümkün kıldılar. Bunun kitlelere sirayet etmesi için de devlet politikası yoluyla bir ulus inşa projesine giriştiler.[359] Bu anlamda Türklük bir milli kimlik projesi oldu. Devletin söylem ve uygulamalarında etnisitenin öne çıkarılması etnik bilinç sahibi Kürtleri etkilemiş, aynı şekilde etnik grup bilincinin gelişmesini sağlamıştır. Bir aidiyet hisseden ve buna bağlı olarak da dayanışma örneği gösteren Kürtler, kendi kimliklerinin farkına varıp, etnik grup bilincini sahiplenmişlerdir. Modernleşmenin ve ulus olmanın evrelerinde egemen konumda olan Türklük, kısa zamanda Kürt kimliğini görmezden gelmiş, onu yeniden tanımlamıştır. Başlangıçta hukuki kimliklerini reddeden bir anlayış geliştiren devlet zamanla varlıklarını da reddetmiştir. Bu süre zarfında Kürtler, toplumsal uzamlarına yönelik girişilen tahribattan ötürü, ortak Müslüman kimliğinin dışında, ulusal ve kültürel özelliklerine sarılarak kendilerini ifade etmeye çalışmıştır. Bu açıdan etniklik ve dil, Kürt toplumsal yaşamının en önemli unsurları olacaktır. Öyle ki Kürt kimliğinin

[358] Somer, **age**, 80.
[359] **age**, 83.

belirleyici unsurlarının maddi korunması, yani, Kemalist Türkiye'de yasaklanan Kürt dili ve Kürt kültürünün korunması giderek önem kazanacaktır.[360] Yaratılan ulus ile bir etnik kimliği temel alan Türkiye Devleti, kendi kültürünün, tarihinin, dilinin üstünlüğünü vurgulayarak ötekinin reddine dayanmıştır. Kendi kimliğinin bireylere sirayet etmesi adına eğitimde standartlaşmaya giden bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Böylece arzu edilen bireyler aynı düşünceye sahip olacak ve aynı şekilde hareket edecektir. Vatandaşlığa dayalı bir bütünleşmeyi hedef alan eylemler ortaya konulsa da özünde asimilasyonu andırabilecek uygulamaların kendisini gösterdiği söylenebilir. Çünkü diğer kültürlerin varlığını yadsıma, belli sembol ve mitler yaratma, eğitimle ortak bir kültür ve birlik yaratma ve diğer modernleşme araçlarının kullanma türdeş bir yapının hedeflendiğini göstermektedir. Örneğin, Türkiye'de birçok yer ismi, özellikle köy, kasaba ve şehirlere ait olan yer isimleri, "Türkçeleştirildi".[361] Bu isimler genel olarak Kürtçe, Ermenice, Lazca, Arapça, Çerkezce ve Rumcaydı. Buna dair Musa Anter, *Hatıralarım* adlı kitabında "Zivinge" adlı köyünün, orada yaşayanlara sorulmadan "Eski Mağara" olarak değiştirildiğini söylemektedir.[362] Böylece farklı olanı görmeme ve onun hakkında konuşmama gündelik hayatın her noktasına girmiştir. Egemen olan ve egemen olmayan arasındaki güç ilişkisini ifade eden bu pratik günümüzde de kendisini hissettirmektedir. Kısacası asimilasyonun, ayrımcılığın, merkezileşmenin ve modernleşmenin etnik bir Kürt kimliğinin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Böylece kendi sembolik kaynaklarını ve referanslarını (harita, bayrak, marş, tarih söylemi) zamanla üretecektir Kürt kimliği. Bu anlamda etnik grup "diğer" olarak tanımladığı grupla arasına farklı özelliklerini yansıtan bir mesafe koyar. Nihayetinde bu mesafe komşusu olabilecek başka bir etnik grupla temas ve ilişki halinde gelişmektedir. Özünde de etnik benlik saygısını ve etnik üstünlüğünü ifade etme vardır. Bu yüzden de egemen olan etnik grup, türdeşliği önemseyerek farklı olanlara yani baskın olmayan etnik grup ve kategorilere bu mesajı verme gayreti içinde olur.

Sonuç olarak ulus-devlet olgusunun öne çıkmasıyla beraber ulusu oluşturan bireylerin kültür, zihniyet ve ahlak açısından türdeş olması arzu edilmiş ve buna bağlı olarak inşa edilen kimliğin de tek ve bağlayıcı olması istenmiştir. Bireylerin bu

[360] Bozarslan, **Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar**, 50.
[361] Harun Tuncel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.10, s.2, (2000): 23-34.
[362] Musa Anter, **Hatıralarım**, 2.bs. (İstanbul: Yön Yayıncılık, 1991), 17.

kimlik etrafında bir araya gelip sadakat ve aidiyetlerini bu çerçevede oluşturmaları hedeflenmiştir. Belli kurumlar doğrultusunda bu hedefleri yürürlüğe koyan ulus-devlet böylece etnik sorunların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Farklılıklara dair talepleri görmezden gelen ya da onları yok sayan bir anlayış geliştiren akıl, etnik grupların güçlenmesini ve siyasallaşmasını mümkün kılabilmektedir. Elbette ki bu sorunlar sadece bir etnik kimliğin yüceltilmesi ya da farklı olan kimliklere yönelik baskı çerçevesinde ortaya çıkmamaktadır. Aynı zamanda etnik grubun kendi kimliğini koruma ve onu ifade etme talepleri etrafında da gelişebilmektedir. Kültürel farklılıklara sahip olan bireylerin, bu farklılıklarını yaşama geçirmek adına kültürel hak ve özgürlükler talep etmesi, ulus devletlerce amaç edinen bütünlüğü sarsacak bir tehdit olarak görülebilir. Bu açıdan bir etnik kimlik sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu kimlik etrafında var olan örgütlenmeler, belli mağduriyetleri dile getirerek halkı mobilize etmeyi amaçlar. Etnik kimlik yarattığı algı bakımından hem ötekileştirmeyi hem de kendini farklılaştırmayı barındıran bir hareketliliği mümkün kılabilmektedir. Ötekinin algılayış ve yargılayış biçimi olarak da öne çıkabilecek olan etnik kimlik, motivasyonu sağlayabilecek olan kaynaklardan biridir.[363] Kimliği dile getirebilmek adına halkın mobilizasyonunu hedefleyen örgütlenmeler, bu açıdan etnik kimlik etrafında bir toplumsal hareketliliği önemseyerek, etnik kimlik kaynağını aktif bir biçimde kullanmayı amaçlar.

[363] Romano, **age**, 26.

6. BİR ETNİK MOBİLİZASYON ÖRNEĞİ OLARAK KÜRT TOPLUMSAL HAREKETİ

6.1. Engeller ve Fırsatlar Eşliğinde Etnik Mobilizasyonun Doğuşu

Yeni bir ulus-devletin kurulup yükselişe geçtiği 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan yerel isyanlar, merkezi devlet tarafından ağır bir şekilde bastırılmıştı. Böylelikle geniş bir kesimin üzerinde yılgınlık, güven problemi ve korku yaratan bu bastırma teşebbüsü, bölgede 1925-1938 arasında görülen isyanların 1938'den sonra görülmediği ve milliyetçi duyguların sönümlendiği şeklinde bir algı yaratmıştır. Öyle ki bu dönemi genel olarak bir "sessizlik dönemi" olarak okuma çabası mevcuttur. Hatta Aliza Marcus[364] ve Hamit Bozarslan[365] 1938-1960 arasındaki zamanı "sessizlik dönemi" olarak okumaktadırlar. Ancak yanıltıcı bir yönü muhtevasında barındıran bu tespit, belki eylemlilik/hareketlilik açısından doğru olabilir fakat düşünce açısından, daha doğrusu sosyolojik olarak gelecek döneme yansıyacak sonuçlar bakımından hatalı gözükmektedir. Daha anlaşılır olması adına sessizlik döneminin ortaya çıkmasında gerekçe olarak devletin sert baskısı öne sürülmektedir. Bu baskının kitlelerin tekrar harekete geçmesini engellediği ve onlarda bir korku yarattığı ve buna bağlı olarak hareketsiz kaldıkları anlayışı ortaya çıkmaktadır. Unutulmaması gereken durum ise burada sistemin dayattığı politik, ekonomik ve kültürel baskı bir rahatsızlığa neden olmakla beraber öfkenin oluşmasını da sağlamaktadır. Bu öfke, değerlerin ve inançların canlı kalmasını sağlayabilir. Harekete geçilmese de öfkenin varlığı milli düşünceleri canlı tutarak, mücadele için

[364] Aliza Marcus, **Kan ve İnanç PKK ve Kürt Hareketi**, çev. Ayten Alkan, 2.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 36. Marcus, bastırılmış isyanların ardından Kürtlerin korkusunun derinleştiği ve böylece bir bezginlik halinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Buna bağlı olarak da sessizlik ve hareketsizlik halinin varlığını ortaya atmaktadır. Benzer bir şekilde McDowall, genç bir diplomat olan Anthony Parsons'ın üç haftalık gezisindeki gözlemlerden yararlanarak, şöyle bir aktarımda bulunuyor: " Irak'taki sıradan bir gözlemcinin mutlaka fark ettiği türden bir Kürt milliyetçiliğinin en soluk bir ifadesini bile yakalayamadım." Kürt coğrafyasındaki gezisine dair fark ettiği bu durum muhtemelen o bölgeye has bir şey olabilir ve Marcus'un da söylediği gibi bir bezginlik ve korku halinin mevcut olabileceğidir. Fakat batıda bu durumun aksini ispatlayacak bir ulusal uyanış belirtileri mevcuttu. McDowall, **age**, 535.

[365] Hamit Bozarslan, **Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar**, 43.

varlığını korur. Örneğin 1960'tan sonraki dönemde gelişen Kürt toplumsal hareketine yönelik devletin baskısı, "hatırlanacağı üzere 12 Eylül dönemi Diyarbakır 5 Nolu Askeri Cezaevindeki tutsaklara yönelik yapılanlar, 90'lar boyunca "faili meçhul" cinayetler, köy boşaltmalar, kitlesel tutuklamalar vb. uygulamalar" Kürt milliyetçiliğinden beslenen hareketi sonlandıramamıştır.[366] Aksine Kürt dili ve kimliğine yönelik bir hareketin güçlenmesinde gerekli motivasyonları sağlayan nedenler olarak öne çıkmıştır. Nitekim ortaya çıkan etnik mobilizasyon her türlü baskı ve engele karşı, kendisini ifade etmek için, yeni yollar üretmiştir. Yani bireylerin günlük hayat içinde deneyimledikleri mağduriyet ve adaletsizlikler, özellikle de dile ve kültüre yönelik olanlar, hareketsizlik esnasında birleştirici bir etki yaratarak kimliğin güçlü kalmasını sağlamıştır. Böylece görece özgürlük alanının oluşmasıyla sürekliliğini sağlayan kimlik, bireysel şikâyetlerden toplumsal taleplere doğru bir geçişi mümkün kılmıştır. Bu durumda da kimlik, toplumsal hareketleri oluşturacak olan kişilerin görünür olmasını sağladığı gibi sosyal ve siyasal değişimleri sağlayacak olan toplumsal hareketleri de ortaya çıkaracaktır.

Kendini görünmez kılma, yani kendi kimliğini saklama gayreti ulusalcı fikirlerin öldüğü anlamına gelmemektedir. Aksine bu dönemi giderek etnik grup bilincinin arttığı yıllar olarak okuyabiliriz bu açıdan. Zira Kürt kimliğini yaşatma ve onu sürdürme adına verilen mücadele, kimliğe sıkı sıkı bağlanmayı da beraberinde getirmiştir. Bozarslan, milliyetçi elit sınıfın, isyanlardan hemen sonraki dönemde, Kemalist Türkiye'de yasaklanan Kürt dilini ve kültürünü korumayı hedeflediğini ve önceliğinin bu olduğunu söylemektedir.[367] Bu çerçevede farklı olanla temas haline geçme, onunla iletişim kurma daha önce belirtildiği gibi farkındalığı arttırmaktadır. Hank Johnston, Enrique Larana ve Joseph R. Gusfield'in beraber ortaya koydukları çalışma, gündelik hayat akışı içerisinde kimliğin sorun haline gelmesinde temas halinde bulunma durumunun yarattığı tehdit algısının önemli olduğunu söylemektedir. Kişi kendi statükosuna yönelik bir tehdit algıladığında kimlik sorun haline gelebilmektedir. Farklı gruplarla iletişime geçen bireylerin kendilerinde var olan farklılıkların farkına varması ve karşı tarafın bu farklılıklar üzerinde bir tahakküm kurması ya da onu yok sayması sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar kişinin öfke duymasına, huzursuzluk hissetmesine neden olup, mobilizasyon

[366] Bahtiyar Mermertaş, "Biyo-politika, Özneleş(tir)me ve Milliyetçilik: Kürt Toplumsal Hareketleri", (Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 5.
[367] Bozarslan, **Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar**, 50.

açısından da gerekli motivasyonu sağlamaktadır. Kendi kimliğinin farkına varan bireyler, yasaklar karşısında kendi dünyalarında, kendi yaşamsal mekânlarında bu kimliği sürdürmeye çalışmaktadırlar. Muhtemeldir ki, kamusal alanda kendisinin temsil edilmediğini fark eden bireyler (kendi diline ve kültürüne dair konulan yasaklardan ötürü varlığının yok sayıldığı) bu açıdan huzursuzluk hissedebilir. Bu değişime bağlı olarak bireyler hayatı, dünyayı ve devletlerini sorgulamaya başlayıp bir yanlışın var olduğuna inanarak hoşnutsuzluklarını dile getirirler. Bu minvalde Kürtlerin[368] hoşnutsuzluğu Yeğen'in belirttiği şekilde "Türkiye siyasetinin bir sabiti" olduğudur.[369] Öyle ki günümüzde bile bu huzursuzluk varlığını hissettirmekte ve bir öncekinden daha enerjik ve popüler hale gelmektedir. Kitlesel bir boyut alan bu huzursuzluk, genel bir muhalefete dönüşmüştür. Bu yüzden ortaya çıkan muhalefetin daha iyi anlaşılması adına değişim ve dönüşümlerin ifade edilmesi gerekmektedir. Zira bu değişim ve dönüşüm etrafında şekillenen ve giderek güçlenen bir Kürt kimliği belirginleşmekteydi. Bu kimlik de Kürt toplumsal hareketinin doğuşunu temsil etmekteydi. Denilebilir ki toplumsal hareketlerin görünür olduğu yerlerde belli siyasal ve sosyal değişimlerin yaşanacağı bir gerçek karşımıza çıkar.

Uzun yıllar "Şark" daha sonra "Doğu" olarak adlandırılan bölge uzunca bir süre umumi müfettişlikler tarafından yönetildi. Bu dönem bölgeye çok fazla yatırım yapılmadığı gibi siyasal ve kültürel faaliyetler açısından da bir gelişime izin verilmemekteydi. Buna istinaden bölge sadece askerileştirilmekte ve bu doğrultuda karakol yatırımlarına yer verilmekteydi. Eski başbakanlardan Ferit Melen o dönemi şöyle anlatmaktaydı: "1950'lere kadar büyük bir baskı dönemi yaşandı. Jandarma kimseye gözünü açtırmazdı. Onların her şeyi jandarma onbaşısıydı. Zaten Güneydoğu Anadolu "memnu bölge" durumuna getirilmişti. Kimseler gitmez, kimseler geçmezdi."[370] Kısacası tek parti yönetiminin egemen olduğu bölgede, toplumsal ve siyasi yaşam bir nevi felç olmuştu. Buna rağmen belli bölgelerde okulların var olması eğitim açısından Kürtlere yeni fırsatlarda sunmaktaydı. Buna istinaden eğitim fırsatından yararlanan Kürtlerin bir kısmı, ilerde ortaya çıkacak olan

[368] Bu çalışmada Kürtlerden kastedilen her zaman/her yerde ve bütün Kürtler için geçerli olan bir "Kürt" genellemesi değildir. Esasen etnik grup bilinci kazanmış ve bu anlamda Kürt dili ve kültürünün tanınması ve yaşatılması adına belli bir farkındalığı olanlar kastedilmektedir.
[369] Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, 34.
[370] Ekinci, **age**, 53.

Kürt hareketini biçimlendireceklerdir. Dicle Talebe Yurdu'nda[371] (1941) ve Fırat Talebe Yurdu'nda[372] (1943) konaklayanlar, Kürt kimliğinin ve ulusal bilincin gelişmesine önemli katkılar sunmuşlardır. Habermas, yeni toplumsal hareketlerin kültürel alanlarda, sosyal entegrasyon sağlanabilen yerlerde ve sosyalleşme alanlarında gelişip çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemektedir.[373] Bu yurtlarda kalan öğrencilerin etkileşimi Habermas'ı haklı çıkardığı gibi farkındalığın da artmasını sağlamıştır. Nitekim kimliğe yönelim bu tarz farkındalıkları artırmaktadır. Eriksen'in ifade ettiği gibi asgari düzeydeki etkileşim ve iletişim etnik kimliğe dair farkındalığı ortaya çıkarmaktadır. Doğdukları coğrafyanın ve bağlı bulundukları ekonomik ortamın dışına çıkan bu kişiler, kendi farklılıklarının farkına varıp, kökenlerine ve kimliklerine dair bir merak duygusu hissettiler. Meraklarını gidermek adına araştırma yapan, belli dayanışma ve tanışma geceleri düzenleyen bu grup, özellikle de hemşehrilik üzerinden oluşturulan bağlar sayesinde, ilerde ülke gündeminde genişçe yer bulacak olan Kürt kimliğinin ve kültürünün mobilizasyonunu mümkün kılmışlardır. Poletta ve Japer, insanın sosyal özelliğine değinerek arkadaşlık ve akraba ilişkilerinin kişiyi dayanışmaya ittiğini ve bunun kişide makul beklentilere sebep olduğu ve böylece bir hareketin içine girişini mümkün kıldığı gibi birbirlerinden etkilendiklerini söylemektedir.[374] Yani belli ortak özelliklere sahip olan bireylerin ortak mekânlarda deneyimledikleri paylaşımlar onların kimlik bilincini güçlendirmektedir. Nitekim böyle ortamlarda bulunan ve daha sonra onun etkisiyle ortaya çıkan yeni aydın Kürt sınıfı ilerde hareketin kitleselleşmesine katkılar sunacaktır. Yani eğitim için büyük şehirlere giden Kürtler, kimliğin ve kültürün entelektüel öncüsü haline geldi. Farklı fikirlere sahip olsalar da ortak yanları Kürtlük olan bu öğrenciler, kendisi gibi olanla kaynaşıp, Kürtlük bilinci etrafında birleşmişlerdir. Habermas'ın vurguladığı gibi sistemin dayattığı ile yaşam dünyasındaki farkın açık olması bir çatışma/gerginlik haline sebep olmaktadır. Bu da toplumsal hareketlerin oluşmasında tetikleyici gücü içinde barındırmaktadır. Bu arada, bilincin gelişmesi sadece Türkiye'de gerçekleşen olaylar etrafında şekillenmiyor aynı zamanda Türkiye dışında vuku bulan, özellikle Irak, İran, Suriye ve diaspora Kürtlerinin siyasi hareketleriyle de şekilleniyordu. Özellikle kitle iletişim

[371]Dicle Talebe Yurdunda konaklayanlar: Yusuf Azizoğlu, Mustafa Ekinci, Faik Bucak, Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Ali Karahan, Edip Karahan, Ziya Şerefhanoğlu, Edip Altınakar, Necat Cemiloğlu, Enver Aytekin. Bkz. Musa Anter, **Hatıralarım**, 2.bs. (İstanbul: Yön Yayıncılık, 1991), 55-62.
[372] Anter, **age**, 109. Musa Anter tarafından 1943 senesinde kuruldu.
[373] Habermas, **age**, 33.
[374] Poletta ve Jasper, **age**, 289.

araçlarının gelişimi ve bunların yaydığı bilgiler kimlik bilincini güçlü kılmaktadır. 1946 yılında İran'da Sovyetlerin desteğiyle Kürtler, Mahabad Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Türkiye'de yaşayan Kürtler için büyük bir etkisi olan bu durum, Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yardımı olan Molla Mustafa Barzani'nin milli bir kahraman olarak algılanmasını sağlamıştır.[375] İlerde Irak'ta girişeceği ayaklanma Türkiye'de yaşayan Kürtleri de ayrıca etkileyecektir ve onların kimlik bilincinde belli hareketlenmeyi sağlayacaktır. Türkiye kendi içindeki Kürtleri kontrol altında tutmaya çalışırken, dışında gerçekleşen olaylara müdahale edememekteydi. Böylece tedirginlik halinin hâkim olduğu bir atmosferde, Türk yöneticiler, 1924 Anayasası'yla Türk kamusal alanında görünürlüklerini yitiren Kürtlere karşı ret ve inkâr politikasını yürütmüşlerdir. Esasen bu durum uzun bir süre günün kuralı olarak varlığını sürdürecektir. Buna rağmen yayımcılıkla kendi kimlik ve kültürlerinin devamını mümkün kılmaya çalışan anlayış, Kürtlük bilincinin bireylere sirayet etmesini amaçlamıştır. Örneğin, Musa Anter'in çıkardığı Dicle Kaynağı gazetesi; Cegerxwin, Qedri Can ve Osman Sabri gibi Suriyeli Kürt aydınlarının yazdıkları şiirler Kürtlük düşüncesini güçlü kılmıştır.[376] Benzer bir şekilde Avrupa'daki Kürtlerin örgütlenme çalışması, Türkiye'de yaşayan Kürtlerin kimlik bilincini güçlendirmiştir. Kurulan "Kürt Talebe Cemiyeti" bu anlamda örnek olarak gösterilebilir. Özetle ret ve inkâra bağlı olarak gelişen zihniyetin uyguladığı fiziki ve sembolik şiddet Kürtlüğü ortadan kaldırmadığı gibi aksine güçlü bir potansiyelle gelişimini sağlamaktadır. Uzun yıllara sirayet eden bu anlayış günümüz Kürt toplumsal hareketinin giderek güçlenip, görünmesini mümkün kılacaktır. Bu anlamda farklı kimlik ve hayat tarzlarını görünür ve meşru kılmaya çalışan yeni toplumsal hareketler, tek tipleştirmeye karşı çıkarak eşitlik, farklılık ve katılım gibi kavramları vurgulayarak toplumsal dönüşümler yaratma arzusunu yansıtır.

1960'larda giderek mobilize olan ve kitleselleşen Kürt toplumsal hareketinin biçimlenmesini sağlayan bu yılların anlaşılması adına yukarıda özetlediğimiz durumun dışında II. Dünya savaşı sonrası Türkiye'de yaşanan siyasal ve ekonomik değişimlere de değinmek gerekmektedir. Öncelikle uzun bir süre tek partinin himayesi altında süren yaşam, CHP içindeki bir grup vekilin Ocak 1946 yılında öne çıkmasıyla bir nevi son bulmuştur. Muhalif grubun girişimleri sonucunda Demokrat Parti (DP) kurulmuş ve böylece çok partili sisteme geçilmiştir. Kuruluşuyla beraber

[375] Marcus, **age**, 37.
[376] Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 52.

özgürlük fikrini gündeme getiren parti, yasaklanan ve hor görülen birçok şeyi gündeme getirerek kendisine destek alanı yaratmaya çalıştı. Öncelikle küskün olan, dini hassasiyetleri ön plandaki, halka ulaşmaya çalıştılar. Daha sonra, sürgüne gönderilmiş ancak 1947 yılında CHP'nin dönmelerine izin verdiği aşiret reislerine ulaşmaya çalıştılar. Bunlar üzerinden örgütlenmeye giden DP, klientalist ilişkiler kurarak yeni bir Kürt burjuva sınıfının çıkışını da mümkün kılmıştır. Böylece geleneksel elitlerin birçoğu partiye kazandırıldı. Doğal olarak bu elitlere bağlı olan köylülerin çoğu da partiye geçmiş oluyordu. Bu şekilde aslında geçmişte olduğu gibi geleneksel elitlerin konumu güçlendiriliyor, hatta devlet ve köylüler arasındaki bağlantıyı sağlayacak güçler olarak görülmeleri sağlanıyordu.[377] Bu durum Türkiye siyasetinde uzun yıllar etkisini hissettirecektir.[378] Görünen odur ki, kırsalda bu gücün varlığı bir müddet Kürt kimliği ve kültürü etrafında bir mobilizasyonun ortaya çıkmasını engelleyecektir. Bu noktada değişmeyen, sabit kalan ise Kürt meselesine karşı devlet yöneticilerinin fikirleriydi. Bu, Türkiye'de arka arkaya gelen hükümetlerin çoğu için bir kural haline gelmişti. Bir gelenek halini alan yaklaşım, inkârı muhtevasında barındırıyordu. Bu açıdan ileride ortaya çıkacak olan Kürt toplumsal hareketi tahakküme karşı gelerek, Alain Touraine'nin de belirttiği şekilde "şu ya da bu ulusal topluma aidiyetlerini sorgulayacak kadar güçlü bir kamusal varoluş" edinecektir.[379] Uzun zamandır kendi özel alanlarında varlıklarını sürdüren bu gruplar, edindikleri kamusal varoluş sayesinde, kültürel haklarını savunarak özellikle okulda ve idari yaşamlarında kendilerine ait olanı yaşamak adına mücadele sürdürürler.

Çeşitli altyapı çalışmalarına önem veren DP, ithal ikame sanayisini benimseyerek mevcut programlarını yürürlüğe koymuştur. Ayrıca tarımda

---

[377] Cengiz Güneş, "Altmışlı Yıllarda Kürt Siyasal Aktivizmi", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, haz. Mete Kaan Kaynar (İstanbul İletişim Yayınları, 2007): 706.

[378] Cemil Gündoğan, geleneksel Kürt elitlerine yönelik ilgiyi şöyle açıklamaktadır: "Beş-on yıl öncesine kadar "şeyh", "pir", "dede", "seyit", "derebeyi", "feodal bey", "mütegallibe", "aşiret reisi" vb. oldukları veya öyle addedildikleri için işkence edilen, sürülen, mallarına el konulan hatta kurşuna dizilen insanlar, aynı niteliklerinden ötürü bu kez ilgiye mazhar oluyor, sistem içinde daha fonksiyonel bir hale ge(tiri)liyorlardı. Örneğin Şeyh Said'i asmışlardı ama onun torunu Melik Fırat'ı özel olarak arayıp milletvekili yaptılar." Cemil Gündoğan, "Geleneğin Değersizleşmesi: Kürt Hareketinin 1970'lerde Gelenekselle İlişkisi Üzerine", **Türkiye Siyasetinde Kürtler Direniş Hak Arayışı, Katılım**, der. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, Nersin Uçarlar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012): 102. Buna ek olarak Ağrı İsyanında yer alan Halis Öztürk (Sipkan aşiretinin lideri olan Abdülmecit Bey'in oğlu), Nurettin Zaza'nın kardeşi Suphi Ergene, Ensarilerden Celal Yardımcı sisteme dahil edilen diğer isimlerdi. Tan, **age**, 316-317.

[379] Alain Touraine, **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, çev. Olcay Kunal, 2. bs. (İstanbul: YKY, 2017), 203.

makineleşmeyi[380] önemseyen anlayış, özellikle Kürt coğrafyasında etkili olmuştur. Merkezi hükümet ve geleneksel elitler arasındaki yapısal ilişki bu anlamda ayrı bir öneme sahiptir. Topraksız olan köylü veya az bir toprağı olan ancak makine alamayacak durumda olan köylüler bu açıdan yaşadıkları bölgede güçlü olana bağımlı hale gelebilmekte ya da orayı terk etmekteydi. Böylece ortaya kentleşme, köyden kente göç ve Kürt egemen sınıfının kapitalistleşmesi gibi doğal sonuçlar çıktı.[381] Ayrı bir öneme haiz bu durum, kentlere daha iyi bir yaşamı elde etme amacıyla gitmiş olan Kürtleri sınıf bilincine ve kimliğe açık hale getirmiştir. Örneğin, Mahmut Altunakar kendi anısına dair bir olayı anlatırken, kimliğin nasıl fark edildiğini bizlere göstermektedir[382].

> "Kütahya'ya varana kadar Kürt olduğumu bilmiyordum. Diyarbakır'dayken bize Kürt diyenlere taş atardık. Kütahya'ya geldik, bize Kürt demeye başladılar. 'Kuyruğun nerde' diye bizimle dalga geçiyorlardı. O zaman anladık ki köylülerimiz haklıymış, biz Kürt'tük".

Kendinden farklı olana denk gelen kişiler, muhtemelen Türk milliyetçiliğinin dışlayıcı sonuçlarıyla da karşılaşmış olabilirler. Nitekim zamanla kendi etnik kimliklerini daha fazla benimseyip, kentlerdeki kitleselleşmeyi sağlayan gruplar arasındaki yerlerini alacaklardır. Ayrıca sadece bir bölgeye kümelenmiş olan Kürtler, göç ile beraber artık Türkiye'nin farklı yerlerinde giderek görünür olmaya başlayacaktı. Görünür olma hali ortak değer ve ortak davranış üzerinden şekillenerek "biz" ve "öteki"nin tanımını ortaya koymaktadır. "Biz"i oluşturanlara pozitif tanım yapılırken, karşı olana veya dışlanmış olana, yani "öteki"ne, yönelik de negatif tanımlamalar yapılır.[383] Tanımlama ve tanımlanmak bir dayanışma duygusu yaratarak güven ilişkisini tesis eder. Böylece farklı mekânlarda Kürt kimliğinin inşası

[380] McDowall, bu dönem Demokrat Partinin tarımsal kalkınmayı önemsediği ve buna bağlı olarak da savaş sonrasında gelen Marshall yardımlarıyla beraber 1948'de 1750 olan traktör sayısının bir yıl sonunda on bine yaklaştığını söylemektedir. 1950'lerin ortasında bu sayı otuz bin ve kırk bin arasına ulaştı. Traktör temin edemeyen toprak sahipleri ya da daha küçük toprağa sahip olanlar bölgedeki bu durum karşısında çaresiz kaldılar. Eşit olmayan koşullar altında yaşamını sürdüremeyecek olanlar kısa süre içinde iş olanaklarının daha çok olduğunu düşündükleri şehirlere göç etmiştir. McDowall, **age**, 530-531. Böylece devletin bir ceza pratiğini yansıtan sürgün dayatmasına maruz kalmadan çoğu kişi göç etmiştir. İlerde bu göç edenler Kürt kimliğinin büyük şehirlerde görünmesini sağlayıp, mobilizasyonun gelişmesine katkı sunacaktır. Mesut Yeğen de benzer bir noktaya değinir: "1950'de gelişen ulusal pazar, zorunlu iskân siyasetiyle amaçlanan Kürtlerin batı illerine nakledilme işini zora başvurmadan gerçekleştirmenin önünü açtı." Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, 66.

[381] Cenk Saraçoğlu, "Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi", **Praksis Dergisi**, s.14. (2006): 246.

[382] McDowall, **age**, 535.

[383] Porta ve Diani, **age**, 94.

mümkün hale gelmiştir.[384] Bilhassa büyük, görece gelişmiş kentler Kürt kimliğinin tezahür ettiği yeni mekânlar olacaktır. Eğitim imkânlarından da yararlanan bu kesim, kısa zamanda Kürt toplumsal hareketinin sözcülüğünü de üstlenecektir. Hatırlanacağı gibi Kürt hareketinin önceki temsilcileri geleneksel elitlerdi (aşiret reisleri ve dini önderler) fakat ortaya çıkan yeni aydın sınıf bu kesimin yerine geçecektir.[385] Ancak o dönemde olduğu gibi bu dönemde de kurumsallaşmış politik sistem kararlı bir şekilde "kürdi" talepleri görmezden gelerek kapalılığını sürdürecektir. Bu kapalılığı aşmak isteyen Kürt toplumsal hareketi de demokratikleşmeyi ve kamusal alanı genişletmeyi arzulamaktadır. Buna istinaden de farklılıkların kamusal alanda görülmesini ve temsiliyetini savunur. Derviş Aydın Akkoç'un belirttiği şekliyle erki elinde bulunduran "hükümetler bu taleplere karşı hem "kör" hem de "sağır olmuşlardır."[386] Radikalleşmeyi tetikleyen hükümetlerin yaklaşımı meselenin bir sorun olarak algılanmasına neden olmuştur.

Kısacası Kürt etnik mobilizasyonunda; çok partili hayata geçişin rolü; kapitalizmin Türkiye'de, özelde Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde, gelişip toplumsal bir dönüşüme sebep olması; ayrıca yarattığı etkiye bağlı olarak eğitim olanaklarının artması ve buna bağlı olarak aydın Kürt sınıfının ortaya çıkıp büyük şehirlerde dayanışma kültürüyle varlıklarını sürdürüp, bilinçlenmeyi mümkün kılması; modern

[384] Örneğin, bir kol emekçisi olan ve sonraları TİP'in faaliyetlerinde yer alan Şükrü Laçin hatıralarında Kürt kimliğinin farkına varıp inşasına yönelik göç süreci ve fabrikadaki iş hayatından bahseder. Öncelikle Malatya'ya sonrasında Diyarbakır'a ve en son olarak da fabrika işçisi olarak İstanbul'a göç eden Laçin, fabrikada çalıştığı dönem etrafındaki çoğu çalışanın da kendisi gibi Doğu ve Güneydoğulu olduğu ve bunlarla kısa sürede kaynaştığını belirtmektedir. Birçok ortak yanlarının olduğunu söyleyen Laçin, paylaşımlar doğrultusunda çocukluk günlerini hatırladığını ve bu etkileşim doğrultusunda Kürt kimliğini canlı tuttuğunu söylemektedir. Şükrü Laçin, Dersim İsyanı'ndan Diyarbakır'a: Bir Kürt İşçisinin Siyasal Anıları (İstanbul: Sun Yayıncılık, 1992): 77'den aktaran Azat Zana Gündoğan, "50. Yılında TİP ve Doğulular: Sosyo-mekansal Bir Bakış Denemesi", **Birikim Dergisi**, s.316-317, (2015): 116.

[385] Derviş Aydın Akkoç, "Dağ Kavminden Sokak Halkına Kürtler: Ev, Sokak ve Hapishane Arasında", **Birikim Dergisi**, s.27. Kasım (2011): 85.

[386] Devlet aklı meselenin etno-politik mahiyetini görmekten ziyade onun varlığını redderek farklı bir sorunun var olduğunu söylemekle yetinmiştir. Bu söylem de doğal olarak meselenin özünü görmeyi engellediği gibi çarpıtmayı ve reddetmeyi günün kuralı haline getirmiştir. Nitekim devlet bu anlayışı ortaya koyarken Kürt kelimesini kullanmamaya gayret etmiştir. Mesut Yeğen, devletin bu mücadelesinde meseleyi okuma biçiminin genelde "irtica", "geri kalmışlık", "eşkıya direnci", "aşiret direnci" ve "ecnebi kışkırtması" gibi adlandırmalarla yer bulduğunu söylemektedir. Örneğin, 1950'lerde öne çıkan bakış açısı "bölgenin geri kalmışlı"ğıydı. Bu bölgedeki toplumsal huzursuzluk, bundan böyle bu bölgenin iktisadi ve geri kalmışlığına gönderme yapılarak okunmasına neden oldu. Sorunun "kürdi" tarafı görülmüyordu. Kurgusal bir boyutun var olduğu bu okuma biçimi aynı zamanda basın, kültür, sivil toplum, anayasa, ordu, radyo, siyaset, hukuk ve iletişim kurumları tarafından da sürdürüldü. Bu kurgu Türklüğün inşasına katkı sunarken Kürt kimliğinin reddini de içinde barındırmaktaydı. Nitekim bu boyutuyla Kürt kimliğinin kendisini sürekli ifade etmesine neden olmuş ve böylece bir Kürt kimliğinin inşasını da sağlamıştır. Devletin Kürt sorununa bakış açısının geniş bir anlatımı için bkz. Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 109-170.

iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi nedenler önemli olmuştur. Diyebiliriz ki kültürel, sosyal, toplumsal ve siyasal değişimler etnik grup bilincinin oluşmasını tetiklemiştir. Değişim ve dönüşüme neden olan bu önemli gelişmeler doğrultusunda ayrıca değinilmesi elzem olan belli olaylar yaşandı. Bu dönemde Musa Anter'in *İleri Yurt* gazetesindeki yürüttüğü çalışmalar ve buna istinaden Kürtlerin durumunu anlatan yazılar önemlidir. Kısa sürede geniş bir alana yayılan ve kimilerini rahatsız eden kimilerini de cesaretlendiren bu yazılar Türkiye'nin askeri ve bürokratik elitlerini tedirgin etmekteydi. Kaleme aldığı Kımıl (Qimil) şiiri bu tedirginliğin artmasına neden olmuştu.[387] Kürtçe ve Türkçe ifadelerin yer aldığı bu şiir Kürtler açısından da bir dayanışma örneğinin sergilenmesine neden oldu. Aynı zamanda Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a dönmüş olması ve orada yaşayan Kürtlerin görece güçlü konuma geçmesi, Türkiye'deki yönetici kesimi endişelendirmekteydi. Türkiye'de yaşayan Kürtlerin bu hareketten etkileneceği düşüncesi, baskıların artmasına neden olmaktaydı. Irak'taki gelişmeler ekseriyetle Türkiye'yi etkilemekteydi. Nitekim Irak'ta yaşayan Kürtler ve Türkmenler arasında çıkan çatışma sonucu birçok Türkmenin öldürülmesi, ülkede geniş tepkilerin çıkmasını sağladı. CHP Niğde milletvekili olan Asım Eren'in bu olaydan ötürü meclise verdiği önerge, "Türkiye'de yaşayan Kürtlere mukabele-i bilmisil (yaptıkları kadar karşılık) düşünülüp düşünülmediğini" soruyordu.[388] Bu soru Kürtlerin tepki göstermesine neden oldu. İstanbul ve Ankara'da birçok Kürt öğrenci telgraflarla olayı protesto etti. Bu olaylar sonucunda devlet yöneticilerinin ortak kararı "ülkede tehlike boyutuna ulaşan bir Kürtlük bilincinin var olması" ve bunun önüne engel olabilecek, caydırıcı niteliği olan bir cezalandırma pratiğinin yürürlüğe konulmasıydı. Böylece Türkiye'nin farklı şehirlerinde ikamet eden, birbirinden farklı düşüncelere ve ideolojilere sahip olan fakat ortak noktaları Kürtlük olması sebebiyle elli iki kişi gözaltına alındı. İki kişinin serbest bırakılması ve bir kişinin de gözaltı sırasında vefat etmesiyle sayının kırk dokuza düşmesi, davanın "49'lar olayı"[389] olarak okunmasına neden olmuştur. Tutuklanan Kürt aktivistler, "Kürtçülük ya da Kürt milliyetçiliğini" teşvik etmekle suçlanmışlardır.[390] Ocak 1961'de serbest bırakılmış olsalar da dava 1964'de sanıkların suçsuz olduğu kararıyla sonuçlandı. 1938'den

[387] Anter, **age**, 143; Ayşe Hür, Öfkesiz Kürt: 'Apê' Musa Anter, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/ofkesiz-kurt-ap-musa-anter-1151956/ [23.07.2019].
[388] Tan, **age**, 326.
[389] Ayşe Hür, "Kımıl Olayından 49'lar Davasına", https://www.haksozhaber.net/kimil-olayindan-49lar-davasina-6614yy.htm [23.07.2019].
[390] Güneş, **age**, 705.

sonra Türkiye'de Kürtlere yönelik en dikkat çekici hadise olarak öne çıkmıştır bu dava. Kürt gençleri tarafından ilgiyle takip edilen bu dava, Ekinci'ye göre tepkisel bir Kürt aydın hareketinin oluşumunu sağladığı gibi "inkârcı devlet düzenine karşı yeni ve özgürlükçü bir hareketin doğuşunu" ifade ediyordu.[391] Kısacası etnik kimlik bilinci bir grup Kürt milliyetçisinin özel alanı olmaktan çıkıp, genele yayılan bir hal almaktaydı. Kitleselleşmeye doğru giden bir sürecin basamakları olarak düşünülecek gelişmeler DP iktidarı boyunca gün yüzüne çıkmıştır. Tarımda makineleşme, endüstrileşme, kırdan kente göç, eğitimin ve iletişimin yaygınlaşması gibi 1950'lerde başlayan ya da giderek hızlanan sosyoekonomik değişiklikler Türkiye'de değişimi tetikledi. Özelde Kürt coğrafyasında etkili olan bu değişimler geleneksel elitlerin değişimine neden olduğu gibi yeni, aydın, eğitimli, değişimi arzu eden bir sınıfın ortaya çıkmasını da mümkün kılmıştır. Eğitim sayesinde gelişen bir yayıncılığın çıkması Kürt kimliğinin Kürtler tarafından fark edilmesini sağladığı gibi etnik grup olma bilincini de giderek güçlendirmiştir. Dolayısıyla belli bir zaman sonra örgütlü ve sürekli bir mücadeleye dönüşecek olan Kürt toplumsal hareketi, sistemin yaratmış olduğu eşitsizliğe vurgu yaparak gerçekliğin tanımlanmasına dair itiraz edip bir bakış açısı ortaya koyacaktır. Merkezi kontrole karşı savunduğu kimlikle öne çıkan Kürt toplumsal hareketi hâkim kodlara itiraz ederek, hak taleplerini kültürel alana kaydıracaktır ileride. Her ne kadar bu dönemde tam olarak kendisini ifade eden "kürdi talepler" ön plana çıkmasa da belli gelişmeler yaşanmış ve fark edilebilirlik adına ilerlemeler mevcuttu. Denise Natali, bu dönem öne çıkan demografik ve sosyoekonomik değişimlerin Kürt topluluklarını kentleştirdiğini ve buna ek olarak bu durumun yeni kolektif kimliklerin belirginleşmesini teşvik etiğini söylemektedir.[392] Ancak Kürtlerin etnik kimlikleriyle siyasi ve toplumsal alana girmeleri mümkün değildi, bunun yerine solcu, muhafazakâr, sağcı ya da Türk vatandaşı kimlikleriyle öne çıkmaları görünmektedir. Bu durum mobilizasyonu mümkün kıldığı gibi yeni kanallar vasıtasıyla ilerde kimliğin ifade edilmesini de sağlıyordu. Yani toplumsal hareketlerin oluşması için gerekli zemin oluşuyordu. Yeni politik arayışlar gelişiyor ve kendini ifade etme yolları aranıyordu. İnkâr anlayışına karşı belli çatlaklar aranıyor ve bu çatlaklardan sızıp ortaya çıkma amacı belirginleşiyordu. Böylece Kürtlerin fiziki mevcudiyetini ve hukuki varlığını reddeden anlayışa karşı, görünme ve var olma pratikleri geliştirilmekteydi. Genel olarak etnik kimliği merkezine alarak

[391] Ekinci, **age**, 61.
[392] Natali, **age**, 155.

bir gelişim süreci içine giren Kürt toplumsal hareketi, Poletta ve Jasper'dan alıntılayarak ifade etmek gerekirse, "var olduğumuzu ve var olma hakkımızı dikkate almalılar"[393] söylemi çerçevesinde şekillenmiştir.

6.2. Örgütlü ve Sürekli Mobilizasyonun Gelişimi

Ciddi ekonomik sorunların varlığı ve artan siyasi istikrarsızlık beraberinde otoriter bir yönetim anlayışını geliştirmişti. Ordu, DP yönetiminde az da olsa bir görünürlüğe kavuşan Kürt mobilizasyonu karşısında tedirgin olmuş, rahatsızlığını dile getirmiştir. Bu rahatsızlık ve diğer gelişmeler karşısında ortaya çıkan tedirginlik hali, ordunun darbe yapmasıyla sonuçlandı. Darbeden hemen sonra ülkenin genel "korkusunu" oluşturan ve bir tabu haline dönüşen Kürtlerin kendi kimlikleriyle var olma hali, 1960 darbesinin yöneticileri tarafından müdahale edilmesi gerekilen bir durum olarak okunmuştur. Kürtlere karşı sert bir tavır içerisine giren bu yönetim kesimi, erken cumhuriyet dönemi politikalarına benzer bir eğilim içerisine girmiştir. Buna istinaden 485 Kürt ileri geleni (ağa, şeyh ve aydın) gözaltına alınarak Sivas'taki bir kamp alanına götürüldü. Bunlar içerisinden elli beş kişi yurdun değişik illerine sürüldü.[394] Kürtlüğü önemli bir tehlike olarak algılayan cunta, darbeden sonra çıkardığı genel af kapsamına 49'lar davasını dâhil etmeyerek, erken Cumhuriyet döneminin Kürt kimliğine bakışının benzerini yansıtmıştır. Öyle ki 1963'te yirmi üç Kürt aktivist gözaltına alınıp, tutuklandı.[395] Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yapılan uygulamanın bir benzeri de, yer adlarının değiştirilmesine yönelik bir girişim, bu dönem de gerçekleşmiştir. İhtilal yönetimi, Kürtçe olan köy adlarını Türkçe ile değiştirdi.[396] Bir başka örnek ise 1961 yılında Türkleştirmeyi amaç edinen yatılı bölge okullarının açılmasıdır. Kürt çocuklarını daha hızlı ve sistemli bir şekilde asimilasyona maruz bırakmak adına birçok okul açıldı. Türkleştirmeyi esas alan bu okullar, Mesut Yeğen'in belirttiği gibi "Kürtleri asimilasyonist yurttaşlık

[393] Polletta and Jasper, **age**, 288.
[394] Ahmet Hamdi Akkaya, "Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler", **Toplum ve Bilim Dergisi**, s. 127, (2013): 92.
[395] "Devletin birliğine zarar vermek ve tehlikeye atmakla devletin egemenliği altındaki toprakları parçalara ayırma faaliyetlerinde yer almak"la suçlanan ve içinde "49'lar olayı"nda da yer almış olan Musa Anter, Yaşar Kaya, Ziya Şerefhaoğlu, Edip Karahan, Sait Elçi ve Medet Serhat gibi aydınlar tutuklanmıştır. Güneş, **age**, 706.
[396] Kirişçi ve Winrow, **age**, 113. Detaylı bir çalışma için bkz. Tesev, "Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yer Adları", 2011. http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Hayali_Cografyalar_Cumhuriyet_Doneminde_Degisen_Yeradlari.pdf, [26.07.2019]

pratikleriyle yüz yüze bırakmıştır."[397] Ancak, Türkleştirme baskısı birçok öğrencinin Kürtlük bilincini geliştirdi. Anti-Kürt denilebilecek bu faaliyetlere benzer bir hareket de darbenin Cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel'in Diyarbakır'da yaptığı konuşmada ortaya çıktı. Konuşmada Cemal Gürsel'in kalabalığa karşı "bu memlekette Kürt yoktur, Kürdüm diyenin yüzüne tükürürüm"[398] dediği rivayet edilir. Bu tür uygulama ve söylemler kuvvetle muhtemeldir ki bir müddettir varlığını sürdüren Kürt diline ve kültürüne yönelik bilincin pekişmesini sağladığı gibi sahiplenmesini de tetiklemiştir. Egemen etnik grubun bilinçli yok sayma veya görmeme politikası diğer etnik grupların siyasallaşmasına katkı sunmaktadır.

Yeni bir anayasanın ilan edildiği ve bu anayasayla görece özgür bir ortam oluşturma, halka daha çok sivil hak ve üniversitelere daha fazla özerklik imkânı sundu. Hamit Bozarslan'ın belirttiği gibi "söz ve örgütlenme hürriyetini genişleten bu anayasa, hem "doğu sorunu"nun belli ölçüde tartışılmasını hem de Kürt entelijensiyasının yeni ifade olanaklarına sahip olmasını mümkün kılmıştı."[399] Kürt aydınları da 1961 Anayasa'sının sağladığı bu sınırlı özgürlükleri, kendi siyasi taleplerini yükseltmek ve onları daha geniş kitlelere aktarmak için kulandılar. Böylece bu dönem büyük şehirlerde yaşayan Kürtlerin birçoğu kolektif eylem bilincine zamanla ulaşacak ve kitlesel bir boyut alan Kürt toplumsal hareketinin gelişmesini sağlayacaktı. Bu ortamda, Kürtler, giderek etnik kimliklerinin farkına varacaklardır. Hatırlanacağı üzere çok partili hayata geçişle beraber tarımda makineleşme yoğun bir şekilde göçe neden olmuştu. Büyük şehirlere göç eden çoğu Kürt, zamanla iş ve eğitim olanaklarından faydalandı. Bunun sonucunda yaşadıkları şehirlerde hem kendi kimliklerinin farklı olduğunu hissetti hem de onu kamusal alanda göstermek için mücadeleye girişti. Bu mücadele hali kısa zamanda örgütlenmenin elzem olduğunu göstermiştir. Nitekim 1961 Anayasası bu gerekliliği mümkün kılmıştır. Öyle ki politik hakları ve özgürlükleri genişlettiği gibi politik alanda radikal değişiklikleri de sağlamıştır. Bu açıdan legal siyasete katılma imkânı bulan Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP)[400] bu dönemde öne çıktığı ve solun sosyal adalet anlayışının Kürtleri etkilediği söylenebilir. Bu söylem eklektik bir yapının TİP'te

[397] Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, 69.
[398] Tan, **age**, 340.
[399] Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 853.
[400] Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir sosyalist partinin meclise girmesi 1961 anayasasıyla mümkün olmuştur. Türk-İş'te çalışan 12 sendikacının girişimiyle kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) özellikle Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren'in etkileriyle önemli bir sıçrayış gerçekleştirmiştir.

oluşmasını mümkün kıldığı gibi farklı grupların öne çıkması için bir imkân da sunmuştur. Öğrenci, sanatçı, aydın, köylü ve işçiler bu eklektik yapının oluşmasını sağlamıştır. Kürtlerde de yankı bulan bu anlayış zamanla Kürt aydınlarının TİP'te örgütlenmesini ve etkili olmasını sağlamıştır. Özellikle zamanın terminolojisinde "Doğu Sorunu" söylemini kullanarak Kürt nüfusunu etkilemiştir. Cenk Saraçoğlu, bu dönemde Kürt kimliğinin kent merkezli bağımsız bir Kürt hareketine kaynaklık etmesinin önünde belli kısıtlamaların olduğunu söylemekte ve bunun sağlamasını da şu şekilde açıklamaktadır: "Türkiye'deki siyasi yapılanma Kürt kimliğini ve Kürt milliyetçiliğini meşru ve yasal bir odak olarak görmüyor, bu yönde ortaya çıkabilecek örgütlenmeler türlü mekanizmalarla hemen siyasetin dışına atılıyordu."[401] Bu koşullar Kürt hareketini Türkiye'deki sosyalist hareketin çekim alanına sürüklüyordu. Kısacası gitgide artan sosyoekonomik eşitsizlikler, kentlere göç edenlerin hissettikleri farklılık, Kürt proletaryasının ortaya çıkması ve legal sol hareketlerin oluşması, derdi Kürt kimliği olanları ve Kürt halkının siyasal, kültürel ve ekonomik taleplerini kapsayacak şekilde bir kimlik vurgusu yapanları sola kaydırmıştır. Burada filizlenmeye başlayan Kürt hareketi genel olarak o dönem sosyoekonomik ve eşitlik talepleri üzerinden yükselmeye başladı. Sosyalist söylem içerisinde Kürt ulusal talepleri sistemli bir şekilde ifade edilecektir zamanla. Nitekim Alberto Melucci de hâkim kodlara yönelik bir itirazın artık toplumlarda mevcut olduğunu ve buna istinaden de eskiden ekonomik bazlı taleplerin ön planda olmasına rağmen artık post endüstriyel dönemde kültürel, ekonomik ve politik taleplerin

[401] Saraçoğlu, **age**, 246. Kürt hareketinin gelişiminde öncü konumda sol hareketin bulunmasına rağmen kısmen de olsa sağ fraksiyondaki milliyetçi Kürtler geleneksel eğilimleri doğrultusunda, Irak'taki Kürt hareketinden, özelde Molla Mustafa Barzani'den etkilenip, legal olmasa da, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (TKDP) kurmuşlardır. Hatta McDowall bu partiyi ilk "Kürtçü" parti olarak tanımlamaktadır. Kurucuları arasında Said Elçi, Şerafettin Elçi, Şakir Epözdemir ve Derviş Akgül yer almaktadır. Kürt solunu tedirgin etmeden örgütsel çalışmalara yoğunlaşan parti, Kürt kimliğinin yaşamsal haklarının tanınması yönünde mücadele etmiştir. Kimi zaman Türkiye İşçi Partisine destek veren TKDP, aynı zamanda Doğu Mitinglerinin organize edilmesinde de yer almıştır. Sonuç olarak hiçbir zaman Kürtler içinde güçlü bir şekilde tutunmayı başaramamıştır, ancak örgütlenme de ve bilinçlenme de etkili olmuştur. Sol hareketin sağladığı etki kadar etki etmemiş olsa da Hamit Bozarslan bu partiyi ve arkasındaki düşünceyi Türkiye'de gelişen Kürt hareketinin bağlı olduğu, bu yüzden başlangıçta özerklik kazanamadığı, iki olgudan biri olarak görmektedir. Bunlar Türk solu ve TKDP'dir. Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, c.8, 2.bs. ed. Murat Gültekin, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1175-1176. Benzer açıklamayı Cemil Gündoğan ve Ahmet Hamdi Akkaya da yapmaktadır. Kendi çalışmalarında Gündoğan ve Akkaya, ortaya çıkan hareketin düşünsel ve kadrosal planda esas olarak iki kaynaktan beslendiğini söylemektedirler. Akkaya, **age**, 91. Gündoğan, **age**, 108-109. Bu bağlamda Kürt toplumsal hareketinin mobilize olmasında ve kitleselleşmesinde öncü konumda olmasa da TKDP'nin payı mevcuttur denilebilir.

bütünleşmiş halinin öne çıktığını söylemektedir.[402] Bu anlamda gelişen hareket daha çok etnik kimlik üzerinden varlığını yürütecektir. Hatta Bruinessen, Kürt hareketinin 1960'larda sol hareketin bir parçası olacak şekilde öne sürdüğü taleplerinin "Kürtlerin varlığının ve kültürel haklarının tanınması ve ekonomik gelişmenin sağlanması" yönünde olduğunu belirtmektedir.[403] TİP, başlangıçta Kürt meselesini telaffuz etmekte isteksizdi. Hala bir tabu konumunda olan bu istekler ülke gündemi için bir deprem niteliğindeydi. Ancak diğer partilerin Kürt meselesine karşı sert tutumları; etnik biçimde tanımlanan bir siyasal alanın varlığı Kürtlerin gözünde TİP'i daha cazip kılmaktadır. Zira TİP ülkede Kürtlerin varlığını tanıyor ve diğer partilere göre onları dinleyebilmekteydi. Böylece Kürt aydınlarının çoğu TİP'e üye oluyor, çalışmalarında yer alıyordu. Giderek artan ilgi karşısında TİP, Diyarbakır, Ağrı, Şanlıurfa, Mardin, Kars ve Ardahan'da örgütlenerek Kürt kitlelere ulaşmaya çalıştı.[404] Diğer partilerin aksine TİP, Kürt dili ve kültürüne yönelik haklara karşı daha ılımlı bir yol izlemeye başlayacaktı. Başlangıçta isteksiz olsa da daha sonra partide artan "doğululer"[405] diye adlandırılan grubun baskıları sonucu, meseleyi daha çok dile getirmeye başladı. Meseleye başlangıçta doğunun ekonomik geri kalmışlığı ve geri bırakılması şeklinde bakılsa da Kürt aydınlarının ve öğrencilerin etkisiyle kimlik, etnisite ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı olarak bakılacaktır. Bu bakış açısı kademeli olarak değişmiş, Malatya kongresiyle ilk emareleri görünmüş, dördüncü kongre olan Ankara kongresiyle de kendisini net olarak ifade etmiştir.[406]

---

[402] Melucci, **age**, 81. Aynı şekilde Poletta ve Jasper da bu ifadeyi kullanmaktadır. Ekonomik taleplerin belirleyici olmadığı aksine kimliklerin bu görevi üstlendiğini söylemektedirler. Poletta and Jasper, **age**, 286. Buechler, 1995, 441-442.

[403] Bruinessen, 1993, 68.

[404] Güneş, **age**, 716.

[405] Kürt öğrenci ve aydınların TİP'te örgütlenmesiyle beraber giderek güçlenmesi, parti içinde etkili olmalarını sağladı. Bu dönem Kürt dili ve kültürüne yönelik yasaklardan ötürü "Kürt", "Doğu" olarak anılmaktaydı. Kürt öğrenci ve aydınlar ise "Doğucular" olarak anılmaktaydı. Önde gelen isimler şöyleydi: Tarık Ziya Ekinci, Kemal Burkay, Naci Kutlay, Mehdi Zana ve Mehmet Ali Aslan. Meselenin okunması da genel olarak ekonomik geri kalmışlığı üzerine "Doğu Sorunu"ydu. Azad Zana Gündoğan, bu tarz tanımlamaların aslında "salt fiziki coğrafyaya işaret etmediği aksine onları tarihsel etnik özneler olarak mekâna sabitleyen kavramlar olarak okunduğunu söylemektedir. Azat Zana Gündoğan, "50. Yılında Tip ve Doğulular: Sosyo-mekânsal Bir Bakış Denemesi", **Birikim Dergisi**, s.316-317 (2015): 110.

[406] 1966 Malatya Kongresinden sonra Mehmet Ali Aybar yanlısı olarak bilinen "Doğulular" grubunun baskısıyla meseleye yaklaşım değişmiştir. Özellikle 29-31 Ekim tarihlerinde Ankara'da düzenlenen dördüncü kongrede alınan kararlara kısaca bakmak gerekir: "Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğu; Kürt halkı üzerinde baskı, şiddet ve asimilasyon politikalarının uygulandığı; Kürtlerin yaşadıkları yeri geri bırakmış olmanın nedeni kapitalizmin eşitsiz gelişme kanuna ek olarak bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeği göz önüne alınarak hareket edildiği" gibi maddeler yer almıştır. Bu açıklamalardan sonra 1971 yılında 12 Mart rejimi tarafından parti kapatılmıştır. Ahmet Alış, "Kürt Etnobölgesel Hareketin Doğuşu, Kitleselleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi: 1959-1974", **Türkiye Siyasetinde Kürtler Direniş Hak Arayışı, Katılım**, der. Büşra Ersanlı, Günay Göksu

İlk defa legal olan siyasal bir parti açık olarak Türkiye'deki Kürt halkının varlığını dile getirmiş ve onların yaşadığı baskıya dikkat çekmiştir.

"Doğululuk" görüntüsü altında Kürtlüğün yeniden inşası, kendisini ifade etmek adına meşru bir zemini araması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bu sıfatla beraber öne çıkmaya çalışan kişiler, meselenin anlaşılabilir olması adına yasal zeminler aramışlarıdır. Bu yasal zeminler sayesinde siyasal olarak az da olsa görünmeye başlayan Kürt hareketi, yayın faaliyetleriyle de önemli bir güç haline gelmeyi arzulamıştır. 1960'lı yıllar, bu açıdan başta dergi yayımlamak üzere, kültürel faaliyetlerde önemli bir artışa tanıklık etmektedir. Kimliğin farkına varma ve bunu sahiplenme adına bir bilinç yaratmayı hedefleyen bu yayınlar özellikle o dönem konunun tartışılması adına ayrı bir öneme haizdir. Yeni anayasanın sağladığı düşünce, ifade, örgütlenme ve yayımlama özgürlüğü farklı fikirlerin dolaşıma girmesini kolaylaştırmıştı. Buna istinaden bu dönemde Kürt siyasal ve kültürel dergilerin çıktığı görülmektedir. *Dicle-Fırat* (1962-1963), *Deng* (Ses, 1963), *Reya Rast* (Gerçek Yol), *Roja Newe* (Yeni Gün, 1963) ve *Yeni Akış* gibi dergiler bu dönemin ürünü olup, Türkiye'deki "Doğu Sorunu" ve Kürtlerle ilgili konuları tartışmışlardır.[407] Tartışmaların merkezini "Doğu'nun sosyal, ekonomik ve kültürel sorunları" oluşturuyordu. Dergilerin yayın dilinin Türkçe olduğunu söyleyen Bruinessen, kendilerini ifade ederken de kelimeleri özenle seçtiklerini belirtmektedir.[408] Bu çalışmalara ek olarak *Yön* dergisi ve *Barış Dünyası* dergileri de katkı sunmuştur. Bu dergilerde de aynı şekilde azgelişmişlik ve feodalizmin hâkimiyeti sorunsallaştırılmıştır. Her ne kadar kullanılan dile dikkat edilse de kademe kademe Kürt meselesine bir giriş olacaktır. Örneğin, *Yeni Akış* Dergisi çıkardığı ilk sayısını "Kürt Meselesi" başlığı altında yayımlamıştır.[409] Bu durum oldukça önemlidir çünkü uzun zamandır böyle bir söylem, tanımlama mevcut değildi. Genelde "doğulular" ve "doğu sorunu" olarak tanımlanan mesele bu kez etnik boyutuyla, yani özü itibariyle tanımlanmıştır. Dergilerin dışında Kürt edebiyatının en önemli klasiği olarak kabul edilen Ehmede Xani'nin *Mem-u Zin*'in

---

Özdoğan, Nersin Uçarlar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012): 74-75. Anlaşılan odur ki kurumsallaşmış politik sistem, kararlı bir biçimde Kürt istekleri karşısında kapalılığını sürdürüyordu. Politik fırsat yapıları Kürtler adına açık kapı bırakmıyordu. Nitekim günün sonunda Kürtçülük propagandası yapmakla ve cemiyetin muhtelif sınıflarını kin ve adavete tahrik etmekle suçlanıyorsunuz.

[407] Güneş, **age**, 707.

[408] Bruinessen, 1993, 342.

[409] Güneş, **age**, 712.

yayımlanması ve bu dönem Mehmet Emin Bozarslan tarafından Türkçeye çevrilmesi önemlidir. Hamit Bozarslan, Xani'nin eserinin bu dönem yayımlanmasını Kürtçenin yazılı bir dil olarak vurgulanması adına önemli görmektedir.[410] 1965'te Kürtçe dilbilgisi kitabının yayımlanması, Musa Anter tarafından yapılan Kürtçe-Türkçe sözlük çalışması bu dönem ortaya konulan diğer çalışmalardır. Bu yayınlar liseli ve üniversiteli gençleri bilgilendirmekte, onlara kendi kimliklerinin farkına varmaları gerektiğini söylemekteydi. Çoğunda Kürtlerin dili, edebiyatı, tarihi ve kökeni üzerine makaleler bulunuyordu. Hatta *Dicle-Fırat* dergisinin 1962 Ekim sayısında çıkan bir çalışma "Kürtlerin Menşei" başlığıyla Kürt varlığının izlerini tartışıyordu.[411] Netice olarak, Kürt kitlelerinin düşüncelerini ve tepkilerini şekillendirdi bunlar. Yakın zamanda mobilize olmalarını sağlayacaktı. Böylece, Barış Ünlü'nün belirttiği gibi altmışlarda bir "Türklük krizi" yaşandı. Zira yıllarca var olmadığı söylenen bir grup ortaya çıkmış ve sessizliklerini ve görünmezliklerini ortadan kaldıracak faaliyetlere girişmişti. Türklüğün belirlediği sınırın dışına çıkan bu grup, artık "görülmemeyi, bilinmemeyi, ilgilenilmemeyi ve yok sayılmayı" zorlaştırdı.[412] Sonuçta iktidarın tanımlama gücüne bir müdahale oldu. Bu neyin kötü veya iyi, neyin değerli veya değersiz, neyin doğru veya yanlış olduğunu belirleme gücüydü. Buna müdahale eden bir kitleselleşme doğuyordu. Yani "biz"i oluşturan bir mücadele alanı gelişmekteydi. Bu mücadele alanına katılımı da sağlayan esas temel ise yeni toplumsal hareketlerin de merkezini oluşturan yeni kimliklerinin tanınması ve yaşam tarzlarının kabulüdür. Kolektif bir kimliğin inşasını mümkün kılan bu tanınma isteği yeni toplumsal hareketlerin oluşumunu sağlayarak ona ivme kazandıracak olan etken ve şikâyetleri kimlik sorunsalıyla ilişkilendirilen kültürel ve sembolik konularla irtibatlandırır.[413] Yıllarca Kürtlüklerini güvenli hissettikleri ortamlarda yaşayan çoğu Kürt, özellikle mahrem olan kendisine ait olan ev ortamlarında bunu sürdürdü. Bir anlamda özel bir alana tecrit edilmiş olanlar bunu yıkarak yıllarca etkili olacakları sokaklarda görünür olmaya başladılar. Bu hareketin içinde yer alanlar Buechler'ın yeni toplumsal hareketlerin aktörleri için yaptığı tespitle örtüşmekteydi: her kesimden bireyler hareketin içinde yer almaktaydı. Mobilize olmayı sağlayan bir motivasyon olarak öne çıkan Kürt kimliği, verili olanı sorgulayarak, kendisini semboller de, ritüeller de,

[410] Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 853.
[411] Cengiz Güneş, **Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi**, çev. Efla-Barış Yıldırım (Ankara: Dipnot Yayınları, 2013), 105.
[412] Ünlü, **age**, 284.
[413] Johnston ve diğ. **age**, 126.

elbiseler de ve sözel eylemler gibi kültürel araçlarda göstermektedir. Bir nevi kolektif kimliğin dışa vurumu olarak öne çıkan bu kimlik giderek kültürel yönleriyle görünür olacaktır. Bu açıdan, politik olanla doğrudan ilişkiye geçen bir mekân olan, sokaklar itiraz, şikâyet ve taleplerin dile getirildiği siyasal bir alana dönüşmüştür. Derviş Aydın Akkoç, Kürtlerin sokağa çıkışını, "hiçlikten varlığa (bedenselliğe), müphemlikten "görünmeye", inkârdan "fark edilmeye" doğru bir geçişin ifadesi olarak okumaktadır.[414]

Sosyalist ideolojinin ve hareketlerin dışlananlara, ötekileştirilenlere ve ezilenlere yönelik adalet söylemi Kürt nüfusunun birçoğunu etkileyip, sol örgütlere çekmiştir. Buradaki örgütlenme zamanla Kürt üniversite gençliğinin uyanışında etkili olacaktır. Nitekim ilk emaresini de Doğu Mitingleri'nde[415] gösterecektir. Mitinglerin organize edilmesinde TİP'in dışında TKDP'nin ve üniversite gençliğinin rolü vardır. Bu da 1960'ların ikinci yarısından itibaren örgütlü bir mobilizasyonun ortaya çıktığını göstermektedir. Şüphesiz Kürt kitlelerinin politikada aktif bir güç olma yönelimi, kendisini en çok bu mitinglerde gösterecektir.[416] Öyle ki kültürel baskı ve ekonomik geriliğe karşı bir rahatsızlığın ve huzursuzluğun ifadesiydi Doğu Mitingleri. Bu anlamda politik olarak bir dönüm noktasının göstergesiydi. *Milli Yol* ve *Ötüken* gibi milliyetçi dergilerin Kürtlere karşı aşağılayıcı ve nefrete varan söylemleri[417]; jandarmanın Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerdeki baskısı, özellikle dili ve kültürü üzerindeki kısıtlaması; devletin Varto depremine ilgisiz kalması

[414] Derviş Aydın Akkoç, "Dağ Kavminden Sokak Halkına Kürtler: Ev, Sokak ve Hapishane Arasında", **Birikim Dergisi**, s.27. Kasım (2011): 82-88.

[415] 1967 -1969 yılları arasında düzenlenen bu mitingler sırasıyla Silvan, Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı, Suruç, Hilvan, Varto, Lice ve Ankara'da olmak üzere on iki miting yapıldı. Sol partilerin büyük bir kısmından destek alan bu mitingler, kimi yerler de on binin üzerinde insanın katılımına şahit olmuştur. Vurgulanması gereken bir nokta ise çok farklı görüşlerden pek çok Kürdün bu mitinglerde yer alıyor olması dikkate değerdir. Yeni toplumsal hareketler için ayrıca önemli olan bu durum farklı kesimlerin bir araya gelip ortak bir alan yaratmaları açısından bilhassa mühimdir.

[416] Akkaya, **age**, 95.

[417] Kültürel uygulamalara, yaşam tarzlarına, dil, din ve yerleşik kalıplara derinlemesine işleyen ulus devletin homojenleştirici pratiği, etnik farklılıkları görmezden gelip onları tek çatı altında birleştirmeyi hedefler. Bu tek tipleştirici pratiği uygulayan sistem, ezberletilen ve kanıksatılan bir yaşamı daimi kılmak isterken bunun karşısında durup kendi farklılıklarını görünür kılma ve ona dair kültürel haklar talep eden kişilerin hak girişimleriyle karşılaşabilir. Devlet bunu var olan yapıyı bozma girişimi olarak algılayıp kimi kurumları ya da ona bağlığını ispat etmeye çalışan birey, kurum ve kuruluşlar yoluyla farklı imajlar yaratarak karşı tarafı yaftalayabilir. Bu açıdan Della Porta ve Diani kimlik yönelimli hareketlerin kimlik bazlı taleplerinin kimi durumlarda devlet tarafından tehdit unsuru olarak görüldüğü ve böylece belli grupların, medyanın ve kamuoyunun ürettiği düşmanca imajlara maruz kaldığını söylemektedir. *Milli Yol* ve *Ötüken* dergilerinde çıkan kimi yazılar bu tarz imajları üretmekte ve düşmanca tavırlar sergilemektedir. Dolayısıyla Kürt toplumsal hareketinin oluşumunda önemli bir paya sahip olan bu olumsuz imajlar hareketin kitleselleşip güç kazanmasına etki etmektedir. Bkz. Porta ve Diani, **age**, 89-113.

mitinglerin organize edilmesinde etkili olmuş ve katılımın yoğun olmasını sağlamıştır.[418] McDowall, doğu mitinglerini, isyanlardan sonra ortaya çıkan ilk kitlesel başkaldırı olarak okumaktadır.[419] Mitinglerle beraber ortaya çıkan en önemli sonuç ise, dile getirilen taleplerin sıradan insanlarda bile güçlü bir karşılık bulmasıdır. Etnik ve sosyolojik özelliklerin görülmesinde önemli bir paya sahiptir Doğu mitingleri. Lakin özgün bir ulusal kimliğin kabul edilmesine yönelik bir eğilim ve talep ilkin tam olarak mevcut değildi. Bozarslan, "önceliğin medeni ve toplumsal haklara verildiğini" belirtmektedir.[420] Bölgenin ekonomik kalkınmasını arzulayan ve Batıyla aynı düzeyi yakalama isteği öne çıkmakta ve afişlere: "Batı için kalkınma, Doğu için sömürü"; "Batıya fabrika ve yol, Doğuya Komando ve Karakol"; "Jandarma değil öğretmen istiyoruz" şekliyle yansımıştır.[421] Başlangıçta ekonomi ve kalkınmaya yönelik eğilimin mevcut olduğu söylenebilir ancak daha sonraki mitinglerde Kürt dili ve kültürüne yönelik talepler de dile getirildi. Ayrılıkçı bir hedefi olmayan bu istekler devlet tarafından ayrılıkçı bir mahiyetinin olduğu ve rejimi tehdit edecek, onun ilkelerine ters düştüğü şekliyle düşünüldü. Devletin bu şekilde algılayıp, negatif bir yaklaşım ortaya koyması hareketin radikalleşmesini tetiklemiştir. Tabii bunun ilerleyen döneme yansıması ise özerk bir hareketin ortaya çıkması olacaktır. Hatta Kürt entelijansiyası bundan sonra gündemlerine Kürtleri ve Kürt coğrafyasındaki sıkıntıları alacaktır. Dolayısıyla kültürel söylem ön plana çıkarılıp yeniliği zorlama, sistemi reforma itme mantığıyla sorunun ve kimliğin sürekli olarak görünür olması hedeflenmektedir.

Genel olarak etno-politik bir mahiyeti olan Kürt kimliğinin öne çıkışı çevresel etkilere, dışlayıcı söylemlere ve Türkiye dışında ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak gelişmiştir denilebilir. Nitekim Kürt coğrafyasındaki geleneksel yapının değişimini tetikleyen sosyo-ekonomik etki; bu etkiye bağlı olarak eğitim oranının artması ve böylece yükseköğrenim görme şansı elde eden bir aydın kesimin öne çıkması; Irak'ta ulusal kurtuluş mücadelesine girişen Molla Mustafa Barzani'nin etkisi; Avrupa'da yaşayan Kürtlerin faaliyetleri; Türkiye'de Kürtlere yönelik

[418] Gülnur Elçik, "30 Yıl Evvelden Meşruiyete Bakmak Doğu Mitingleri ve DDKO'lar", **Birikim Dergisi**, s.225 (2008): 24.
[419] McDowall, **age**, 543.
[420] Hamit Bozarslan, "Çağdaş Türkiye'de Kürt Sorununun Siyasal Yönleri", **Kürtler Güncel Bir Araştırma**, der. Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Cep Kitapları, 1994), 104.
[421] Güneş, 2013, 119.

özellikle *Ötüken* ve *Milli Yol* Dergilerinin nefret ve dışlayıcı söylemleri[422]; modern iletişim ve yayımcılık olanaklarının artması Kürt kimliğinin oluşumuna ve görünür olmasına katkı sunmuştur.

6.3. Hareketin Özerkleşmesi: Ayrı Örgütlenme

Türkiye İşçi Partisi içinde 1965 yılı itibariyle başlayan tartışmalar, parti içinde etkili olan Kürt aydınlarının taleplerine yeterince cevap verilmemesi üzerine gelişmiştir. Kürt sorunu üzerine tutarlı bir politikanın izlenmemesi, Kürtleri ayrı bir örgütlenmeye itmiştir. Türk solundan beklenen ilgi ve alakanın Kürt kimliğinin ifade edilmesine yönelik bir girişimin yansıtılmaması üzerine özerk bir Kürt hareketinin geliştiği söylenebilir. Özellikle Doğu Mitinglerinin düzenlendiği sırada gözlemlenen mobilizasyon ve burada oluşan kamuoyu özerk bir hareketin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Hatta Ahmet Hamdi Akkaya, bu örgütlenmenin "TİP içindeki aydın Kürt kanaati üzerinden değil de yükselen gençlik hareketinin açtığı alanlar" doğrultusunda doğduğunu söylemektedir.[423] Buradan hareketle Kürt sosyalistler Türk solundan kopmaya başlayacaktı. Bunun sonucu olarak da başta Ankara, İstanbul ve Diyarbakır olmak üzere Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) kuruldu.[424] Yasal olarak örgütlenen bu yapı, demokratik amaçları bünyesinde barındırarak, özellikle de Kürt öğrencilerden büyük destek görerek Kürt halkının dili, kültürü ve tarihi üzerine bir bilinç ve farkındalık yaratıp mobilizasyonu hedeflemiştir. Eğitim faaliyetlerine önem veren bu ocak, aynı zamanda çeşitli seminerler düzenliyor; aylık haber bültenleri paylaşarak dünyadaki gelişmeleri takip ediyordu. Bu çalışmalar doğrultusunda ortak bir alan paylaşımını arzu eden yapı, kimlik bilincinin gelişimini sağlayıp Kürtlük temelinde bir örgütlenmeyi amaçlamıştır. Her ne kadar Türkiye sol hareketi ile ortak bir söyleme sahip olsa da ağırlıklı olarak vurgulanan Kürt

[422] White, **age**, 193-194. Yazılan makale de Kürtlerin geri bir halk olduğu, tarih ve kültürden yoksun oldukları ve Türkiye'yi parçalamak istedikleri öne sürülüyordu. Kürtlerin bu ülkeden kovulması gerektiği, onlara ait herhangi bir yerin var olmadığı söylenmektedir.

[423] Akkaya, **age**, 95. Ayrıca yeni toplumsal hareketler teorisinde harekete katılanların genelde eğitimli, orta sınıftan ve rasyonel kişiler olduğunu söylenmektedir. Aslında her kesimi içine alan bu yeni toplumsal hareketlerdeki özellik bu dönem öne çıkan Kürt toplumsal hareketinde de gözlemlenmektedir. Johnston ve diğ., **age**,125. Habermas, **age**, 33. Buechlar, 2000, 118. Offe, **age**, 60.

[424] Ankara (21 Mayıs 1969), İstanbul (27 Mayıs 1969), Diyarbakır (6 Ekim 1970), Ergani (13 Ekim 1970), Silvan (9 Kasım 1970), Batman (18 Kasım 1971), Kozluk (28 Ocak 1970) gibi yerlerde kuruldu. DDKO örgütlerinde yer almış bazı kişiler: Ümit Fırat, İsmail Beşikçi, Naci Kutlay, Orhan Mümtaz, İbrahim Güçlü, Yümnü Budak, Mehdi Zana, Sait Elçi, Musa Anter, Mümtaz Kotan, Necmettin Büyükkaya. Elçik, **age**, 31. Ayrıca bkz. Ümit Fırat, "DDKO 50 Yaşında", https://bianet.org/bianet/siyaset/208947-ddko-50-yasinda [08.08.2019].

kimliğiydi.[425] 1960'ların başında öne çıkan az gelişmişlik söylemi 1970'lerin başında yerini etnisite ve ayrımcılığa bırakmıştır. Bu söylem çerçevesinde ekonomik taleplerin bireylerin toplumsal hareketlere katılımında eskisi gibi belirleyici olmadığı bunun yerine kimliklerin etkili olduğu söylenebilir.[426] Öyle ki hem devletin baskısına ve inkârına bir meydan okuma hem de adaletsiz bir mülkiyet ilişkisinin varlığıyla görece zengin bir konuma gelen, aşiret yapısının avantajlarını kullanarak otorite elde eden geleneksel Kürt muktedirlerine karşı bir söylem geliştirilmiştir. Bu söylem çerçevesinde geniş bir kitlenin desteği elde edilmiştir. Özellikle bu dönem Kürt coğrafyasında meydana gelen "komando operasyonlarına" dikkat çekilmiş, oluşturulan baskıya karşı tepki gösterilmiştir. Kürtlerin yaşadıkları baskı ve dışlanmışlık hissi 60'ların sonunda birçok Kürdün siyasal olarak mobilize olmasını sağlamıştır. Bu meseleyle ilgili olarak, çıkarılan bültenler şiddete maruz kalmış insanların mektuplarına yer vermiştir.[427] Bu da gösteriyor ki DDKO halk nezdinde görece önemli bir konuma gelmiştir. Kitlelerin bilinçlenmesini sağlayan ve bir nevi onların sesi olma anlayışı ortaya konulmuştur. Farklı bir etnisitenin varlığını her şekilde dile getiren bu söylem, devlet tarafından bir tehdit olarak görülmüştür.[428] Nitekim 1960'ların göreceli serbest ortamında gelişen Kürtlük bilincinin yansıması olarak DDKO'lar, 1971 Askeri Muhtırası ile kapatılmıştır. Yüzlerce DDKO üyesi gözaltına alınarak Diyarbakır sıkıyönetim gözetim ve tutukevine getirilmiştir. Önde gelen üyeler "ulusal duyguları zayıflatmak ve yok etmeyi hedefleyen bir örgütlenmenin faaliyetlerinde yer almak"la suçlandı.[429] Özü itibariyle bölücülükle suçlanma hali, uzun bir süre Türkiye gündemini meşgul edecektir. Nitekim sosyo-politik ve ekonomik taleplerin ifadesi olan Kürdi talepler "bölücülük"le

[425] Ocakların genel kurul kararlarında vurgulanan Kürtlük ifadesi şu şekilde dile getirilmiştir: "İlki, Türkiye'nin bütünlüğü içinde Kürt halkı vardır. İkincisi, Kürt dili Türkiye'de konuşulmakta olan bir dildir. Üçüncüsü, bu varlık kendine özgü bir kültür birliği yaratmıştır. Dördüncüsü, Kürtler, ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde müşterek bir pazar ekonomisi etrafında toplanmışlarıdır." Aktaran: Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 856.

[426] Etnisiteye, kültüre ve cinsiyete dayalı farklılıklar bu dönem genel olarak dünyanın farklı yerlerinde ön plana çıkmıştır. Yeni toplumsal hareketlerde ifade alanı bulan bu farklılıklar normatif ve kültürel kodlara karşı gelme halini yansıtmıştır. Bireyler için motive edici olan bu olgular hak girişimlerinde dile getirilen konuların başında yer almaktadır.

[427] Güneş, 2013, 131. Mehmet Ali Aybar, Komando operasyonları hakkında meclise önerge vererek konunun parlamentoya taşınmasını sağladı. Ayrıca DDKO Kürtlerin gözünde dert ve şikayetlerini ulaştırabilecekleri bir kurum haline gelmişti. Buna istinaden komando operasyonları hakkında kendilerine gelen istek ve şikâyetler doğrultusunda bir rapor hazırlamışlardır ve bunu Cumhurbaşkanı'na sunmuşlardır.

[428] Bu dönem Kürt sorununa yaklaşım da değişmiştir. Başlangıçta azgelişmişlik meselesi olarak ele alınan olgu, 70'lerde ezilen bir ulusun varlığından söz edip, sömürgecilikle ilişkilendirilmiştir. Bu durumda mücadele hem sınıf hem de ezilen ulus mücadelesi olarak okunmuştur.

[429] Güneş, 2013, 133.

suçlanacaktır. Porta ve Diani, bu tarz yaftalamaların var olduğunu belirterek, güç sahipleri tarafından sürekli bir şekilde dile getirilen belli kavramların mevcut olduğunu söylemektedir.[430] Örneğin bir toplumsal hareketin içinde yer alanlara yönelik "yozlaşmış", "ahlaki açıdan zayıf" ve "toplumun temel değerlerine uymayanlar" gibi yaftalamalar öne çıkmaktadır. Türkiye'de de Kürtlerin hak taleplerine karşı genelde "bölücü" yaftalamasının yapılması bir önceki örneği doğrulamaktadır. On beş yıla kadar ağır ceza ile cezalandırılmak istenen üyeler, bu suçlara karşı yaptıkları siyasi savunmalarla gündemde genişçe yer tutmuşlardır. Savunmaların özü ise Kürtlerin kökeni ve Kürt dilinin konumu gibi özel meseleler etrafında şekillenmiştir. Onu yok sayan, görmeyen ve duymayan anlayışa karşı çıkarak var olduğu söylemiyle öne çıkan bir savunma mevcuttur. Tarihsel bir arka plan sunan bu savunmalar, erken cumhuriyet döneminin politikalarını eleştirerek, onların ortaya koyduğu iddia olan Kürtlerin hukuki ve fiziki mevcudiyetinin inkârına karşı çıkıldığı gibi bölgenin bilinçli bir şekilde geri bırakıldığı ayrıca belirtilmiştir.[431] Savunmaların sonraki döneme yansımaları oldukça güçlü olacaktır. Zira Kürt sorununun ulusal bir sorun olduğu söylemi öne çıkmaya başlayacaktır. Esasen yeni bir dönemin Kürtler için başlayacağı söylenebilir. Kimliği bu denli öne çıkaran ve onun varlığına yönelik açıklamalar sunan bu örgütlenme aslında Polletta ve Jasper'ın çalışmasında hareketler için vurgulanan kimliğin dört rolünü içinde barındırmaktadır. İlki kolektif bir iddianın var olması, ikincisi stratejik ve taktiksel kararların verilmesi, hareketler için aktivistlerin var olması ve son olarak da hareketlerin ulaşmak istediği bir sonucunun var olmasıdır.[432] Kimlik yönelimli bir paradigmayı yansıtan Kürt toplumsal hareketi kolektif bir kimlik anlayışıyla yukarıda anlatıldığı şekliyle bir kimlik özlemi çekmektedir ve buna göre bir anlatı sunmaktadır.

Özetlersek eğer Türk solcularının, Kürtlerin kimlik haklarına ve mevcudiyetlerinin inkârına yönelik söylemlere ilgisiz kalması veya çalışmalarında yeterince buna yer vermemeleri, Kemalist ilkelere meydan okumaması ve sistemin giderek baskı oluşturması Kürtleri ayrı bir örgütlenmeye sevk etmiştir.[433] Büyük

[430] Porta ve Diani, **age**, 106.
[431] Detaylı bilgi için bkz: Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1 (Ankara: Komal Yayınevi, 1975); Kovara Bir Dergisi 5. ve 6. Sayılara bakılabilir.
[432] Polletta and Jasper, **age**, 285.
[433] Naci Kutlay, "Kürt sosyalistlerinin ayrı bir örgütlenmeye girmesini şu şekilde açıklamaktadır: "Gençlik örgütü olan Fikir Kulüpleri Federasyonu ve sosyalist TİP ve sendikalardaki Kürtler, bu örgütlerde yeterince temsil edilmedikleri ve demokratik haklarının yeterince dikkate alınmadığı gerekçesiyle giderek "ayrı örgütlenme arayışını yer yer dile getirdiler. En canlı tartışmalar FKF'de

kentlerde eğitim olanaklarına ulaşan Kürtler, görece gelişen modern iletişim araçlarının katkısıyla beraber siyasallaşmışlardır. Anderson'un vurguladığı gibi kapitalist yayıncılığın gelişmesi kimliğe dair bilinçlenmeyi arttırmaktadır. İletişim teknolojilerinin artması ve yaygınlaşması benzer dertleri olan insanların birbirine benzemesini sağladı. Ortak görmeyi, duymayı, hissetmeyi, konuşmayı mümkün kıldı. Dolayısıyla başta Türklerle birlikte sağ ve sol hareketler içinde örgütlenmişse de zamanla sistemin Kürt kimliğine kapalı olmasından ötürü kimlik bilincinin uyarıcı etkisiyle kendi örgütlenmelerine gitmişlerdir. Bu ayrı örgütlenme, Ünlü'ye göre bir meydan okumayı içinde barındırdığı gibi Türk solu yerine Türkiye solu, Türk halkı yerine Türkiye halk(lar)ı gibi terimlerin kullanılıp, nasıl değiştiğini de göstermektedir.[434] Cumhuriyetten bu yana Kürtlerin kurduğu ilk yasal örgüt olarak öne çıkan DDKO'lar yeni bir kimlik bilincinin oturması adına önemli bir girişimdir. Öyle ki kendilerini doğulular olarak adlandıranlar bu süreçten sonra Kürt kelimesini kullanmaya başlayacaklardır. Çok katılımlı bir sürecin Türkiye'de şekillenmesinde ciddi katkıları olan DDKO, Kürt kimliğinin hatlarını belirginleştirmiştir. Özellikle ortaya koydukları tarihsel arka plan, sembol ve mitler ilerleyen dönemde gelişecek olan Kürt grupların inşa ettiği kimlik içerisinde kendilerine genişçe yer bulacaktır. Özelde Kürt kimliğinin etnik temelli bir kavrayışı oluşturulmuş ve bu minvalde "Newroz miti" ve "Kawa efsanesi" üzerinden alternatif bir söylem öne çıkarılmış, köken olarak da izini antik Medlere götürerek bir tarihsel mit ortaya konulmuştur.[435] Della Porta ve Diani, kimlik yönelimli hareketlerin genelde sembollere, deneyimlere ve mitlere atıfta bulunduğunu belirtir.[436] Bu atıflar dayanışma ve birlikteliği güçlendirmektedir. Ayrıca hareketler için bir motivasyon kaynağı olarak öne çıkarlar. Öyle ki Kürtlere ayrı bir halk oldukları bilincini aşamalı olarak aşılayan bu anlatım, Kürtleri bölen pek çok şeye rağmen kimlik ve birlik bilincini şekillendirmektedir.

---

oldu. Kürt kökenli gençler giderek ayrı örgütlenme noktasına geldiler." Naci Kutlay, "Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Öncesi", **Bir: Kovara Legerin ü Lekolin**, s. 5 (2006): 163'den aktaran Güneş, 2013, 129. Bu ayrılma fikri 70'lerin ortasına kadar sürmüştür. Geleceğe yansıması ise etnik bir kimlik kavrayışının varlığı olmuştur. Bunu temel alarak mobilize olan kitleler Kürt toplumsal hareketinin gelecek dönemdeki söylemini oluşturmuştur.

[434] Ünlü, **age**, 289.

[435] Güneş, 2013, 126. Hamit Bozarslan, Newroz miti ve Demirci Kawa efsanesiyle beraber yeni bir bakış açısının ortaya çıktığı ve buradan hareketle bir anlamlandırma amacının işlendiğini söylemektedir. Bozarslan Demirci Kawa efsanesinin Kürt milletinin özgürleşmesi yolunda bir örnek model teşkil ettiğini, Newroz miti ile politik seferberliğin toplum için kıvanç duyulan bir hal aldığını söylenmektedir. Bozarslan, **Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar**, 46-56. Nitekim inkâr ne kadar büyük olduysa kendini ispat etme ve var olma anlatısı da o kadar büyük oldu. Kökenlerinin ne kadar eski olduğunu ispat etme ve bunu tarihsellik üzerinden ifade etme Kürt kimliğinin güç aldığı bir nokta oldu.

[436] Porta ve Diani, **age**, 106.

Tarihsel bir anlatı yaratılarak bir kurgu sürecinin işlendiği açıktır. Nitekim tanınma mücadelesi veren bu hareketler de sosyal süreçler doğrultusunda şekillenerek, varlığını uygulamalar ve ritüeller etrafında ortaya koyar. Bu çaba aslında öteki tarafından tanınma/kabul edilme amacını yansıtmaktadır. Muhafazakâr bağların ötesinde yeni bir kimlikle var olmaya çalışan bu yapı, kısa zamanda birçok Kürdü etkileyerek çocuklarına Kürtçe isimler vermelerini sağlamıştır. Günümüzdeki hareketin politikleşmesinde ilk etki sahibi olan bu örgüt zamanla kitlelerin Kürt kimliğini benimsemesini de mümkün kılmıştır. 12 Mart darbesinin ardından giderek radikalleşen ve birçok Kürdün yeniden örgütlendiği bir dönem ortaya çıktı. DDKO üyelerinin hapishanelerdeki faaliyetleri ve ortaya koydukları siyasi savunma hapishanelerde de direnişin devam ettiğini göstermektedir. Bu direnişler ve faaliyetler doğrultusunda yeni fikirler öne çıkmakta ve bunların etkisiyle ayrışmalar yaşanmaktaydı. Parçalanmaya rağmen kamusal alanda birçok örgütün görünmeye başlandığı, şehirli nüfusun genel anlamda seferber edildiği, bu anlamda kendisini ifade etmeye çalışan bir Kürt toplumsal hareketinin oluştuğu söylenebilir. Kitlesel bir mahiyete ulaşan bu hareket, Kürtlükten yola çıkarak Türkiye tarihini yeniden okuma gayreti gösterecektir. Kimlikle ilişkili kültürel ve sembolik meselelere yoğunlaşan hareketler, merkezine etnik bir yapıyı aldıklarında genelde dil, kimlik ve kültür üzerine yoğunlaşır. Bozarslan'nın belirttiği gibi özerk bir hareketin ortaya çıkmasıyla beraber artık sol söylemlere anlam veren "Kürdistani" bir programın geliştiği göze çarpmaktadır.[437] Bireylere bir motivasyon kaynağı sağlayan bu olgular, aidiyet hissiyatını güçlendirerek dayanışmayı mümkün kılar. Ayrıca sürekli ve örgütlü bir hal alan Kürt toplumsal hareketi cari hayat tarzının hâkim kodlarına karşı çıkarak, kendi uzamlarında var olan yaşamı benimsemektedir. Ortak kolektif bir isim etrafında birleşen ve buna bağlı olarak tarih, soy, dil ve kültür anlatısıyla beraber belli bir coğrafyaya atıfta bulunan bu hareket, dayanışma duygusu etrafında insanların mobilize olmasını amaçlamıştır.[438]

[437] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dergisi**: Sol, ed. Murat Gültekin, cilt. 8, 2.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1178

[438] Tilly, toplumsal hareket gibi bir politik yapının 3 unsuru bileştirmesi gerektiğini söylemektedir. Bunlardan ilki; hedef otoritelere yönelik yapılan ortak hak talebi kampanyalarıdır. İkincisi; hak talebi girişimi olarak adlandırılan halk mitingleri, medya demeçleri ve çeşitli gösterileridir. Üçüncüsü; amacın makul olması, birlik, sayı ve bağlılığı halkın temsil etmesidir. Bu üç unsur arasındaki etkileşim aslında bir bakıma toplumsal hareketi oluşturur. Burada önemli olan ise MBSB'nin varlığıdır. Tilly, buna yönelik tanımı ise şu şekildedir. Makul olma: ölçülü davranışları içinde barındırmalıdır. Birlik: benzerlik üzerinden oluşturulan bir temelle ortak ve söylemleri içerir. Yani benzer rozetler, bandajlar, ilanlar ve kostümler; saflar halinde yürüyüş; şarkı söyleme ve dua etme.

6.4. Uyanış: Kitleselleşme ve Kimliğe Yönelme

Tüm sol ve Kürt yayınlarını yasaklayan 1971 darbesi, yarattığı baskı ve şiddetle var olan örgütlülük halini ortadan kaldırmak istemiştir. Darbeden önce özerkleşen Kürt örgütlenmesi ilk müdahaleyle karşılaşmış ve sonuç olarak da üyelerinin çoğunun tutuklanmasıyla yüz yüze kalmıştır.[439] Darbeden sonra da tüm faaliyetleri durdurulmuş ve üyelerine yönelik ağır davalar açılmıştı. Bu dönemden sonra ortaya çıkacak olan Kürt hareketine güç veren siyasi savunmalar, bu davaların sonucu olarak ifade edilebilir. Kimliğin gelişimi ve fark edilmesi adına önemli bir konuma sahip olan bu davalar, Kürt hareketi açısından yeni bir dönemi işaret etmekteydi. Zira ortaya konulan savunmalar birkaç yıl sonra ifade edilecek olan "ulusal sorun" söyleminin temelini oluşturmaktadır. Kürtlerin ayrı ve ezilen bir halk olduğu, kullandıkları dilin ayrı bir dil olduğu söylemi üzerinden geliştirilen savunmalar gelecek dönemde ortaya çıkacak hak taleplerinin de temelini oluşturmaktadır.[440] Türk solundan ayrı bir örgütlenmeyi hem düşünsel hem de pratikte uygulamayı mümkün kılan bu söylem, kopuşu mümkün kıldığı gibi değişik akımlara bağlı Marksist-Leninist Kürt örgütlerinin çıkışını da sağlamıştır. Genel aftan önce belirginleşen bu parçalanmışlık hali, Bozarslan'a göre, "Kürt hareketinin meşruiyeti ve yasallığı devlet tarafından kabul edilmiş bir sahaya sahip olmaması ve bu nedenle, kendi içinde iktidar, kontrol ve denge mekanizmalarını kuramamasının

---

Sayı: kişi sayısı olarak öne çıkma. Sokakları doldurmak. Bağlılık: her türlü olumlu veya olumsuz durumda var olma halidir. Baskıya direnç; gösterişli fedakârlık, bağış ve yardım. Bkz. Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, çev. Orhan Düz (İstanbul: Babil Yayınları, 2008), 13-34. Bu açıklamaya bağlı olarak ortaya çıkan Kürt hareketine baktığımızda deneyimler farklı olsa da Tilly'nin formüle ettiği yapı üzerinden 3 unsuru birleştirdiği söylenebilir. Hedef otoriteye yönelik girişilen hak talebi, bunu özellikle dernek, yayın ve partiler üzerinden yürütmesi önemlidir. Talep edilenin kültürel haklar olması sebebiyle makul olduğu, birlik, sayı ve bağlılık hallerinin ise giderek arttığı ve buna bağlı olarak da uluslararası bir görünürlüğe ulaştığı söylenebilir. 1970'lerle beraber görünür olma halinin sokaklara yansıması, özelikle bir direniş alanı olarak sokakları öne çıkarmaları, dikkate değerdir. Çeşitli Kürtçe ve Türkçe afişin olduğu; mitinglerin düzenlendiği; dernek, dergi ve gazete yoluyla hak taleplerinin dile getirildiği; mektuplarla tepki ve sıkıntıların dile getirildiği; ortak savunmalarla birlik ve dayanışmayı yansıtma durumunun varlığı Tilly'nin formülasyonunun bir ifadesidir. Yani bir toplumsal hareketi yansıtmaktadır.

[439] Tan, **age**, 353. Akkaya, **age**, 98. Güneş, 2013, 132.

[440] 60'larla beraber belirginleşen ve sonraki yıllarda Türkiye'deki gündemden hiç düşmeyen bu söylem devletin bakışı ve Kürtlerin kendini ifade etmesi arasında ortaya çıkan bir çatışma halini yansıtmaktadır. Kürtlerin demokratik insani ve kültürel hakları talep etmesi, eşit bir yaklaşım istemesi ve saygı çerçevesinde gerçekleşecek bir tutumun var olmasını arzulaması devlet tarafından Kürtçülük olarak tarif edilmektedir. Bu tariften güç alan yaklaşım Kürtçülüğü de azınlık ırkçılığı olarak nitelemektedir. Bir çatışma halinin yansıması olarak öne çıkan bu durum meselenin de kaynağını oluşturmaktadır. Devletin buna yönelik olumlu cevaplar vermemesi meselenin bir sorun haline dönüşmesine neden olmaktadır.

bir sonucu olarak" ortaya çıkmaktaydı.[441] Tutuklanan Kürt aydın ve öğrencilerinin geneli Diyarbakır hapishanesinde bulunmakta ve buna istinaden aydın ve öğrencilerin kendi aralarında Kürt sorununu tartışması, örgütsel anlamda farklı akımlara eğilimin oluşmasına mahal verdiği gibi yeni bir söylemin gelişmesini de mümkün kılmıştır. Bu söylem merkezine Kürtlüğü alarak bir meydan okuma girişimi olarak kendisini ifade etmiştir. Nitekim etnik bir kavrayışın kurulduğu açıkça kendisini göstermektedir bu dönemde. Dolayısıyla "yeni"[442] bir hareket gelişti denilebilir. Kimliğe yönelik taleplerde daha köktenci bir bakışın ve aynı zamanda daha geniş bir tabanın varlığı bu yeniliği bizlere göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi birçok parçaya bölünmüş bir hareketin varlığı mevcuttu. Ancak her ne kadar parçalanmış olsa da kimliğin ifade edilmesi ve kimliğe dair farkındalık artmıştı. Kürtlüğü görünmez kılmaya çalışan bakışa genel olarak karşı çıkılmıştır. Bu açıdan etnik kimlik, yayınlar ve örgütlenme vasıtasıyla kamusal alanda görünür olmaya çalışmıştır. Bu yolla var olan tahakküm ve baskıyı kırmaya çalışacaktır. Nitekim Pamela Oliver, kültürel baskının yoğun olduğu yerde, baskın olmayan etnik kimliklerin kendi sınırlarını ve farklılıklarını yaratıp koruduğunu söylemektedir.[443] Bu bağlamda ortaya çıkan hareketler tanınma ve kabul edilme isteklerini daha da güçlü bir şekilde dile getirmektedir.

1950'lerde başlayan kırsal kesimlerden kentlere doğru gelişen göç dalgası, 1970'lerde de giderek artmıştır. Yaşam pratiklerinin mekâna bağlı olarak değişmesi ve kentte kendilerine yarattıkları alanlarda varlıklarını sürdürmeleri, kapalı bir topluluk alanının var olmasına neden olmuştur. Genellikle kentin yoksul alanlarını yerleşim alanı olarak belirleyen bu kesim, etnik ve dini kimliklerini bu sıkışık alanda yaşamaktadır. Daha önce yaşadıkları yerlerden çok farklı olan bu yeni yaşam alanları, bireylerin giderek kimliklerine yönelik bir farkındalığı hissetmesine ve radikalleşmesine neden olmaktadır. Zira gündelik hayat içinde deneyimledikleri yoksulluk, ayrımcılık ve dışlanma pratikleri bunu gerçekleştiriyor olabilir. Kolektif bir kimliğin oluştuğu bu süreçte, Porta ve Diani, bireylerin yaşadıkları deneyimlere atıfta bulunarak, yaşanan sürecin kimliği inşa ettiği ve politik bir yanın ortaya

[441] Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 857.
[442] Yalnız bu yenilik daha önce var olan süreklilikten bir kopuşu ifade etmemektedir. Aksine eskinin bir devamı, ondan güç alan bir yapının varlığına işarettir. Farklı bir bakış açısını ortaya koymasından ötürü önemlidir.
[443] Pamela Oliver, "The Ethnic Dimensions in Social Movements", https://osf.io/preprints/socarxiv/m9yqc/ , 5.

çıkmasını sağladığını belirtmektedir.[444] Böylece bireylerin ortak eylemde bulunma kararlarında kimliğin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Bruinessen'in belirttiği gibi 1970'lerdeki Kürt hareketinin başlıca motor gücünü bu kesimler oluşturmaktaydı.[445] Kamusal alanın farklılıklara kapalı olması ve türdeş bir yapının varlığını arzulaması, dışlayıcı tutumun herkesçe sahiplenilmesini mümkün kılmaktadır. Bu sebeple görünür olma, tanınma ihtiyacı bir süre sonra zaruri olmaktadır. Böyle bir ortamda kimlik sizi mobilize edebilmektedir. Nitekim göçle beraber artan sayıda Kürdün kentin farklı kesimlerine yerleşmesi, görünürlüğü Kürt coğrafyasının dışına taşıdığı gibi, etnik mobilizasyonun en güçlü kesimini de oluşturmaktaydı.

12 Mart darbesiyle beraber Kürt hareketi de, Türkiye sosyalist hareketi de yoğun baskı ve tutuklamalara maruz kalmıştır. Bilhassa Kürt hareketinin özerkleşmesiyle beraber kendisine bir iktidar alanı yaratma isteğinin arifesinde gerçekleşen bu teşebbüs, hareketin sonlandığı düşüncesini yaymıştır. Lakin Diyarbakır cezaevinde kalanların ortaya koyduğu siyasi savunmaların geniş bir kesimi etkilemesi ve burada kalanların farklı fraksiyonları izleyerek kendi fikirlerini geniş bir kesime yayması; 1970'lerde göç olgusunun devam ediyor oluşu ve buna bağlı olarak yoksul mekânlarda yaşamlarını sürdüren kesimlerin gündelik hayat pratiklerinde deneyimledikleri mağduriyetlere anlamlar yükleyerek kimlik etrafında mobilize olmaları kitleselleşmeyi canlı tutmaktadır. Bu dönem kitleselleşmeyi mümkün kılan ve kimliğe yönelmeyi sağlayan bir diğer durum ise 12 Mart darbesinde gerçekleştirilen tutuklamalardan kurtulan bir kesimin Ortadoğu ve Avrupa'ya giderek mücadeleyi burada sürdürmesidir. Nitekim görece önemli bir konuma sahip olan bu kesim, Kürt toplumsal hareketinin gelişim hatlarını belirleyen etkenlerden biridir. Ayrıca etkili olan bir diğer etken ise darbe sonrasında yani 1973 yılında gerçekleştirilen seçimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Ordu kendisinin rol almayacağı bir sivil yönetime geçişe izin vermek zorunda kaldı. Gerçekleştirilen seçim sonucunda Bülent Ecevit'in etkili olduğu Cumhuriyet Halk Partisi oyların çoğunu aldı. Kendisinin gösterişsiz ve sade yaşamı bilhassa kullandığı sloganlar (Hak verilmez alınır; Ne ezilen, Ne ezen; İnsanca hakça bir düzen) Kürtlerin genelini

[444] Porta ve Diani, **age**, 92.
[445] Bruinessen, 1993, 345.

etkilemiş ve seçimlerde destek almasını sağlamıştır.[446] Doğudaki sorunları çözeceği iddiasıyla öne çıkan Ecevit, bu tutumun dışında hareket edince, kitlelerin var olan güvenini sarsmıştır. Devletin, Kürtlerin kültürel taleplerine ve tanınma isteklerine kapalı olması bu yıllarda da kendisini göstermiştir. Her ne kadar yeni hükümetler ve yeni figürler öne çıksa da yaklaşım pek değişmemiştir. 1975 yılında Ecevit'in, Diyarbakır Dağkapı Meydanında toplanan ve "halklara özgürlük" diyen kitlelere karşı Türkiye'de halklar yok, halk var" cevabı bu etkinin sonlanmasına neden olmuştur.[447] Dışlayıcı tutum kitlelerin kendi kimliklerine tutunmalarını sağlamıştır. Dışlandığını hissedenler giderek radikalleşerek ayrı örgütlenme ve ayrı mobilize olma fikirlerine sıcak bakmıştır. Oliver, devletlerin genel olarak belli bir etnik kimliği yücelttiği, onun üzerinden bir tanımlama yaptığını ve genellikle kaynakları o etnik kimlik üzerinden seferber ettiğini vurgulamaktadır. [448] Baskın olan bu etnik kimlik, azınlıkta olan bir başka etnik kimlik üzerinde tahakküm kurabilmektedir. Azınlıkta olan kimliklerin de buna karşı çıkarak, bir direniş sergilediğini görülmektedir. Ulus- devlet genel olarak ortaya çıktığı yerde bir tarafsızlık prensibini benimsememiştir. Bu sebeple devlet genel anlamda etnik çatışmanın bir tarafı durumuna gelir. Etnik anlamda belli bir kimliği savunan anlayış, baskın olan etnik kimlik etrafında şekillenen kurumlarca varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki Kürtler, Türklük üzerinden kurulan kamusal alanda Türk kimliğinin tahakkümünü hissetmektedirler. Kendi kimliklerinin yok sayılmasından ötürü farklılıklarını dile getirerek, bir toplumsal hareketin oluşmasını sağlamışlardır. Bu hareket muhteviyatında hoş görülmekten ziyade saygı görüp eşit muameleyi talep

[446] McDowall, **age**, 546; Romano, **age**, 75. Bruinessen, 1993, 346. Kürt coğrafyasında etkili olan Cumhuriyet Halk Partisi politikleşmiş Kürtlerin çoğundan oy almıştır. Aynı zamanda ağalar üzerinden bir mobilizasyon sağlayan Milli Selamet Partisi de bölgede etkili olmuştur. Kürt coğrafyasındaki seçmenler bu iki parti üzerine yoğunlaşmıştı. Bu iki partinin ülkedeki seçimlerde genel oyların çoğunu alması ve dolayısıyla CHP'nin çoğunluğu sağlayamaması, koalisyona gitmeyi zorunlu kılmıştır. 1980'e kadar farklı partilerin dahil olduğu koalisyon hali sürmüştür.

[447] Bruinessen, bu tutumun Kürtler üzerinde büyük bir etki yarattığını ve bunun sonucunda da Kürtlerin geniş bir kesiminin Kürt sol örgütlerine kaydığını söylemiştir. Bruinessen, 1993, 346. Benzer bir açıklamayı David Romano da ortaya koymaktadır. Romano, Ecevit'in Kürt coğrafyasına yönelik ekonomik gelişmelerin sağlanması adına buraya özel bir programı kabul ettiğini ancak Kürtlerin hak talebine karşı ise kapalı bir görüntü sergilediğini belirtmektedir. Politik sistemin bu taleplere karşı kapalılığını sürdürmesi çoğu Kürtün hayal kırıklığı yaşamasına neden olduğu gibi radikalleşmesini de sağladığı görülmektedir. Romano, **age**, 75. Ayrıca Somer, bu dönem yapılacak yerel seçimlerde Ecevit'in, Kürt kimliğini öne çıkaran adayların başvurularını reddettiğini ve buna bağlı olarak da bölgedeki etkinliğinin düşüşe geçtiğini belirtmektedir. Somer, **age**, 187. Bu durum da Kürt kimliğiyle öne çıkan adayların bağımsız olarak seçime girmelerine neden olmuştur.

[448] Oliver, **age**, 2. Benzer bir açıklamayı Milton Esman da ifade etmektedir: "Devlet belli bir etnik topluluk tarafından yaratılır ya da ele geçirilir ve bu topluluğun bir aracı olarak kullanılırsa, bu durumda devlet etnik çatışmanın bir tarafı durumuna gelir. Miton J. Esman, **Ethnic Politics**, (Ithaca: Cornell University Press, 1994): 217'den aktaran Romano, **age**, 157.

etmektedir. Kısacası 1960'larda TİP'in sağladığı örgütlenme; 1950'lerde başlayan yayıncılık faaliyetlerinin artması; göçle beraber büyük kentlerde yaşamaya başlayan ve üniversitede eğitim fırsatı elde eden belli bir kesimin öne çıkması ve yukarıda anlatılan, 70'lerde görece önemli sayılabilecek etkenlerin sağladığı mobilizasyonla, bu dönem kimliğe yönelik bir söylem gelişmiştir. Bu söylem, içinde "sömürge" ve "ulusal kurtuluş" tezini barındırmaktaydı. Kürtlerin yaşadıkları baskı ve dışlanmışlık hissi siyasal olarak Kürtlerin ayrı bir şekilde örgütlenmesini sağlamıştır. Örgütlenme için itici bir güç olarak öne çıkan baskı, dışlanmışlık ve ayrımcılık hali aydın ve aktivistlerce dile getirilmiş, kitlelerin de etkilenmesine neden olmakla beraber mobilize olmasını sağlamıştır. Varlık sebebini Kürtlüğe bağlayan anlayış, onun etrafında şekillenen bir hareketi arzulamıştır. Açıkçası yapısal nedenlerin varlığıyla beraber genel bir inancın var olması bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasını mümkün kılıyordu.

Genel affı izleyen kısa dönem[449], yeniden toparlanma imkânı sağladı. Kuşkusuz bu hem Kürt hareketi için hem de Türkiye'deki sosyalist hareket için belli siyasi fırsat yapıları doğurmuştu. Misal, Türk solunun hâkimiyetinden çıkan Kürt solu kendi örgütlenmesine giderek, "Kürdistan Sömürge Tezi" ve buna dayalı olan "Ulusal Kurtuluş Mücadelesi"ni benimsemişti.[450] Hemen hemen bu dönem ortaya çıkan tüm Kürt sol örgütler[451] bu tezleri kullanmıştır. Strateji üzerine yaşanan ideolojik ve siyasal tartışmalar çok fazla Kürt sol örgütünün çıkmasını sağladığı gibi Türkiye'de Kürt kimliği üzerine gerçekleştirilen mücadelenin de artık açık bir hale gelmesini sağladı. Bir önceki dönem yeterince dillendirilmeyen Kürt kelimesi, hatırlanacağı üzere genellikle Şark ve Doğu olarak adlandırılıyordu, artık daha çok görünür olmaya başladı. Aftan sonra örgütlülük için görece özgür bir ortam yakalayan Kürt sosyalist gruplar "ezilen uluslar" ve "ezen ulusların" milliyetçilikleri üzerine yoğunlaşmışlardır. Kendilerini bir tahakküm altında hisseden bu gruplar her anlamda sömürüldüklerini vurgulamaktaydı. Güneş bu durumu şu şekilde

[449] CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin 1974 senesinde çıkardığı genel af siyasi tutukluların serbest bırakılmasını mümkün kıldı.
[450] Akkaya, **age**, 99. Güneş, 2013, 142. Bruinessen, 1993,347.
[451] İllegal olan bu örgütler şunlardır: Türkiye Kürdistan Sosyalist Parti (TKSP), Rızgari (Kurtuluş), Ala Rızgari (Kurtuluş Bayrağı), Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri (DDKD/KİP), KAWA, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK), Beş Parçacılar, Tekoşin (Mücadele), Partiya Karkeren Kurdistan-Kürdistan İşçi Partisi (PKK). Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Özer, **Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler**, 3.bs. (İstanbul: Hemen Kitap Sis Yayıncılık, 2011), 585-657. Güneş, 2013, 142-153. Akkaya, **age**, 88-120. Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Dergisi: Sol**, ed. Murat Gültekin, c.8. 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1169-1207.

özetlemektedir: "sorun sadece Kürtlerin dilsel ve kültürel olarak bastırılması ya da kimliklerinin inkârı değildi; aynı zamanda Kürdistan'ın kapitalist sömürüsü ve kitlelerin feodal sınıflar tarafından bastırılmasıydı."[452] Bu söylem sadece devleti yönetenlerin bakış açısına yönelik değildi, aynı zamanda sınıf temelinde gelişen Kürt feodal seçkinlere de yöneliktir. Onların birer "işbirlikçi" olduğunu düşünen gruplar, gelişmenin önündeki engel olarak feodal elitleri görmekteydi. Toplum üzerinde kurulan baskı, olumsuz etki ve tahakküm ortadan kaldırılmalı düşüncesi yayılmıştı. Bu açıdan 1970'lerin ilk dönemi teorik olarak düşünce aşamasının gelişimiyle ilgilidir. Sömürge ve ulusal kurtuluş tezi etrafında şekillenen bu dönemin hareketi, Kemal Burkay'ın daha sistematik hale getirdiği söylem üzerinden gelişmekteydi.[453] Parçalanmış bir ülke tahayyülü ortaya konulmuş ve varlıklarının tehlikede olduğu vurgusu öne çıkarılmıştır. 1974 sonrasındaki gelişmeler Kürt siyasal aktivizminin arttığı yani bir nevi Kürt gruplarının ve illegal partilerin sahneye çıktığı dönem olarak okunmalıdır. Kurtuluş, baskı ve sömürge kavramları üzerinden bir söylem geliştiren bu dönemin hareketi çeşitli yayınlarla da ifade edilmiştir. Bir fikir birliğini amaçlayan bu çalışmalar, tek sesliliği hedeflemiştir. Muhtemelen kolektif bir kimliğin oluşması amaçlanmıştır. Nitekim Hank Johnston'un belirttiği gibi kolektif kimlik, toplumsal hareketlerin merkezini oluşturur.[454] Kültürel hedeflerin kazanımına yönelik girişimler olarak öne çıkan faaliyetler özellikle dergiler yoluyla kendisini ifade etmiştir. Bruinessen dergilerin bu dönem siyasi makaleler dışında Kürt dili, edebiyatı ve kültürüne de yer ayırdığını belirtmektedir.[455] Bunlar üzerinden kitlelere verilen mesaj, onların kendi kimliklerinin farkına varmalarını sağlamıştır. Özellikle bu yayınlarda kullanılan sömürge tezi, yeni bir tarih yazımını mümkün kılarken; bildikleri, öğretilen ya da kanıksatılan tarihi de eleştirmelerini sağlamıştır. Genel söylem özgürlük ve bağımsızlık üzerinden şekillenmiştir. Hâkim olan etnik grup karşısında çıkarların ifade edilmesine yönelik toplumsal ve siyasal formlar

[452] Güneş, 2013, 157.
[453] Burkay, darbe döneminde Avrupa'ya gitmeyi başaranlar arasındaydı. Burada mücadelesini sürdüren Burkay, Türk sosyalist grupların söylemine yönelik bir eleştiri geliştirmiştir. Hıdır Murat takma adıyla *Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi* adlı bir broşür yayınlayıp, Türk burjuva hükümetlerinin Kürdistan'ı bir sömürge statüsüne soktuğunu dile getirmektedir. Kürtlerin bağımlı bir ulus olduğunu ve sürekli sömürüldüğünü belirten Burkay, geniş bir kesimin bu söylemi sahiplenmesini sağlamıştır. Güneş, 2013, 136-137. Nitekim 1975 sonrasında iyice belirginleşen Kürt sosyalist örgütleri bu tez kapsamında bir söylem geliştireceklerdir. Ayrı bir ulusun varlığını öne çıkaran açıklamalarla birlikte her ulusun kendi kaderini tayin etme hakkını sürekli olarak gündemde tutmaktaydılar. Sonuç olarak sürekli bir evrim geçiren ve gelişen Kürt toplumsal hareketi bu dönem sömürge tezi üzerinden kitleleri etkilemiş ve mobilizasyonu mümkün kılmıştır.
[454] Hank Johnston, **What is a Social Movement?** (Cambridge: Polity Press, 2014), 86.
[455] Bruinessen, 1993, 351-352.

yaratılmıştır. Böylece gündelik yaşam politikleştirilecektir. Fikirlerin yaygınlaştırılmasında etkili olan yayıncılık faaliyeti aynı zamanda ideolojik ve teorik tartışmaların yaşandığı bir platform olarak da öne çıkmaktadır. Bu durum önemlidir, zira kendilerini ifade etmeleri için kendi platformlarını oluşturdukları görülmektedir. Görece mühim sayılabilecek dergiler ise şunlardır: TKSP'nin çıkardığı *Özgürlük Yolu* ve *Roja Welat*; Kawa'nın kendi adıyla çıkardığı *Kawa*; Rızgari'nin kendi adıyla çıkardığı *Rızgari*; DDKD'nin *Jina Nü, Tirej* ve *Devrimci Demokratik Gençlik*.[456] Bu çalışmalar Kürt kimliğinin kamusal alanda tartışılmasına katkı sunmuşlardır. Bir nevi bireylere kimliğini ifade etme olanağı sunmuştur. Aynı zamanda Kürtçe okuma yazma kursları düzenleyen Kürt sosyalist gruplar, çeşitli müzik ve Kürtçe tiyatro faaliyetleri de yürütmüştür. Bu etkinlikler çerçevesinde bir araya gelen kişiler fikir alışverişinde bulunup kendi kültürlerini yaşatabilmekteydiler. Mobilize olmalarında önemli bir konuma haiz olan bu faaliyetler kimlik bilincinin pekişmesinde ayrıca etkili olmaktadır. Yer alan bireylerin aynı noktada ortaklaşmasını mümkün kılan bu faaliyetler mahrum olma hissiyatı, baskı, tanınmama ve siyasi ve sosyal şartların düzeltilmesi dinamikleri etrafında şekillenmekteydi. Aidiyet duygularını güçlendirmektedir bu faaliyetler. Nitekim kısa zaman sonra kimlik bilincinin belli ölçüde sahiplenildiğine dair kanıtlar ortaya çıkacaktır. 1977 ve 1979 yılındaki mahalli seçimler bunun bir göstergesidir. 1977 yılında TKSP'nin bir üyesi olan Mehdi Zana, Diyarbakır'dan belediye seçimlerine bağımsız bir aday olarak katıldı. Seçim sonucunda belediye başkanı olan Zana, şüphesiz Kürt kimliğinin seçim sonuçlarında etkili olmasında öne çıkan bir örnektir. Yani Kürtlüğün çekim gücünü yansıtmaktadır. Kürt kimlik bilincinin bireyleri mobilize ettiği ve bunun sonucunun da seçimlere yansıdığı aşikârdır.[457] Aynı şekilde Edip Solmaz da 1979 yılında Batman'dan aday olmuş ve seçimleri kazanmıştır. İlk defa Kürt kimliğiyle seçime giren adayların ve yine bu Kürt kimlikleri sayesinde kazanmaları Cumhuriyet tarihinde ilktir ve bu ayrıca önemli olmasını sağlamaktadır. Kısacası kimlik

[456] Akkaya, 2013, 104-106. Bu dergiler çeşitli teorik, stratejik ve politik makalelere yer vermiştir. Bilhassa sömürge tezi üzerine yoğunlaşan bu çalışmalar, aynı zamanda tarihsel mitlere de atıfta bulunarak Kürt dili ve kültürü üzerine çalışmıştır. Ayrıca Kürtçenin yasak olduğu bir zamanda Tirej adlı dergi sadece Kürtçe yayınlanmıştır. Rızgari'nin kurmuş olduğu Komal Yayınevi ise Kürt tarihi ile ilgili bir dizi kitap yayınlamıştır.

[457] 1977 yerel seçimlerinde Ağrı'da Urfan Alparslan, Sivan'da DDKD'nin desteklediği aday Nazmi Balkaş, Cizre'de TKDP ve DDKD'nin desteklediği Sabri Vesek ve Siverek'te Suat Karataş belediye başkanı seçilmiştir. Tuncay Şur, "Bakur Belediyelerinde Müstemleke Yönetimi", **Birikim Dergisi**, https://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7924/bakur-belediyelerinde-mustemleke-yonetimi#.XV1J8ugzbIU [13.08.2019]. Sonuç olarak 1980'den 2000'e doğru bu eğilim giderek güçlenecektir.

yönelimli bir hareket politik alanda yeni kanallar açmaktaydı. Ve bu kimliğin görünür olmasını sağlamıştır. Unutulmamalıdır ki Kürtlerden istenen Kürt kimliklerini unutup ya da görünmez kılarak parlamentoya girmeleridir. Ancak bunun dışında bir eğilimi sergileyip, etno-politik kimliğin öne çıkarılması bir krize neden olmaktadır. Bu kriz iktidarın, hâkim olan etninin, görünmesini sağlamaktadır. İktidarın ret ve inkâr ettiği kimlik karşısında görünür olması aynı zamanda sizin de görünür olmanızı göstermektedir. Melucci, "görünen ve tanınabilen bir iktidarın pazarlığa tabi tutulabileceğini ve sonuç olarak da ona karşı çıkılıp, farklılıkları hesaba katmaya zorlanabileceğini" belirtmektedir.[458] Kürtlerin Kürt kimlikleriyle yönetime dahil olma istekleri, bu girişimlerle görünür olsa da kısa sürecektir. Nitekim Edip Solmaz'ın faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi ve Mehdi Zana'nın da 1980'de tutuklanması bunun bir göstergesi olarak okunabilir. Benzer bir durum Şerafettin Elçi'nin Bayındırlık Bakanı olduğu dönemde mecliste yaptığı bir konuşma esnasında yaşanmıştır. Konuşmasında "Türkiye'de Kürtler var, ben de Kürdüm"[459] çıkışı kimliğin görünür olmasını ifade etmektedir. Kürtlerin giderek görünür olması ret ve inkâr politikalarını zor durumda bırakmaktaydı. Buna istinaden Kürt solunun etkili olduğu TÖB-DER (Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği), 1978 yılında düzenledikleri kongre de beş yıllık eğitimin çocuğun anadilinde verilmesi gerektiğini söylemiştir.[460] Kürtçenin bir eğitim dili olmasına yönelik bir fırsat olarak okunacak bu durum kabul görmediği gibi yasakların yumuşamasına yönelik bir iyimser havanın da var olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak Kürtçe okuma yazmanın, Kürtlüğü ifade edecek olan yöresel kılık kıyafetin ve Kürtçe müzik dinlemenin ve icra etmenin yasak olduğu bir dönemdir. Bu noktada hareketlerin öyküsü ortaya çıkmaktadır. Farklı olduklarını dile getiren bireyler, bu farklılıklarını yaşamak adına bir mücadele ortaya koyar. Bu mücadele doğal olarak bir çatışmayı içinde barındırır. Nitekim Touraine, çatışmaların kültürel alanlarda gerçekleştiğini

[458] Alberto Melucci, "Toplumsal Hareketler ve Gündelik Yaşamın Demokratikleşmesi", **Birikim Dergisi**, s.24, (1991): 58.
[459] McDowall, **age**, 550.
[460] Bruinessen, 1993, 352. Türklüğü belli duygulanma, düşünme, görme, duyma ve algılama halleri olarak okuyan Barış Ünlü, bu hallerin uzun bir süredir Türkiye'de yaşayan vatandaşlarca içselleştirildiğini söylemektedir. Dolayısıyla Ünlü'nün tespit ettiği Türklüğün imtiyazlarından olan görmeme, duymama, hissetmeme, ilgilenmeme ve bilmeme Elçi'nin çıkışıyla muhtemelen bir kriz yaşamıştır. Zira görmek, duymak ve bilmek zorunda kalmıştır. Nitekim imtiyazların artık sürdürülemez olduğunu karşı tarafa hissettiren bu çıkış, bir parçalanma sürecine girmektedir. Onu görmeni, duymanı, hissetmeni ve ilgilenmeni zorunlu kılan bir çıkış 1990'larda yükselişe geçecektir. Sonuç olarak ulus inşa etme amacını bünyesinde taşıyan Cumhuriyet, yıllarca reddettiği yani kabullenilmesi imkânsız olan bir gerçekle yüz yüze kalmıştır.

söylemektedir.[461] Buna istinaden kültürel bağlılığın etnik, dinsel ve cinsel azınlıklarda ortaya çıktığını belirtir. Bu gruplarca dile getirilen kültürel hakların siyasi haklarla karıştırılmaması gerektiğini vurgulayan Touraine, bu hakların onlara özel olduğunu vurgulayarak, onları koruyacağını belirtir. Örneğin, evlenme hakkı isteyen gay ve lezbiyenlerin durumu ya da anadilde eğitim isteyen Kürtlerin durumu. Yani öne çıkan düşünce diğerleri gibi ya da herkes gibi olmak değildir, kendisine özel olan, başka olma hakkıdır. Dolayısıyla kendilerini koruyacak hakları istediklerini görmekteyiz. Bu açıdan Türkiye'de gelişen bu etnik mobilizasyon tam da bu başka olma hakkı etrafında şekillenmektedir. Yani Kürtlerin "Kürt olma" hakkı üzerinden gelişmektedir.

Etnik temelli sorunlara öncelik veren ve buna bağlı olarak da bir örgütlenmeye giden Kürt solu, Kürtlük bilinci etrafında bir gelişim içindeydi. 1975 yılından itibaren iyice görünür olmaya başlayan, birbirinden bağımsız gelişen Kürt sol hareketleri, Kürt dilinin ve kimliğinin taşıyıcısı olmuşlardır. Ulusal kurtuluş söylemi üzerinden şekillenen bir mobilizasyonun varlığı, merkezine Kürt kimliğini ve taleplerini almıştır. Bu kimlik kültürel ve politik olarak kodlanmış, tarihsel ve sosyopolitik süreçlerden geçerek inşa edilmiştir. Yekpare olmayan bu yapı, çoğul bir kimliği temsil eder. Doğal olarak da zaman ve mekâna bağlı olarak bir gelişim sürecinin ürünüdür. Farklı dinamiklerin etkili olduğu hiç şüphesiz ortadadır. Dilsel, sınıfsal ve dinsel özellikleri muhteviyatında barındıran Kürtlük, gündelik hayat pratiklerinde karşılaştığı dışlayıcı tutumlar sebebiyle aynı zamanda politikleşmektedir. Nitekim her grup veya birey ötekiyle girdiği hegemonik ilişki içinde tanımlanır. Buna istinaden ret ve inkârın kurulu düzeni, öteki/farklı bir kimliği dışlamakta ve onu radikalleştirmektedir. Bir direniş kültürüyle kendi varlığını ortaya koyan bu kimlik giderek daha fazla bir alana yayılmakta ve bireyleri etkilemektedir. Hayatı bütün yönleriyle kuşatan iktidar, genel bir iradenin varlığını tesis etme amacı güder. Bu iradenin varlığına karşı gelişen Kürt toplumsal hareketi de kimlik yönelimiyle beraber bir direniş pratiği sergiler. Ortaya çıkan çatışma hali sonuç olarak radikalleşmeyi beraberinde getirmektedir. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısında görülen radikalleşme, bu çatışmadan ötürü görünür hale gelmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gerekilen durum ise bu çatışmanın kısa bir dönem içinde gerçekleşmediği aksine uzunca bir süre Türkiye gündeminde yer almasıdır. Yani bir

[461] Touraine, **Bugünün Dünyasını Anlamak için Yeni Bir Paradigma**, 205.

kopuşun aksine bir sürekliliğin varlığıyla ilgilidir. Yeğen'in vurguladığı modernleşme, millileştirme, sekülerleştirme ve merkezileştirme gibi toplumsal süreçlerle yakından ilişkili olan ayrıca Türkiye dışında gelişen Kürt hareketinin inişli çıkışlı etkisi bu sürekliliği daimi kılmaktadır. 1974-1980 arasında kurulan örgütlerin yarattığı söylem, bu sürekliliğin bir göstergesidir. Nitekim Türkiye'nin meşruiyetine yönelik bir teşebbüsü içinde barındıran söylem, ulusal kurtuluş ve sömürge tezleri üzerinden hareket etmiştir. Bu söylem dönem içinde gerçekleşen bazı olaylar sayesinde de giderek radikalleşmiştir. Bozarslan bu radikalleşmeyi şu şekilde açıklamaktadır: Barzani'nin ilk dönem yakaladığı görece başarılı çıkış hatırlanacağı üzere Kürtler arasında bir heyecan yaratmıştı ancak, 1975'te başarısız olması lider figürünü ve model alma pratiğini sarsmıştır. Bir hayal kırıklığı yaratan bu gelişme farklı bir paradigma geliştirmeyi mümkün kılmıştır. Bu dönem Türkiye'de artan şiddet olgusu da radikalleşmeyi hızlandırmıştır. Solun da içinde yer aldığı, MHP ve ülkücü militanların bu dönem giriştikleri şiddet durumu (özellikle Alevilerin yoğun yaşadığı belli şehirler) buna örnek olarak verilebilir. Son olarak İran'daki devrim sonrası gelişen anti-Kürt yaklaşım, kimlik yönelimli bir Kürt hareketinin mobilize olmasında etkili olmuştur.[462] Bu gelişmeler o dönem mobilize olan Kürtlerin dayanışma ve bağlılık duygusuna kapılmalarını sağlamıştır. Kolektif bir kimliği mümkün kılan bu gelişmeler, Melucci'nin belirttiği gibi dayanışmaya dayalı, çatışma taşıyan ve yer aldığı sistemin sınırlarını zorlayan bir hareketi ortaya çıkarmaktadır.

Devletin "Komünizm" ve "Kürtçülüğü" bir tehdit olarak algılayıp endişeye kapılması, bir korku durumunu yaratmaktaydı. Korku, baskı refleksinin ortaya çıkmasını mümkün kıldığı gibi şiddeti de içinde barındırmaktaydı. Baskı ve şiddet etrafında şekillenen yapı legal bir Kürt yapılanmasına katiyen izin vermemekteydi. Bu bağlamda Kürt örgütlenmesi bir anlamda yer altına itilerek radikalleştirilmiştir. Aynı zamanda dışlayıcı, ayrımcı ve belirsizlik yaratan söylem bireylerin bu yapılar etrafında örgütlenmesini sağlamaktaydı. Böyle bir ortamda görünür olma ve iz bırakma amacıyla Kürtlerin sokakları tercih ettiği ve direnişi buraya taşıdıkları söylenebilir. Tilly'nin eylem repertuarını (yürüyüş, sloganlar, semboller, yazılı pankartlar vb.) yansıtan Kürt toplumsal hareketi manevra alanının genişletmek istemiş ve kuşkusuz sokaklar vasıtasıyla bunu gerçekleştirmiştir. Yalnız bu bir riski içinde barındırmaktaydı: Şiddetle karşılaşma riskini. Nitekim ölümle

[462] Bozarslan, **Türkiye'de Kürt Sol Hareketi**, 1186-1187.

sonuçlanabilecek bir şiddet hali mevcuttu. Kürt toplumsal hareketinin bir sabiti haline gelen bu risk uzun yıllar kendisini hissettirecektir. 1960'lara kadar uzanan demokratik gösteriler muhtemeldir ki devlet şiddetiyle karşılaşmıştı, ancak Akkoç'un belirttiği gibi 1975 yılında gerçekleştirilen protestolarda bir gösterici açılan ateş sonucunda öldürülmüştü ve bu ilk kez oluyordu.[463] Bundan sonra bu bilinçle sokaklarda gösteri düzenleyen Kürtler, kültürel taleplerini ölüm riskini göze alarak gerçekleştirecektir.

Kürt hareketinin teorik ve kitlesel düzeyde gelişimine sahne olan 1970'ler teorik anlamda sömürge ve ulusal kurtuluş tezlerine dayanırken, kitlesel anlamda da bağımsız adayların seçimi kazanması, sokak gösterileriyle beraber Kürtlüklerini göstermeleri kitleselleşmeye örnek olarak verilebilir. Özellikle İsmail Beşikçi ve Kemal Burkay'ın ürettiği tezler maddi ve manevi anlamda bir dayanak oluşturmaktaydı. Rızgari, TKSP, PKK, KUK VE KAWA bu tezi kendi yayın organlarında kullanarak Türkiye'nin tarih söylemine karşı çıkmışlardır. Kendi söylemlerini bireylere aşılamayı hedefleyen bu sosyalist gruplar, Kürt kültürü ve kimliği etrafında bir mobilizasyonu tahayyül etmişlerdir. Bu tahayyül biçimi şiddeti dışlamamakla beraber Kürtlüğün var olduğu bir hareketlenmedir. Bozarslan sol söylem terk edilmeden tek söylem haline gelen Kürt eksenli söylemin önem kazandığını belirtmektedir.[464] Kimliğin zayıf olan yönünü vurgulayan bu söylem, Kürtlükle ilgili olan sembolik kaynakların yasaklanması ya da hor görülmesi bağlamında şiddeti de içselleştirerek görünür olmayı hedeflemiştir. 1978 sonrasında görece önem kazanan bu yaklaşım özellikle KUK[465] VE PKK[466] üzerinden

[463] 1975- 1977 yılları bölgede önemli ölçüde bir canlılık mevcuttu. Kimlik bilinci bir önceki dönemlere nazaran daha çok kendisini göstermekteydi. Yayıncılık faaliyetlerinin soncu olarak gelişen farkındalık artık kendisini hissettirmekteydi. Böyle bir dönemde Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) dışlayıcı tutumu, Kürtlüğü patolojik bir durum olarak algılaması Kürtler nezdinde bir öfkeye sebep olmuştu. Dolayısıyla MHP lideri Alparslan Türkeş'in Diyarbakır'a yaptığı gezi yoğun protestolara neden olmuştur. Kitlesel bir hal alan bu protestolar Türkeş'in geri gitmesini sağlamıştır. Ancak protestolar esnasında göstericilere açılan ateş sonucu bir vatandaş öldürülmüştür. "Kürt Hareketinin Kronolojisi (1960'lardan 1999'a)", **Toplum ve Kuram Dergisi**, s.4. Güz, (2010): 20. Kürtlerin sokaklarda ve gösterilerde yer alıp bir direniş pratiği sergilemesi devlet şiddetiyle karşılaşma riskini barındırmaktaydı. Sonuç olarak gösterilerde ilk öldürme vakası gerçekleşmişti. İlginç olan kısım, bunun son olmadığıydı. Bir kırılma anının gerçekleştiğini söyleyen Derviş Aydın Akkoç, bundan böyle sokak mücadelelerinde Kürtlerin öldürülme riski altında ayrıca kaldığını belirtmektedir. Akkoç **age**, 83. Hayatı direnişle, sokaktaki mücadeleyle anlamlandıran Kürt toplumsal hareketi, görünür olmanın bu yönünü keşfedip, kendilerine dair var olan belirsizliği ortadan kaldırma arzusuna bağlı olarak, uzun yıllar bunu kullanacaktır.

[464] Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 860.

[465] Kürdistan Ulusal Kurtuluşçular (KUK) Türkiye'deki KPD anlayışının bölünmesi sonucuyla ortaya çıkmıştır. Sol kanadı temsil edenler parti içinde yaşanan tartışmalar doğrultusunda ayrı bir örgütlenmeye giderek 1978 yılında KUK'u kurdular. Marksist-leninist bir temele dayanan örgüt

gerçekleşmiştir. Bu döneme damgasını vuran bu örgütler kitlelerin bilinçlenmesine önemli bir katkı sunmuştur. Bilhassa ikincisi 1980 sonrasında Türkiye'deki Kürt hareketinin önemli bir aktörü olacaktır. Nitekim kırsal kesim üzerinde etkili olan bu örgütler şiddeti benimseyerek var olma yolları aramıştır. Üniversite öğrencileri ve değişik meslek gruplarından insanların da yer aldığı bir mobilizasyon ortaya çıkmıştır. Etkileşimin giderek arttığı, çeşitli aktiviteler üzerinden ortak mekânların paylaşılması mobilizasyonu güçlendirmiştir. Ancak kamusal alanın tahakküm altında tutulması, siyasi alanın darlığı, farklılığın ifade edilmesine yönelik kısıtlayıcı ve

---

sömürge ve emperyalizme karşı mücadele anlayışını benimsemiştir. Talabani sempatizanı olan Mustafa Sisli ve ekibi tarafından kurulan örgüt, PKK gibi daha radikal ve silahlı mücadeleyi savunmuştur. Bu açıdan dönemin etkin anlayışı olan bağımsız ve demokratik Kürdistan'ı amaçlamaktadırlar. Kürt coğrafyasındaki örgütlenmesi sırasında en büyük mücadeleyi PKK ile yaşamıştır. Dolayısıyla adını da daha çok bu şekilde duyurmuştur. Bir müddet varlığını sürdüren bu örgüt kısa süre sonra etkinliğini yitirmiştir. Ahmet Özer, **Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler**, 3.bs. (İstanbul: Hemen Kitap, 2011), 599-600.

[466] Abdullah Öcalan'ın önderlik yaptığı bu örgüt, ilk örgütlenmesini Ankara Yüksek Öğrenim Derneği üzerinden gerçekleştirdi. Daha sonra örgütün etkili olması adına bir dizi toplantılar gerçekleştiren grup özellikle 1984 yılı itibariyle Türkiye gündeminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. İsmet İmset, her şeyin başladığı yer olarak Çubuk Barajını vermektedir. 1973 yılında ilk toplantının gerçekleştiği ve mücadele kararının aldığı yer olarak öne çıkmaktadır Çubuk Barajı. Öcalan Mehmet Ali Birand'a verdiği röportajda örgütün tarihini anlatırken bu ayrıntıya dikkat çekmektedir. İlkin grubun içinde yer alanlar Kemal Pir, Haki Karer ve Cemil Bayık'tır. İkinci toplantı olarak öne çıkan 1974 yılında gerçekleştirilen Tuzluçayır toplantısı görece kalabalık bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak yine de istenilen sayıya ulaşılamamıştır. Bu toplantıdan sonra grup faaliyetlerini artırdı. Kendi fikirlerini bireylere aktaran grup, bu şekilde destekçiler toplamaya çalıştı. Politik tartışmalar ve eğitim çalışmaları ile taraftar bulmaya çalışan bu yapı, ilk dönemlerin de amatör bir çizgideydi. Bir hazırlık dönemi olan bu yıllar daha sonra çıkacak olan silahlı mücadelenin temeli olarak okunabilir. 1975 yılıyla beraber örgüt üyeleri yayın faaliyetleri yerine direk kendileri çeşitli şehirlere giderek birebir görüşmeler gerçekleştirerek fikirlerini bireylere aksettirmiştir. Dolayısıyla grup sayısı artmış ve 1976 yılında Dikmen'de bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantının önemi ise bölgeye odaklanması açısından öne çıkmaktadır. Nitekim halkla beraber hareket etme fikri ortaya çıkmıştır. Bu sebeple birebir görüşmelere odaklanılmıştır. Görüştükleri kişileri ikna etmek için yoğun bir çaba sarf edilmiştir. 1977 yılında kadar örgütün ideolojik olarak kendini keşfettiği yıllar olarak okunmalıdır. Kendi fikirlerini biçimlendiren bu yıllar teorik çalışmaların hazırlandığı yıllardı. Bundan sonraki dönem, yani 1978 sonrası parti olarak öne çıktığı dönemdir. Diyarbakır'ın Fis köyünde gerçekleştirilen görüşme sonunda partileşen örgüt PKK ismini almıştır. Bu yıllarda örgütün manifestosu yayınlanıyor. Sonuç olarak işçilerin yanı sıra köylülere dayanan grubun ideolojisi ve programı "yabancı hâkimiyeti ve onun yerli işbirlikçilerine" karşı bir kurtuluş savaşını vereceğini duyuruyordu. Diğer gruplarda sıkça kullanılan ve görülen sömürge tezi, bu örgüt tarafından da sıkça kullanılmaktaydı. İşçi, köylü, aydın ve diğer sınıf ve tabakalardan gelen yurtsever bir cephe kurma amacıyla birlikte ulusal kurtuluş mücadelesinin verileceği söylenmektedir. Parti özellikle Serxwebun (Bağımsızlık) adlı dergiyle bu fikirlerini geniş bir kesime yaymak istemiştir. Giderek radikalleşen örgüt sömürge tezi ve ulusal kurtuluş mücadelesine bağlı olarak devletin "işbirlikçisi" olarak tanımladığı bazı aşiret ve feodal çevrelere ve bazı Kürt örgütlere karşı silahlı mücadeleye girişecektir. Bu eylemi onun ismini duyurduğu gibi önlem alınması gerekilen bir tehlike olarak da tanınmasını sağladı. İdeolojik ve programatik temelleri 1970'lerde atılan örgüt, silahlı mücadeleyi savunarak temel güç haline gelmiştir. Silahlı mücadeleyle siyasi mücadelenin önünü açmak arzusu öne çıkmıştır. Bu süreden sonra da Kürt gruplar arasında hegemonik bir güç haline gelerek kitleleri mobilize etmeye başlamıştır. İsmet G. İmset, **PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)**, (Ankara: Turkish Daily News Yayınları, 1993), 14-77. Özer, **age**, 619-629. White, **age**, 197-232. Güneş, **age**, 150-152. Feodalizm ve sömürgeciliğe karşı mücadele edeceğini belirten örgüt kurulduğu dönemde nihai olarak bağımsız ve birleşik bir Kürdistan fikrini benimsemiştir. Kuruluşundan bu yana geçen zaman içinde toplumun her kesiminde en fazla tartışılan ve konuşulan örgüt oldu.

dışlayıcı alan Kürt hareketini şiddete kaydırmıştır. Bozarslan Türkiye'de örgütlerin şiddete kaymasını ve bu şiddet sayesinde görünür olma isteklerini, "Türkiye'nin diğer yörelerinde olduğu gibi sistemin içtimai, etnik ve mezhepsel farklılık ve mücadelelerini meşrulaştıramaması ve bunlarla ilgili meseleleri sosyal bir mukavele temelinde çözememesine" bağlamaktadır.[467] Bu yüzden Hank Johnston'ın belirttiği gibi ortaya çıkan çaba aslında hükümet yetkililerini, politikaları ve yasaları etkilemeyi amaçlamaktadır.[468] Ortaya konulan strateji bir anlamda medyanın dikkatini çekerek kitleleri ikna etme biçimi olarak okunabilir. Nitekim bu şiddet hali Türkiye'nin gündemini uzun süre meşgul edecektir. Tartışmalı sayılabilecek politikaların dile getirilmesi adına protestolar, gösteriler, yürüyüşler, imza kampanyaları ve bunlara benzer değişik kampanyalar sosyal ve siyasal değişim isteklerini yansıtması bakımından güven duyulan alanlar olmaktadır. Bu dönem yükselişe geçen ve kimliğini fark eden bir Kürt toplumsal hareketin varlığı, yönetici kesimin kapalılığı sebebiyle bir sabırsızlık halinin ifadesidir. İçinde barındırdığı huzursuzluk ve rahatsızlık kendi bedeninden taşmış ve sokaklara sirayet etmiştir. Karşılanamayan talepler bir toplumsal hareketin doğuşuna neden olmuştur. Böylece Kürtlüğün kurulduğu bir toplumsal uzam haline gelmiştir. Hank Johnston ortaya çıkan eylemlerin bu süreçte aslında tekrar bir kurgu durumuna girdiğini söylemektedir.[469] Kürtlüğün de bu kurgu sürecinden faydalandığı açıktır. Nitekim bu toplumsal uzam sürekli evrim geçirmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan uzam ortak bir düşünme, konuşma, hareket etme ve davranma yoluyla bir kimliğin inşasına imkân vermektedir.

Ayrı örgütlenmenin belirginleştiği bir dönem olarak öne çıkan 1970'li yıllar değişik evreleri içinde barındırmaktadır. Yukarı da anlatılanlar ışığında 1970-1974 arası dönem bir hazırlık süreci, genel afla beraber 1975- 1977 arasındaki dönem çok sayıda örgütün çıkışı ve görünür olduğu bir evre ve son olarak 1978-1980 arasındaki yıllar ise silahlı mücadeleyle şiddetin var olduğu bir radikalleşme dönemidir. Ulusal kurtuluş mücadelesi ve sömürge tezleri üzerinden bir mobilizasyonu ortaya koyan bu dönemin hareketi merkezine Kürtlüğü alarak sonraki döneme bir toplumsal protesto potansiyelini miras bırakmıştır. Bu dönemdeki çoklu örgüt yapısı 1980'den sonra tek

[467] Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 859.
[468] Hank Johnston, **What is a Social Movement?** (Cambridge: Polity Press, 2014), 49-51.
[469] **age**, 72.

aktörün hegemonyasındaki bir yapıya bürünmüştür.[470] Bu anlamda denilebilir ki PKK, Türkiye'deki Kürt siyasetinin referans aktörü haline gelmiştir. Bir toplumsal hareketin güçlenmesinde bireylere gerekli motivasyonu sağlayan önemli dinamiklerden biri olmuştur. Nitekim bu dönemin örgütlü mücadelesi ve ortaya koyduğu söylem gelecek döneme gerekli motivasyonu miras olarak aktarmıştır. Genel olarak bir hazırlık dönemini andıran 1970'ler ulusal kurtuluşçu mücadelenin teorik ve pratik yapısını yansıtmaktaydı. Kawa efsanesi ve Newroz miti üzerinden geliştirilen bir tarih okuması, var olan, dayatılan tarih okumasına karşı çıkarak bir ideolojik çerçeve oluşturmuştu. Buna istinaden hemen hemen ortaya çıkan tüm örgütler bunu kullanarak bir illegal yapılanmaya gidip, seminerler, eğitimler ve yayıncılık faaliyetleri yoluyla kitlesel manada bir etnik mobilizasyonu hedeflemiştir. Anti sömürgeci ve anti feodal söylem bu dönem ortaya çıkan örgütlerin tamamında ortak bakış açısını ifade etmektedir yalnız farklılık ise benimsedikleri sosyalist anlayışa göre şekillenmekteydi. Ayrıca teorik olarak silahlı mücadeleye karşı gelinmese de pratikteki bakış açısı farklılığı ortaya koymaktadır. PKK VE KUK dışındaki gruplar daha çok politik bilinçlenmeye önem vermişse de PKK bu dönem Kuruluş Bildirgesinde savaşla dirilmenin ve bilinçlenmenin mümkün olduğunu belirtecektir. Nitekim kısa bir süre sonra pratikte uygulamaya geçmiştir. Burada silahlı mücadeleyle siyasi mücadelenin sağlanacağı inancı öne çıkmış, Kürtlüğün temsiline kapalı olan siyasi alanın da bu şekilde açılacağı inancı mevcuttur. Dolayısıyla Kürt kimliğinin inkârını bu yöntemle kırma hedefi görülmektedir. Bir direniş ve mücadele kültürünü hedefleyen bu anlayış, sonraki dönemde Kürtlüğün kurulduğu bir uzam olacaktır. Bu uzam yeni bir Kürt kişiliği, yani Kürt kimliğini yaratmayı amaçlayacaktır. Varlık sebebini bir nevi Kürtlükte bulacaktır.

1979 yılında PKK ismini alan örgüt, kendi varlığını dışarıya net bir şekilde 1979 yılında duyurmuştur. "Feodal işbirlikçilere" yönelik eyleme gireceğini belirten örgüt 1979 yılında Adalet Partisinin önde gelen üyelerinden biri olan Mehmet Celal Bucak'a silahlı saldırıda bulunmuştur.[471] Saldırılar yoksullar ve ezilmişler adına zenginler ve "feodal işbirlikçilere" yönelikti. Bu eylemler vasıtasıyla ismini duyuran örgüt, bir süre sonra etkinliğini bölgede hissettirecektir. Giriştiği eylem, tanınmasını sağladığı gibi aynı zamanda dikkat edilmesi gereken bir tehlike olarak anılmasını da

[470] Ahmet Hamdi Akkaya, "Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketi'nin Değişim Dinamikleri", **Toplum ve Kuram Dergisi**, s. 9. (2014): 77.
[471] İmset, **age**, 69. Bruinessen, 1993, 362. McDowall, **age**, 556.

sağlamıştır. Zira zamanla uygulayacağı şiddet korku ve nefrete yol açacaktır ancak kararlı duruşu bir zaman sonra, kitleleri harekete geçirmesi bakımından, hayranlık uyandıracaktır. Bilhassa kırsal kesimde yaşayanlar ve yoksul olanlar arasında bir etkinlik elde etmiştir PKK. Bölgenin halkını iyi bilen örgüt, onların ihtiyaçlarını, sıkıntılarını kestirebilmekte ve onlarla aynı dertleri paylaştığını düşünmektedir.[472] Bu açıdan insanlara hitap edebilen bir strateji ortaya koyan PKK, dil, kimlik, kültür, ekonomik sıkıntı ve aşiret liderlerinin yarattığı baskı gibi konuları işleyerek yeni bir söylem geliştirdi. Özellikle kültür ve kimlik sorununu ele alarak, yeni bir Kürt kimliğinin inşasını amaçlayan PKK, "milli kurtuluş" amacıyla arzu ettiği kimliğin kitlelere sirayet etmesini hedeflemiştir. Mağduriyeti ve direnişi bir potada eriten örgüt, bunu tüketime sunarak geçmişini bilen, yarını düşünen ve hangi milletten olduğunun farkına varan bireyler tahayyül etmiştir. Bozarslan, "savaşla biçimlenen yeni bir kimlik ve kültürün hedeflendiğini" söylemektedir.[473] Bunu sağlamak adına da enformel ağlar vasıtasıyla bireylere ulaşmaya çalışmıştır. Genelde Kürt kimliğine yönelik bir anlatı sunarak ikna çalışması yürüten örgüt üyeleri, aile ve aşiret ilişkilerinin güçlü olduğu bir toplumda bunu başarmanın çok kıymetli olduğunu söylemektedir. Örneğin önceden PKK içinde olan ve sonradan ayrılan Şahin Dönmez bireylerin bilinçlenmesi adına yaptıkları çalışmayı şöyle anlatmaktadır: "İşte, o tarihlerde ne zaman bir aile ya da aşiretten bir kişi kazanmayı başardıysak, bütün aile ya da aşiret bizim tarafımıza geçiyordu. Bu bizim avantajımızdı."[474] Genelde muhtarın evinde, camilerde ya da ortak alanlarda bu faaliyetler yürütülmekteydi. Kırsal kesimdeki gençler üzerinde etkili olan örgüt, ideolojik propagandayla bunu gerçekleştirmekteydi. Bilhassa kent ve kır yoksulları üzerinde etkili olmuştur. Yaşadıkları mağduriyetlerin ortak olduğu söylemi üzerinden hareketle kişileri kendilerine çeken örgüt, aynı zamanda onlar üzerinden bir söylem geliştirerek de geniş bir coğrafyaya seslenmektedir. Sonuç olarak köylülerin ve yoksul kesimin sempatisini kazanmıştır. Yaygın eğitim ve kentleşme sayesinde görece güçlü bir konuma gelen Kürt hareketi 1960 ve 1970'lere kadar devlet temelli bir ulusal kimliğe bağlı kalmıştır. Değişimin başladığı 60'lı yıllar bir hazırlık dönemi olarak öne çıkmış, 70'ler ise farkındalığın arttığı, bağımsız örgütlenmenin olduğu yıllar olarak öne çıkmıştır. Hâkim etnik gruptan farklı olduklarını anlayan kesimler, dönemin

[472] Romano, **age**, 108.
[473] Bozarslan, **Türkiye'de Kürt Sol Hareketi**, 1194.
[474] İmset, **age**, 44.

hareketlerinde öncü olanların yönlendirmesiyle beraber Kürt toplumsal hareketini güçlendirdi. Nitekim Bruinessen de bu yıllardaki mobilizasyonu vurgulamakla beraber, bir toplumsal hareket olarak öne çıkışını belirtmektedir.[475] Etnik kimlik bilinci görece başarılı bir birleşmeyi sağlamıştır. Bu dönem çoklu örgütlerin varlığı ve bunların Kürtlük temelinde yükselmesi halkın kendi kimliğini etnik terimlerle tanımlama eğilimini güçlendirmiştir. Kolektif bir kimliğin belirginleştiği söyleyebiliriz. Bu açıdan kitlesel bir harekete dönüşen PKK, Türkiye'de Kürt etnik mobilizasyonun güçlenmesine katkı sunan dinamiklerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Son olarak bu yılları siyasal, ekonomik ve toplumsal boyutların giderek kötüleştiği bir dönem olarak okuyabiliriz. Koalisyon hükümetlerinin varlığı ve bunların ülkeyi iyi yönetememesi siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktaydı. Parti liderleri ve partinin sahip olduğu ideoloji yüzünden bir çatışma halinin varlığı ülkeyi yönetememenin göstergesiydi. Siyasi kutuplaşmanın had safhada olduğu, sağ ve sol gruplaşmanın zirvede olduğu bir evrede, şiddet olayları da artmıştı. Mahalle mahalle var olan gruplaşmalar, üniversite içindeki çatışmalar ve dahası polis teşkilatı içindeki Pol-Bir ve Pol-Der gruplaşması kutuplaşmayı özetlemektedir. Taksim, Maraş, Çorum ve Malatya olaylarıyla beraber artan şiddet, sıkıyönetim ilanıyla beraber sonlandırılmak istenmiştir. Ancak şiddet durmadığı gibi daha da kötüye gitmekteydi. Ekonomik anlamda da en alt seviyeleri gören ülke, işsizlik açısından da umut vaat etmiyordu. Ülkenin istikrardan uzak olan bu halinin üstüne, farklı bir kimlik söylemiyle öne çıkan Kürt sosyalist örgütlerinin faaliyetleri ve ülke içindeki ve dışındaki koşullardan ötürü silahlı eyleme girişen illegal Kürt partisinin eylemi ülkenin bir kaosa sürüklenmesine neden oldu. 1979 yılının yazında ordunun üst kademesi kendi aralarında kaçınılmaz bir darbenin hazırlıklarına başladı. Sonuç olarak artan asayiş sorunu, ayrılıkçı bir Kürt hareketinin gelişimi, siyasi sistemin istikrarsızlığı ve harap olmuş bir ekonominin varlığı darbenin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. 12 Eylül 1980 yılının sabahında bu kötü gidişatı bahane eden ordu yönetime el koymuştur.[476] Büyük bir tahribata yol açan bu müdahale, dramatik gelişmelere neden oldu. Tam bir kâbusun yaşandığı ve nitekim

[475] Martin Van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, çev. Hakan Yurdakul (İstanbul: İletişim, 2000), 77.
[476] Erik Jan Zurcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, 7.bs. (İstanbul: İletişim, 2000), 370-391.

tutuklama, işkence, yasa dışı idamlar, Kürtçenin kullanımını yasaklayan çeşitli yasalar ve Kürt coğrafyasının askerileştirilmesi gibi uygulamalar bu darbe ile yürürlüğe girdi. Kürtlüğün sembolik kaynaklarının tümüyle yasaklandığı, Kemalizm ve Türkçülüğün tek ideoloji olarak dayatıldığı bir sistem kuruldu. Böylece Kürt kimliği ve kültürü adına mücadele edenler daha önce olduğu gibi yer altına çekilip faaliyetlerini burada sürdürmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak Kürt dili ve kimliğinin bu dönem ağır bir şekilde aşağılanması güçlü bir etnik bilinci ortaya çıkarmıştır. Tutuklamalardan bir şekilde kurtulabilen çoğu Kürt ise çareyi yurtdışına gitmekte buldu. Geçişi sağlayanlar güçlü bir Kürt diasporasının ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Kürt kültür ve araştırma faaliyetlerinin burada sürdürülmesi, Kürtler nezdinde bir canlılığı sağlamıştır. Kürt kimliğinin uluslararası alanda tanınmasını sağlayan bir mobilizasyon oluşturan diasporadaki Kürtler, faaliyetleriyle Türkiye'de gelişen Kürt toplumsal hareketine katkı sunacaklardır.

Kürt örgütleri içinde PKK, darbe gerçekleşmeden çoğu örgüt üyesini uyararak yurt dışına geçmiştir. Türkiye'de kalanlar, çoğu Kürt sosyalist grupları da dahil olmak üzere, tutuklanmıştır. Bu anlamda 1980'lerin başında cezaevleri özellikle de Diyarbakır cezaevi direnişin ve mobilizasyonun devam ettiği yerler olmuştur. İşkence ve baskıya rağmen Kürt kimliğinin görünür olması için mücadele edenler yoğun işkence, hakaret ve insanlık dışı uygulamalara maruz kalmıştır. Bunun sonucunda yeni bir manevra alanı açmak adına, cezaevlerinde geniş bir açlık grevi uygulanmıştır. Özellikle PKK üye ve sempatizanları tarafından başlatılan bu eylem, 1981 ve 1982 yıllarınca devam etti. Mazlum Doğan'ın yaşamına son vermesi ve akabinde dört diğer üyenin kendi bedenlerini ateşe vermeleri[477] ve bunun bir direniş olduğunu söylemeleri gelecek dönemde kimliğin inşasında ve bireylerin bilinçlenmesinde kullanılacaktır. Bir "direniş kültürünü" yansıttığı söylenecek ve mobilizasyonda etkin bir motivasyon olacaktır. Ayrıca dört üst düzey yönetici bu dönem ölüm orucunu başlatıp hayatlarına son verecektir.[478] Bu ve benzeri eylemler gelecek dönemde yeni kanalların açılması adına geniş bir şekilde kullanılacak olan semboller olacaktır. Bunun dışında PKK duruşmalarında ortaya konulan siyasi savunmalar, daha önce DDKO tarafından yapıldığı gibi, Kürtlerin ayrı bir halk olduğu ve ayrı tarihlerinin mevcut olduğunu söylemekteydi. Böylece direnişin ve hareketliliğin bir nevi mahkeme salonlarına taşındığı söyleyebiliriz. Eylemler

[477] Güneş, 2013, 183.
[478] Kemal Pir, Mehmet Hayri Durmuş, Akif Yılmaz ve Ali Çiçek.

vasıtasıyla ortaya konulan kararlılık, yoğun bir şiddet ve aşağılamanın yaşandığı bir dönemde örgüte sempati duyulmasını sağlamıştır.[479] Nitekim PKK, Diyarbakır cezaevinde gelişen direnişi bir sembol haline getirerek kitlelerin Kürt kimliği etrafında birleşmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda darbenin giriştiği tahribat Kürt kimliğinin kitlelere sirayet etmesi açısından etkili oldu. Yani politik sistemin kapalı olan yapısı radikal bir hareketin doğmasında pay sahibidir. Dolayısıyla kimlik yönelimli bir hareketin etkili olmasında illegal silahlı örgütün de etkisi mevcuttur. Bu sayede etkin olduğu alanı genişletmiştir diyebiliriz. Bu hareketin sönümlenmesini, ret, inkâr, baskı ve askeri operasyon gibi uygulamalarla, arzu eden yönetim daha da kitleselleşen ve zamanla merkezine insan hakları söylemini alan bir hareketin gelişimine katkı sunmuştur. 12 Eylül, birçok Kürt örgütün faaliyetlerine son verdiği gibi silahlı illegal Kürt örgütünün de güçlenmesini ve rakipsiz olmasını sağlamıştır. Son olarak hâkim etnik kimliği yücelten ve kamusal alanı hâkim etnik kimliğin boyunduruğu altında şekillendiren anlayış, baskın olmayan bir başka kimliğin etnikleşmesine neden olmuştur.

6.5. Etnik Mobilizasyon Örneği Olarak Kürt Toplumsal Hareketi

Darbeyle beraber Kenan Evren liderliğindeki Milli Güvenlik Konseyi ülkeyi yoğun bir baskı altında yönetmiştir. Cezaevlerinde bu baskınının görünür hali olarak öne çıkan yoğun şiddet, çoğu insanda bitmeyecek olan bir öfkeye neden olmuştur. Tarık Ziya Ekinci, Diyarbakır cezaevindeki toplu işkence ve onur kırıcı uygulamaların Kürt gençlerinde onarılamaz travmalara yol açtığını ve sonuç olarak da cezaevinden çıkanların genellikle "kurtuluş" açısından dağa gittiğini söylemektedir.[480] 1980 darbesiyle siyasi alan hiç olmadığı kadar etnikleştirilmiş ve militarize edilmiştir. Kürtlüğün ifadesi olan her şeyin ortadan kaldırılmasına yönelik bir teşebbüsün varlığı, yukarıda anlatılan işkence ve onur kırıcı uygulamalarla birleştiğinde, bir öfkeye sebebiyet verdiği, mağduriyet duygusu yarattığı ve adaletsizlik algısının oluşmasına neden olduğu aşikardır. Özellikle 1982 Anayasasıyla egemenlik ve millet ilişkisi etnik temelli bir milliyetçilikle kurulmuştur. Türklüğe yapılan vurgu artarken Kürtlüğü ifade edecek olan dil ve kültüre yönelik de yasaklamalar getirildi. Etnik kimliğin en ufak dışavurumunu bile

[479] Güneş, 2013, 185.
[480] Ekinci, **age**, 68.

engelleme doğrultusunda yapılan bir anayasal ve yasal düzenleme mevcuttu. Buna bağlı olarak ortaya konulan düzenleme Kürt kültürel, dilsel ve siyasal kimliği yok saymaktaydı. Nitekim resmi dil vurgusu öne çıkarılarak, bunun Türkçe olduğu ve bunun dışında bir başka dili anadil olarak kullanmak ve bu dillerin yaygınlaşmasını hedefleyen faaliyetlerin yürütülmesi yasaklanmıştır. Burada vurgulanan, Türkiye tarafından tanınan resmi devletlerin dillerinin kabul edileceği, diğerlerinin ise kabul edilmeyeceğidir.[481] Bunun dışında halk türkülerinin yasaklandığı, zira bunların etnik ve ayrılıkçı amaçlarla kullanılabileceği, sadece Türkçe olarak söylenmesine izin verildiği bir dönem başlamıştı. Bir başka benzer uygulama ise çocuklara Kürtçe isim verilmeyeceği, verilse de kayıt aşamasında kayda geçirilmemesi talimatıdır. Daha önce benzer uygulamalarına rastladığımız yer isimlerinin değişimine yönelik girişim bir rutin haline gelmişti. McDowall, 1986 yılı geldiğinde yaklaşık olarak 2842 yerleşim yerine ait isimlerin değiştiğini söylemektedir.[482] Son olarak söyleyebiliriz ki bölgenin giderek askerileştirilmesi, baskı, denetim ve kontrolün arttığını göstermektedir. Bu bağlamda Marcus, "Kürtlerin Türkiye'nin yeniden kurulan demokrasisi içinde hareket edebilecekleri bir alanın var olmadığı düşüncesi içinde oldukları"nı belirtmektedir.[483] Bu şekilde bir algının oluşmuş olması Kürtleri alternatif yollara iteceği gibi kendilerini ifade edebilecekleri kanallara angaje etmelerini de sağlayacaktır. Nitekim toplumsal hareketler, güçlerini üyelerin bireysel motivasyonunun kaynağını oluşturan ahlaki gereklerden ve adaletsizlik duygusundan almaktadır. Böyle bir ortamda illegal silahlı örgütün (PKK) çıkışı bu kanalı sağlayan dinamiklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu açıdan kimlik yönelimli bir hareketin kendini ifade etmesi ve geniş bir alana yayılmasında bu örgütün diğer etkenler gibi etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Genel olarak diyebiliriz ki 12 Eylül darbesiyle beraber toplumsal yaşamın içinden Kürt kültürü ve dili çıkartılmak istenmiştir. Dolayısıyla bu kimliğin tahribine yönelik siyasi, toplumsal ve askeri süreçler görülmektedir. Bu teşebbüsler ortak bir politik dilin oluşmasını mümkün kılmıştır. Ulus-devletin tekçi anlayışı, Türk kimliğini yüceltirken çevresinde var olan diğer kimlikleri yok saymıştır. Bu bağlamda belli bir tanım ortaya koyan Türkiye Cumhuriyeti, Kürt kimliğine yönelik yukarıda değinilen teşebbüslere başvurmuştur. Oliver ortaya konulan millet

[481] Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 122. Romano, **age**, 168.
[482] McDowall, **age**, 563.
[483] Marcus, **age**, 120.

tanımından hareketle bu tanımın dışında olduğunu hisseden kişi ve grupların var olan tanım çerçevesinde biçimlendiği ve belli bir grup tanımını ortaya koyduğunu söylemektedir.[484] Tanımın dışında kaldığını hissedenler politik ortak bir dil oluşturmuştur. Motivasyonu sağlayan, bir amacı yansıtan, birliktelik ve dayanışmayı güçlü kılan ve meşru bir zemin yaratan bu ortak dil, tanımlama ve anlamlandırmayı sağlayarak Kürt toplumsal hareketini görünür kılmaktadır. Egemen olanın baskısını kırmayı hedefleyen bu hareket, ulus-devletin taraflı olan yapısını bozmayı hedefleyerek onu tarafsızlığa zorlamaktadır. Sevda Alankuş Kural, her dil, din ve ulus grubunun eşit koşullarda yaşayabilmesi adına ulus-devlet fikrinin aşılması gerektiği söylemektedir.[485] Nitekim farklılığı garanti altına alabilecek bir yapının bu şekilde mümkün olabileceği fikri öne çıkmaktadır. Bizatihi yeni toplumsal hareketler de bu bakışın var olmasını hedeflemektedir. Bu açıdan yeni toplumsal hareketler teorisi ortaya çıkan hareketlerin özerklik, kültürel kimlik ve katılım taleplerine yoğunlaştığını söylemektedir. Hareketlere ivme kazandıran etkenler ve şikâyetler Hank Johnston ve diğerlerinin dediği gibi kimlik sorunsalıyla ilişkili kültürel ve sembolik konular olmaktadır.

Kürtlerin, Kürtlüklerini unutması veya görünmez olması arzulanırken, bölgede ortaya çıkan silahlı örgütün, daha önce belirtildiği gibi "dikkat edilmesi gerekilen bir grubun", faaliyetleri arzu edilen homojen yapıyı tehdit etmekteydi. Kürt coğrafyası ve Kürtlere yönelik bir dizi yapılandırma teşebbüsü bu "tehdit algısının" göstergesidir. Siyasi, kültürel, dilsel ve dinsel girişimler ulus-devlet pratiğinin homojenleştirme tezahürü olarak öne çıkmaktadır. Yalnız unutulmamalıdır ki bu faaliyetlerin varlığı ortaya çıkan illegal silahlı örgütün radikalleşmesine neden olmaktaydı. Radikalliğin bir yansıması olan şiddet eğilimi, propaganda çalışmasıyla birleşince örgütün kırsal kesimde halkı bilinçlendirmek adına yürüttüğü çalışmayı kısmen de olsa güçlü kılmaktaydı. Çalışmanın başarılı olmasında örgütün halkı iyi bilmesi, halkla benzer özelliklere sahip olmaları, aynı dili konuşmaları ve gündelik yaşamda dertlerinin ortak olması etkili olmuştur. Bu açıdan insanlara hitap edilebilecek bir stratejiyi benimseyen PKK; dili, kimliği, kültürü, feodal ağaların baskısını ve ekonomik sıkıntıları gündeme getirerek, geçmişten beridir söylenegelen

[484] Oliver, **age**, 5.
[485] Sevda Alankuş Kural, "Hayali Kimlikler", **Birikim Dergisi**, s.71-72, 1995, https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5702/yeni-hayal%C3%AE-kimlikler#.XW5eaSgzbIU, [16.08.2019]

sıkıntılar vasıtasıyla halk üzerinde etkili olabilecek bir bilinçlenmeyi sağlamıştır. Yani silahlı örgütün çıkışı çoğu Kürdün kendi kimliğini etnik terimlerle tanımlama eğilimini açıkça güçlendirdi. Poletta ve Jasper, aktörlerin dikkatini çekmek adına belli stratejik çabaların, hareketlerin varlığı boyunca önem kazandığını belirtmektedir.[486] Bu anlamda silahlı mücadele, tanınma ve kendini görünür kılma adına önemli bir stratejik çaba olarak öne çıkmaktadır. Darbeyi izleyen baskılar, kitlesel tutuklamaların var olması ve yetmişlerde komando baskınlarıyla yöre halkına uygulanan şiddetin bir benzerinin, illegal silahlı örgütün çıkışıyla beraber, kendisini bir kez daha göstermesi devlete yönelik ortak bir öfkenin dile getirilmesine neden olmuştur. Kolektif bir algının inşasını mümkün kılan bu gelişmeler, PKK için propaganda yapacağı bir alanı mümkün kılmıştır. Della Porta ve Diani, toplumsal yaşamın içinde belli kırılma anlarından bahsetmektedir. Bu kırılma durumu bireylerin politik eğilimlerini etkilediği gibi aynı zamanda toplumsal hareketlere katılım seviyelerini de etkilemektedir.[487] Baskı ve şiddetin kendisi Kürtler nezdinde bir kırılmaya sebep olmuştur. Böylece bu kırılma anları etnik mobilizasyonun muhteviyatına ve gelişimine tesir etmektedir. Bu kırılma anlarından hareketle illegal silahlı örgütün, daha önce "feodal işbirlikçi" diye tanımladığı kesime yönelik saldırısı ve sonrasında güvenlik güçlerine yönelik gerçekleştirdiği saldırılarla halkın Kürt kimliği etrafında bilinçlenmesi ve kendilerine destek sunmasını hedeflediği görülmektedir. Ayrıca Kürtlükle ilgili olan sembolik kaynakların yasaklanmış olması burada şiddet vasıtasıyla görünür olma halini yansıtmaktadır. Daha önce değinildiği gibi şiddet ve propaganda kimliğin görünür olmasında etkili olmaktadır. Halk tabanında bir mobilizasyona imkân verecek olan bu yöntemler bir şekilde devletle müzakereyi amaçlamaktadır. Bir anlamda Kürt meselesini Türkiye'nin gündemine taşıma hedefi mevcuttur. Böylece Poletta ve Japer'ın belirttiği gibi bireyler veya gruplar savundukları kimliklerin tanınması ve kabul görmesini talep etmektedirler.

Etnik üstünlüğünü ve merkezi yönetimini her daim öne çıkaran Türkiye Cumhuriyeti, Kemalist değerlerin tehdit altına girdiği hissiyatıyla baskı mekanizmasını devreye sokmuştur. Bu baskı mekanizmasının yarattığı etki ile öne çıkan PKK, darbe gerçekleşmeden önce ülke sınırlarını terk etmiş, belli bir süre sonra ise ülkeye girip bir savaş ilanında bulunmuştur. İlk saldırısını 15 Ağustos 1984'te gerçekleştiren örgüt, Eruh ve Şemdinli ilçelerindeki askeri noktalara

[486] Poletta ve Jasper, **age**, 289
[487] Porta ve Diani, **age**, 97.

saldırarak varlığını geniş kesimlere duyurmuştur.[488] Devlet ricali yeterli bilgiye sahip olmamakla beraber bu eylemleri başlangıçta çok dikkate almamıştır. Hatta eylemi gerçekleştirenlere yönelik okuması "12 Eylülden kalma bir grup terörist" [489] ya da "bir avuç eşkıya" olarak yapılmıştır. Ancak bir süre sonra eylemlerin artması bir "tehdit" algısını oluşturmuştur. Dikkatlerini bölgeye çeviren yönetici kesim, askeri faaliyetleri artırarak bir baskı mekanizması oluşturmuş ve bunun sonucu olarak da bir paramiliter yapılanmaya giden devlet, geçici köy koruculuğu sistemini devreye sokmuştur. Giriştiği silahlı mücadeleyle kendince bir çevre edinmek isteyen PKK, fikirlerini bireylere yayarak geniş bir alanda etkili olmak istemiştir. Sömürge ve ulusal kurtuluş tezleri çerçevesinde ortaya koyduğu söylem ve giriştiği silahlı mücadele kısa zamanda, alternatif bir örgütün var olmamasıyla beraber, birçok insanın gözünde illegal silahlı örgütü güvenilir bir güç haline getirmiştir. Bu anlamda Kürt hareketinin 1960'larda başlayan dönüşümünün bir parçası olarak öne çıkan PKK, kendisiyle beraber bu dönüşüme ve genişlemeye katkı sunmuştur. Bu uzun soluklu dönüşümle beraber Kürt toplumsal hareketinin güçlendiğini söyleyebiliriz. Devlet ricalinin ortaya çıkan etnik mobilizasyonu bir tehdit olarak algılaması ve sorunun özünü görmeyip masum insanlara yönelik uyguladığı baskı, toplumda huzursuzluğa neden olmuştur. İki ateş arasında kalanlar kısa zaman içinde kendi kimliklerine yönelik bir farkındalık yaşayıp, Kürt dili ve kültürünü sahiplenecektir. Zira kimliğin sahiplenilmesi bireylerin kendi deneyimlerine ve zaman içindeki dönüşümlerine anlam verdiği süreçlerle alakalıdır. Bu sosyal süreçler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bunun etrafında mobilize olanlar, Kürt toplumsal hareketini genişletip, kitleselleşen bir mahiyet kazandıracaktır. Var olan çatışma hali toplumu kutuplaştırırken, halkın politize olmasını da sağlamıştır. Netice olarak Kürt kimliğinin sahiplenilmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan etnik mobilizasyon hem PKK propagandası etrafında gerçekleşti, hem de devletin sert baskısı ve Kürt dili ve

[488] Josst Jongerden, Ahmet Hamdi Akaya, "Kürdistan Devrimcilerinin İlk Yılları-PKK: Grup Oluşumu, Türkiye Solu ve Kürt Siyasal Partileri ile İlişkiler", **PKK Üzerine Yazılar**, çev. Metin Çulhaoğlu (İstanbul: Vate, 2012), 498. İmset, **age**, 111. White, **age**, 210. Marcus, **age**, 113-116. Bozarslan, **Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)**, 861. Öcalan, silahlı propaganda ile pasifize olmuş kitlelerin kendine geleceği ve kendi kimliklerinin farkına varacağı ve böylece aktifleşeceğini iddia etmektedir. Romano, **age**, 192. Saldırıların en önemli hedefinin askeri olmaktan çok aslında psikolojik olduğu görülmektedir. Kitleleri bu yolla mobilize edecekleri düşüncesi ağır basmaktadır. Hatırlanacağı üzere Osmanlı Devleti'ne karşı girişilen isyanlarda geleneksel elitlerin(Mir, şeyh, aşiret reisi vb.) şiddet yoluyla isteklerini dile getirdikleri bir taktik mevcuttu. Hak taleplerinin bir ifadesi olan şiddet günün sonunda bir araç olarak öne çıkmaktaydı. Benzer bir taktiğin PKK tarafından da kullanıldığını söyleyebiliriz.

[489] İmset, **age**, 110.

kültürüne yönelik kapalı olan yapısının bir sonucu olarak ortaya çıktı. Ne var ki sadece bunlardan da ibaret değildir. Romano, "maddi olmayan psikolojik değerlerin, herkesi ilgilendiren maddi konuların yanı sıra öncelikli bir yer almaya başladığını belirtmektedir."[490] Devlete yönelik oluşan hayal kırıklığı ve devletin kendisini Kürt olarak gören insanları reddetmesi yani onların Kürtlüğünü kabul etmemesi ve bu bağlamda halka yönelik uyguladığı çeşitli caydırıcı pratikler (şiddet, baskı, denetim) insanları kitle gösterilerine katılmaya yöneltmiştir. Çünkü talep edilen kamusal alanda tanınma isteğidir. Kürtler farklı olduklarının kabul edilmesini arzu etmektedirler. Oliver, ortaya çıkan etnik mobilizasyonun, tanınma ve kabul edilme tahakkümünü kurmaya çalıştığını ve onu güçlendirme eğilimi içinde olduklarını belirtmektedir.[491] Kürt toplumsal hareketi de bu anlamda geniş hak talebi ve kültürel hakların tanınması temelinde gelişmektedir. Kürt dili ve kültürü burada belirleyici olan dinamik olarak öne çıkmaktadır. Poletta ve Jasper'ın dediği gibi kimlik hareketler için gerekli motivasyonu sağlamaktadır.[492] Yani Kürt toplumsal hareketi kimliğin sağladığı motivasyon doğrultusunda ilerlemektedir. Devletin bunu görmeme hali uzun zamandır varlığını korumaktadır. Sonuç olarak askeri pratiklerle karşılık veren devlet ricali sorunun çözümü aşamasında bir dizi uygulamaya girişmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi ilki; bölgeyi iyi bilen, genellikle Kürt olan ve kırsal alanlarda yaşayanlar arasından seçilen kişileri dâhil ederek oluşturulan geçici köy koruculuğu sistemidir.[493] Bu sistemle bölgede etkin bir mücadele yürütmek isteyen devlet, aynı zamanda kimin sadık olup olmadığını ölçmek istemiştir. Devletin daha önce feodal elitlerle kurduğu ilişki özellikle bu sistemin uygulanması aşamasında

[490] Romano, **age**, 142.
[491] Oliver, **age**, 6.
[492] Poletta ve Jasper, **age**, 284-285.
[493] Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, 1924 yılında, çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu'nun 74. Maddesiyle Geçici Köy Koruculuğu sistemi gündeme gelmiştir. Bu sistem köy halkını yağmadan korumak amacıyla eşkıya ve çapulcuya karşı bir önlem olarak yerel güvenlik teşkilatlarının kurulmasını içermektedir. 1930'lara kadar sürdürülen sistem daha sonrasında fiili olarak kaldırılsa da yürürlülükte kalmıştır. Kürt coğrafyasında illegal bir silahlı örgütün varlığı ve saldırılarını arttırmasıyla beraber tekrar gündeme gelen bu sistem, köylülerin kendi kendilerini koruma prensibine dayanmaktadır. 26 Mart 1985 tarihinde 3175 sayılı yasa ile geçici köy koruculuğu sistemi kabul edildi. 27 Haziran 1985 yılında da yürürlüğe girmiştir. Toplam yirmi iki ilde uygulanan bu sistem, mekânsal olduğu gibi geçici olacağı iddiasıyla var olmuştur. Lakin geçici olmaktan ziyade uzun bir süredir varlığını korumaktadır. İsmet Akça, Evren Balta, "Askerler, Köylüler ve Paramiliter Güçler: Türkiye'de Köy Koruculuğu Sistemi", **Toplum ve Bilim Dergisi**, s.126, (2013): 7-10. Bu sistem örgütün köylerde faaliyet yürütmesini engelleme amacı taşıdığı gibi aynı zamanda devlete sadık olanlar ve olmayanlar üzerinden bir tanımlama mekanizması olarak da kullanıldı. Ayrıca bkz. Sosyal Üretim ve Eğitim Çalışmaları Derneği, "Geçici Köy Koruculuğu Sistemi ve "Çözüm Süreci", https://surecanaliz.org/wp-content/uploads/2019/02/gkk_sistemi_ve_cozum_sureci_nihai_rapor.pdf. Günümüzde halen varlığını sürdüren bu sistem 2014 itibariyle bölgede toplam yetmiş bin kişiye istihdam sağlamaktadır.

etkili olmuştur. İlk irtibatı stratejik konumda olan köyler ve geniş kesimlere hitap edebilecek olan ağalar üzerinden sürdüren devlet, çoğu eliti ve köydeki sakinleri sistemin içine dâhil etmiştir. Nitekim hatırlanacağı üzere II. Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye Alaylarına benzerliğiyle dikkat çeken sistem, devletin kendisine bağlı sadık birlikler kurma anlayışını yansıtmaktadır. 1983 yılında yapılan seçimler sonucunda Anavatan Partisi'nin (ANAP) iktidara gelmesiyle beraber karşılaştığı sorunu bu yöntemle çözme arayışı geçici köy korucularına büyük bir güç sağlamıştır. Kürtler arasında bir kırılmaya neden olan bu sistem, şiddet ve mağduriyetin Kürt coğrafyasında sürekli bir hal almasına neden olmuştur. İmset, GKK'nin bölgede bir yozlaşmaya neden olduğu tespitini yapmaktadır.[494] Bu da zamanla çeşitli hukuksuzlukların gün yüzüne çıkmasını sağlamış ve toplumda huzursuzluğa sebebiyet vermiştir. Kimi aşiretleri güçlü kılan bu sistem yoksul kesimin dışlanmasına ve çeşitli mağduriyetlere maruz kalmasına neden olmuştur. Yaşanan mağduriyetler ve adaletsizlikler ilerde Kürt toplumsal hareketinin güçlenmesine ve etki alanını genişletmesine birçok farklı etken gibi katkı sunacaktır. Örneğin teklif edilen GKK'ye girmeyen kesimler genellikle "sadık olmayan" kesim olarak görülmüştür. Sonuç olarak bir cezaya tabi tutulan bu kesim, toprağa bağlı olduğu ve genellikle geçimini bundan sağladığı düşünülünce, topraktan koparılma ve dolayısıyla onu kaybetme ve zorunlu olarak göçe tabi tutulma pratikleriyle karşılaşmıştır. Köyün boşaltılması ve yakılması, teklifin reddedilmesinden hemen sonra uygulanmıştır. Böylece zorunlu olarak göçe tabi tutulan bu kesim birçok farklı şehre göç etmiştir.[495] Yaşadıkları mağduriyetlerin bu yeni yaşam alanlarında da

[494] İmset, **age**, 145.

[495]Türkiye açısından kuşkusuz çok önemli sosyo-politik değişimleri beraberinde getiren zorunlu göç, bir cezalandırma pratiği olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Kürt coğrafyasına yönelik olan bu girişim, daha çok geçici köy koruculuğunu kabul etmeyen köylere yönelik bir teşebbüsü içinde barındırmaktadır. Nitekim bölgenin insansızlaştırılmasını ya da koruculaştırılması hedeflenmiştir. Kendi iradeleri dışında ve herhangi bir ön hazırlık olmadan göçe zorlanan kişiler genellikle benzer şikâyetleri dile getirmektedirler. Neden göçe zorlandıkları çerçevesinde ortaya çıkan şikâyetler, köylerin yakılması, bölgedeki çatışmanın varlığı, köylerin korunamaması, koruculuğun kabul edilmemesi, komşu köylerin korucu olması sebebiyle iki ateş arasında kalma korkusu ve şiddetten ötürü kendisinin ve ailesinin zarar göreceği korkusu etrafında şekillenmektedir. Göçe zorlananlara yönelik yapılan araştırmaların çeşitli iddiaları içinde barındırmaktadır. TBMM, OHAL Bölge Valiliği'nin verdiği rakamlara dayanarak, 1997 yılından itibaren 905 köy ve 2.523 mezranın boşaltıldığı ve göç edenlerin sayısının da 378.335 olduğu belirtilmektedir. İçişleri bakanlığının hazırladığı "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi"nin verilerine göre 945 köy ve 2021 mezrada 358.335 kişi yer değiştirmiştir. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) ortak basın bildirilerinde üç ile dört milyon insanın yerinden edildiğini belirtmektedir. Turgay Ünalan, Ayşe Betül Çelik, Dilek Kurban, "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun, Mevzuat ve Uygulama", **"Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**", 2. bs. (İstanbul: Tesev

devam ediyor oluşu, bu kesimi zamanla politize etmiştir. Bu kesim kentte yaşadıkları her türlü sosyo-kültürel ve ekonomik mağduriyeti Kürtlük üzerinden okumuştur. Modernleşme ve kentleşme gibi olgular gündelik hayatta daha fazla devlet müdahalesinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu müdahale de genellikle Kürt kimliği ve kültürüne yönelik olmuştur. Bir tehdit olarak algılanan bu müdahale bireylerin etnik mobilizasyonda yer almasını tetiklemiştir. Dolayısıyla bulundukları şehirlerin genellikle yoksul semtlerine yerleşen bu mağdur kesim, Kürtlüğün büyük şehirlerde görünen kesimini temsil ettikleri gibi politik bir Kürt kimliğinin de taşıyıcıları olmuşlardır. Aynı zamanda sokaklarda görünür olan Kürt toplumsal hareketinin de aktörlerini oluşturmuşlardır. Bir mücadele alanı olarak belirginleşen sokaklar Kürtlüğün kurulduğu bir uzam olarak öne çıkmıştır. Yani kolektif kimliğin kurulduğu bir yer olmuştur. Bahtiyar Mermertaş, "sokakları, Kürt hareketinin varoluşunu koruduğu, gücünü gösterdiği, devletle dolaylı müzakere kurduğu ve özellikle de mücadelesini Türkiye kamuoyunun gündemine soktuğu mecra" olarak tarif etmektedir.[496] Beri yandan bir seçime zorlayan devlet, GKK'yi seçenlere yönelik de bir ödüllendirme mekanizmasını (maaş ve sistemin sağladığı çıkarlar) devreye sokmaktadır. Barış Ünlü'nün belirttiği Türklüğün faydalarından yararlanma hali en çok bu sistemde gözükmektedir. Sonuç olarak devletin her türlü olanaklarından yararlanmaktadırlar. Bir seçime zorlayan bu sistemi devlet için bir strateji olarak da okuyabiliriz. Devlet açısından kimin düşman kimin dost olduğunu belirleyecek olan bir yapı olarak algılandı GKK.[497] Kuşkusuz sadakat üzerinden bir ayrışma yaratan bu sistem, bölgedeki sosyoekonomik ve güç ilişkilerini ciddi bir şekilde değiştirmiştir. Çoğu korucu devletin sağladığı bu imkânı kendi özerk dertleri için kullanmıştır. Bulundukları yerleşim alanlarında bir otorite kurma eğilimleri mevcuttur. Bu bağlamda korucu olanla korucu olmayan arasında pek çok gerilim ortaya çıkmıştır. Çatışan tarafların karşılıklı baskısı, şiddetten ötürü gelen belirsizlik hali ve korkunun varlığı, çatışmalardan ötürü ekonomik aktivitelerin sürdürülemez hale gelmesi sivil halkın yerinden edilmesine neden olmuştur. Genellikle sınırsız bir güç kullanımının öne çıktığı bu çatışmalar sivil halkın zarar görmesine sebebiyet vermiştir. Devlete bakış açısını olumsuz bir yönde etkileyen bu durum "ben" ve

---

Yayınları, 2008): 74. Bağımsız ve güvenilir istatistikler olmadığı için verilen bilgiler daha çok tahminlere dayanmaktadır.

[496] Bahtiyar Mermertaş, "Kuce"lerden Sokağa: 1990'lardan Günümüze Zorunlu Göç Sonrası Kürt Hareketinin Sokak Devinimi", **Sokağın Belleği 1 Mayıs 1977'den Gezi Direnişi Toplumsal Hareketler ve Kent Mekanı**, der. Derya Fırat (İstanbul: Dipnot, 2014): 235.

[497] Akça ve Balta, **age**, 19.

"öteki", "biz" ve "onlar" bilincini yarattı. Yani sosyal süreç içerisinde yaşananlar; ortak değer ve ortak mağduriyet bağlamında "biz" ve "öteki" tanımını ortaya çıkardı.

Devletin artan baskısı politikleşmiş bir etnik kimliğin gelişimini hızlandırdı. Aynı zamanda örgütün, korucu ve güvenlik görevlilerine yönelik saldırıları artınca baskı ve denetim mekanizması da artmış oldu. Bu anlamda 1987 yılında hükümet bölgedeki güvenliği üst seviyeye çıkararak olağanüstü hal ilanıyla beraber olağanüstü hal bölge valiliğini (OHAL) kurdu. Kişileri ya da tüm yerleşimi sürme yetkisini elinde barındıran yönetim, Kürt coğrafyasındaki birçok şehri OHAL kapsamına almıştı.[498] Atanan süper valilere geniş yetkiler tanıyan bu sistem Özal hükümeti tarafında "artan terör eylemleri" gerekçe gösterilerek uygulamaya sokulmuştur. Bölgeye yönelik baskıcı tutum eskisinden daha sertti. Marcus, olağanüstü hal ilanının devletin Kürt kimliğini hala yok saymaya ve bastırmaya çalıştığına dair Kürt bakış açısını güçlendirdiğini belirtmektedir.[499] Öte yandan PKK, kuruluş bildirgesinde belirttiği "işbirlikçilere" yönelik saldırı hedefini bu dönem arttırmıştır. Devletin baskısı ve denetimine karşılık PKK, bölgedeki koruculara ve sivillere yönelik saldırılar gerçekleştirerek güvensiz bir ortamın oluşmasına neden oldu. Onları "hain" olarak tarif eden PKK, korucuların bölge halkına zulüm ettiği ve birçok suça[500] karıştığı gerekçesiyle saldırmıştır. PKK, kendisi için bir "tehdit" olarak gördüğü sistemi ortadan kaldırmak adına korucuları tehdit edip, korucu olanlara ve onların ailelerine yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir.[501] Netice olarak toplumsal bir taban

[498] Batman, Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Şırnak, Tunceli, Adıyaman, Bitlis, Muş ve Van şehirlerini kapsamaktaydı OHAL. 23 yıl süren ve 46 kez uzatılan OHAL 2002 yılına kadar aralıksız sürmüştür. "Kürt Hareketi'nin Kronolojisi (1960'lardan 1999'a)", **Toplum ve Kuram Dergisi**, s.4 (2010): 24.

[499] Marcus, **age**, 179.

[500] Devletin verdiği silahları kendi özel dertleri için kullanan korucular birçok suça karıştığı iddia edilmektedir. Özellikle kız kaçırma, arazi anlaşmazlığı, kan davası, tecavüz, gasp, silah kaçakçılığı ve uyuşturucu gibi olaylara karıştıkları söylenmektedir. İşledikleri suçlara yönelik detaylı bilgi için bkz. "Türkiye'de Koruculuk Sistemi: Zorunlu Göç ve Geri Dönüşler", Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (GÖÇ-DER), İstanbul, 2013, https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2015/02/Goc-Der_Koruculuk-Raporu_2013.pdf. TESEV'in raporunda ise, 1985 ve 2006 yılları arasında 5139 geçici köy korucusunun suça karıştığı, bunlardan 868'inin tutuklandığı belirtilmiştir. Turgay Ünalan, Ayşe Betül Çelik, Dilek Kurban, "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun, Mevzuat ve Uygulama", "**Zorunlu Göçle" Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**, 2.bs. (İstanbul: Tesev Yayınları, 2008): 77.

[501] "Kürt Hareketi'nin Kronolojisi (1960'lardan 1999'a)", **Toplum ve Kuram Dergisi**, s.4 (2010): 24. Ayrıca Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) hazırladığı 1991 ve 1992 raporlarına bakılabilir. McDowall, 1987 yılında PKK tarafından geçici köy korucuları ve ailelerine yönelik saldırıların olduğunu belirtmektedir. Bu saldırılar özellikle 90'ların başında arttı. McDowall, **age**, 561. PKK kendisi de köy baskınlarında bulunarak, "devrimci olmayan" diye adlandırdığı yerleşim yerlerine saldırmakta ve yakmaktaydı. Buna karşılık korucular da en az PKK kadar sert cevaplar verdi. Özellikle PKK için malzeme desteğinde bulunan köylere yönelik misillemede bulundular. Birçok köyün tahrip edilmesinde başat konumda oldular.

oluşturma amacıyla hareket eden PKK, buna bir engel teşkil edecek olan koruculara yönelik sert bir tutum takınmıştır. Hatırlanacağı üzere PKK daha çok kırsal kesime yönelik örgütlenme faaliyeti içerisindeydi. Bu faaliyet alanını hem genişletmek adına hem de kırsalda daha fazla etkili olmak için 1985 yılında Türkiye ve Avrupa'da bu faaliyetleri yürütecek bir birim oluşturdu. "Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (Eniya Rızgariya Netewayi Kurdistan-ERNK)"[502] adı altında oluşturulan bu yapı Kürt kimliğinin sembolik kaynaklarını dile getirerek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Halkın mobilize olması ve siyasal gelişmelerin ortaya çıkmasını amaç edinmiştir. Kürt coğrafyasının kırsal kesiminde ikamet eden halk üzerinde etkili bir propaganda yürüten ERNK, yakın tarihte arzu ettiği mobilizasyonu sağlamıştır. Zorunlu göçle beraber yerinden edilen insanlar, yaşadıkları mağduriyetle beraber örgütün yürüttüğü çalışmalara da şahit olmuştu. Dolayısıyla örgütün fikirlerini şehirlere taşıyan bu insanlar 1990'dan sonra sokaktaki mücadelenin aktörleri olmuştur. 1990'larda Kürt toplumsal hareketinin dinamik yapısını bu kesim bilhassa oluşturmuştur. Kitleselleşmenin yoğun halini temsil eden bu kesim, aslında Kürtlüğün görünen kısmını da şehirlere taşımıştır.

1980'lerin sonuna doğru etnik mobilizasyonun gelişimine silahlı Kürt örgütünün dışında etki eden bazı gelişmeler yaşandı. Türkiye'nin komşusu olan Irak'ta ortaya çıkan gelişmeler Türkiye'de yaşayan Kürtleri etkilemiştir. Genel olarak böyle bir etkiye haiz olan Irak'taki gelişmeler 1960 ve 1970'lerde olduğu gibi bu dönemde de kendisini göstermiştir. İran ve Irak arasındaki savaşa bağlı olarak devlet başkanı olan Saddam Hüseyin'in emriyle beraber 16 Mart 1988 tarihinde Halepçe şehrine kimyasal bir saldırı gerçekleşti. Bu saldırının sonucunda binlerce insan öldü ve çoğu kişi göç etmek zorunda kaldı. Saldırılardan kaçan çoğu Kürt, Türkiye sınırına akın etti. İddiaya göre beş yüz bin kişi Türkiye'ye sığındı.[503] Zulme maruz kalmanın yanı sıra Kürt olmaları Türkiye'deki Kürtlerle iletişim kurmalarını sağlamıştı. Ulusal duyguları harekete geçiren bu durum, Kürt kimliğinin şiddet ve

[502] İmset, **age**, 113. Kürt Hareketi'nin Kronolojisi (1960'lardan 1999'a)", **Toplum ve Kuram Dergisi**, s.4 (2010): 22.

[503] "31 Yıldır Kanayan Yara Halepçe Katliamı", https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/31-yildir-kanayan-yara-halepce-katliami,IN7GQC90qkWCCVJwc-rokA/ZI0Kl2NTlUOJYdruVMkGiA [20.08.2019]. Romano, **age**, 162. Güneş, 2013, 201. Diyarbakır, Mardin ve Muş illerinde sığınmacılar için kamplar oluşturuldu. Günay Aslan, 1 Ekim 1989 yılında "Sokak Dergisi" için bir çalışma yaparak, bu kamplarda kalan Kürtlerin gündelik yaşamını anlatmıştır. Kötü koşullardan şikayetçi olan sığınmacıların bir an önce yaşam yerlerine dönmek için çaba sarf ettiğini ayrıca belirtmektedir. Günay Aslan, "Halepçe'den Türkiye'ye Kaçan Kürtler: Geldikleri Gibi Döndüler", http://bianet.org/biamag/dunya/105782-halepce-den-turkiye-ye-kacan-kurtler-geldikleri-gibi-donduler [20.08.2019]

mağduriyet etrafında şekillenmesini güçlendirdi. Sonuç olarak Kürt toplumunun duygularını güçlendiren bu durum etnik kimliğin daha da politikleşmesini sağladı. İkinci bir olay ise 1991 yılında Körfez Savaşı sırasında yaşandı. İlkine benzer bir şekilde Türkiye sınırına binlerce Kürt akın etmek zorunda kaldı. Kendilerini iyi karşılamayan Türk yetkililere rağmen sınırda uzun bir süre beklediler. Bruinessen, bu dönemde birçok Iraklı Türkmen'in Türkiye'ye alındığını ancak Kürtlerin ise başlangıçta alınmadığını belirtmektedir.[504] Ayrımcı bir tutumu içinde barındıran bu yaklaşım, Türkiye'deki Kürtler için rahatsızlığa neden olmuştur. Çifte bir standardın uygulandığı ve Kürtler nezdinde bu yaklaşımın "devletin sadece etnik Türklerin devleti olduğu" yönünde bir algı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kendi içindeki Kürtlerden çekinen ve tedirgin olan Türkiye, başlangıçta soruna ilgisiz kaldı. Ancak medyanın olaya ilgi duyması ve dünya kamuoyunun Kürtleri gündemine alması, Türk yetkililerin olaya ilgisiz kalmasını zorlaştırdı. Netice olarak mülteci krizi Kürtlerin Türkiye'de görünür olmasını sağladı. Bu duruma kayıtsız kalınamayacağını gören devlet yetkilileri olaya müdahale etmek zorunda kaldı. Devletin ayrımcı tutumu, kendi içindeki Kürtlerin rahatsız olmasına neden oldu. Örneğin seksenlerin sonunda Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik kapsayıcı tutum söz konusu Kürtler olunca dışlayıcı bir hal almıştı. Türkiye'deki Kürtler arasında bir kırılmaya neden olan bu olay, Kürt hoşnutsuzluğunu üst seviyeye çıkarmıştır. "Biz" ve "öteki" ayrımının belirginleştiği ve kendisini ötekiden ayırarak kuran Kürt kimliği, bu bağlamda "öteki"yle var olan ilişki, onunla var olan iletişim doğrultusunda tarifini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yaşanan mağduriyet Kürtler arasında dayanışma ve aidiyet duygusunu artırdı. Medyaya yansıyan görüntüler vasıtasıyla Kürtler arasında ulusal duygular ön plana çıktı. Oliver, etnik mobilizasyonun var olduğu yerlerde, kitle iletişim araçlarının sosyal hiyerarşileri çoğaltan ve güçlendiren görüntüler yaydığını belirtmektedir.[505] Buna istinaden bu görüntüler ve paylaşılan bilgiler dâhil edilme ve dışlanma pratiklerini gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede Kürtler arasında ortak bir dil, hafıza ve deneyim oluştu. Yani ortak bir kimlik gelişti. Medya bu anlamda kimliğin üretiminde etkili bir araç olarak öne çıkmıştır. Her iki göç

[504] Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, 75. Kürtlerin iltica ettiği ülkeler mülteci meselesine ya kendi ülkelerinde zaten mevcut olan Kürt sorunu açısından bakıp uzak durmaya çalışıyor ya da sayıca çok fazla olan mültecinin sebep olacağı ekonomik külfetten ötürü yarım etme açısından uzak duruyordu. Benzer bir açıklamayı Hamit Bozarslan da yapmaktadır. Bozarslan, göçün ilk günlerinde Türkiye'nin mültecileri kabul etmemesi Türkiye'deki Kürtlerin çoğunda huzursuzluğa neden olduğunu belirtmektedir. Bozarslan, 1994, 111.
[505] Oliver, **age**, 5-6.

dalgası da ortaya koyduğu sonuçlar bakımından Türkiye'deki genel algının değişmesi için öne çıkan dinamiklerdendir. Yani bu gelişmeler etnik mobilizasyonu tetikleyen etkenlerden biridir. Her ne kadar bu süreç içerisinde yer alan Kürtler birbirlerini tanımamış olsa da paylaşılan görüntü ve dilden dile dolaşan hikayeler sayesinde bir duygudaşlık ve dayanışma hissetmişlerdir. Poletta ve Jasper kimliğin bu yönüne vurgu yaparak "ahlaki şoklar" diye adlandırdıkları olayların (Bir felaketin fotoğrafı, fiziki şiddete uğramış bir kimsenin fotoğrafı ya da Irak örneğinde görüldüğü üzere sınırdaki görüntüler) yaşanmasının birçok kişiyi etkilediğini ve harekete geçirdiğini söylemektedirler.[506]

12 Eylül darbesinden 1980'lerin sonuna kadar ortaya çıkan biz dizi gelişme Kürtlerin mobilize olmasında etkili olmuştur. Kürtlere yönelik oluşan baskı ve göçe zorlanmaları, komşu ülkelerdeki Kürtlerin deneyimleri, Irak'tan gelen Kürt sığınmacılarının yaşadıkları ve silahlı örgütün yürüttüğü propaganda çalışması etnik bir mobilizasyonun gelişiminde etkili olan motivasyonları sağlamaktaydı. Kuşkusuz Kürtlerin genel tutumunu ve düşünce tarzlarını oldukça etkiledi. Genel olarak zulüm, baskı, direniş ve şiddet üzerinden oluşturulan bir kimlik anlatısı gelişti. Mağduriyet etrafında şekillenen bu kimlik muhteviyatına 1990'larla birlikte insan hakları, tanınma ve temsil edilme taleplerini yerleştirdi. Kolektif kimliği sembolik ve kültürel unsurlarla gösterme gayreti 1990 sonrası iyice belirgin hale geldi. Kimliğe bu denli var olan bağlılık uzun yıllar boyunca onu yok saymaktan ötürü oluşmuştu. Kendini ifade etme gayreti içinde olan Kürt kimliği, bu anlamda Türkiye'nin bir sabiti oldu. Bu yılların başında Türkiye'de Kürtler çok daha görünür hale gelmeye başladı ve kimliklerinin kabulü için taleplerini daha yüksek sesle dile getirdiler. Dolayısıyla özellikle sokaklar da ve Newroz alanlarında ortaya koydukları mobilizasyon Kürt dili ve kültürüne yönelik hak taleplerinin bir göstergesi olarak öne çıkmaktaydı. Hank Jonston ve diğerleri, toplumsal hareketler vasıtasıyla bireylerin yeni hayat tarzlarının ve toplumsal kimliklerinin tanımlanacağı ve hayata geçirileceği alanlar üretme çabasında olduklarını belirtmektedir. Doksanlarda bu alanlar genellikle Newroz meydanları ve sokaklardan oluşmaktaydı. Bu bağlamda politik olanla doğrudan ilişkiye geçinilen alanlardı sokaklar ve Newroz kutlamaları. Bu iki toplumsal uzam

[506] Poletta ve Jasper, **age**, 291. Benzer bir açıklamayı Pamela Oliver da yapmaktadır. Bireyler tanıdıkları insanlara karşı işlenen suçlara yönelik belli duygular içerisine girebilmektedir. Onların acılarını ve kederlerini paylaşırlar. Bir duygudaşlık durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum grup kimliklerini yani kolektif kimliklerini etkiler. Ortak şikâyetlerin oluşmasını sağlar ve bu etnik mobilizasyonun gelişimine etki eder. Oliver, **age**, 7.

Kürtlüğün kurulduğu mekânlardı. Bu bağlamda belli bir görünme ve varlık kazanma ihtiyacı hisseden Kürtler, bu mekânlar sayesinde bunu gerçekleştirmiştir. Kolektif kimliklerin yansıtıldığı mekânlar olmakla beraber kimliğin dışa vurumu; isimler, elbiseler, semboller, sloganlar, ritüeller ve danslar gibi kültürel araçlarla gerçekleşmiştir.[507] İtiraz ve şikâyetlerini bu alanlarda dile getiren Kürtler, belli riskler taşımasına rağmen bu mekânlardan kopamamışlardır. Hatırlanacağı üzere Kürtlerin sokakla etkileşimi 1960'larda kendisini göstermiş, Derviş Aydın Akkoç'un belirttiği gibi Kürtler 1975 yılı içerisinde sokak eylemlerinde ölüm riskiyle karşılaşmışlardır. Yani güvenlik güçlerinin şiddetiyle yüz yüze gelmişlerdi. Bundan sonraki her eylemde de ölüm riski varlığını korumaya devam etmişti. Kürtlerin çoğu bunu göze alarak iktidar tarafından fark edilmeyi, görülmeyi, duyulmayı ve hissedilmeyi amaç edinmektedir. Kendi özel alanlarından çıkıp kamusal alanda fiziki ve hukuki mevcudiyetlerine yönelik geliştirilen inkâr politikasını kırmayı arzulamışlardır. Özellikle Batman, Diyarbakır, Siirt ve Şırnak illerinde gelişen etnik mobilizasyon, kitlesel yürüyüşlerle, kepenk kapatmayla, mitinglerle, imza kampanyalarıyla ve okul boykotlarıyla öne çıkmıştır.[508] Böylece eskiye nazaran daha fazla görünür olmaya başlayan Kürtler, Kürt dili ve kültürüne yönelik talepleri aktif bir şekilde dile getirmişlerdir. Bu mobilizasyon ilkin 1990 yılında Mardin'in Nusaybin ilçesinde görüldü. PKK militanı olan Kamuran Dündar'ın öldürülmesi ve düzenlenen cenaze törenin ardından kitlesel yürüyüşler gerçekleşti. Cenaze günü öğrenciler okulu boykot etti, esnaf da dükkânlarını kapalı tuttu.[509] Törenden sonra ortaya çıkan yürüyüşte ise çeşitli sloganlar eşliğinde görünür olma hali yansıtıldı. Fakat sokaklarda giderek görünür olmaya başlayan Kürtler, iktidar için bir tehdit olarak görülmekteydi. Bu kitleselleşmeyi büyümeden durdurmak isteyen iktidar, güvenlik güçleri vasıtasıyla gelişen mobilizasyona müdahale ederek, yirmi kişiyi yaralamış, beş yüz kişiyi de gözaltına almıştır.[510] Nusaybin belediye başkanı, halkın protesto gösterilerine kendi rızalarıyla katıldığını bildirmekteydi. Gazete muhabirlerine açıklama yapan belediye başkanı şunları söylemekteydi: "Protestoların bir lideri bile yoktu. Her şey, insanların içinden gelen bir dürtüyle, kötü politikalar, devletin baskısı ve işkenceler nedeniyle meydana geldi."[511] Hemen ardından

[507] Poletta ve Jasper, **age**, 285.
[508] Güneş, 2013, 206.
[509] **age**, 207.
[510] **age**, 207.
[511] White, **age**, 237.

gerçekleşen 21 Mart'taki Newroz kutlamaları ise Kürtlere fark edilme ve görülme fırsatını sunmuştur. Kitlesel bir şekilde katılımların olduğu Newroz kutlamaları Kürt kimliğinin inşa edildiği önemli etkinliklerden biri olmuştur. Sokakla beraber mücadelenin yeni yeri olan Newroz etkinlikleri kimliğe dair farkındalığı arttıran ve Kürtleri kitlesel bir şekilde harekete geçiren etkinliklerin başında gelmekteydi. Yukarıda değinilen kitleselleşmeye benzer bir olay da Diyarbakır'da yaşandı. Halkın Emek Partisi'nde Diyarbakır şube başkanlığı görevinde bulunan Vedat Aydın'ın faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi çeşitli protesto ve gösterilere neden olmuştur. 10 Temmuz 1991 yılında düzenlenen cenaze törenine binlerce insan katıldı. Kadın, çocuk, yaşlı, yoksul, orta sınıf vb. kategorilerden kişiler mobilizasyonda yer aldı. Yani Kürt toplumsal hareketinde yer alanlar yekpare bir kimliğe sahip değillerdi. Farklı sınıftan, statüden, cinsiyetten ve yaştan insanlar yer almaktaydı. Çeşitli sloganlar eşliğinde gerçekleştirilen yürüyüşe, özel timler ateş açarak, 10 kişiyi öldürdü.[512] Geniş kalabalıkların katıldığı benzer protesto ve yürüyüşler oluşmaya devam etti. Bu dönem yoğun bir şekilde işlenen faili meçhul cinayetler Türkiye'de karanlık bir dönemin yaşandığını göstermektedir. Özellikle Kürt işadamları, aydınları ve sivil halkına yönelik gerçekleştirilen bu cinayetler bu dönem kitlesel olarak protestolara neden olmuştur. Düzenlenen cenaze törenlerinin ardından tepki olarak kepenklerin kapatıldığı, toplu yürüyüşlerin gerçekleştiği ve göstericilerle güvenlik güçleri arasında çatışmaların yaşandığı görülmektedir. Etnik mobilizasyonun yükselişe geçtiği ve kitlesel bir mahiyet kazandığı doksanların başında Kürt coğrafyasının çoğu yerinde, özellikle 1992 yılında gerçekleştirilen Newroz kutlamaları, Kürt dili ve kültürüne yönelik hak taleplerinin ifade edildiği etkinliklere sahne olmuştu.[513] Her defasında şiddet pratiğiyle karşılaşan sivil halk, çeşitli riskler barındırmasına rağmen bu etkinliklerde yer alarak kolektif kimliğin görünür olmasını sağlamıştır. Nitekim mücadele belirli koşulların tahammül edilmezliğine bağlı olarak gelişmekteydi ve kolektif kimlik hareketlerin merkezindeydi. Artık görmezden gelinemeyecek bir hale gelen Kürt etnik mobilizasyonu yeni eylem repertuarlarıyla beraber devletin dikkatini çekmiştir. Taş atma, kepenk ve kontak kapatma, okulu

[512] Akkoç, **age**, 83.

[513] Gerçekleştirilen Newroz kutlamalarında birçok sivil hayatını kaybetmiştir. Güvenlik güçlerinin sivillere ateş açması sonucu ölümlerin gerçekleştiği Newrozlar, mücadelenin en önemli mekanları olmuştur. 21 Mart 1992 "Kanlı Newroz" adlandırılmakta ve bu dönem gerçekleştirilen kutlamalarda 75'ten fazla kişinin öldüğü, 2000'den fazla kişinin ise gözaltına alındığı bilinmektedir. Ayşen Uysal, "90'ların Baskı Kıskacında Sokak Siyaseti: Zaman, Mekân ve Örgütler", **İsyan, Şiddet, Yas 90'lar Türkiye'sine Bakmak**, der. Ayşen Uysal (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2016): 47.

boykot etme, yürüyüş, toplantı, bedenini ateşe verme ve açlık grevleri vb. eylemlerle Kürtler sokağı politize etmeye çalışmıştır. Sokaktaki eylemlere katılma sebeplerine baktığımızda ise güvenlik güçlerinin Kürt kimliği üzerindeki baskıları öne çıkmaktadır. Silahlı örgütün varlığından ötürü güvenlik güçlerinin oluşturduğu baskı sivil halkı zor duruma düşürmüştür. Nitekim zorunlu göçle beraber çok sayıda insan yerinden edilmiş ve bu kesim şehirlerdeki etnik mobilizasyonun ana damarını oluşturmuştur.[514] Devlet ricalinin sokaktaki bu etkinliği görmesiyle beraber buna kayıtsız kalmadığı ve bunun önüne geçmek için belli bir mücadeleye giriştiği görülmektedir. Sokaktaki bu dinamizmi söndürmek adına bir "anti terör yasası"

[514] İllegal silahlı örgütün (PKK) kırsal kesimde faaliyetlerini artırması sebebiyle devletin bir güvenlik kaygısı taşıdığı ve bu yüzden de kırsal kesimde geçici köy koruculuğu sistemini kurmak adına girişimlerinin mevcut olduğu görülmüştür. Bu sistemi kabul etmeyenlere yönelik baskı uygulandıktan sonra "zorunlu göçe" tabi tutuldukları bilinmektedir. Bu açıdan toplu bir halde göç eden insanlar yakınlarındaki şehirlere ya da iş bulabilecekleri şehirlere yönelmiştir. Belli bir dayanışma duygusuyla hareket eden bu kesim genellikle beraber hareket edip aynı yerlere yerleşmişlerdir. Çeşitli zorluklarla karşılaşmalarına rağmen bu şehirlerde tutunmaya çalışan bu kesim politik bir Kürt kimliğine de sahip olmuşlardı. Zamanla bu şehirlerde Kürt kimliğinin görünen yüzünü oluşturan bu kesim aynı zamanda sokak eylemleriyle devletin dikkatini çekmiştir. Örnek vermek gerekirse Kemal Varol "Sahiden hikaye" adlı eserinde bu göç sürecini bir çocuğun güzünden kısaca özetlemektedir: "Allah köyleri yakıldığı için kasabanın yolunu tutmuş, buldukları boş bir arsaya derme çatma toprak damlı evler yapmış, babaları akşama kadar amele pazarında iş bekleyen, anneleri Türkçe bilmeyen, ağabeyleri polisle belalı, hepsi birbirine benzeyen evlerde oturan aynı yaşlarda bir dolu çocuğu arkadaş yapmıştı ve bu başlı başına güven demekti." Kemal Varol, **Sahiden Hikaye** (İstanbul: İletişim, 2017), 74. Bu çocuklar her ne kadar göç deneyimini yaşamamış olsa da ailelerinin anlattıkları zorunlu göç ve devlet şiddetinin var olduğu hikayelerle büyümüşlerdir. Bunu kendilerince içselleştiren çocuklar, göç olayını kendileri yaşamış gibi sahiplenmektedirler. Kolektif kimliğin oluşmasında tarihsel anlatılar önemli yer tutmaktadır. Mağduriyet ve kahramanlık hikayelerini içinde barındıran bu anlatılar sembollere, mitlere ve deneyimlere atıfta bulunur. Bu anlamda bir sonraki kuşağa miras olarak bırakılan bu anlatılar kolektif kimliğin oluşmasında önemli bir paya sahiptir. Ayrıca göçle beraber kentlere gelen bu kesim, göçün olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmışlardır. Yoksulluk, ayrımcılık ve dışlanma gibi etkileri hisseden bu kesim yaşadıkları mağduriyetleri Kürt olmalarına bağlamışlardır. Keza Kürtlüğün görünmesini sağlamış olsalar da tanıyarak dışlanmaya maruz kalmışlardır. Dolayısıyla gündelik hayat pratiklerinin giderek politikleşmesi bu mağduriyetlerini günden güne büyütmektedir. Bu açıdan devlete karşı bir öfke ve kızgınlık duygusuna kapılanlar şehirlerde Kürt kimliğinin görünmesi için mücadele etmişlerdir. Var olan güven duygusu etrafında örgütlenen bu çocuklar, eylemlerde görünmeye başlayıp, güvenlik güçlerine taş atmalarıyla beraber Türkiye gündemine "taş atan çocuklar" olarak girmişlerdir. Haydar Darıcı, zorunlu göçle gelen ailelerin çocuklarının metropollerde iyice görünmesiyle beraber bir korku nesnesi olarak görüldüğünü söylemektedir. Devlete ve düzene yönelen politik bir tehdit olarak algılanan bu çocukların artık kötülüğü temsil ettiğine inanıldığını belirtmektedir. Masumiyet üzerine kurulan çocuk imgesi eski anlamını böylece yitirmiştir. Haydar Darıcı, "Şiddet ve Özgürlük: Kürt Çocuklarının Siyaseti", **Toplum ve Kuram Dergisi**, s. 2 (2009): 18. Masumiyetin yitirildiği düşünülen bu çocuklar "dikkat edilmesi gerekilen" kesimi oluşturmaktaydı artık. Keza bu kesim kentleri ve kent sakinlerini güvensizleştiren ve tehdit eden suç dalgası ile ilişkilendirilmekteydi. Geldikleri kentlerde yoksulluk ve dışlanmaya maruz kalırken bir yandan politik olarak bir tehdit diğer yandan da potansiyel "suçlu" olarak görülmektedir. Bu dönemden itibaren Kürt toplumsal hareketinin içinde yer alacak olan bu çocuklar politik bir tehdit olarak algılanacaktır. Belirtebiliriz ki Kürt toplumsal hareketinin doksanlarda etki alanını genişletmesi zorunlu göçe maruz kalan kişilerce sağlanmıştır. Kentlerde yaşadıkları deneyimler onların ötekileştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Şüphesiz kimliğin inşasında bu ötekileştirme etkili olmuştur. Dolayısıyla kendileri için bir anlam arayan bu kesimler toplumsal hareketler vasıtasıyla bu açığı kapatmışlardır.

çıkartıldı.[515] Bu yasa ile sokakta görünür olmaya başlayan sivil Kürtlerin yükselişi durdurulmak istenmiştir. Bu yasayla beraber Kürtlerin her türlü demokratik eylemi "terör" ve "terörizm" söylemiyle beraber etkisiz kılınmaya çalışılmıştır. Kürtlerin kitlesel bir şekilde görünür olmaya başlamasıyla beraber ortaya koyduğu fikirlerin engellenmesi adına terör kavramı burada merkezi bir işlev görmektedir. Egemen olanın tahakkümünü tesis etmek adına giriştiği bu söylem, kendisi için meşru bir zemin sağlamak adına karşı tarafı kriminalize etmeye çalışmaktadır. Böylece mobilizasyonun duracağı düşünülmüştür. Ancak Kürt toplumsal hareketinin varlığı, silahlı mücadeleyi sürdüren bir örgütün faaliyetleri ve ülke dışındaki Kürtlerin yayın faaliyetleri mobilizasyonu canlı tutmaktaydı. Devletin Kürt gerçekliğine kayıtsız kalmasını engelleyen bu devinim, Kürt realitesinin kabulünü zorlamaktaydı. Reddedilmesi olanaksız hale gelen bu gerçeklik Özal tarafından 1991 senesinde çıkarılan bir kararla Kürt diline yönelik yasağın ortadan kaldırılmasıyla resmiyete kavuştu.[516] Kürtçenin eğitim dışındaki alanlarda kullanımına kısmen izin verildi. Fakat Kürtlerin dillerine ve kültürlerine yönelik hak talepleri yukarıda değinilen anti terör yasası sebebiyle sürekli engellenmekteydi. Zira küçük bir bahaneyle tutuklanmanız mümkündü. Yani çıkartılan yasa yeterli değildi ve uygulamada sıkıntılar oluşmaktaydı.

Kürt siyasal hareketine baktığımızda bağımsız olarak 1970'lerin sonunda yerel seçimlerde Kürt kimliğini öne çıkaran adayların yükselişi görülmektedir. 12 Eylül darbesiyle beraber Kürt yanlısı demokratik bir hareketin büyümesi engellenmiş, buna dair bir karşı koyuşun önüne geçilmişti. Darbeden sonra Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti Kürt coğrafyasındaki baskın partiler oldu. Kürt yanlısı temsil ve siyasal bir karşı koyuş ancak 1990'ların başında mümkün olabildi. Buna rağmen Kürt kimliğini çok fazla ön plana çıkarmayan kişiler SHP içinde varlıklarını sürdürmekteydi. SHP bu dönem daha çok demokrasi isteyen ve askeri yönetiminin sınırlanmasını talep eden bir söylem geliştirerek Kürtlerin çoğundan destek görmüştür. Yüzde yirmi dört oranında bir oy alan SHP ana muhalefet partisi olarak meclise girmiştir. Birçok Kürt milletvekilini bünyesinde

[515] McDowall, **age**, 570. Romano, **age**, 86. Ayrıca bkz. "Kürt Hareketi'nin Kronolojisi (1960'lardan 1999'a)", **Toplum ve Kuram Dergisi**, s.4. (2010): 27.

[516] Romano, **age**, 170. McDowall, **age**, 569. Bu dönemde devlet elitlerinden de bu tanımaya yönelik açıklamalar geldi. Aralık 1991'de dönemin başbakan yardımcısı olan Erdal İnönü, Türkiye'nin Kürt vatandaşlarının kültürel kimliğinin tanınması çağrısında bulundu. 1992 yılında başbakan Süleyman Demirel, Kürt varlığı realitesini tanıdığını açıkça ilan etti. Kirişçi ve Winrow, **age**, 120. Uzun bir inkâr döneminden sonra Kürt varlığı tanınmış oldu.

barındıran bu parti geniş kesimlerce destek görmüştür. Ne var ki farklı bir etnik kimliğe sahip olan Kürtlerin siyasi temsili, geçmişteki örneklerde olduğu gibi kendi kimliklerinden vazgeçip parlamentoya çeşitli yasal partiler kanalıyla girmesiyle mümkün olmuştur. Eşitsiz bir durumu muhteviyatında barındıran sistem aslında Türklüğe yapılan vurguya, homojen yani tekçi bir siyasi kültürün varlığına ve anayasanın her vatandaşı Türk olarak kabul etmesine dayanmaktadır. Yani egemen olmayan grubun temsiliyetini engelleyen ideolojik, hukuki ve siyasal kurallarla ilişkili bir sistem mevcuttu. Dolayısıyla Kürtlerin meclise girmesi genellikle Kürt kimliklerini yadsıyarak mümkün olmuştur. SHP her ne kadar demokrasi söylemini etrafında bir çerçeve çizse de Türkiye'deki siyasi kültürden bağımsız hareket edemiyordu. Öyle ki bu dönem belli Kürt vekillerin Kürt etnik kimliğiyle ilgili faaliyetlerde bulunması parti içinde ve mecliste rahatsızlıklara sebep olmaktaydı. Nitekim yedi vekilin[517] 14- 15 Ocak 1989 yılında Paris'te düzenlenen "Kürtler: İnsan Hakları ve Kültürel Kimlik" adlı konferansa katılmaları parti içinde bir krize neden oldu. Bu tür faaliyetlerde bulunmalarından dolayı bu vekiller ihraç edildi. Bu karar yüzünden vekiller istifa ettiği gibi Kürt coğrafyasındaki on iki SHP teşkilat lideri de istifalarını parti merkezine bildirmişlerdi.[518] Böyle bir atmosferde yeni bir siyasal hareket için çalışmalar yürüten vekiller Halkın Emek Partisi'ni 7 Haziran 1990'da kurdu. Eşitsizlik ve eşitsiz iktidar ilişkilerini dönüştürmeyi düşünen parti, kısıtlanmış bir siyasal alanda faaliyetlerini yürütmeye çalıştı. Belli bir etnik kimliği benimseyen devletin farklı (azınlıkta) olanlara yönelik baskısı politikleşmiş bir etnik kimliğin öne çıkmasına imkân vermektedir. Bu anlamda azınlıkta olanların kurduğu partiler merkezlerine etnik kimliğin yaşadığı sorunları alarak eşitlik talebi noktasında kendilerini ifade etmişlerdir. Kürt yanlısı bir demokratik hareket kurmaya çalışan parti, Kürt kimliğinin tanınması taleplerini dile getirerek, PKK ve Türk ordusu arasındaki artan çatışmaya ve şiddete son vermek için siyasal uzlaşı ve diyalog sürecini savunmuştur. Ancak siyasi alanın en üst seviyede etnikleştirilmiş olması ve bunun da Türk kimliği etrafında gerçekleştirilmesi, Kürt taleplerini dile getiren partileri "bölücü" olarak sıfatlandırıp, suç işlemiş olarak göstermekteydi. Della Porta ve Diani, yeni toplumsal hareketlerin kültürel uygulamalara, yaşam tarzlarına, zihinsel alışkanlıklara ve yerleşik olan stereotiplere derinlemesine gömülen

[517] Ahmet Türk, Mahmut Alınak, Adnan Ekmen, Mehmet Ali Eren, Salih Sümer, Kenan Sönmez, İsmail Hakkı Önal.
[518] Güneş, 2013, 290-291.

tahakküm biçimlerini zorladığını belirtmektedir. Bu anlamda iktidarların bu çıkışı yapan kimlik yönelimli hareketleri engellemek adına bir damgalama, onu kötü gösterme çabasına giriştiklerini söylemektedir. Nitekim "bölücü", "eşkıya", "terörist" ve "ayrılıkçı" gibi ifadeler Kürt etnik mobilizasyonuna yönelik doksanlarda ve iki binlerde sıkça dile getirilen yaftalamalardır. Siyasal alanın sınırlanması partinin çalışmalarını kısıtlamaktaydı. Kürt siyasal hareketi de bu anlamda devletinin baskıcı uygulamalarına karşı bir tepki göstermeye başladı. Çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi anlayışı savunan HEP, bu açıdan yeni sivil bir anayasanın gerekliliğini belirtmekteydi. Bireyin hak ve özgürlüklerini temel alacak bir anayasanın vurgulandığı ve bu çerçevede insan hakları, çoğulculuğu ve katılımı esas almalı söylemi öne çıkmaktaydı. Her kesime seslenmeyi amaç edinen parti, esas olarak Kürt kimliğini öne çıkaran kesimden destek aldı. Bir algıya sebep veren bu durum HEP'in bir "Kürt Partisi" olarak anılmasına zemin hazırladı. Ne var ki 1991'de yapılan genel seçimlere SHP ile birleşen HEP, Kürt coğrafyasında ulusal ortalamanın üstünde bir oy alarak meclise yirmi iki vekil göndermiştir. Bu bir ilkti, zira Kürt hak ve taleplerini dile getiren bir partinin vekilleri mecliste temsiliyet hakkı kazanmıştı. Güneş, böylesi bir temsilin önemine değinerek, Kürt sorununa farkındalık yaratmanın yöntemi olarak silahlı mücadeleyi reddeden ve barış ile siyasal uzlaşma için mücadele eden Kürtler için önemli bir fırsatın oluştuğunu belirtmektedir.[519] Türklük dışındaki herhangi bir kimliğe karşı yüksek ölçüde sınırlanmış olan siyasal alanda faaliyetlerini yürütmek isteyen Kürt siyasal hareketi, Kürt dili ve kültürüne yönelik talepleri dile getirebilmek için yasal, meşru ve şiddet içermeyen fırsat yapılarını oluşturacak açılımların yaratılmasını arzu etmiştir. Bu bağlamda söylemlerini insan hakları etrafında şekillendiren siyasal hareket sokaktaki mobilizasyondan da güç alarak merkezi otoriteyi değişim yapmaya zorlamıştır. Netice olarak seçimlerin nihai sonucu bağlamında meclise giren Kürt vekiller ilkin bu etnikleştirilmiş siyasal alanda sorun yaşamışlardır. Nitekim herkesin merakla beklediği, göreve başlamak için şart olan yemin töreni bu sorunun göstergesi olarak öne çıkmıştır. Bu tören bir krize yol açtı. Leyla Zana'nın meclise sarı kırmız ve yeşil renklerinin var olduğu bir saç bandıyla çıkması ve ardından yeminini Kürtçe bir cümleyle bitirmesi ve aynı şekilde Hatip Dicle'nin yeminin yasal bir zorunluluk olduğunu belirtmesi bir krize neden oldu.[520] Zana'nın bu çıkışı, parlamentoda

[519] Güneş, 2013, 296.
[520] Kirişçi ve Winrow, **age**, 153.

Kürtlerin varlığını açıkça onaylaması Kürtler nezdinde muhtemelen sevinçle karşılanmış olsa da Türkler tarafından fazlaca cüretkâr bulunmuştur. Nitekim yıllarca ret edilen bir dille sesini geniş kesimlere duyurmuştu. Fakat bu çıkış Türkiye'deki ana akım siyasi partiler tarafından bir provokasyon olarak görüldü ve silahlı örgüte bir destek olarak okundu. Oluşan bu gerginliğin üstüne bir ay sonrasında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın annesinin HEP'in olağanüstü kongresine katılması ve birçok vekilin ona saygı ve duygusal yakınlık kurması krizi derinleştirdi. Kongrede PKK lehine slogan atılması ve İstiklal Marşının okunmaması Türkiye kamuoyunu rahatsız etmiş, tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Zana ve Dicle'yi SHP'den istifa etmeye zorladı. Çatışmaların artması ve Kürt sorununa dair herhangi çözüm nitelikli bir adımın atılmaması on sekiz HEP'li vekilin SHP'den istifa etmesine neden oldu. HEP'in çatışmaya dair barışçı ve demokratik çözüm önerileri, Kürtlerin haklarını ve taleplerini dile getirmesi, 1991'de İstanbul'daki Newroz'u organize etmesi "terörizme" destekle yaftalanmasına yol açtı. Barışçı talepleri gündeme getiren HEP, PKK ile bağlantılı olduğu iddiasına ve baskısına maruz kaldı. 1992'de açılan kapatma davası bir yıl sonra sonuçlandı ve 14 Temmuz 1993 senesinde HEP kapatıldı. Devletin Kürtçeye tahammülünün olmaması ve Kürt kimliğine yönelik taleplerin de reddedilmesi Kürt kitleleri arasında, hatta silahlı örgütü açıktan desteklemedikleri halde bile etnik bir grup olarak gitgide artan bir öfkeye yol açtı.

Kürt yanlısı parlamenter muhalefetin varlığını sürdürmesi adına Demokrasi Partisi (DEP) 7 Mayıs 1993'te kuruldu. HEP ile benzer söylemlere sahip olan parti Kürt sorunun çözümüne yönelik geniş kapsamlı bir faaliyet içine girdi. Özellikle Kürt kimliğinin tanınması, dilin kullanılmasının önündeki tüm engellerinin kaldırılması, eğitim hakkının tanınması ve bunun sağlanması, olağanüstü halin son bulması, koruculuğun kaldırılması, yıkılan köylerin yeniden yapılması ve ikamete açılması gibi taleplerle bir öneri paketi hazırlamıştı. Ancak HEP'in yaşadığı baskıyı DEP de yaşadı ve bu baskıların meşru olduğunu göstermek adına da iktidar, partinin PKK ile bağlantısı olduğunu öne sürmekteydi. Güvenlik kurumları hem HEP'i hem de DEP'i silahlı örgütün "siyasi kanadı" olarak tanımladı.[521] Bu sebepten ötürü parti faaliyetlerini yürüten birçok kişiye davalar açıldı ve tutuklandı. Aynı zamanda birçok

[521] Güneş, 2013, 304.

kişiye saldırılar düzenlendi ve faili meçhul cinayetlere kurban gittiler.[522] Keza 4 Eylül 1993'te faili meçhul cinayetler üzerine çalışma yapan DEP delege heyetine Batman'da bir saldırı düzenlendi. Bu saldırıda Batman milletvekili Mehmet Sincar öldürüldü. Çeşitli hakaret ve saldırılara uğrayan parti, liderler tarafından da hedef gösterilmekteydi. Tansu Çiller, Hatip Dicle'yi hain olarak niteledi ve DEP'li vekillerin dokunulmazlıklarını kaldıracağını belirtti. Yaygın şiddet ve baskıdan ötürü DEP, 1994'te yapılması planlanan yerel seçimlere katılmayacağını belirtti. 2 Mart 1994'te milletvekillerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. "Devletin ülkesi milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhinde faaliyetlerde bulunmak"la suçlanan parti 16 Haziran 1994'te kapatıldı. Bu döneme damga vuran durum ise DEP'li vekiller Orhan Doğan ve Hatip Dicle'nin meclisten çıkarken gözaltına alınması oldu. Açılan davalar sonucunda Hatip Dicle, Orhan Doğan, Leyla Zana, Ahmet Türk ve Selim Sadak on beş yıl, Sedat Yurttaş da yedi yıl, altı ay ceza aldı. Yapılan itirazlar sonucunda Ahmet Türk ve Sedat Yurttaş serbest bırakıldı. Birkaç vekil ise mahkemeler başlamadan önce yurt dışına çıkarak faaliyetlerini burada yürütmüşlerdir. Bunlar, Mahmut Kılınç, Remzi Kartal, Ali Yiğit, Nizamettin Toğuç, Naif Güneş ve Zübeyir Aydar'dı. Böylece mecliste var olan Kürt siyasal temsili saf dışı bırakıldı. Dolayısıyla da bundan sonra ortaya konulan Kürt dili ve kültürüne yönelik talepler terörizmle eş tutuldu.

DEP'in kapatılmadan önce Kürt siyasal hareketi yeni bir oluşuma giderek Halkın Demokrasi Partisi'ni (HADEP) kurdu. 1994'te kurulan parti bir yıl sonra genel seçimlere girdi. Bu seçimlerde %4, 17 (1. 17 milyon oy) oranında bir oy alan parti yüzde on baraj engeline takılarak meclise giremedi.[523] 1997'de kurulan DEHAP da aynı sonuçla karşılaştı. Meclise giremeyen bu partiler, yerel düzeyde belli bir başarı yakalamışlardı. Birçok belediyeyi kazanan Kürt siyasal hareketi bu açıdan geniş bir ağ oluşturmuştu. Dile getirilen söylem ve talepler bir önceki partilere benzerdi. Demokratikleşme aracılığıyla Kürt kimliğinin ve Kürtlerin Türkiye'deki kültürel ve siyasal haklarının tanınması başlıca hedefleriydi. DEP'e oranla daha ılımlı bir siyaset izleyen parti, PKK ile arasında bir mesafe koyarak, ayrılıkçı olarak yorumlanabilecek bir söylemden sakındı. Çeşitli mitingler düzenleyen parti, bu organizasyonlarda Kürt dili ve kültürünün yasal haklarını sürekli dile getirmiştir. Bu şekilde Kürt kitleler üzerinde kimliğe yönelik bir etki bırakan parti bilinçlenmeyi

[522] HEP ve DEP'in 1991 ve 1994 yılları arasında elliden fazla üyesi öldürüldü.
[523] Güneş, 2013, 308.

mümkün kılmıştır. Sağladığı mobilizasyondan ötürü parti devlet baskısına maruz kalmıştır. HEP ve DEP'in yaşadıklarını HADEP VE DEHAP da yaşamıştı. Sürekli bölücülük ve terörizmle suçlanan Kürt siyasal hareketi yeterli manevra alanı bulamamıştır. Üzerindeki siyasal baskı günden güne artmaktaydı. Öyle ki genel başkanı olan Murat Bozlak'ın tutuklandığı, yöneticilerinin de gözaltına alındığı bir dönem yaşanmaktaydı. Siyasal alanın bu derece kısıtlandığı bir ortamda seçime yerel seçimlere giren parti, 1999 senesinde toplamda otuz yedi kent ve kasaba da seçimi kazanmıştı.[524] Bu başarıya rağmen parti "terör örgütüne yardım" ve onun sözcülüğünü yapmakla suçlandı. 2003 senesinde kapatıldı. DEHAP, HADEP'in kapatılması ihtimaline karşı hazır bir yedek olarak tutuldu. 2003 senesine kadar da merkezi olarak sahne almadı. Ve o da 2005 senesinde kendisini feshetmiştir. Hem sokaktaki mobilizasyondan güç alan hem de sokağı mobilize eden Kürt siyasal hareketi genel olarak 90'larda çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Bu baskı etnik mobilizasyonun ortaya çıkmasında etkili olan dinamiklerden biridir nitekim. Harekete geçirici bir etkiyi içinde barındıran baskı hali medyada da kendisine yer bulunca etnik mobilizasyonun kitleselleşmesine yardımcı olmuştur. Vekillerin gözaltına alınması, parti teşkilatında görevli kişilerin faili meçhul cinayetlere kurban gitmesi ve parti binalarının bombalanması Kürtler nezdinde bir kabul edilmeme anlayışını ortaya çıkarmıştır. Zira HEP, DEP ve HADEP gibi partilerin dile getirdikleri kültürel haklar, iktidar tarafından bölücülükle eş değer görülmüştür. Yani kurumsallaşmış politik sistem kararlı bir şekilde Kürt istekleri karşısında kapalılığını sürdürmektedir. Devletin bu taleplere kapalı olan yapısını kırmayı arzulayan Kürt siyasal hareketi bu açıdan insan hakları ve kültürel haklar şiarını benimsemiştir. Kitlelere de sirayet eden bu söylem kendisini sokak eylemlerinde, gösterilerde, sanatsal faaliyetlerde göstermektedir. Mesut Yeğen, demokrasi ve insan hakları söyleminin bu derece öne çıkmasını uluslararası arenada gerçekleşen dönüşümlere bağlamaktadır.[525] Popüler hoşnutsuzluklardan kaynaklanan kitlesel hareketliklerin bu söylemleri, kendi sloganlarında sürekli kullandıkları görülmektedir. Devletin bu kapalı ve sert tutumunu gören Kürtlerin çoğu da Kürt kimliğini daha çok

[524] 1990'larda Kürt Siyasi Hareketi, Aljazeera, http://www.aljazeera.com.tr/dosya/1990larda-kurt-siyasi-hareketi. [25.08.2019]. Hatice Kamer, "HEP'ten HDP'ye 28 Yılda Yaşananlar", https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43019313 [25.08.2019].

[525] Mesut Yeğen, **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**, 3.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 35. Benzer bir açıklamayı David Romano da yapmaktadır. Bu dönem gelişen mobilizasyonun daha çok insan hakları çerçevesinde bir söylem geliştirdiğini belirtmektedir. Romano, **age**, 197.

benimseyerek eylemlerde yer almaktadır. Kürt toplumsal hareketinin gelişiminde etkili olan Kürt siyasal hareketi kitlelerin harekete eklemlenmesinde etkili olmaktadır. Biz duygusunu oluşturan bir yapı mevcuttu. Buradan hareketle Kürt toplumsal hareketi kimliğin zayıf yönünü ortaya koyarak hak taleplerini dile getirmiştir. Vurgu genellikle dil, kültür ve kimlik üzerinedir. Verili olanı sorgulayan bu hareket genel iddialarını Hank Johnston'ın belirttiği gibi modern ulus-devlet bağlamında ortaya koymuştur.[526] Bu açıdan devlet yöneticilerini etkilemeyi amaçlayan hareket farklılıklarını ortaya koyarak başka olma hakkını dile getirmiştir. Nitekim kimliklerin tanınmasına yönelik dominant olan kültürel kodlara karşı gelme hali Kürt toplumsal hareketince temsil edilmiştir.

Avrupa'da yaşayan Kürtlerin faaliyetleri etnik mobilizasyonun gelişimi noktasında etkili olmaktadır. Türkiye'den yurt dışına politik sebeplerle, iş bulma ümidiyle ya da yeni bir başlangıç yapmak adına giden Kürtler burada kendi içlerinde bir ağ oluşturdu. Türkiye, Irak, İran ya da Suriye'de Kürtlere yönelik var olan kısıtlamalarla karşılaşmayan Avrupa'daki Kürtler, Kürt dili ve kültürüne yönelik faaliyetleri rahatça yürütebilmekteydi. Kamusal farkındalığı arttıracak girişimlerde bulunan Kürtler, ortaya koydukları faaliyetleri doğrultusunda Türkiye'deki Kürtleri de etkilemekteydi. Nitekim ERNK, Türkiye'de yürüttüğü çalışmaların bir benzerini Avrupa'da da yürütmüştür. Burada yaşayan Kürtlerin desteğini kazanmaya yönelik yürütülen propaganda toplum ve kültür örgütlenmelerinden oluşan bir ağı tesis etmeyi mümkün kılmıştır.[527] Bu ağ sayesinde yürüyüşler, toplantılar, protestolar, açlık grevleri, imza kampanyaları, müzik festivalleri, kültürel faaliyetler ve Newrozlar düzenlenmekteydi. Avrupa'nın birçok şehrinde düzenlenen bu etkinlikler Kürtlerin uluslararası alanda seslerini duyurmalarına yardımcı olmaktaydı. Böylece Türkiye'de var olan baskı ve engeller kısmen de olsa törpülenebilmekteydi. Kültürel anlamda bir canlanmayı mümkün kılan Avrupa'daki faaliyetler teknolojik gelişmelerin sağladığı imkânlar doğrultusunda Türkiye'de yaşayan Kürtlere ulaşabilmekte ve onları ortak bir dayanışmaya ve kimlik etrafında oluşabilecek bir aidiyete yönlendirmekteydi. Medya ve enformasyon ağları bunu nitekim mümkün kılmaktaydı. Keza ortak bir kimlik etrafında kitlelerin harekete geçirilmesi için gerekli motivasyonlar bireylere sirayet etmekteydi. Dinsel ve aşiretsel bölünmenin aşılması adına yürütülen çalışmalar "biz" anlayışının bireylerde oturmasını

[526] Johnston, **What is a Social Movement?**, 49.
[527] Güneş, 2013, 204. White, **age**, 254-255.

sağlamıştır. Özcesi, Avrupa'da olmak ve burada faaliyetler yürütmek Kürtlerin etnik bir grup bilinci kazanmasına yardımcı olduğu gibi kültürel çalışmaların ve kimliğe yönelik farkındalığın oluşması adına da alanlar yaratmıştır. Bu çalışmaların etkisi Türkiye'ye de yansıdı. Kürt dili üzerinde oluşturulan baskının 1991'de kısmen sonlandırılması kamusal alanda Kürtçenin kullanılmasını mümkün kıldı. Bu bağlamda Kürt kültürel faaliyetleri Türkiye'de de yaşandı. Müzik ve folklor bu canlanmanın başında bulunmaktaydı. Bizatihi bunlar etnik mobilizasyonun kendisinde birer araç olarak kullanılmaya başlandı. Zira kendi kültürlerini yaşayabilecekleri bir alan yarattı. Birbiriyle düzenli ve yoğun ilişki kurmalarını sağlayacak olan bu alanların varlığı kolektif bir kimliğin oluşmasını ve canlı kalmasını sağlamaktadır. Bu alanlar tam da Habermas'ın söylediği sosyalleşme alanlarına denk düşmektedir.

Bunların dışında doksanlarda Kürt yanlısı bir medya ağının oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Bilgi edinme ve bilgiyi dağıtmada devletin tekelini kırma girişimi olarak okunabilecek olan medya ağının varlığı etnik grup bilincini kuvvetlendiren bir gelişmedir. Romano'nun dediği gibi iletişim teknolojilerinin gelişmesi politikanın topraksız de sürdürülebileceğini göstermekteydi. PKK çıkardığı iki yayınla (*Serxwebun* ve *Berxwedan*) beraber çok sayıda Kürtlerle bağlantı kurabilmekteydi. Bu yayınlar sayesinde etnik grup bilincinin bireylere sirayet etmesi mümkün olmuştur. 1992 yılından itibaren de *Özgür Gündem* adlı gazete yayın hayatına başladı. Ana akım medyanın dışında bir yayın anlayışı izleyen gazete günlük olarak yayınlanmaktaydı. Şubat 1994'te de Kürtçe haftalık bir gazete olan *Azadiya Welat* (Vatan'ın Özgürlü) yayın hayatına başladı. Bu gelişmelere ek olarak Avrupa'da kurulan bir TV kanalını ekleyebiliriz. Mart 1994'te Med TV uydu üzerinden yayın faaliyetlerine başladı ve Romano şu tespitte bulunmaktadır: "Kürtler, dünyanın ilk devletsiz "ulusal televizyonu" olan halkı oldu."[528] Oluşturulan medya ağı ve TV kanalının varlığı Kürtler arasında uyumu ve etkileşimi arttırdı. Kürtlerin kendi aralarında iletişim kurmasını sağlayan bu ağ kısa zamanda ortak bir kimlik ve hafıza yarattı. Paylaşılan yazılar, haberler, fotoğraflar ve videolar etnik mobilizasyonun gelişmesinde etkili olduğu gibi bireylere gerekli motivasyonları da sağlamaktaydı. Kürt kültürü, tarihi ve coğrafyası üzerine bilgilendirici programlar yürüten medya ağı ve TV kanalı hayali bir cemaatin oluşmasına katkı sunmuştur.

[528] Romano, **age**, 211. Güneş, 2013, 213. White, **age**, 255.

Güneş, televizyon kanalı gibi güçlü bir kitle iletişim aracına sahip olmanın, Kürtler arasında Kürt toplumuna aidiyet hissini güçlendirdiğini belirtmektedir.[529] Bu anlamda Kürt dilini kullanan medya, bu dili geniş kitlelere ulaştırarak kolektif bir kimlik inşa etmeye yardımcı olmaktadır. Kendi yaşamlarına ve kendi gerçekliklerine kendi dilleri vasıtasıyla ulaşabiliyordu artık Kürtler. Şunu belirtebiliriz ki TV kanalı Kürtler arasındaki etnik bilinci geliştirmeye diğer faktörlerden daha fazla katkı sunmaktaydı. Hemen hemen her evde bu kanalı izleyebilmek için bir uydu alıcısı mevcuttu. İstenilen an da bu kanala ulaşmak mümkündü. Böylece Kürt kimliğinin farkındalığı canlı tutulmaktaydı. Devlet bu "tehlikeyi" zamanla fark edip, yasaklamalar getirmiştir. Hatta kimi yerlerde bu kanalı izleyenleri gözaltına almıştır.[530] Yeni iletişim teknolojilerinin faydaları Kürtlere bir fırsat sunmuştu. Nitekim bu fırsat ulusal kültürün ve kimliğin yaratılması adına önemli bir araç konumuna erişmişti. Ortak bir tarih, hafıza, deneyim ve dil kuran bu araç birbirinden habersiz ve alakasız insanların ortak bir kimliği benimsemesini sağladı. Kürtlerin dünya görüşünü ve önemli olayların propagandasını yürüten bu araçlara ek olarak Kürt yazarların çalışmalarını da ekleyebiliriz. Özellikle Fransa ve İsveç'ten sonra Türkiye'de de artan edebiyat çalışmaları bir farkındalık yarattı. Masaüstü yayıncılığın ve diğer iletişim teknolojilerinin gelişmesi Kürt hayali topluluğunun gelişmesine katkı sundu. 1995'ten sonra Kürt web sitelerinin artmış olması yasaklanmış konular üzerine tartışma imkânı sunduğu gibi bunlarla hemhal olma fırsatı da yaratmıştır. Sonuç olarak geniş bir kesime çok kısa bir sürede ulaşma imkanını içinde barındıran bu araçlar etnik mobilizasyonun gelişiminde çok büyük bir paya sahiptir: Etnik grup bilincinin oluşmasını sağlayan bu araçlar Kürtlüğün oluştuğu bir uzam olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki aidiyet hissini güçlendiren ve Kürt dilinin kullanımını sağlayan bir alan oluşmuştur. Hatta Barış Ünlünün söylediği gibi "karşıdaki"nin haksızlığına ve "kendi"nin haklılığına olan inancı pekiştirmektedir", bu gelişmeler.[531] Della Porta ve Diani, medya ağları vasıtasıyla paylaşılan fotoğraf, belge, video ve hikayelerin bireyler üzerinde etkili izler bıraktığını, dayanışmayı pekiştirdiğini ve aidiyet duygularını güçlendirdiğini söylemektedir. Örneğin,

[529] Güneş, 2013, 215.
[530] Romano, **age**, 213. Güvenlik sebebiyle oluşturulan Korucular bile bu kanalı izlemekteydi. Kürt coğrafyasında ki halkın yüzde doksanının bu kanalı izlediği tahmin edilmektedir. Paul White Refah Partisinin hazırladığı bir raporu referans göstererek "en küçük köylerde bile küçük bir çanak antenle bu kanalın izlendiğini" belirtmektedir. White, **age**, 257.Bu kanal Türkiye'den gelen baskılar nedeniyle İngiliz Bağımsız Televizyon Komisyonu tarafından Nisan 1999'da kapatıldı. "Kamu düzenini bozma ve suça teşvik etme" sebebiyle kapatılmıştır.
[531] Ünlü, **age**, 297.

Irak'taki gelişmelerden ötürü Türkiye sınırına gelen Kürtlerin görüntüleri, Med TV tarafından paylaşılan Newroz görüntüleri ya da zorunlu bir şekilde göçe zorlanan ailelerin çocuklarına anlattıkları mağduriyet hikâyeleri dayanışmayı ve aidiyeti güçlendirmektedir.

Kürtlerden beklenen görünmez olma halinin dışında hareket eden, yani görünür olmaya çalışan, çoğu Kürt kendi kimlikleriyle adlandırılma ve tanınma mücadelesi yürütmektedir. Antonio Negri'nin belirttiği gibi Kürtler, farklı bir toplum yaratma mücadelesi vermektedir. Zira tanınma talebiyle beraber gelişen bir etnik mobilizasyon, aynı zamanda yaşamın devamı için de radikal değişiklikler talep etmektedir. Bu değişikler sadece halk olarak tanınmayı aşan talepleri içermektedir. Dolayısıyla kolektif hakların tanınmasının yanında ekonomik kalkınmayı ve kaynakların kullanımını farklı bir tarzda yorumlayarak ulus devletin ötesine geçen bir yönetim modelinin arzulandığını belirtir Negri.[532] Esasen muhteviyatında tekçi anlayışın yerine çoklu bir yapıyı ortaya koymaya çalışır. Bu anlamda Kürtler de kendilerini "ötekileştirenlerin" istediği gibi değil, kendi istedikleri gibi olmak istiyorlar. Farklılıklarının kabul edilmesi ve kendilerine has olmasını dile getirmektedirler. Ancak politik sistemin kapalı olması bu talep ve arzulara karşı sert bir tutum takınmaktadır. Askeri yöntemler dâhilinde oluşturulan baskı, ortaya çıkan bu etnik mobilizasyonun sonlanmasını amaçlamaktadır. Bir çatışma halinin oluşmasına neden olan bu durum giderek daha fazla insanın bu mobilizasyonda yer almasını sağlamıştır. Böylece ortaya ortak bir politik dilin çıktığını söyleyebiliriz. Toplumsal ve tarihsel süreçlerin bir ürünü olarak gelişen bu dil, kolektif bir kimliğin özünü de oluşturur. Soyut, kurgusal bir kimlik olmaktan ziyade genel güç ilişkileri içinde şekillenen bir deneyim olarak okuyabiliriz. Kürt kimliği de bu anlamda var olan mücadeleye bağlı olarak gelişip evrim geçirmektedir. Nitekim baskının ve baskıya karşı mücadelenin olduğu yıllar olarak öne çıkan doksanlar, Kürt toplumsal hareketinin merkezini oluşturmuştur. Hemen hemen her kesimden insanın dâhil olduğu bu hareket, 1990'larda, eskiden ana akım söylemde sözü edilmeyen ve bir anlamda "bilinmeyen" bir kategori olan Kürt kimliğini bilinen ve ifade edilen bir kategori haline getirmiştir. Her ne kadar bilinen bir kimlik konumuna gelmiş olsa da Türkiye'nin bir sabiti olan Kürtlerin hoşnutsuzluğu ortadan kalkmamıştır.

[532] Bekir Avcı, "Negri: Kürt Halkının Mücadelesi Farklı Bir Toplum Yaratma Mücadelesidir", https://m.bianet.org/biamag/siyaset/170326-negri-kurt-halkinin-mucadelesi-farkli-bir-toplum-yaratma-mucadelesidir [01.09.2019].

Hoşnutsuzluk ve huzursuzluk hemen hemen her yerdeydi. Genel bir coğrafyaya yayılan hoşnutsuzluk; kadın, erkek, genç, yaşlı, çocuk, alt sınıf ve orta sınıf Kürtlerce paylaşılmaktaydı. Sokaktaki protestolardan Newroz alanlarına oradan seçim sandıklarına kadar kendisini gösteren bir hoşnutsuzluk mevcuttu. Bu hal kendisini toplumsal bir hareket olarak göstermekte ve söylem olarak da demokrasi ve insan hakları temalarını sentezleyerek ifade etmekteydi. Mevzunun etno-politik mahiyetini görünür kılmaya çalışan Kürt toplumsal hareketi, devletin belirlediği siyasal, sosyal, anayasal ve kültürel alanları aşma eğilimindedir. Bu bağlamda tanınma ve kabul edilmeyi arzu eden bireyler devletin ret, inkâr ve baskısına rağmen sürekli bir halde mücadele ederek bir devamlılık örneği yansıtmıştır. Dolayısıyla doksanların başında var olan etnik mobilizasyon özelikle doksanların ikinci yarısında giderek artmıştır. Bu dönemde özellikle çatışmanın sonlanması adına belli girişimlerin var olduğu görülmektedir. Yasal Kürt siyasal hareketinin varlığı ve silahlı örgütün üç kez tek taraflı eylemleri sonlandırma çağrısı bu girişimlere bir fırsat sumaktaydı. Güvenlik güçlerinin operasyonlarına devam ettiği bir dönemde insan hakları örgütleri, siyasal partiler ve sendikalar çeşitli kampanyalar düzenlemiştir. 1996'da barış için 1 milyon imza kampanyası yürütülmüştür. Birçok sivil toplum örgütünün katılımıyla "Hep birlikte barışa konferansı" düzenlendi. İnsan Hakları Derneği İstanbul'dan kalkan ve çeşiti illere uğradıktan sonra Diyarbakır'a giden ve orada yirmi bin insan tarafından karşılanan bir "Barış Treni" etkinliği düzenledi.[533] Böylesi sivil inisiyatifler genel havayı değiştirip, barış ve uzlaşmayı amaçlamaktadır. Sokaktaki görünürlük hali değişmedi ve giderek arttı. Çeşitli mitingler, gösteriler, konserler ve sokak protestoları yapıldı. Kürt dili ve kimliğine yönelik hak taleplerinin kabulü için baskılar oluşturuldu. Ayşen Uysal 1997 yılından itibaren sokak protestolarının sayısında önemli bir artış olduğunu söylemektedir. Bu çerçevede etnik mobilizasyonun 1990'larda kazandığı geniş mahiyet, bundan sonraki dönemde de yani 2000'lerde de giderek artmıştır. Romano, silahlı Kürt hareketinin Türk devletine meydan okuyan bir güç durumuna gelmesinin birçok insanın bilincinde politikleşmiş Kürt kimliğinin daha yüksek bir düzeye çıkmasını sağladığını söylüyor.[534] Dolayısıyla etnik mobilizasyonun gelişiminde belli bir paya sahip olan PKK, Kürtlerin geniş bir kesimince kabul görmektedir. Öyle ki 1998 yılında örgütün lideri olan Abdullah Öcalan'ın Suriye'den ayrılıp, 1999 yılında Kenya'da Türk Özel

[533] Güneş, 2013, 250.
[534] Romano, **age**, 234.

Kuvvetleri tarafından tutuklanmasıyla beraber dünyanın birçok yerinde protestolar ortaya çıktı.[535] Açlık grevlerinin gerçekleştiği, yürüyüşlerin organize edildiği ve sokak protestolarının ağırlıkta olduğu bir dizi süreç yaşandı. Bu gösteriler ve eylemlilik hali etnik mobilizasyonun ulaştığı mahiyeti gözler önüne sermekteydi.

[535] White, **age**, 272.

7. SONUÇ

20. yüzyılın başlarına kıyasla geniş bir mahiyete ulaşan Kürt toplumsal hareketi, merkezine Kürt diline ve kimliğine yönelik hak taleplerini alarak bir söylem geliştirmiştir. Bu söylem genel olarak toplumsal, tarihsel ve kültürel süreçler çerçevesinde şekillenmiştir. Bu anlamda Kürtlüğü kendinden menkul görmeyen bu çalışma, toplumsal ve kültürel bir tarih içerisinde kurulan bir kategori olarak Kürtlüğü ele almıştır. Nitekim kimlik oluşumu tarihsel ve toplumsal şartları yansıtıcı çok yönlü bir süreçtir. Bu süreç böyle bir kurgu ve inşayı içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma bir kurgu ve inşa süreci etrafında tarihsel, toplumsal ve kültürel süreçlerin yer aldığı, tek bir belirleyicinin olmadığı aksine birçok belirleyicinin var olduğu bir etnik mobilizasyonun doğuşunu, gelişimini ve evrimini anlatmaya çalışmıştır. Bu minvalde ulaştığı mahiyetin etkisiyle birlikte çalışmaya bahis olan Kürtlerin mobilizasyonu yeni toplumsal hareketlerin kimlik yönelimli paradigması doğrultusunda irdelenmiştir. "Hareketin nasıl oluştuğu" sorusunun yanında asıl, yeni toplumsal hareketler için önemli bir soruyu teşkil eden "hareketlerin neden oluştuğuyla" hemhal olmuştur bu çalışma. Haliyle bu tez, Kürt kimliğinin gelişimini ve Kürtlerin bunu nasıl tecrübe ettiğini anlamak adına Cumhuriyet öncesi dönemden başlayarak konuyu sorgulamaya çalışmıştır

1960'lardaki dönüşümlerle birlikte toplumsal sınıflar ya da kurumsal otoritelerin siyasi-ekonomik taleplerinin bireylerin hareketlere katılımında belirleyici olmadığı görüşü egemen olmuştur. Bu dönüşümlerden önce toplumsal hareketlere yön veren itici güç eşitlik ve ideolojiyken günümüzde aktörlerin kimliklerine yönelik tanımlama ve başkaları tarafından tanınma süreçleri itici güç olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu noktada farklılığın kabul edilmesi ve tanınması arzu edilmektedir. Bir ilişki hali ve çatışma durumunu içinde barındıran bu arzu, toplumsal düzeni ve yerleşik normları sorgulamaktadır. Yeni toplumsal hareketler olarak kendisini ifade eden bu sorgu, dayanışmaya dayalı, çatışma yaşayan ve yer aldığı sınırları zorlayan bir kolektif hareket biçimidir. Dolayısıyla YTH, kolektif kimlik arayışına önem atfeder. Ortaya çıkan ya da inşa edilen kolektif kimlik, kolektif davranışı mümkün

kılarak paylaşılmış bir inanışı ortaya koyar. Bu doğrultuda gelişen hareketler farklı kanallar vasıtasıyla kimliklerini alenileştirme ve kamulaştırma çabası içine girerler. Bu çalışmaya konu olan Kürtlerin mobilizasyonu da bu çerçevede ele alınmıştır. Zira dile getirdikleri taleplerin daha çok kültüre ve kimliğe yönelik olması YTH'lerin kimlik yönelimli paradigması doğrultusunda konunun tartışılmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca devleti ele geçirmekten ziyada onu dönüştürme hedefi içinde olmaları yeni toplumsal hareketlerin yaklaşımını yansıtması açısından önemlidir.

Charles Tilly, toplumsal hareketlerin üç tür iddiayı içinde barındırdığını belirtmektedir. Bunlar; program, duruş ve kimliktir.[536] Burada kastedilen hareketlerin hedefleri doğrultusunda izledikleri bir planın varlığı, kendilerini ifade etmeleri için politik bir duruşlarının var olması ve son olarak da kimlik ile biz duygusunun öne çıkması ve birleşik bir gücün varlığıdır. Dolayısıyla bu çalışmada yer alan etnik mobilizasyon, üç tür iddiayı içinde barındırmaktadır. Tarihsel bir anlatı çerçevesinde bu üç iddianın nasıl geliştiği ve evrimleştiği bu çalışmada detaylı olarak anlatılmıştır. Merkezine bir kimlik alan Kürt toplumsal hareketi her ne kadar yapı, personel ve iddia açısından değişim yaşasa da sonuç olarak tanınma, kabul edilme ve kendi toplumsal uzamlarında Kürtlüğü sürdürme isteklerini sabit tutmuşlardır. Günümüzde kabul görme ve toplumsal yapıda, kamusal alanda tanınma talepleri yoğunluk kazanmıştır. Bu taleplerden ötürü, yeni toplumsal hareketlerde kimlik olgusu merkezi bir rol oynamıştır. Bu açıdan Kürt toplumsal hareketinin doğuşuna, gelişimine ve evrimine baktığımızda Kürt diline ve kimliğine yönelik talepler, kimliğin bu hareket için de merkezi önemde olduğunu göstermiştir.

Bu tez Kürt toplumsal hareketini anlamaya çalışırken iki temel döneme yaslanmıştır. İlkinde, Kürtler ile genel bilgileri ifade ettikten sonra Kürtlerin Osmanlı içinde edindikleri özerk yapıya; özerk yapının tahribatına yönelik girişilen tasarruflarla beraber gelişen isyanlara; çöküşün önüne geçmek adına ortaya atılan kimlik tahayyüllerine; Kimlik tahayyülleri içerisinde Türklüğün öne çıkması ve yeni bir devlet, ulus ve birey inşasının Türklük çerçevesinde yürütülmesiyle beraber etnik, dini ve kültürel dışlamacılığın nasıl oluştuğuna; Türklük mefhumuna yapılan vurgu doğrultusunda modernleşme, millileşme, sekülerleşme girişimlerinin Kürtlüğün kurulduğu uzamlara yönelik tahribatına; ortaya konulan bu teşebbüsler doğrultusunda Kürtlerin gösterdiği dirence değinmiştir. İkinci kısımda, yani 20.

[536] Tilly, **Toplumsal Hareketler**, 30-31.

yüzyılın ikinci yarısında Kürt toplumsal hareketinin nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve nasıl evrimleştiği anlatılmıştır. Bu anlatı genel olarak çok partili hayata geçişle birlikte özelde Kürt coğrafyasında, genelde de Türkiye ekseninde yaşanan değişim ve dönüşümler etrafında şekillenmiştir. Bu minvalde gelişen anlatı, tarımda makineleşmenin doğurduğu olumsuz sonuçlara; yoğun bir şekilde kırdan kente göçün artmasına; bu dönem eğitim fırsatlarından yararlanan kişilerin kendi farklılıklarının farkına varmasına; kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına; yayımcılık faaliyetlerinin öne çıkmasına; rekabetçi parti politikalarının artmasına ve bu doğrultuda patronaj ilişkilerin kurulmasına; Türkiye dışında yaşayan Kürtlerin eylemlerine; devletin cumhuriyet döneminin anlayışını miras alarak sürdürmesine; siyasi alanın Kürt kimliğine kapalı olması yüzünden Kürtlerin, kendi kimliklerini ifade etmeden siyasal alanda nasıl var olduklarına; baskı, inkar ve yok sayılmaya karşı Kürtlerin ortaya koyduğu var olma çabasına; var olma çabası etrafında şiddetle görünür olma stratejilerine ve son olarak kitlesel bir mahiyete ulaşan Kürt toplumsal hareketinin insan haklarını merkezine alarak nasıl bir söylem geliştirdiğine değinmiştir. Tüm bu anlatı etnik bir kimliğin inşasında ve gelişmesinde etkili olan belirleyiciler olarak öne çıkmıştır. Tezin ana sorunsalını oluşturan bu kısım, etnik mobilizasyonun zamanla nasıl büyüdüğünü, kimliğin bir toplumsal hareketin oluşmasında ne kadar etkili olduğunu cevaplamıştır. Nitekim bu yapılırken de yeni toplumsal hareketlerin kimlik yönelimli paradigması baz alınmıştır. Bu anlamda bir ilişkisellik durumunun ve çatışma halinin mevcut olması, etnik mobilizasyonunun toplumsal harekete evrilen sürecini yansıtmıştır. Bu koşullar doğrultusunda etnik bir kavrayışın gerçekleştiği ve bunun da aslında bir sürekliliğe bağlı olarak oluştuğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla harekete ivme kazandıran etkenler genellikle kimlik sorunsalıyla ilişkilendirilmiştir. Yani kimliğin görünmesini arzu eden bireylerin eylemlilik hali merkezlerine aldıkları etnik kimlik vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Haliyle Kürt toplumsal hareketi kimliğin sağladığı motivasyon sayesinde varlığını sürdürmüştür. Yeni toplumsal hareketlerin iddiası olan bireylerin kimlik etrafında mobilize olması Kürt toplumsal hareketinde öne çıkan bir ayrıntıdır. Farklı kimlik ve pratikleri görünür ve meşru kılmaya çalışan yeni toplumsal hareketler önemli toplumsal dönüşümler yaratma potansiyelini sergilemiştir. Tam da bu açıklamaya bağlı olarak gelişen Kürt toplumsal hareketi, yaşam alanı bulduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Örneğin yıllarca Kürtlerin varlığı yok sayılmıştır. Ancak hareketin geniş bir mahiyete ulaşması ve etki

alanını genişletmesi bu iddianın artık sürdürülemeyeceğini vurgulamıştır. Nitekim 1991 yılında devlet ricali tarafından Kürtlerin varlığı kabul edilmiştir.

Etnik grupların ve ulusların oluşumunu anlamak için tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik değişkenler hesaba katılmalıdır. Bu değişkenler doğrultusunda bu çalışmaya bahis olan Kürtlerin etnik mobilizasyonu, hem kimliği muhafaza etmiş hem de var olan baskıya karşı direnç göstermiştir. Kendi değer ve sembollerini bu çerçevede yaratan Kürt kimliği, farklılıklarını ortaya koyarak kamusal alanda görünür olmayı ve kabul edilmeyi arzulamıştır. Bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısında böyle bir eğilimin yükselişe geçtiği görülmüştür. Erken Cumhuriyet dönemiyle kıyasladığımızda kolektif bir Kürt kimliğinin 1950'lerden sonra geliştiği görülmüştür. İlk dönem böyle bir kimliğin yeterince büyümediği, belli bir kesime hitap ettiği ve sınırlı kaldığı görülmüştür. Yani 20. yüzyılın başında sınırlı bir kesimin ilgisini çekmiştir. Lakin, 20. yüzyıl sonlarında Kürt etnik bilinci kolektif bir mahiyete ulaşmış, kitlesel bir boyuta evrilmiştir. Bu çalışmada da bu sürecin nasıl gerçekleştiği ve hangi etkenlerin etkili olduğu ifade edilmiştir. Nitekim toplumsal hareketler daha önce bir araya gelmeyen birçok kişiyi bir araya getirmiştir. Hatırlanacağı üzere Kürt toplumsal yaşamında etkili olan aşiretsel, dinsel ve mezhepsel bölünme, Kürt toplumsal hareketinin var olmasıyla kısmen aşılmıştır. Buna istinaden farklı görüş ve statüdeki insanlar hareketin içinde yer almıştır. Yeni toplumsal hareketler de görülen bu özellik Kürt toplumsal hareketinde de görülmüştür. Hareketin içinde yer alan bireylere baktığımızda kalabalıklar yaklaşımının ortaya koyduğu tespitin aksine burada yer alan aktörlerin yeni toplumsal hareketler teorisinin yaklaşımına göre rasyonel ve mantıklı olduklarıdır. Bu anlamda sistemi yeniliğe zorlama ve reforma itme mantığı aslında rasyonel ve mantıklı halin yansımasıdır. Ayrıca bu çaba bağlamında ortaya çıkan hareketin dile getirdiği talepler sürekli görünür kılınmak istenmiştir.

Sonuç olarak devletin belirlediği siyasal, sosyal, anayasal ve kültürel alanları aşma eğiliminde Kürtler tanınma ve kabul edilmeyi arzulamıştır. Bu doğrultuda hayatın homojenleştirilmesine karşı çıkarak devletin görmeme, duymama, bilmeme ve yok sayma reaksiyonlarına karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış tarihsel bir sürekliliğe sahip olmakla beraber günümüzde bile varlığını korumaktadır. Nitekim merkezine etnik kimliği alan bu hareket bir kolektif kimliğin inşasını mümkün kıldığı gibi kültürel ve sembolik unsurlarla görünür olmasını sağlamıştır. Kıyafetler, danslar,

takılar, dövmeler, sloganlar, isimler ve ritüeller görünür olmanın dışa yansımasını temsil etmiştir. Zulüm, baskı, şiddet, direniş, haksızlık ve yoksulluk kimliğin inşasında etkili olduğu gibi dayanışma ve aidiyet duygusunu da güçlendirmiştir. Bu çerçevede Kürt kimliği şiddet ve mağduriyet etrafında şekillenmiştir. Geçmişte bir bölgede şekillenen bu mağduriyet hali artık günümüzde Türkiye'nin her bölgesinde görülmektedir. Kürtlerce temsil edilen bu hal toplumsal hareketin geniş bir alana yayıldığının da göstergesidir. Hemen hemen her kesimden insanın dâhil olduğu bu hareket, eskiden kabul edilmeyen, yok sayılan Kürt kimliğini bilinen, ifade edilen bir kategori haline getirmiştir. Yalnız bu Kürtlerin hoşnutsuzluğuna son vermemiştir. Zira Kürtlerce talep edilen haklar iktidar tarafından kabul görmemiştir. Haliyle daha önce belirtildiği gibi Kürtlerin hoşnutsuzlukları Türkiye'nin bir sabiti olmuştur. Bu hoşnutsuzluk hali geniş kesimlerce temsil edilmektedir. Kadın, erkek, çocuk, yaşlı, alt, orta ve üst sınıflarca yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Böylelikle toplumsal hareketin aktörlerini oluşturan bu kesimler, hareketin geniş bir mahiyete ulaşmasını sağlamışlardır. Söylem olarak da merkezlerine etnik kimliği alan bu kesim, insan hakları ve demokrasi temelinde bir hak talebinde bulunmaktadırlar. Netice olarak bu hak talepleri meselenin etno-politik boyutunu bizlere gösterdiği gibi devletin bunu kabul etmeme, onu görmeme halini de göstermektedir. Bir çatışmaya neden olan bu karşıtlık durumu Kürt toplumsal hareketinin canlı kalmasını sağlamaktadır. Gün geçtikçe daha da genişleyen bu hareket, Türkiye'de demokratikleşmeyi zorlayan bir güç olarak öne çıkmaktadır. Netice olarak geniş bir zamana yayılmış olan örgütlülük ve mücadele hali, yani Kürt toplumsal hareketi, bir süreklilik arz etmiş ve kendini ifade etme, tanıtma/tanıma, kabul etme/edilme olguları altında bizlik duygusunu yani bir kolektif kimliği mümkün kılmıştır. Sonuçlandırmak adına Kürt toplumsal hareketi farklılık iddiasıyla hareket eden bir toplumsal gruba ait olma duygusuyla beraber bir inanç, değer, sembol ve anlam bütününe sahiptir.

.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.

Akça, İsmet. Evren Balta. "Askerler, Köylüler ve Paramiliter Güçler: Türkiye'de Köy Koruculuğu Sistemi". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s.126 (2013): 7-34.

Akçam, Taner. "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**. 3.bs. c.4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 53-63.

Akkaya, Ahmet Hamdi. "Kürt Hareketi'nin Örgütlenme Süreci Olarak 1970'ler". **Toplum ve Bilim Dergisi**. s. 127 (2013): 88-120.

_____. "Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketi'nin Değişim Dinamikleri". **Toplum ve Kuram Dergisi**. s. 9 (2014): 75-98.

Akkoç, Derviş Aydın."Dağ Kavminden Sokak Halkına Kürtler: Ev, Sokak ve Hapishane Arasında". **Birikim Dergisi**. s.271. Kasım (2011): 82-88.

Aljazeera. "1990'larda Kürt Siyasi Hareketi". http://www.aljazeera.com.tr/dosya/1990larda-kurt-siyasi-hareketi [25.08.2019].

Alinia, Minoo. **Diaspora Mekanları Kürt Kimlikleri Öteki Olma Deneyimleri ve Aidiyet Politikaları**. çev. Fahriye Adsay. İstanbul: Avesta, 2007.

Alış, Ahmet. "Kürt Etnobölgesel Hareketin Doğuşu, Kitleselleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi: 1959-1974". **Türkiye Siyasetinde Kürtler Direniş Hak Arayışı, Katılım**. der. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, Nersin Uçarlar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 57-90.

Anter, Musa. **Hatıralarım**. 2.bs. İstanbul: Yön Yayıncılık, 1991.

Arslan, Abdurrahman. "Mayıs 1968: Bir Muhteva Meselesi". http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3861/mayis-1968-bir-muhteva-meselesi#.XHWPp-gzbIU [26.12.2018].

Arthur, Mikaila Mariel Lemonik. "Relative Deprivation". **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**. der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam. United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013: 1-2.

Aslan, Günay. "Halepçeden Türkiye'ye Kaçan Kürtler: Geldikleri Gibi Döndüler". http://bianet.org/biamag/dunya/105782-halepce-den-turkiye-ye-kacan-kurtler-geldikleri-gibi-donduler [20.08.2019].

Avcı, Bekir. "Negri: Kürt Halkının Mücadelesi Farklı Bir Toplum Yaratma Mücadelesidir". https://m.bianet.org/biamag/siyaset/170326-negri-kurt-halkinin-mucadelesi-farkli-bir-toplum-yaratma-mucadelesidir [01.09.2019].

Balta, Ecehan. "Toplumsal Hareketler Üzerine Tartışmak İçin Birkaç Başlık". http://ecehanbalta.blogspot.com.tr/2008/07/toplumsal-hareketler-zerine-tartmak-iin.html [01.10.2017].

Barker, Colin. "Marxism and Social Movements". **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**. der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam. United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013: 1-9.

Barth, Fredrik. "Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu". **Etnik Gruplar ve Sınırları**. der. Fredrik Barth. çev. Ayhan Kaya, Seda Gürkan. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2001: 7-40.

Beg, Muhammed Emin Zeki. **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**. , çev. Vahdettin İnce, Muhammed Ali Avni, Mehmet Dağ, Şükrü Aslan. 11. bs. İstanbul: Nûbihar Yayınları, 2018.

Bozarslan, Hamit. "Çağdaş Türkiye'de Kürt Sorununun Siyasal Yönleri". **Kürtler Güncel Bir Araştırma**. der. Philip G. Kreyenbroek, Stefan Sperl. çev. Yavuz Alogan İstanbul: Cep Kitapları, 1994: 100-118.

_____. "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden İsyana (1919-1925)". **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar**. der. Abbas Vali. çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç. İstanbul: Avesta, 2005: 199-229.

_____. "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar". **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar**. der. Abbas Vali. çev. Fahriye Adsay, Ümit Aydoğmuş, Sema Kılıç. İstanbul: Avesta, 2005: 35-62.

_____. "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 841-870.

_____. "Türkiye'de Kürt Sol Hareketi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**. c.8, 2.bs. ed. Murat Gültekin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 1169-1207.

_____. **Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Blumer, Herbert. G. "Collective Bahavior". der: Robert E. Park. **An Outline of the Principles of Sociology**. New York: Barnes and Noble , 1939: 52, (Aktaran Jasper, James M. **Ahlaki Protesto Sanatı-Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık.** çev. Senem Öner. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002).

Bottomore, Tom. **Siyaset Sosyolojisi**. çev. Erol Mutlu. Ankara: Teori Yayınları, 1987.

Bora, Tanıl. "Yeni Toplumsal Hareketler"e Dair Notlar". **Birikim Dergisi**. s.13. Mayıs (1990): 49-53.

Bruinessen, Martin Van. **Kürdistan Üzerine Yazılar**. 2. bs. İstanbul: İletişim, 1993.

_____. **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**. çev. Hakan Yurdakul. İstanbul: İletişim, 2000.

_____. **Ağa, Şeyh ve Devlet**. çev. Banu Yalkut. 8. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Buechler, Steven, M. "New Social Movement Theories". **The Sociological Quaterly**. vol.36. no.3 (Summer, 1995): 441-464.

_____. **Social Movements in Advanced Capitalism: The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism** (New York-Oxford: Oxford University Press, 2000): 46 (Aktaran: Şimşek, Sefa. "New Social Movements in Turkey Since 1980". **Turkish Studies**, vol. 5. no. 2. 2004).

_____. "New Social Movements and New Social Movement Theory". **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**. der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam .United Kingdom: Blackwell Publishing, 2013: 1-7.

Burkay, Kemal. **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat**. İstanbul: Deng Yayınları, 1992.

Bush, Caleb M. "Reformcular ve Devrimciler: Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi ve İktidar Paradoksu 1848-1917". **Toplumsal Hareketler-1750-2005 Dipten Gelen Dalga**. der. William G. Martin. çev. Deniz Keskin. İstanbul: Versus, 2008: 87-139.

Caren , Neal. "Political Process Theory". **Blackwell Encyclopedia of Sociology**. ed. George Ritzer. New York: Blackwell Publishing, 2007: 3455-3458.

Cohen, Jean. "Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler". **Yeni Sosyal Hareketler**. der: Kenan Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016: 101-120.

Crossley, Nick. **Making Sense Of Social Movements**. Buckingham Philadelphia: Open University Press, ,2002.

Çağaptay, Soner. "Otuzlarda Türk Milliyetçiliği Irk, Dil ve Etnisite". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**. 3. bs. c. 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 245-262

Çalı, Hasan Hüseyin. "Çevreci Toplumsal Hareket Olarak Greenpeace Türkiye Hareketi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Çayır, Kenan**. Yeni Sosyal Hareketler**. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.

Çetinkaya, Doğan. **Toplumsal Hareketler, Tarih Teori ve Deneyim**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Çımrın, Füsün Kökalan. "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Bir Hareket Olarak Karşı Küreselleşme Hareketleri/Türkiye Sosyal Forumu Örneği". Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2009.

Darıcı, Haydar. "Şiddet ve Özgürlük: Kürt Çocuklarının Siyaseti". **Toplum ve Kuram Dergisi**. s. 2 (2009): 17-42.

Della Porta, Donetalla, Mario Diani. **Social Movements an Introduction, Second Edition**. Australia: Blackwell Publishing, 2006.

Dutschke, Rudi. "Anti-Otoritercilik Üzerine". **Cogito**, YPK. s.14. 3.bs. Bahar (1998): 27-35.

Elçik, Gülnur. "30 Yıl Evvelden Meşruiyete Bakmak Doğu Mitingleri ve DDKO'lar". **Birikim Dergisi**. s. 225 (2008): 23- 34.

Ekinci, Tarık Ziya. **Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Analizi**. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2011.

Engels, Friedrich. **Ütopyadan Bilime Sosyalizm**. çev. Yılmaz Onay. İstanbul: Evrensel, 2013. (Aktaran: Ongur, Hakan Övünç. "Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar". der. Ramazan Gözen. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 2. bs. İstanbul: İletişim, 2015): 257-290.

Eriksen, Thomas Hylland . **Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış**. çev. Ekin Uşaklı. İstanbul: Avesta Yayınları, 2002.

Fırat, Ümit. "DDKO 50 Yaşında". https://bianet.org/bianet/siyaset/208947-ddko-50-yasinda [08.08.2019].

Habermas, Jürgen. "New Social Movement". **Telos**. September 21. (1981): 33-37.

Hardt, M, A. Negri. **İmparatorluk**. çev: Abdullah Yılmaz. 4. bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

Hasanpour, Amin. **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985**. çev. İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan. İstanbul: Avesta, 2005.

Hür, Ayşe. "Öfkesiz Kürt: 'Apê' Musa Anter". http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/ofkesiz-kurt-ap-musa-anter-1151956/ [23.07.2019].

Hür, Ayşe. "Kımıl Olayından 49'lar Davasına". https://www.haksozhaber.net/kimil-olayindan-49lar-davasina-6614yy.htm [23.07.2019].

Johnston, Hank. **What is a Social Movement?** Cambridge: Polity Press, 2014.

Jongerden, Joost, Ahmet Hamdi Akaya. "Kürdistan Devrimcilerinin İlk Yılları-PKK: Grup Oluşumu, Türkiye Solu ve Kürt Siyasal Partileri ile İlişkiler". **PKK Üzerine Yazılar**. çev. Metin Çulhaoğlu. İstanbul: Vate, 2012: 479-507.

Gellner, Ernest. **Uluslar ve Ulusculuk**, çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992

Giddens, Anthony. **Sosyoloji**. İstanbul: Kırmızı, 2012.

Gunder Frank**,** Andre, Marta Fuentes. "Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri". **Büyük Kargaşa Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi**. der. Samir Amin, Andre Gunder Frank, Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi. çev. Erden Akbulut. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1993: 149-198.

Gurney, Joan Neff, Kathleen J. Tierney, "Relative Deprivation and Social Movements: A Critical Look at Twenty Years of Theory and Research". **The Sociological Quarterly**. vol. 23. no. 1 (Winter, 1982): 33-47.

Gurr, Ted Robert. **Why Men Rebel**. New Jersey: Princeton University Press, 1974.

Gündoğan, Azat Zana. "50. Yılında TİP ve Doğulular: Sosyo-mekansal Bir Bakış Denemesi". **Birikim Dergisi**. Ağustos-Eylül. s.316-317. (2015): 109-120.

Gündoğan, Cemil. "Geleneğin Değersizleşmesi: Kürt Hareketinin 1970'lerde Gelenekselle İlişkisi Üzerine". **Türkiye Siyasetinde Kürtler Direniş Hak**

Arayışı, Katılım. der.Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, Nersin Uçarlar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012: 91-150.

Güneş, Cengiz. "Altmışlı Yıllarda Kürt Siyasal Aktivizmi". **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**. haz. Mete Kaan Kaynar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007: 701-725.

Güneş, Cengiz. **Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi: Direnişin Söylemi**. çev. Efla-Barış Yıldırım. Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.

İmset, İsmet G. **PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)**. Ankara: Turkish Daily News Yayınları, 1993.

Jasper, James M. **Ahlaki Protesto Sanatı-Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık.** çev. Senem Öner. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

Johnston, Hank, Enrique Larana, Joseph R. Gusfield, "Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Toplumsal Hareketler". **Yeni Sosyal Hareketler**. der: Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016: 131-157.

Jwaideh, Wadie. **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**. çev. İsmail Çeken, Alper Duman. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Kurban, Dilek, Turgay Ünalan, Ayşe Betül Çelik. "Türkiye'nin Yerinden Edilme Sorunu: Sorun, Mevzuat ve Uygulama". "**Zorunlu Göçle" Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası**. Dilek Kurban, Deniz Yükseker, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünalan, A. Tamer Aker. İstanbul: Tesev Yayınları, 2008: 69-92.

"Kürt Hareketinin Kronolojisi (1960'lardan 1999'a)". **Toplum ve Kuram Dergisi.** s.4. Güz, (2010): 17-38.

Laclau, Ernesto, Chantal Mouffe. **Hegemonya ve Sosyalist Strateji**. İstanbul: Birikim, 1992.

Le Bon, Gustave. **Kitleler Psikolojisi**. İstanbul: Hayat Yayınları, 1997.

Leca, Jean. "Neden Söz Ediyoruz". **Uluslar ve Milliyetçilikler**. haz. Jean Leca. çev. Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998: 11-19.

Lelandais, Gülçin Erdi. "Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme". **Küreselleşme, Direniş, Ütopya Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet**. haz. Barış Çoban. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009: 63-90.

Marcus, Aliza. **Kan ve İnanç PKK ve Kürt Hareketi**. çev. Ayten Alkan. 2.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**. çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

McCarty, John D., Mayer N. Zald, "Resource Mobilization And Social Movements: A Partial Theory". **The American Journal of Sociology**. vol. 82. no. 6. May (1977): 1212-1241.

McAdam, Doug. "**Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970**". The University of Chicago Press, 1982.

McDowall, David. **Modern Kürt Tarihi**. çev. Neşenur Domaniç. Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004.

Melucci, Alberto. “Toplumsal Hareketler ve Gündelik Yaşamın Demokratikleşmesi”. **Birikim Dergisi**. s. 24 (1991): 55-62.

_____. “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”. **Yeni Sosyal Hareketler**. der. Kenan Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016: 75-100.

Mermertaş, Bahtiyar. “Biyo-politika, Özneleş(tir)me ve Milliyetçilik: Kürt Toplumsal Hareketleri”. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

_____. “Kuce”lerden Sokağa: 1990’lardan Günümüze Zorunlu Göç Sonrası Kürt Hareketinin Sokak Devinimi”. **Sokağın Belleği 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekanı**. der. Derya Fırat. İstanbul: Dipnot, 2014: 233-260.

Minorsky, Vladimir, Th. Bois, D. N. Mac Kenzie. **Kürtler ve Kürdistan**. çev. Kamuran Fıratlı. İstanbul: Doz Yayınları, 1996.

Morin, Edgar. “Bir Uygarlık Bunalımı”. **Cogito,** s.14 (1998): 102-117.

Natali, Denise. **Kürtler ve Devlet Irak, Türkiye ve İran’da Ulusal Kimliğin Gelişmesi**. çev. İbrahim Bingöl. İstanbul: Avesta, 2009.

Negri, Antonio. **İmparatorluktaki Hareketler, Geçişler ve Görünümler**. çev: Kemal Atakay. İstanbul: Otonom Yayınları, 2006.

Nikitine, Basil. **Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**. çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, 3. bs. İstanbul: Deng Yayınları, 1991.

Offe, Claus. “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”. **Yeni Sosyal Hareketler**. der: Kenan Çayır. İstanbul:Kaknüs Yayınları, 2016:47-73.

Oliver, Pamela. “Collective Action (Collective Behavior)”. **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam. Malden: Blackwell Publishing, 2013: 1-5.

_____. “The Ethnic Dimensions in Social Movements”, https://osf.io/preprints/socarxiv/m9yqc/. 1-30.

Olson, Robert. **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925**. çev. Bülent Peker, Nevzat Kıraç. Ankara: Özge, 1992.

Opp, Karl Dieter. “Rational Choice Theory and Social Movements”. **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**, der. David A. Snow, Donatella Della Porta, Bert Klandermans, and Doug McAdam. Malden: Blackwell Publishing, 2013: 1-7.

Özer, Ahmet. **Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler**. 3.bs. İstanbul: Hemen Kitap, 2011.

Perry, Matt. **Marksizm ve Tarih**. çev. Gül Tuncer. İstanbul: İletişim, 2010.

Polletta, Francesca. James M. Jasper. “Collective Identity and Social Movements”. **Annual Review Social**. s.27. 2001: 283-305.

Porta, Donetalla Della. Mario Diani. **Social Movements an Introduction, Second Edition**. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

Kalaycıoğlu, Ersin. **Çağdaş Siyasal Bilim Teori, Olgu ve Süreçler**. İstanbul: Beta Yayım, 1984.

Kalouche, Frouad, Eric Mielants. "Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005". **Toplumsal Hareketler 1750-2005 Dipten Gelen Dalga**. der. William G. Martin. çev. Deniz Keskin. İstanbul: Versus, 2008:219-282.

Kamer, Hatice. "HEP'ten HDP'ye 28 Yılda Yaşananlar". https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43019313 [25.08.2019].

Kirişçi, Kemal. Gareth M. Winrow. **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**. çev. Ahmet Fethi. 2.bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Kökalan Çımrın, Füsün. "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Bir Hareket Olarak Karşı Küreselleşme Hareketleri/Türkiye Sosyal Forumu Örneği". Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009.

Kural, Sevda Alankuş. "Hayali Kimlikler". **Birikim Dergisi**. s.71-72 (1995). https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5702/yeni-hayal%C3%AE-kimlikler#.XW5eaSgzbIU [16.08.2019].

Kurubaş, Erol. "Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki". **Doğu Batı**. s. 44. y.11 (2008): 11-41.

Kutlay, Naci. **21. Yüzyıla Girerken Kürtler**. İstanbul: Peri Yayınları, 2002.

Santamaria, Yves. "Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi". **Uluslar ve Milliyetçilikler**. haz. Jean Leca. çev. Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998: 20-30.

Saraçoğlu, Cenk. "Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketginin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi". **Praksis Dergisi**. s.14 (2006): 237-263.

Shaun, Best. **Introduction to Politics and Society**. London: Sage Publications, 2002: 147 (Aktaran: Ertürk, Devrim. "Yeni Sosyal Hareketler İçerisinde Sınıfın Yeri". Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2011 10(4): 1493-1514.

Smelser, Neil. **Theory of Collective Behavior**. New York: Free Press, 1962.

Smith, Anthony D. **Ulusların Etnik Kökeni**. çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir. Ankara: Dost Yayınevi, 2002.

Somer, Murat. **Milada Dönüş Ulus-Devletten Devlet-Ulusa Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi**. 2. bs. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.

Sosyal Üretim ve Eğitim Çalışmaları Derneği, "Geçici Köy Koruculuğu Sistemi ve "Çözüm Süreci", https://surecanaliz.org/wp-content/uploads/2019/02/gkk_sistemi_ve_cozum_sureci_nihai_rapor.pdf [20.08.2019].

Şentürk, Ünal. "Küresel Yeni Sosyal Hareketler ve Savaş Karşıtlığı". **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 30. n. 1 (2006): 31-46.

Şimşek, Sefa. "New Social Movements in Turkey Since 1980". **Turkish Studies**. vol. 5. no. 2. (2004): 111-139.

Şur, Tuncay. “Bakur Belediyelerinde Müstemleke Yönetimi”. **Birikim Dergisi**. https://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/7924/bakur-belediyelerinde-mustemleke-yonetimi#.XV1J8ugzbIU [13.08.2019].

Tan, Altan. **Kürt Sorunu**. 4.bs. İstanbul: Timaş, 2009.

Tarrow , Sidney. “States And Opportunities: The Political Structuring Of Social Movements”. **Comparative Perspectives On Social Movement Political Opportunities, Mobilizing Structures, And Cultural Framings**. der. Doug Mcadam , John D. McCarthy , Mayer N. Zald. New York: Cambridge University Press, 9th printing, 2008: 41-61.

_____. **Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics**. New York: Updated and Revised 3rd Edition, Cambridge University Press, 2011.

“TBMM Meclis Tutanakları”, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602884.pdf [11.05.2019].

Tesev. **Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Değiştirilen Yer Adları**. İstanbul, 2011. http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Hayali_Cografyalar_Cumhuriyet_Doneminde_Degisen_Yeradlari.pdf [26.07.2019].

Tilly, Charles. **From Mobilization To Revolution**. New York: Random House, 1978.

_____. “Les origines du répertoire de l’action collective contemporaine en france et en Grande Bretagne”. **Vingtiéme Siécle**. Octobre. n.4 (1984): 89-108 (Aktaran: Gümrükçü, Selin Bengi. “Bir Toplumsal Hareketin Doguşu: Küreselleşme Karşıtı Hareketlerin Türkiye’de Ortaya Çıkışı”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

_____. **Toplumsal Hareketler**. çev. Orhan Düz. İstanbul: Babil Yayınları, 2008.

Touraine, Alain. “Özneler ve Aktörler Alain Touraine ile Söyleşi”. **Cogito Dergisi**. s. 14. Bahar (1998): 253-266.

_____. **Modernliğin Eleştirisi**. çev. Hülya Tufan. İstanbul: YPK Yayınları, 2002.

_____. **Başka Türlü Düşünmek**. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008

_____. **Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?**. çev. Olcay Kunal. 4. bs. İstanbul: YPK Yayınları, 2011.

_____. “Toplumdan Toplumsal Hareketlere”. **Yeni Sosyal Hareketler**. der. Kenan Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016: 31-46.

_____. **Bugünün Dünyasını Anlamak için Yeni Bir Paradigma**. çev. Olcay Kunal. 2.bs. İstanbul: YPK Yayınları, 2017.

Tuncel, Harun. “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 10. s. 2 (2000): 23-34.

“Türkiye’de Koruculuk Sistemi: Zorunlu Göç ve Geri Dönüşler”, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (GÖÇ-DER), İstanbul, 2013, https://hakikatadalethafiza.org/wp-content/uploads/2015/02/Goc-Der_Koruculuk-Raporu_2013.pdf.

Udéhn, Lars. “Twenty-Five Years with "The Logic of Collective Action”. **Acta Sociologica**. vol. 36. no. 3. Rational Choice Theory (1993): 239-261.

Uysal, Ayşen. “90’ların Baskı Kıskacında Sokak Siyaseti: Zaman, Mekan ve Örgütler”. **İsyan, Şiddet, Yas 90’lar Türkiye’sine Bakmak**. der. Ayşen Uysal. İstanbul: Dipnot Yayınları, 2016: 41-70.

Ünlü, Barış. **Türklük Sözleşmesi Oluşumu, İşleyişi ve Krizi**. 5. bs. Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.

Yeğen, Mesut. **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**. İstanbul: İletişim, 2006.

_____. “Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu”. **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik**. 3.bs. c.4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 880-892.

_____. **Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler**. 3.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. **Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü**. Ankara: Nobel Yayın, 2006.

Varol, Kemal. **Sahiden Hikaye**. İstanbul: İletişim, 2017.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**. çev. Yasemin Saner Gönen. 7.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

White, Paul J. **İlkel İsyancılar mı? Devrimci Modernleştiriciler mi? Türkiye’de Kürt Ulusal Hareketi**. çev. Mustafa Topal. İstanbul: Vate Yayınevi, 2012.

Worsley, Peter. “Sınıf”. **Fark,Kimlik, Sınıf**. çev. Hayriye Erbaş. der. Hayriye Erbaş. Ankara: EOS Yayınevi, 2007:131-172.

“31 Yıldır Kanayan Yara Halepçe Katliamı”. https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/31-yildir-kanayan-yara-halepce-katliami,IN7GQC90qkWCCVJwc-rokA/ZI0Kl2NTlUOJYdruVMkGiA [20.08.2019].

ÖZ GEÇMİŞ

Cüneyt Mühürdaroğlu 1988 Hakkâri doğumludur. Lise eğitimini Van Milli Piyango Anadolu Lisesi'nde, lisans eğitimini de Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamlamıştır. 2015 yılından itibaren de Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.